

POVESTEA BANILOR

MIKE DASH

MANIA LALELELOR

POVESTEA CELEI MAI RÂVNITE
FLORI DIN LUME
ȘI A PASIUNILOR IEȘITE DIN COMUN
PE CARE LE-A STÂRINIT

HUMANITAS

Mike Dash (n. Londra, 1963) este un istoric abil și pasionat, absolvent al Colegiului Peterhouse de la Cambridge. După succesul cunoscut cu *Mania lalelelor* (*Tulipomania*, 2000), Mike Dash a mai publicat *Batavia's Graveyard* (2003), *Thug: The True Story of India's Murderous Cult* (2005), *The First Family: Terror, Extortion and the Birth of the American Mafia* (2009). Scribe de asemenea articole pentru *Sunday Telegraph*, *Daily Mail*, *Guardian* și *Independent*, dar și pentru faimosul blog Smithsonian.

MIKE DASH
MANIA
LALELELOR

POVESTEA CELEI MAI RÂVNITE
FLORI DIN LUME
ȘI A PASIUNILOR IEȘITE DIN COMUN
PE CARE LE-A STÂRINIT

Traducere din engleză de
ANDREEA STĂNESCU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Colecția „Povestea banilor“ este coordonată de Ștefan Liiceanu.

Redactori: Diana Simionescu, Patricia Rădulescu

Coperta: Angela Rotaru

Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Mike Dash

*Tulipomania. The Story of the World's Most Coveted Flower
and the Extraordinary Passions It Aroused*

Copyright © Mike Dash, 1999

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DASH, MIKE

Mania lalelelor: povestea celei mai râvnite flori din lume

și a pasiunilor ieșite din comun pe care le-a stârnit /

Mike Dash; trad.: Andreea Stănescu. – București:

Humanitas, 2014

Bibliogr.

ISBN 987-973-50-4217-2

I. Stănescu, Andreea (trad.)

94(560)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Lui Ffion

Îi mâna o asemenea frenezie, sau, ca să-i zicem pe nume, o asemenea patimă pentru florile lor, că de multe ori erau în stare să dea și trei mii de coroane pe o lălea care le căzuse cu tronc; o boală care a dus la ruină multe familii avute.

MONSIEUR DE BLAINVILLE, *Călătorii prin Olanda*
(Londra, 1743) I, 28

Cuprins

Harta Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos	10
Harta orașului Haarlem	11
Lista ilustrațiilor	12
Precizare asupra prețurilor	14
Introducere	15
 Prolog: <i>O manie pentru lalele</i>	 21
 1. Văile din Tianshan	 25
2. Sălaș într-o fericire	33
3. Necunoscuta de la Răsărit	48
4. Clusius	57
5. Leiden	66
6. Podoabă a decolteului	83
7. Laleaua în oglindă	96
8. Florarii	113
9. Înflorire	123
10. Sub semnul Strugurelui de Aur	146
11. Orfanii lui Wouter Winkel	161
12. Prăbușire	177
13. Zeița desfrâului	190
14. La curtea Regelui Lalelelor	211
15. Înflorire târzie	223
 Note	 237
Bibliografie	263
Mulțumiri	269

PROVINCIILE UNITE
ALE ȚĂRILOR DE JOS
în EPOCA
DE AUR

MAREA NORDULUI

CANALUL
HAARLEM-AMSTERDAM

Kenemerland
Haarlem
Harlemmermeer

Haga

Delft Gouda

Rotterdam

Brill

Dordrecht

TERITORIILE STARILOR
GENERALE

Antwerpen

MILE

0 10 20 30 40 50

Bruxelles.

FRIZIA

GRONINGEN

DRENTHE

FRIZIA DE VEST

Enkhuisen
Hoorn

ZUIDER ZEE

Amsterdam

OVERIJSEL

UTRECHT

VIANEN

GELDERLAND

Recucerite
de la Spania
1600-1648

Maastricht

Rijn

Spre OVEREEN
și BLOEMDAAL

GRADINI

SPALATORI

CANAL

AMSTERDAMSEPOORT

PIATA CENTRALA

GROTEKIRK

HOOG HAGESTRAAT

BOETER
MARKT

SOPHIA STRAAT

GROTE HOUTSTRAAT

KLEIN HELLIG

KLEIN HOUT

GROTE HOUTPOORT

GRADINI

WAGENWEG

Spre HEEMSTEEDE

DREEFHOUTPLEIN

KLEINE HOUTWEG

GRADINI

Lista ilustrațiilor

- „Semper Augustus“, din *Cartea cu lalele a lui Judith Leyster*, 1643 (Frans Halsmuseum, Haarlem)
- O lalea din Istanbul, dintr-un album cu lalele turcesc, cca 1725 (fotografie reprodusă prin amabilitatea Christies Images)
- „Bostandji Bachi“, ilustrație de Octavian Dalvimart din *Îmbrăcămintea din Turcia*, 1802 (cu permisiunea The British Library)
- „Veue du Grand Sérail de Constantinople“, din *Rélation d'un voyage de Constantinople*, de Guillaume Joseph Grelot, 1689 (cu permisiunea The British Library)
- Portretul lui Charles de L'Escluse (Carolus Clusius), cca 1585
- Portretul lui Conrad Gesner, xilogravură de Ludwig Fry după un desen de Grosshans Thomann, cca 1564
- Einzug des Gesandten Adriaan Pauw in Münster* de Gerard Ter Borch și monogramistul G.V.H., cca 1646 (Stadtmuseum Münster)
- „Admiraal van der Eijck“, din *Cartea cu lalele a lui Judith Leyster*, 1643 (Frans Halsmuseum, Haarlem)
- „Geel en Rood van Leydden“, din *Cartea cu lalele a lui Judith Leyster*, 1643 (Frans Halsmuseum, Haarlem)
- „Visco Roy“ (sau Viceroy), din *Cartea cu lalele a lui Judith Leyster*, 1643 (Frans Halsmuseum, Haarlem)
- Interior de tavernă* de Jan Steen, cca 1660 (Galeria Johnny van Haeften, fotografie reprodusă prin amabilitatea The Bridgeman Art Library)
- Alegorie a nebuniei lalelelor* de Jan Brueghel II, cca 1640 (Frans Halsmuseum, Haarlem)
- Flora's Mallegewagen* de Hendrick Gerritsz Pot, cca 1640 (Frans Halsmuseum, Haarlem)
- Detaliu din harta Haarlemului întocmită de Pieter Wils în 1646, cu „Groote“ și „Cleyne Hout-wech“ (Archiefdienst voor Kennemerland, Haarlem)

- Lecția de anatomie* de Rembrandt van Rijn, 1632 (Mauritshuis, Haga, fotografie reprodusă prin amabilitatea The Bridgeman Art Library)
- „Palatul Apelor Dulci“, gravură după un desen de W.H. Bartlett, din *Frumusețile Bosforului* de Julia S.H. Pardoe, 1874 (cu permisiunea The British Library)
- „Le Grand-Seigneur, Abdul-Hameid“, din *Voyage pittoresque de la Grèce* (vol. II, 1809) de Marie Gabriel Auguste Florent de Choiseul-Gouffier (cu permisiunea The British Library)

Precizare asupra prețurilor

Este imposibil de făcut o comparație corectă între prețurile din acea epocă de aur a Republicii Olandeze și cele de azi. Desigur că se pot efectua anumite calcule pornind de la prețul aurului sau al alimentelor de bază, însă acestea nu țin cont de câteva diferențe esențiale, de pildă ce anume constituia pe atunci un standard minim de viață (din multe puncte de vedere se poate spune că un om sărac din zilele noastre trăiește mai bine decât cel mai bogat olandez din secolul al XVII-lea), și mai mult ca sigur ar ignora valoarea din acea epocă de maximă înflorire economică a unor extravagante cum au fost bulbii de lalele.

Poate că cea mai bună comparație se poate face raportându-ne la diverse plăți și averi. Tabelul de mai jos ilustrează câteva exemple grăitoare pentru Republica Olandeză din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Moneda de bază în republică a fost guldenul. Un gulden însemna 20 de stuiveri.

½ stuiver	Prețul unei halbe de bere
6 ½ stuiveri	Prețul unei pâini de 5,5 kg, în 1620
8 stuiveri	Leafa pe o zi a celor mai destoinici înălbitori de rufe din Haarlem, în 1601 (= aproximativ 110 guldeni pe an)
18 stuiveri	Leafa pe o zi a unui postăvar din Amsterdam, în 1633 (= aproximativ 250 de guldeni pe an)
13 guldeni	Rata de schimb pentru o tonă de hering olandez, în 1636
60 guldeni	Rata de schimb pentru 150 de litri de coniac franțuzesc, în 1636
250 guldeni	Câștigul anual al unui dulgher, la 1630
750 guldeni	Salariul lui Clusius la Universitatea din Leiden, în 1592
1.500 guldeni	Venitul standard al unui negustor de rang mediu, la 1630
1.600 guldeni	Câștigul lui Rembrandt pentru capodopera <i>Rondul de noapte</i> , în 1642
3.000 guldeni	Venitul standard al unui mare negustor, la 1630
5.200 guldeni	Cel mai mare preț (atestat și verificat) la care a fost achiziționat un bulb de lalea, în 1637

Surse: van Deursen, Hunger, Posthumus (*Inquiry...*), Zumthor

Introducere

Într-una din zilele de la începutul primăverii, în anul 1637, un negustor neerlandez pe nume François Koster plătea fabuloasa sumă de 6.650 de guldeni pentru câteva zeci de bulbi de lalea.

În acele vremuri în care o familie ar fi putut trăi un an întreg cu mai puțin de 300 de guldeni, aceasta era o achiziție ieșită din comun. Și mai surprinzător e că negustorul nostru nu avea nici cea mai mică intenție de a crește lalele. Planul lui era să cumpere bulbi pentru a-i revinde, așteptându-se la un profit considerabil din întreaga afacere.

S-au găsit mulți, chiar și la acea vreme, care să spună despre Koster și miile de olandezi ca el care se îmbulzeau să cumpere bulbi de flori obișnuite la un preț incredibil că sunt nebuni de legat, dar în realitate negustorii de lalele aveau toate motivele să creadă că prețul colosal pe care l-au plătit este justificat. Cei mai valoroși bulbi se găseau greu, iar florile care răsăreau din ei erau extrem de râvnite și extraordinar de frumoase. Prețul lalelelor creștea iute și constant de mai bine de doi ani. De ce nu ar continua să crească?

Și totuși, negustorii se înșelau. Achiziția lui Koster s-a petrecut la apogeul unuia dintre cele mai bizare și memorabile episoade din istorie, marea obsesie olandeză pentru lalele dintre 1633 și 1637. S-a dovedit a fi una dintre ultimele forme ale maniei în desfășurare. La mai puțin de o săptămână după ce negustorul a cumpărat bulbii, prețul lalelelor a scăzut brusc, fără vreun semn prealabil. În doar câteva zile,

valoarea florilor s-a redus la numai o zecime din suma anterioară, ba în mai multe rânduri chiar și sub acest procent. Până la finele lui februarie 1637, indivizi care figurau – cel puțin pe hârtie – printre cei mai avuți cetățeni din întreaga Olandă și-au pierdut toate posesiunile, iar cei care investiseră masiv în lalele au cunoscut falimentul și decăderea. Însuși François Koster, deși dăduse un avans de 820 de guldeni pentru bulbii cu pricina, s-a văzut în imposibilitatea de a mai plăti restul de 5.830 de guldeni și a ajuns să fie târât prin tribunale de furnizorul mânios care îi vânduse florile.

Povestea maniei pentru lalele contrazice într-o asemenea măsură tot ceea ce am învățat despre istoria secolului al XVII-lea, încât explicațiile se impun de la sine. Cum au putut oamenii să fie așa de absorbiți, într-o epocă dominată de războaie și nevoi, de un lucru atât de superficial la prima vedere? Cum a putut o societate în care succesul se confunda cu virtutea, în care se practica forma cea mai strictă a calvinismului, care respingea ostentația gratuită, interzicând de exemplu orga în biserică sau dănțuiala pe la nunți, să tolereze avariția și extravagantele unui negoț purtat cu precădere de bețivani care înfundau cele mai dubioase tavernes? Și ce anume, la urma urmei, i-a făcut pe acești indivizi să aibă ca obiect al negoțului tocmai bulbii de flori, și nu niște mărfuri cât de cât obișnuite?

Chiar în acele momente exista sentimentul că se întâmplă ceva extraordinar. Începând cu perioada în care această manie a cunoscut apogeul, continuând cu momentul în care s-au prăbușit prețurile, înșiși olandezii au produs un noian de pamflete prin care au încercat să explice sau să satirizeze negoțul cu flori. Cei din afara granițelor țării (cunoscută pe atunci sub numele de Provinciile Unite ale Țărilor de Jos) au privit fenomenul cu și mai mult scepticism, din moment ce o nație renumită în întreaga Europă ca fiind ursuză, rigidă și extrem de moralistă, iar, peste toate astea, din cale-afară de chibzuită cu banii, s-a dedat întru totul unei inexplicabile pasiuni pentru lalele.

Cei care au trăit în perioada acestei frenezii pentru bulbi nu au găsit resursele necesare explicării fenomenului și,

din multe puncte de vedere, nici noi nu suntem mai breji azi. Au trecut mai bine de 360 de ani, și în continuare nu există un studiu istoriografic asupra acestui subiect pornind de la sursele de arhivă. Singurul crâmpei de lucrare pe tema cu pricina a apărut abia în 1934 și nu este disponibil decât în limba olandeză. De atunci, cei câțiva autori care au mai făcut referiri în cărțile lor la această nebunie a lalelelor au copiat în special pasaje din lucrări anterioare, care nu s-au dovedit mereu a fi de încredere. Și totuși, pasiunea pentru lalele este un subiect care îți rămâne în minte – odată ce l-ai descoperit, nu-l mai poți uita –, încât s-ar putea crede că a fost deja întors de mulți pe toate fețele.

Ani la rând, mii de cititori au făcut cunoștință cu tulipomania prin intermediul scrierilor unui ziarist scoțian pe nume Charles Mackay, a cărui carte *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* (*Extraordnare iluzii populare sau despre nebunia mulțimilor*) – apărută în 1841 și care continuă să fie reeditată și azi – oferă o analiză tipic englezească asupra nebuniei. Într-adevăr, ideea că mania pentru lalele stârnește curiozitatea și imaginația este foarte bine ilustrată prin faptul că, deși cartea lui Mackay are 725 de pagini și e alcătuită din 16 capitole, cu tematică diversă, de la istoria cruciadelor până la „Impactul politicii și al religiei asupra părului și bărbii“, ea rămâne în atenția publicului în primul rând pentru acea minusculă secțiune, de numai opt pagini, despre lalele. Din păcate, deși ideile lui Mackay au influențat generații întregi, multe date pe care le redă în carte sunt eronate sau greu de probat. Puține informații referitoare la această nebunie nu au fost denaturate din pricina surselor îndoielnice, prin urmare povestea, așa cum ne-a fost ea lăsată de Mackay, trebuie privită de fiecare dată cu maximum de scepticism. Țara era înnebunită, la fel și furnizorii; tot felul de legende circulau neconținut. Fenomenul nu poate fi explicat.

Economiștii și oamenii de afaceri cunosc și ei superficial povestea maniei pentru lalele. „Adunați în jurul focului de tabără la primele lecții“, scrie un profesor universitar, „tinerii învățăcei într-ale economiei ascultă cumiți cum vârstnicii deapănă legenda speculei olandeze cu lalele, inoculându-li-se

o atitudine sceptică față de speculația de piață. Faptul că prețul bulbilor a putut să crească atât de mult și apoi să cadă așa de repede pare să fie dovada implacabilă a instabilității și iraționalității specifice pieței de capital.“ Dar finanțistii și economiștii și-au clădit analiza acestei nebunii pe aceleași temelii dubioase ca și istoricii. (Se spune că sunt câteva bănci de investiții de pe Wall Street ceva mai elevate unde încă li se înmânează celor proaspăt angajați câte un exemplar din cartea lui Mackay, cu mențiunea de a-și însuși acele capitole privitoare la cauzele catastrofelor financiare, înainte de a li se permite să înceapă să tranzacționeze.) Pentru ei, tulipomania a fost prima nebunie majoră, precursora a crizei economice de proporții cu adevărat colosale numite „Bula Mării de Sud“ (în care o parte din cei mai importanți actori ai scenei economice londoneze au pierdut mii de lire printr-un schimb comercial fraudulos cu America de Sud). I s-a alocat o poziție importantă, fiind prima dintr-o succesiune de boomuri și eșecuri economice care avea să înceapă odată cu introducerea unităților monetare sub formă de bancnotă, a acțiunilor și a dividendelor, și care avea să se încheie, cel puțin pentru o vreme, în 1989. De fiecare dată când acțiunile și obligațiunile par să fie evaluate la mai mult decât merită în realitate (de pildă, acțiunile firmelor care încearcă să facă bani din Internet), imediat presa financiară compară situația cu tulipomania. Pentru că economiștii nu se bazează pe interpretare și impresii, ci pe fapte și cifre – care sunt dificil de găsit în cazul nebuniei lalelelor –, probabil că le este mai greu decât istoricilor să vadă povestea în contextul corect. Chiar și azi există diferențe esențiale între acei profesori care privesc tulipomania ca pe un exemplu clasic de bulă economică – adică o creștere spectaculoasă a prețului unui lucru care nu are cine știe ce valoare – și aceia care cred că sumele incredibile cerute pe bulbi la vremea respectivă își găsesc justificarea în cererea mare și stocul limitat.

Nebunia lalelelor i-a atins pe cei care afișau o atitudine modernistă din multe puncte de vedere, dar care, din alte puncte de vedere, duceau o viață destul de diferită față de

noi și de locuitorii de azi ai Țărilor de Jos. Trăsăturile de caracter atribuite acum în genere olandezilor – toleranța, nepăsarea, pasiunea pentru bere, un oarecare multiculturalism – erau asociate cu specificul neerlandez și în secolul al XVII-lea. Și nu trebuie omis că frenezia pentru lalele a coincis cu perioada de înflorire a Ținuturilor de Jos, așa-zisa „epocă de aur“, o perioadă relativ scurtă în cursul căreia Provinciile Unite s-au bucurat nu numai de supremație mondială (pentru veacul al XVII-lea, Amsterdamul era Londra secolului al XIX-lea), dar și de o uluitoare îmbogățire culturală. Rembrandt și Vermeer au fost contemporani cu tulipomania și mulți dintre maestrii picturii olandeze au pictat lalele.

În plus, lalelele din acea perioadă erau extraordinar de frumoase, mult peste ceea ce vedem azi prin florării. Cele mai prețioase exemplare ale acelei epoci aveau petalele împodobite cu vâpăi de culori vii, cu modele complicate, care nu se mai văzuseră până atunci și care, tot de atunci, au dispărut pentru totdeauna. Nu aveai cum să le rezisti.

Așadar, aceasta este adevărata poveste a nebuniei în numele lalelelor. O poveste despre cum a călătorit această floare, părăsindu-și patria natală de la Răsărit, mii și mii de kilometri până în Provinciile Unite, cum s-a instalat acolo și de ce s-a stârnit marea nebunie pentru bulbii ei exact atunci și acolo. Este o încercare de a face lumină asupra acestei nebunii și de a înțelege resorturile financiare care au motivat-o.

În același timp este și povestea a două tulipomanii diferite, căci evenimentele din Republica Olandeză au coincis cu o nebunie comparabilă în rândul turcilor din Imperiul Otoman. Acolo, laleaua era râvnită nu ca sursă de speculă, ci ca floare sfântă. Se cultiva în grădinile secrete din sânul celui mai sacru dintre palatele imperiale, și s-a bucurat de admirația unora dintre cei mai influenți sultani, care au trecut prin foc și sabie jumătate de Europă – bărbați care dintr-o singură vorbă ordonau sute de execuții și apoi comandau zece mii de bulbi din Siria în încheierea frazei. Discrepanța dintre aventura lalelei în Olanda, unde a iscat o nebunie financiară, și cea din Turcia, unde pasiunea pe

care a stârnit-o era mai degrabă de ordin cultural și artistic, este deopotrivă fascinantă și instructivă.

S-au scris foarte puține lucruri cu adevărat importante despre mania lalelelor, și e cu atât mai trist faptul că multe dintre ele sunt incorecte. Oare chiar au fost toți locuitorii Provinciilor Unite, de la cel mai bogat negustor până la cel mai pârlit vagabond, înnebuniți de această patimă a lalelelor? Oare chiar s-au plătit sume care azi ar echivala cu aproape o mie de lire pentru un singur bulb? Atunci când prețul lalelelor a intrat în colaps, chiar să fi provocat recesiunea întregii economii neerlandeze – la momentul respectiv, cea mai prosperă și având cea mai accelerată creștere de pe întregul mapamond? Să fie oare adevărat că un sultan atotputernic și-a pierdut scaunul pentru că și pe el îl acaparase această manie, iar pasiunea lui pentru lalele a atins cote periculoase?

Răspunsul la toate aceste întrebări este negativ. Dar asta nu înseamnă că povestea tulipomaniei este mai puțin interesantă. Nebunia lalelelor chiar a existat, au fost câțiva care și-au pierdut averile din pricina acestor flori, au fost familii care au ajuns în ruină. Iar ceva care a reușit să umfle averile unor simpli țesători mult peste cele ale negustorilor de mirodenii, să-i facă pe copiii orfani să ajungă așa de avuți, încât să nu mai fie nevoiți să muncească nici măcar o zi pentru tot restul vieții – lucruri pe care nebunia lalelelor le-a realizat aievea, deși pentru o perioadă scurtă – fascinează oricând, chiar și fără ajutorul miturilor care s-au creat în juru-i.

Prolog

O manie pentru lalele

Veneau din întreaga Olandă, înveșmântați precum corbii, în negru din cap până-n picioare, urmând căile înghețate, băjbăite – cicatrici brăzdate în țărâna rece de miile de copite și roți înguste. Erau încotoșmănați și oblojiți în pături ca să se apere de vântul biciuitor – cei mai avuți călătoreau în hruitul asurzitor al carelor rigide ce se târau din șanțuri în hârtoape precum corabia mânată de un marinar nepri-ceput în luptă cu uraganul, iar ceilalți călare, cu capetele plecate dinaintea frigului. Călătoreau singuri sau în grupuri de câte doi ori câte trei, tropăind prin ținuturile plate și aride de la nord de Amsterdam, călare sau în căruțe, până ce ajungeau în orașelul Alkmaar, de lângă coastă.

Erau bărbați de vârstă mijlocie, bine clădiți: oameni iscusiți și cu succes, care făceau bani din negoț, care știau cum să obțină profit și ce înseamnă traiul pe picior mare. Majoritatea erau proaspăt bărbierii și rumeni în obraji; hainele lor, deși murdare, fuseseră croite din cel mai fin postav, iar pungile pe care le purtau erau dolda de bani. Oaspeții au intrat pe poarta orașului la ceas de seară și și-au croit drum pe străduțele înghesuite și înguste ale Alkmaarului, în căutarea unor camere unde să înnopteze, pe la tavernele din preajma pieței aglomerate. Acolo au ospătat, au băut și au pufăit din pipele lor lungi de lut până târziu, comandând ulcior după ulcior de vin, platouri cu fripturi, tolăniți în jilțurile din lemn masiv și discutând negustorie până după miezul nopții, în lumina palid-gălbuie a flăcărilor de turbă din vatră.

Afacerile acestor olandezi înstăriți nu erau cu grâne sau mirodenii, lemn ori pește. Făceau negoț cu bulbi de lalele – niște măciulii maronii, zdrențuite și banale, care aduceau foarte bine cu ceapa abia scoasă din pământ. Și totuși, pe cât de neinteresante puteau părea la prima vedere, florile acestea erau cu mult mai valoroase decât cele mai scumpe mărfuri ce se găseau din plin în docurile Amsterdamului. Anumite lalele erau atât de rare și de râvnite, încât valorau de peste o sută de ori mai mult decât greutatea lor în aur, așa că vânzătorii cu adevărat iscusiți puteau obține profituri colosale. În acele vremuri, când averea celui mai bogat om din Provinciile Unite se ridica la 400.000 de guldeni – sumă adunată pe parcursul mai multor generații –, existau negustori care cumpărau și vindeau bulbi de lalele cu sute, poate și mii de guldeni bucata, strângând pe hârtie averi de 40.000 sau 60.000 de guldeni într-un răstimp de unu, doi ani.

Comercianții de lalele veniseră la Alkmaar ca să asiste la o licitație fără precedent. Administratorii micului orfelinat din oraș intraseră în posesia uneia dintre cele mai valoroase colecții de lalele din toate provinciile Țărilor de Jos. Și pentru că prețuiau mai mult valoarea în bani a florilor decât partea lor estetică, puneau la vânzare bulbii în beneficiul copiilor pe care-i aveau în grijă. Așa că, odată cu mijirea zorilor, pe o vreme mohorâtă și friguroasă, negustorii au început să se îndrepte către sala destinată vânzării din Nieuwe Schutters-Doelen – sediul central al gărzii civice din Alkmaar –, o clădire din centrul orașului, cu fronton triunghiular și ornamente.

Era o sală încăpătoare, dar a fost rapid umplută de masa fremătândă a sobrilor cetățeni chinuiți de avariție. Odată cu apariția adjudecătorului au început și licitațiile, subit și din ce în ce mai frenetic. Bulbii individuali se vindeau instantaneu cu 200 de guldeni, apoi cu 400, 600, 1.000 și mai mult. Patru din cele mai bine de o sută de loturi s-au vândut cu peste 2.000 de guldeni. Iar după ce s-a adjudecat și ultima lalea și s-au numărat banii, s-a anunțat că în urma licitației se strânseseră 90.000 de guldeni, ceea ce, pentru acele vremuri, era o avere în adevăratul sens al cuvântului.

Asta se întâmpla pe data de 5 februarie 1637, ziua în care mania lalelelor a atins apogeul în Provinciile Unite, aceste flori, cândva total lipsite de valoare, amenințând să înlocuiască metalele prețioase ca obiect de adulație. Este ziua când laleaua și-a încheiat călătoria începută cu sute de ani în urmă și de la mii de kilometri distanță.

1. Văile din Tianshan

Laleaua nu își are originea în Țările de Jos. Este o floare orientală, prunc al inimaginabilei vastități a Asiei Centrale. Din câte se știe, ea nu a ajuns în Provinciile Unite decât pe la 1570, iar până atunci călătorise deja câteva sute de ani bune pornind din patria-i natală, dintr-o regiune muntoasă aflată la nord de Himalaya, de-a lungul paralelei de 40°.

Taxonomiștii bănuiesc că primele lalele au apărut printre arbuștii răzleți de pe versanții Pamirului și că s-au înmulțit printre cărările și văile Munților Tianshan, acolo unde China și Tibetul întâlnesc Rusia și Afghanistanul, într-unul dintre cele mai neprielnice medii de pe planetă. Florile erau relativ simple și compacte, iar petalele lor, mai înguste decât cele ale lalelelor olandeze. Tulipele din Tianshan aveau tulpina mult mai scurtă decât urmașele lor din zilele noastre, astfel că micuța corolă nu se înălța cu mai mult de zece centimetri de la sol. Însă erau rezistente și bine adaptate pentru a ține piept cruntelor ierni și verilor aride din Asia Centrală. Cu precădere roșii, culoarea sângelui sau a uniformelor purtate de soldați, erau adulate de triburile războinice care populau aceste meleaguri sterpe. Și totuși nu era nimic mai puțin strict, mai puțin militaros decât pâlcurile de lalele purpurii răsărite pe solul arid de pe acești versanți. Nu erau nici-decum omogene, ci infinit de variate, fiecare floare deosebindu-se de vecina ei prin nuanța și forma petalelor; și nu au cotropit, ci au sedus – flori care s-au strecurat pe nesimțite în inima omului.

Aceste lalele nu ajunseseră la forma finală – nu încă. Nu prezentau variațiile de culoare și modelele care aveau să le facă remarcate și să le deschidă astfel porțile Imperiului Otoman ori să îi determine pe locuitorii Țărilor de Jos să își piardă simțul rațiunii și al precauției – le lipseau acele striuri de culoare și vâpăi pigmentate grație cărora fiecare lala părea desprinsă dintr-o pictură. Nu dobândiseră încă nici înălțimea, nici eleganța ce aveau să le caracterizeze urmașele. Acestea aveau să apară în timp. Dar, chiar și acum, erau frumoase.

Aproape jumătate din cele 120 de specii cunoscute de lalele cresc în sălbăticie, în acest ținut inaccesibil. Pamirul rusec, numit și „Acoperișul Lumii“, împreună cu lanțul Tianshan, sau Munții Celești, care marchează granița de vest a Chinei, formează coloana vertebrală a Asiei, o barieră de netrecut, cu o lungime de zeci de mii de kilometri și o lățime de câteva sute. Cu milenii în urmă, acești munți au fost cauza pentru care civilizațiile romană și chineză aproape că nu au știut una de alta; astăzi, se numără printre cele mai puțin cercetate locuri de pe pământ. Până în secolul XX, când Marea Britanie a colonizat India, iar Rusia a mai supus din îndărătnicia Siberiei, această citadelă din inima Asiei a rămas neexplorată de către europeni. Mărginită la est de un deșert sterp, de netrecut, la nord de taigaua pustie, la vest de hanatele ostile, războinice, iar la sud de misteriosul și deloc îmbietorul Tibet, fortăreața stâncoasă a Munților Tianshan era inaccesibilă cum puține locuri de pe planetă mai sunt. Chiar și văile acestui colosal lanț muntos sunt la o altitudine atât de mare, încât cei câțiva cutezători veniți să viziteze zona au făcut eforturi să se aclimatizeze cu aerul dogoritor pentru plămâni – iar punctele de trecere către țări ceva mai îmbietoare erau impracticabile timp de opt sau nouă luni pe an. Atunci când, în miezul verii, se mai topea din marea de zăpadă, Tianshan reușea să fie trecut doar de câțiva extrem de temerari călători, cei în stare să străbată infinitatea de gnais și granit, fără nici o așezare, fără petic de sol fertil sau apă. Sunt locuri uscate, sterpe și neprimitoare, unde vieții, fie ea vegetală sau animală, îi este imposibil să se dezvolte.

Și totuși există câteva zone în acești Munți Celești și pe Acoperișul Lumii unde apare, din loc în loc, câte o oază ori colină submontană ce freamătă de viață. În cazul Munților Tianshan, este vorba cu precădere de văile de pe partea nordică a versanților, unde s-au format câteva oaze și așezări de-a lungul cărărilor care conduc spre culmile dinspre sud. Aceste cătune erau extrem de ispititoare pentru turcii nomazicare populau stepa asiatică pe la începuturile istoriei scrise. Aici, în văile bogate din nord, își aduceau caii să pască vara, traversând munții prin trecători rar umblate, astfel că din când în când coborau și spre cătunele din sud – uneori doar ca să-i atace și să-i jefuiască pe cei care își duceau traiul în oazele de acolo, alteori ca să facă negoț cu ei, să le învețe meșteșugurile și să le cumpere mătasea.

Ocupându-se așadar cu păstoritul, turcii aveau să descopere lalelele chiar în locul lor de obârșie, în văile din Tianshan; cotropitori fiind, aveau să dea peste colonii de lalele la o altitudine și mai mare, atunci când treceau munții către cătunele din sud, căci astfel de lalele rezistă în cele mai grele condiții, pe un sol arid de munte și chiar sub un strat de zăpadă. Frumusețea acestor flori sălbatice atât de simple, cu petalele colorate în galben, oranj sau roșu-închis, trebuie să fi fost cu atât mai mult pusă în evidență pe fundalul searbăd al mediului în care se dezvoltau. Pentru acei nomazi care se vedeau ieșiți din iarna asiatică aspră, cu gerul ei năprasnic, apariția primelor lalele din an însemna mai mult decât un crâmpeli de frumusețe răsărit în sălbăticie. Ele simbolizau viață și rodnicie. Erau vestitoarele primăverii.

Astfel a ajuns laleaua să fie un simbol important pentru turci. Pe măsură ce a migrat spre vest prin stepa nesfârșită, acest popor nomad a descoperit colonii de tulipe sălbatice pe toată suprafața platoului din Asia Centrală, de la Tianshan până la Marea Caspică, mai apoi de-a lungul noilor teritorii apropiate de pe coasta Mării Negre, iar la sud, în Caucaz. Lalelele se răspândiseră spre vest în mod natural, cu mii de ani în urmă. Dar odată cu migrația masivă a turcilor către Orientul Mijlociu, în secolele al X-lea și al XI-lea d.Hr., cel puțin o parte din aceste flori au început să fie cultivate în

grădini, să fie plantate în locuri unde puteau să încânte privirile cât mai mult.

Momentul exact când a început cultivarea acestor flori rămâne un mister, dar se știe că, pe la 1050, tulipele erau deja adulate în Persia. Lalelele înfrumusețau grădinile din vechea capitală persană Isfahan și din Bagdad. Apar într-una dintre cele mai frumoase poezii ale lui Omar Khayyám ca metaforă pentru frumusețea feminină desăvârșită, poetul folosind mai târziu această floare ca simbol al perfecțiunii. Un anume Musli Addin Sa'adi își descria grădina, pe la 1250, ca fiind acel loc unde „șoapta pârâului răcoros, trilurile păsărilor, bogăția de fructe în pârgă, splendoarea lalelelor multicolore și parfumul trandafirului“ se amestecă pentru a crea raiul pe pământ. Un altul, Hafiz, asemena luciul specific al petalelor de lalea cu obrazul îmbujorat al iubitei.

Și într-adevăr, delicatețea și coloritul predominant sângerieu al acestei flori i-au adus o simbolistică importantă pentru persani. A fost comparată cu nemurirea, și multe legende s-au țesut în jurul extraordinarei sale frumuseți. Una dintre ele spune că un prinț pe nume Farhad s-a îndrăgostit nebunește de o servitoare, Shirin. Dar într-o zi prințul a prins de veste că iubita i-a fost omorâtă (ceea ce, după cum avea să se afle mai târziu, fusese doar o minciună). Mânat de durerea sfâșietoare, și-a sfârtecat trupul cu o secure. Sângele care s-a scurs din el a îmbibat țărâna stearpă, și din fiecare picătură avea să răsară câte o floare stacojie, simbol al iubirii lui pure. La sute de ani după așternerea pe hârtie a acestei povești, lalelele sălbatice continuau să rămână simbolul preferat al persanilor pentru pasiunea eternă. „Atunci când un tânăr îi oferă iubitei o lalea“, avea să noteze, în secolul al XVII-lea, drumețul John Chardin, „îi dă de înțeles, prin culoarea florii, că îl mistuie frumusețea ei; iar partea neagră de la baza petalelor este inima lui, arsă ca un tăciune“.

Pentru că popoarele turcice care își duceau traiul în stepă nu au lăsat prea multe izvoade scrise, nu avem alte mărturii istorice despre lalele până în vremea lui Omar Khayyám,

și abia de la sfârșitul secolului al XI-lea, când o hoardă de turci selgiucizi a avansat spre vest pentru a cuceri Anatolia bizantină, aceste flori au început să apară în arta nomadă. Selgiucizii, la rândul lor, au adus cu ei bulbi pe măsură ce s-au aventurat tot mai mult spre Apus, continuând totodată să descopere și alte soiuri de lalele sălbatice pe noile meleaguri. Cele mai timpurii desene în care apar lalele se găsesc pe niște plăci descoperite printre ruinele unui palat de secol XIII, construit de sultanul Alaeddin Kaikubad I pe malul Lacului Beyşehir, în estul Anatoliei.

Turcii își mai pierduseră de acum pornirile nomade. Selgiucizii se stabiliseră în orașele pe care le cuceriseră și numeau noul teritoriu pe care îl populau „Rum“, deoarece se închipuiau urmași ai Romei. Cert rămâne că împărtășeau gustul romanilor pentru clădiri imperiale, și chiar după ce sultanatul Rum a fost distrus, la începutul secolului al XIV-lea, prinții selgiucizi au continuat să clădească noi împărății pe ruinele acestuia.

Unul dintre acești conducători de talie mică a fost un anume Osman din Sogut, a cărui dinastie (pe care arabii au numit-o „osmană“, iar europenii „otomană“) s-a dovedit a fi cea mai importantă din întreaga, lungă istorie a acestui neam. A adunat laolaltă cotropitori și despoți care au subjugat o bună parte a Asiei și au înaintat prin Europa ca o urgie până la porțile Vienei – o succesiune de cârmuitori care nu numai că dețineau puterea absolută, de viață și de moarte, asupra celor cucerțiți, dar o și foloseau cu sârg. Totuși, mulți dintre acești conducători ai Imperiului Otoman erau oameni cultivați, cu gusturi rafinate și sete de frumos. Purtau cele mai elegante straie, din bumbac fin și din cea mai aleasă mătase, mâncau păsări cântătoare și își recompensau cei mai destoinici caligrafi la fel ca pe cei mai bravi generali. Iar pentru că otomanii erau și horticultori pricepuți, datorită lor tulipele au ajuns să se bucure de o poziție privilegiată, ca niciodată până atunci.

Suntem în 1345 și dinastia osmanlâie a trecut deja Strâmtoarea Dardanele, iar călărimea turcească a pătruns în Europa. Otomanii au venit la chemarea împăratului Bizanțului, care, temându-se de uzurpatori, le cerea ajutorul

pentru a-și asigura tronul. Dar aceștia și-au apropiat Grecia și Tracia, precum și o mare parte a zonei balcanice, reducându-i împăratului statutul la cel al unei simple marionete, a cărei jurisdicție arareori se întindea mai departe de câteva zeci de kilometri dincolo de zidurile măreței sale capitale, Constantinopol.

Este imposibil de stabilit cât de mult se impusesese cultul lalelelor în rândul otomanilor care roiau prin Balcani în prima jumătate a secolului al XV-lea. Turcii acelor vremuri erau destul de supuși preceptelor impuse de islamism, care condamna orice formă de reprezentare plastică a vieții, vegetale sau animale¹, și din această pricină nu există descrieri ale lalelelor în manuscrisele otomane din epocă – nici o pictură, nici un vas cu ornamente florale și nici o placă decorativă care să fi reținut imaginea lalelei nu par să fi supraviețuit din acele timpuri, asta dacă au existat vreodată. Ceea ce știm sigur e că își venerau grădinile și că florile erau considerate sacre.

Turcii aveau o poveste prin care explicau de ce florile sunt așa de importante pentru ei. În timpul uneia dintre predicile lui Hasan Efendi, un cunoscut călugăr musulman, mai precis un derviş, una dintre persoanele venite să-l asculte i-a înmănat un bilețel. Cerea să afle dacă toți musulmanii puteau fi siguri că după moarte o să ajungă în paradis. După ce și-a încheiat slujba, Hasan a întrebat dacă printre cei de față se află și grădinari. Din mulțime s-a ridicat un om, și atunci Hasan l-a arătat cu degetul și a spus: „Omul ăsta o să ajungă în ceruri.”

Dervişul a fost asaltat dintr-odată de mulțimea care voia să știe ce anume a făcut acel grădinar ca să își asigure locul în rai. Dar șeicul Hasan le-a spus că el doar a citat din *Hadith* – învățăturile transmise prin viu grai de profetul Mohamed –, unde se spune că oamenii nu vor face după moarte decât ceea ce au făcut cu cea mai mare plăcere pe pământ. Iar pentru că toate florile aparțin cerurilor, e sigur că grădinarii vor ajunge acolo pentru a-și continua munca.

1. Se considera a fi o insultă ca omul să încerce să redea – în felul lui imperfect – creația perfectă a divinității.

Grădina este, într-adevăr, inerentă viziunii musulmane asupra paradisului. Clericii creștini le spuneau enoriașilor că raiul este un oraș luminat din vârful unui deal; părinții arabi ai islamismului, o religie care, de fapt, izvorăște din inima deșertului, vedeau dincolo de moarte o grădină infinită minunată, cu foișoare, fântâni arteziene și covoare de flori de o frumusețe nemaivăzută pe pământ. Musulmanii evlavioși respectau florile aproape cum respectau moaștele și mulți dintre ei le purtau la turban.

Lalelele persanilor și ale turcilor erau tot sălbatice. Chiar dacă începuseră să fie plantate în grădini, încă nu erau cultivate în sensul creșterii supravegheate, sistematice, sau al încrucișării cu alte varietăți, adică îmbunătățite prin intervenția omului. Până în prima jumătate a secolului al XVI-lea, când despotul războinic Babur al turcilor număra treizeci și trei de soiuri diferite de lalele sălbatice în drumul lui spre sud, prin Afghanistan, vechile popoare migratoare nu par să fi găsit soiuri de grădină altoite. Atunci când Babur – care a cucerit regatele din nordul Indiei, punând bazele dinastiei mogule, și al cărui nume rămâne o personificare a opulenței și extravagantei – planta lalele în nenumăratele grădini pe care le-a creat, bulbi sădiți de el erau bulbi de flori sălbatice.

Dintre toate florile ce împodobeau o grădină musulmană, laleaua era considerată a fi cea mai sfântă, iar pasiunea turcilor pentru ea însemna mult mai mult decât simpla recunoaștere a frumuseții. Atât pentru otomani, cât și pentru persani, avea o însemnătate imensă și era privită, la propriu, ca floare a Atotputernicului, deoarece, în scripturi, literele care formează cuvântul turcesc *lale* sunt aceleași care alcătuiesc și numele *Allah*. De asemenea, laleaua reprezenta cumințenia, pioșenia în fața lui Allah: atunci când își deschide petalele, își pleacă smerit corola. După ce interdicția de a reproduce imaginea creațiilor divine s-a mai îmblânzit, pe parcursul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, lalelele au început să apară tot mai des în ilustrațiile ce redau Grădina Edenului, ițindu-se pe sub pomii unde a fost ispitită Eva. Turcii care își dădeau viața în luptă de bunăvoie, cu credința că moartea în numele islamului reprezintă drumul cel mai sigur către un paradis

cu livezi și pajiști, unde niște *houris* divine îi vor îmbia cu vinul pe care nu au avut voie să-l bea pe pământ, se așteptau fără tăgadă să ajungă într-un rai presărat cu lalele. De aceea, pentru un grădinar din Imperiul Otoman, constituia una dintre cele mai scumpe flori – în preajmă-i numai trandafirul, narcisa, garoafa și zambila erau suficient de demne să-i stea. Toate celelalte flori, oricât de rare, oricât de frumoase, erau considerate „sălbaticе” și se plantau numai ocazional. De aceea, nu e de mirare că lalelele i-au însoțit pe turci în expansiunea lor din Asia către Europa.

2. Sălaș întru fericire

Cu un sfert de veac înainte ca olandezii să arunce sume fabuloase pe bulbii de lalele prin sălile de licitație din întreaga țară, aceste flori aveau să ajungă, împreună cu trupele care mărșăluiau prin Serbia, în regiunea de șes Kosovo. Aici, în locul numit Câmpia Mierlei, o armată de 15.000 de drept-credincioși mânați în luptă de cneazul Lazăr a încercat să țină piept valurilor de oșteni otomani aflați sub comanda sultanului Murad I. Marea bătălie care s-a dat între Murad și Lazăr în ziua de Vidovdan, în anul Domnului 1389, avea să pecetluiască soarta neamurilor balcanice pentru următoarea jumătate de secol.

Ziua nu avea să înceapă bine pentru sârbi. Cei mai de seamă cavaleri din armata creștină se vedeau nevoiți să bată în retragere, și însuși cneazul a căzut în mâinile dușmanilor în cumplita învâlmășeală. Turcii, pe de altă parte, erau mânați în luptă cu pricepere de Murad, și nici că te-ai fi așteptat la mai puțin din partea unui sultan care își petrecuse cea mai mare parte a celor aproape treizeci de ani de domnie în campanii militare. Locul lui, în mijlocul oștirii otomane, părea să fie sigur: era protejat de trei rânduri de cămile legate una de cealaltă pentru a crea o barieră impenetrabilă în fața cavaleriei drept-credincioșilor, având scopul, aidoma elefanților lui Hanibal de pe vremuri, să înfioare dușmanul, care nu mai întâlnise în viața lui astfel de animale exotice. Și totuși, cumva, un oștean din rândurile drept-credincioșilor a străpuns fortăreața din jurul sultanului. Legenda spune că a fost tocmai un sârb pe care Lazăr îl

acuzase de trădare, în fața întregii armate, cu o seară înainte, și care și-a demonstrat lealitatea înfigându-și hangerul în pieptul lui Murad cu o asemenea forță, încât i-a ieșit prin spinare.

Sultanul a căzut în urma loviturii fatale, dar cu ultimele forțe și-a convocat supușii pentru a ordona execuția imediată a cneazului luat prizonier. Și astfel cei doi comandanți de oaste aveau să se alăture acolo, pe Câmpia Mierlei, miilor de trupuri neînsuflețite de oșteni – așa de mulți, că un cronicar musulman, care-și va aminti câmpul de bătaie înțesat de leșuri și presărat cu țeste retezate, ce încă purtau turbanele viu colorate, scria că în minte i s-a așternut imaginea unor brazde vaste de lalele, cu petalele lor de un roșu și un galben țipătoare, evocând culorile frenetice ale acoperămintelor de cap turcești.

De fapt, există o mare probabilitate ca lalelele chiar să fi fost acolo, în bătaia de la Kosovo – dar nu așa cum foarte poetic le-a amintit cronicarul, reprezentate de turbanele otomanilor, ci sub formă de talismane. Se pare că în secolul al XIV-lea turcii credeau că laleaua, cea mai sacră dintre flori, îi apăra de necazuri, astfel că, din considerente de protecție, dar și religioase, căci interdicția de a imita ceea ce a fost creat de Allah era în continuare puternică, își brodau lalele nu pe steaguri sau dulame, ci pe rufăria de corp. La Muzeul de Artă Islamică și Turcă din Istanbul este expusă o cămașă din bumbac, dintre cele purtate pe sub armură, pe a cărei parte din față sunt scrise versete întregi din Coran, iar pe cea din spate sunt brodate lalele. Această cămașă a fost găsită în mormântul unuia dintre generali care au luptat la Kosovo, cel de-al doilea fiu al sultanului Murad, Baiazid, un tânăr prinț căruia, deși nici nu-i mijise mustața, conducea deja o divizie a armatei turce împotriva cneazului Lazăr. Baiazid este primul om din istorie care poate fi asociat direct cu laleaua.

Probabil că a purtat acea cămașă ca să-l apere de rele, dar și ca talisman, pentru a-i purta noroc. Dacă așa au stat lucrurile, în mod cert la Kosovo floarea și-a făcut datoria. Oștenii l-au proclamat sultan pe fiul cel mic al lui Murad chiar acolo, în vâltoarea bătaiei de pe Câmpia Mierlei

împotriva sârbilor. Și-a început domnia – cu cruzime – ordonând ca Yakub, fratele lui mai mare și principalul rival la tron, să fie executat. Nefericitul prinț a fost iute strangulat cu o funie de mătase, întocmai cum poruncise Baiazid. Astfel și-a asigurat noul sultan succesiunea la tronul otoman în cele mai vitrege împrejurări cu putință.

Baiazid s-a dovedit a fi un conducător cu energie și ambiție nemărginite. A înăsprit și mai mult jugul asupra balcanicilor, iar în 1396 a învins ultima armată a cruciaților, formată din mai bine de 16.000 de oameni, la Nicopole, în Bulgaria. După ce a câștigat bătălia, sultanul a ținut să asiste personal la decapitarea a aproximativ 3.000 de prizonieri creștini. Nici nu e de mirare că supușii începuseră să-l numească *Ildirim*, adică „Fulgerul”.

Timp de treisprezece ani încheiați, Baiazid a câștigat toate luptele, zdrobind una după alta armatele drept-credincioșilor care i se opuneau în zona balcanică și măcelărindu-le pe cele persane dinspre Răsărit. Dar mai apoi puterea talismanului său avea să pălească. În 1402, lângă Ankara, i-a fost dat să se confrunte cu un conducător mai mare și mai necruțător decât el: Timur Lenk, un mongol șchiop, născut în inima întunecoasă a Pamirului, soldat aproape la fel de viteaz ca predecesorul lui, Genghis-Han, dar și mai sângeros. Oastea lui Baiazid a fost făcută pulbere, iar sultanul a fost prins de arcașii mongoli în timp ce încerca să dea bir cu fugiții de pe câmpul de bătălie și târât dinaintea adversarului triumfător, la ușa cortului lui Timur cel Șchiop.

Nu i s-a arătat pic de îndurare suveranului protejat de lalele. Timur le-a trecut pe femeile din haremul sultanului în propriu-i harem, iar pe soția lui Baiazid, Despina, a obligat-o să-l aștepte goală la masă. Pe sultan l-a închis într-o cușcă din fier, pe care mongolii o purtau cu ei peste tot. Din când în când, Timur ordona să fie adus dinaintea lui mândrul Baiazid de până mai ieri, ca să-și sprijine picioarele pe spinarea lui.

Baiazid a rezistat numai opt luni la acest tratament. Nu se știe cu exactitate cum a sfârșit; unii spun că a murit în urma unui atac de apoplexie, dar în piesa *Tamerlan cel Mare*,

scrisă de dramaturgul Christopher Marlowe, sultanul își curmă singur zilele, izbindu-și cu disperare capul de gratiile cuștii în care fusese închis. Indiferent de cum s-au petrecut lucrurile, cert este că a murit înainte ca lalelele să apuce să înflorească, în primăvara lui 1403.

O vreme, capturarea sultanului a ținut pe loc avansarea tulipelor către Apus și a lăsat abia îmbobocitul Imperiu Otoman într-un stare de derivă din care i-a trebuit o jumătate de veac să-și revină. De această situație cel mai mult aveau să se bucure rămășițele statelor creștine care fuseseră odinioară suverane în zona balcanică, înainte de ridicarea sultanului, mai cu seamă grecii bizantini. Dorința cea mare a lui Baiazid fusese să cucerească Constantinopolul, să stabilească aici noul scaun al imperiului său, și chiar a asediat orașul timp de cinci ani, către sfârșitul secolului al XIV-lea, dar nu a reușit niciodată să treacă de masivul sistem de fortificații care îl apăra.

Constantinopolul ajunsese, pe la 1400, un fel de oraș al umbrelor. Declinul lui oglindea decăderea financiară a vechilor suverani din Bizanț. De fapt, mai mult de jumătate era pustiit, dincolo de zidurile ce se întindeau pe o lungime de 12 kilometri ascunzându-se o metropolă cu o populație de nici 50.000 de suflete, împrăștiate care pe unde, printre ruinele care delimitau de-acum un fel de sate mai mari, separate de terenuri cultivate și livezi. Dar după dimensiuni, poziție geografică și reputație, continua să fie cel mai mare oraș din lume. Era locul ideal pentru capitala Imperiului Otoman și noul oraș de reședință al lalelei.

Moartea lui Baiazid nu le-a adus salvarea bizantinilor, ci doar le-a amânat sfârșitul. O jumătate de secol mai târziu, Imperiul Otoman s-a repus pe picioare și a pornit iarăși la atac, sub comanda lui Mahomed, strănepotul răposatului sultan. De această dată Constantinopolul s-a dovedit a fi mult slăbit, iar armata turcă, substanțial mai numeroasă și mai bine dotată, dispunând de cele mai noi modele de tunuri și catapulte. După un asediu crâncen, care nu a durat mai mult de două luni, oastea lui Mahomed a reușit să facă o breșă în zidul de apărare, și astfel turcii au năvălit în Constantinopol. Ultimul împărat al Bizanțului și-a aruncat

cât colo însemnele imperiale și și-a găsit sfârșitul în vâltoarea bătăliei ca un anonim. Atunci, în mijlocul acelor incredibile scene ale masacrului, otomanii au cucerit Constantinopolul și l-au transformat în Istanbul.

Chiar și după standardele deosebite ale sultanilor otomani, Mahomed – care de acum înainte avea să fie supranumit Mahomed Cuceritorul – era un personaj complicat. Războinic, dar și cult, înclinat spre plăcerile trupești, dar necruțător, a fost un monarh crud, dar un om cucernic. În semn de mulțumire pentru victoria sa, ducându-se în fața catedralei bizantine Sfânta Sofia în ziua când a căzut Constantinopolul, a îngenuncheat, a adunat în pumn țărână de pe jos și și-a aruncat-o peste turban, ca să-și arate supunerea față de divinitate. Tot el avea să scrie și sumbrul distih turcesc:

Slugă, ia de-mi toarnă niște vin, căci
nu departe-i clipa când grădina cu lalele va păli;
Toamna va să vie curând, iară nouă dat nu ne e
să mai apucăm primăvara.

Poate că Mahomed era un ins realist, dar nu avea de gând să renunțe prea curând la noua capitală a imperiului său. Mai mult, sub domnia lui orașul avea să-și recapete din vechea grandoare. La orizont se șteau noi construcții, în preajma catedralei Sfânta Sofia se ridicaseră patru minarete colosale, care urmau să devină parte a moscheii Agia Sofia, zidurile de fortificație fuseseră reconsolidate și câteva palate noi începuseră să fie clădite. Iar pe acele locuri căzute în ruină sub sceptrul bizantin, turcii au amenajat o miriadă de grădini.

Aflat într-unul dintre cele mai privilegiate locuri din lume, Istanbulul impunea o astfel de împodobire. Fusesse construit pe șapte coline minunate, la capătul Europei, înconjurat de apă pe trei laturi. Chiar și așa cum îl lăsaseră bizantinii, orașul oferea priveliști superbe din fiecare loc în care te-ai fi oprit. Profitând de terenurile virane, turcii au plantat copaci și flori, astfel încât frumusețea lor naturală să se asorteze și să pună în evidență clădirile din oraș, vechi

și noi. La numai câteva decenii după cucerire, sultanul putea deja să se bucure de peste șaiszeci de grădini private de-a lungul malului Bosforului și al Mării Marmara. Câteva alte zeci de livezi și grădini asigurau necesarul de fructe și legume pentru palatele lui. Alți membri ai dinastiei și-au construit grădini scufundate, care ofereau oaze de umbră în verile dogoritoare, grădini terasate cu multă viță-de-vie, grădini încântătoare în locuri publice și „grădini paradiziace“ private, înțesate de flori, dincolo de zidurile propriilor lor case.

Istanbulul se distingea în ochii vizitatorilor, din orice colț al Europei ar fi venit ei, prin această bogăție a spațiilor verzi. Iar locuitorii orașului își îngrijeau grădinile după metode care îi uimeau pe horticultorii occidentali. Turcii detestau tipul de grădină încorsetată, ordonată rigid, care era la modă pe la curțile din Anglia, Franța și Italia. Grădinile otomane impresionau prin splendoare, afișând o arhitectură menită nu să atragă privirea prin precizie geometrică, ci să o seducă prin abundență și diversitate. Grădinile turcești erau amenajate acolo unde proprietarul ar fi putut să caute refugiu de la grijile lumești și să se ferească de zăpușeala de peste zi. Îndărătul gardurilor se ascundeau tufe de zmeură, mure, căpșuni și fragi, fântâni arteziene și pârlăiașe susurătoare. Scopul lor era să creeze o frântură de rai pe pământ.

Călătorii europeni care au trecut prin Istanbul în această perioadă de înflorire datorată lui Mahomed și succesorilor lui erau uimiți nu neapărat în fața dimensiunilor și opulenței acestui oraș, ci de stilul și bunul-gust dovedite de meșterii autohtoni. Era un oraș al culturii și al cafenelelor, unde diversitatea religioasă a locuitorilor era tolerată într-o manieră de neconceput în Europa. Și totuși, occidentalii îi percepeau pe turci ca pe un popor crud și avid – de maxim interes fiind discuțiile despre sălbăticia trupelor otomane, precum și cele despre plăcerile secrete din haremul sultanului –, și în mod cert turcii chiar erau capabili atât de cruzime, cât și de a aprecia frumusețea.

Însuși sultanul Mahomed era un om al contrastelor. Printre primele ordine pe care le-a dat a fost ridicarea unui palat fabulos la capătul estic al orașului, numit poetic de

creatorul său „Sălașul într-o fericire“, astăzi cunoscut tuturor ca Palatul Topkapî. A fost conceput înadins să întrecă în splendoare orice altă clădire construită de Bizanț în mileniul precedent și să reunească, după cum consemna un cronicar, „diversitatea, frumusețea și măreția“. Cât cuprindeai cu ochii, „pe dinăuntru și pe-afară, totul strălucea și sclikea, în aur și argint, ornamentat cu pietre nestemate și o mare de perle“. Mahomed, un grădinar pasionat, care colecționa plante rare din toate colțurile imperiului și pe care supușii îl vedeau adesea în grădină, unde își plivea singur florile, s-a îngrijit ca „Sălașul într-o fericire“ să fie împrejmuit de „grădini cât mai întinse și cât mai frumoase, în care să crească orice soi imaginabil de plante și fructe; unde apa, proaspătă, limpede și bună de băut, să țâșnească din toate părțile, iar stolurile de păsări, și din cele care servesc drept hrană, și din cele cântătoare, să încante auzul cu ciripitul și trilarile lor“. Și totuși acest om rafinat nu s-a sfiit ca, atunci când a descoperit că din grădină îi lipsește un castravete mult prețuit, să dea ordin ca toți grădinarii de la palat să-i fie aduși dinainte și să fie eviscerați, unul câte unul, pentru a descoperi care dintre ei a mâncat leguma.

Următorii suverani otomani aveau să-l concureze pe Mahomed Cuceritorul deopotrivă în cruzime și în pasiunea arătată pentru palatele și grădinile splendide. Cel mai remarcabil a fost Soliman Magnificul, străstrănepotul lui Mahomed, care a urcat pe tron în 1520 și a extins granițele imperiului de la porțile Vienei până la Golful Persic și de la Strâmtoarea Gibraltar până la Marea Caspică. Pentru europeni, Soliman a fost „Marele Turc“, supranume prin care și ceilalți sultani care i-au urmat aveau să fie cunoscuți în Occident, iar printre multele lui porecle s-a numărat și cea de „Stăpân al grumajilor“. Pentru creștinii suficient de ghinionişti să aibă de-a face cu armata lui, el era întruchiparea cruzimii. Dar Soliman era totodată „Legislatorul“ și, de altfel, un om foarte pios, chiar atipic pentru sultanii din dinastia otomană, ținându-se destul de departe de harem și ducând o viață castă alături de soția lui preferată.

În timpul domniei lui Soliman, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, laleaua se impusese deja ca floarea

chintesențială a turcilor. Continua să nu fie cunoscută în Europa, dar popularitatea de care se bucura în rândul sultanilor și al supușilor acestora – căci vechiul regulament strict de a nu reproduce creațiile divine în imagini se mai relaxase – era atât de mare, încât devenise unul dintre motivele preferate ale artiștilor și artizanilor otomani, apărând tot mai des pe vasele de flori și plăcile decorative. Lalelele erau de-acum brodate și pe straiile sultanului, nu numai pe lenjerie, ca în vremea lui Baiazid: pe caftanul imperial al lui Soliman, din brocart crem, care a supraviețuit timpului, erau brodate sute de flori. Armura suveranului, pe care a purtat-o în campaniile din Regatul Ungariei și Persia, avea imprimată în relief o singură lalea, splendidă, de 22 de centimetri lungime, iar coiful sultanului, dovada supremă a măiestriei armurierului, era împodobit cu lalele bătute în aur și nestemate.

Deja de pe la jumătatea secolului al XVI-lea, lalelele ajunseseră să fie mult mai cunoscute în imperiu, iar acum nu numai sultanul se bucura de aceste flori în grădinile sale. Au început să fie țesute pe covorașele de rugăciune, pe care fetele și le confeționau pentru zestre, să fie pictate pe urcioare ori cusute pe macaturile de catifea ce îmbrăcau șeile minuțios decorate ale călăreților turci. Așa cum grădinarii plantau bulbi de lalele ca să-și asigure un loc în paradis, și femeile din Imperiul Otoman aveau să coasă mii și mii de modele inspirate de aceste flori ca amulete pe care, printre rugăciuni, le ofereau soțului care pleca la oaste, ca să se întoarcă nevătămat acasă.

Se pare că sub domnia lui Soliman au început turcii să cultive lalele și să le altoiască pentru a obține varietăți noi, care să le încânte privirea. Florile sălbatice care fuseseră plantate la Istanbul încă de pe vremea lui Mahomed aveau tulpina scurtă și corola rotundă, de forma unui ou, fiind asemănătoare cu multe sortimente care sunt la modă și azi. Totuși, cel mai probabil cam de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, otomanii au început să prefere soiurile noi, de cultură, obținute prin hibridizare sistematică de către grădinarii din capitală. Aceste „lalele de Istanbul“, așa cum aveau să

fie cunoscute, se poate să fi fost încrucișate cu tipuri de lalele pe care turcii le-au descoperit pe malul nordic al Mării Negre, pe teritoriul aliaților lor, tătarii din Crimeea. Lalelele de Istanbul – care au ajuns în timp să numere 1.500 de variante – erau mult mai delicate și mai elegante decât predecesoarele lor. Aveau petalele deosebit de alungite și suple, iar la vârf erau ascuțite precum acul. Cele mai căutate rămâneau cele sub formă de migdală, cu sepalele precum lama pumnalului. Erau în nuanțe de cinabru, roșu-cafeniu sau gălbui precum sulful.

Primii grădinari care aveau să se dedice întru totul lalelelor au trăit în vremea lui Soliman și au obținut cele mai timpurii hibridizări. Unul dintre ei, Seyhulislam Ebusuud Efendi, a rămas în istorie ca posesor al unei flori deosebit de frumoase denumite Nur-i-Adin, „Lumina raiului“. Și celelalte soiuri purtau nume la fel de expresive, care le puneau în evidență frumusețea și valoarea: Dur-i-Yekta, „Perla nepe-reche“, Halet-efza, „Sporul plăcerii“, „Stârnirea pasiunii“, „Ciuda diamantului“, „Roza zorilor“.

În primul rând, asemenea lalele erau extrem de rare. Nici Seyhulislam – care a murit la foarte înaintata vârstă de optzeci și patru de ani, în 1574 – nu avea mai mult de câțiva bulbi răzleți de Nur-i-Adin. În acele vremuri, când arta obținerii unor varietăți noi din cele vechi abia începea să fie înțeleasă, astfel încât cultivatorii care își doreau un soi de flori purpurii udau straturile cu vin roșu-aprins, creșterea lalelelor era un proces lent și oarecum la voia întâmplării, nu prea ademenitor pentru marea majoritate a grădinarilor turci. Se pare că, în marea lor majoritate, cultivatorii de lalele otomani au obținut rezultate mai degrabă accidental decât intenționat.

Oricum, este cert că sultanii și-au sporit treptat stocurile de bulbi și au continuat să folosească lalelele și celelalte flori pentru a-și decora palatele și grădinile. Unele plante erau crescute în Istanbul, unde existau, la 1630, aproape optzeci de florării și trei sute de florari profesioniști. Altele erau importate, uneori în cantități imense. Noi soiuri de lalele au venit de pe coasta Mării Negre și din Creta ori Persia, ca pradă a interminabilelor războaie pe care otomanii

le-au purtat prin acele locuri. În 1574, Selim II, fiul lui Soliman – grădinar pasionat, dar și mare iubitor de alcool, meteahnă din cauza căreia istoria avea să-i consemneze porecla de Selim Bețivanul –, i-a dat comandă șerifului din Aziz, în provincia turcească Siria, să-i procure 50.000 de bulbi de lealea pentru grădinile imperiului. „Îți cer să le aduci fără întârziere“, a adăugat sultanul. „Toate să se facă de îndată și bine, astfel încât să nu fie loc de dezamăgire.“ Chiar dacă Selim a dat clar de înțeles că plata pentru această comandă se poate face de la trezoreria din apropiatul Alep, ordinele lui trebuie să le fi stârnit o mare consternare celor care le-au primit, după cum probabil sultanul și intenționase.

Dintre toate grădinile acestui „Mare Turc“, acelea dinăuntrul zidurilor căminului său personal, Palatul Topkapî, erau de departe cele mai opulente. Dar asta și pentru că tot ceea ce ținea de „Sălașul întru fericire“ era menit să-i oglindească măreția, huzurul și gustul dinastic. Chiar și spațiile publice ale palatului fuseseră construite la scară grandioasă, iar cartierele rezidențiale, pe care numai demnitarilor de rang înalt și servitorilor acestora le era dat să le vadă, erau de dimensiuni și de o complexitate de neegalat în Occident.

Ca să ajungă la acel loc sfânt unde se puteau admira lalelele sultanului, vizitatorul trebuia să străbată „Sălașul întru fericire“ de-a lungul unei artere principale ce trecea pe lângă moscheea Agia Sofia și dădea într-o piațetă. Din acel punct putea vedea zidurile exterioare ale palatului, înțesate cu fortificații și gârzi, străpunse de o poartă imensă, deasupra căreia străjuia inscripția cu lunga titulatură oficială a sultanului, în litere de aur. Această poartă dădea către prima din cele patru mari curți ale palatului, una mai sacră decât cealaltă. Curtea din afară, pe care trebuia să o traverseze oricine se îndrepta spre zonele de interior ale palatului, era la discreția tuturor supușilor sultanului, prin urmare colcăia de lume. Orice turc avea dreptul să-și transforme oful într-o petiție, așa că în permanență câteva sute de cetățeni nemulțumiți se învâlmășeau în jurul chioșcurilor, asalându-i cu plângeri pe scribii care le notau doleanțele. În

altă parte a acestei curți se aflau mai multe arsenale și magazii, clădirile monetăriei imperiale și alte filiale administrative otomane, ba chiar și grajduri pentru trei mii de cai. Tot aici se găseau și doi stâlpi din marmură albă în care erau înfipite capetele retezate ale unor personaje importante care reușiseră cumva să-i greșească sultanului, umplute cu bumbac, dacă fuseseră viziri, și cu paie, dacă avuseseră un rang inferior. Spre aducere aminte a ocazionalelor execuții în masă comandate de sultan stăteau grămadă lângă poarta principală, slujind drept avertizări suplimentare: nasuri, urechi și limbi retezate.

După o poartă dublă, zdravănă, drumul ducea mai departe, din acest cerc al infernului intrându-se într-o a doua curte, mai liniștită, în care nu aveau voie să pătrundă decât funcționarii otomani, soldații și oaspeții de vază. Aici se afla Sala Divanului – camera de consiliu, unde sultanul, tolănit într-un fotoliu somptuos, ferit de privirile subalternilor printr-o perdea verde de mătase, asculta rapoartele prezentate de mai-marii imperiului sau îi primea pe trimișii puterilor străine. Dincolo de această curte secundară, trecând prin cea de-a treia poartă, căreia i se spunea „Poarta fericii“, se înșiruiau camerele private ale monarhului și ale haremului imperial, păzit de eunuci negri aduși la Istanbul din Africa. Această a treia curte era un loc atât de sfânt, încât nici un occidental, cum de altfel nici un otoman nu a putut să spună că a pus piciorul acolo timp de aproape o sută de ani, din momentul când a fost construită. Și, în fine, o a patra poartă, încuiată și dublă, dădea din serai către grădinile imperiale, care se aflau la capătul întregului complex al palatului și ofereau o priveliște magnifică asupra apelor scânteietoare ale Bosforului. Această poziționare a grădinilor în însăși inima simbolului principal al puterii otomane sublinia importanța pe care turcii o acordau plantelor, cu precădere florilor.

Topkapî impresiona nu numai prin grandoare, ci și prin vastitate. În colosalul complex se găseau tot soiul de grădini, precum și ronduri de flori și fântâni, bazine și livezi. Cea de-a doua curte, impresionantă, locul unde trupele de elită turcești se strâneau lunar pentru a-și primi simbria

în bani peșin, din saci imenși, cuprindea și arii întinse de pădure, unde zburdau nestingherite căprioarele, printre chiparoși, tăind cărările umbrite, iar la nord de palat, unde panta cobora către celebrul port Cornul de Aur, grădinile se întindeau dincolo de zidurile cetății, până la mare.

Florile erau plantate îndeosebi în cea de-a patra curte, unde cel mai adesea sultanul singur avea privilegiul de a le admira. Unicele ferestre care dădeau spre această curte erau ale vistieriei și ale unei clădiri numite „cămara centrală”, în care se păstrau proviziile de hrană, iar peste aceste ferestre se puteau trage obloanele, dacă așa era voia suveranului. Grădinile din cea de-a patra curte reprezentau oaza de liniște preferată a sultanului, refugiul lui din avalanșa de îndatoriri monarhice, astfel că urmașii săi la tron s-au întrecut în a le înfrumuseța. Trandafirul, garoafa, zambila, narcisa și, desigur, lealeaua erau plantate cu cea mai mare atenție în această parte a palatului, mai ales pe aleile urcătoare ce duceau spre cel mai înalt punct din întregul complex Topkapî, un mic deal din extremitatea de nord, care oferea o priveliște de neegalat asupra Bosforului și Mării Marmara. Pe acest promontoriu, dar și în alte locuri prin grădini, otomanii au construit pavilioane din lemn – „chioscuri”. Ele serveau deopotrivă ca locuri de întrunire și ca puncte centrale pentru diverse festivități, dar erau prevăzute și cu câteva divane retrase, puse în așa fel încât să prindă brizele trecătoare și să ofere o priveliște fabuloasă către grădinile în floare. Aici, mai mult decât oricând în viața lui aglomerată și adesea violentă, sultanul putea să se bucure de singurătate și de liniște.

Tot ce ținea de acest „Sălaș întru fericire” fusese creat pentru a le da o idee vizitatorilor despre puterea Semilunei. Scara la care fusese construit era colosală, arhitectura – magistrală, apartamentele – decorate în cea mai opulentă manieră posibilă. Chiar și cei mai cosmopoliți europeni aveau să se arate uluiți în fața incredibilelor resurse de care dispunea Curtea: pe porțile de la Topkapî intrau anual care întregi cu orez, zahăr, mazăre, linte, piper, cafea, sena și migdale, dar și prune conservate în zeamă de lămâie, 199.000 de găini și 780 de căruțe cu zăpadă.

Pe vremea lui Soliman, nu mai puțin de cinci mii de servitori osteneau prin cele patru curți ale palatului. Erau de toaterangurile, de la umilele gărzi la cei mai exotici specialiști, precum înfășurătorul-șef de turbane și însărcinatul-șef cu șervetele, din echipa căruia făcea parte și un degustător de murături angajat cu normă întreagă. Printre acești servitori ai sultanului se mai număra un corp serios de grădinari, bostangiii, în jur de o mie. Sarcinile lor la Curte erau de fapt numeroase și variate, mult peste simplul plivit al lalelelor sultanului – deși acesta intra în mod cert în atribuțiile lor. Bostangiii lucrau ca paznici, portari sau chiar înlăturau gunoiul. Restul de cinci mii de membri ai trupelor, care stăteau în afara Palatului Topkapî, formau garda de corp imperială și îndeplineau rolul de poliție provizorie și de vameși pe lângă capitală.

Cel mai straniu este că bostangiii erau de două ori mai mulți decât călăii sultanului. Acești grădinari de la palat introduceau femeile condamnate în saci cu greutate pe care îi coseau la gură și apoi îi aruncau în apele Bosforului, iar tropotul de apropiere al unui grup de bostangii, cu tichiile lor roșii pe scăfârlie și uniforma tradițională, cu șalvari din muselină albă și cămașă despicață, lăsând la vedere pieptul și brațele vânjoase, avea să anunțe moartea prin strangulare ritualică pentru mii de otomani de-a lungul anilor.

Atunci când cei mai de seamă funcționari primeau condamnarea la moarte, aceștia erau executați de însuși grădinarul-șef, *bostangi-bașa*. Era gâdele-șef și avea un rol fruntaș în ceea ce a fost, fără îndoială, unul dintre cele mai ciudate obiceiuri cunoscute în trecut. Este vorba de cursa dintre un condamnat de vază – un vizir demis ori un prim-eunuc – și individul însărcinat să-l omoare. Imediat ce se rostea sentința fatală, obiceiul era ca bărbatului condamnat să i se acorde un avans: avea să fugă cât îl țineau picioarele aproximativ un kilometru prin grădinile palatului, în jos spre Poarta Pescăriei, aflată la capătul sudic al complexului, care era locul de execuții. Dacă izbutea să ajungă la Pescărie înaintea grădinarului-șef, sentința urma să i se schimbe în surghiun. În caz contrar, când condamnatul era așteptat la

poartă de *bostangi-başa*, era executat numaidecât şi trupul i se arunca în mare.¹

Una dintre îndeletnicirile mai puţin înfiorătoare ale acestor bostangii era de a tăia flori pentru decorarea spaţiilor locuite ale palatului. De regulă, turcii evitau să facă paradă cu florile în această manieră, căci preferau să le lase în grădină, acolo unde creşteau. Dar obiceiul acesta nou avea să se dezvolte aici, în „Sălaşul într-o fericire“. Picturile epocii redau încăperile preferate ale sultanului scăldate de flori, aşezate individual sau, mai rar, în mici grupuri. Lalelele, desigur, apăreau din plin în astfel de ipostaze. Erau aranjate în vase fine de sticlă, adesea filigranate după tehnica *Cesm-i-Bulbul* – „ochiul privighetoarei“ – şi dispuse din loc în loc, pe mai multe măsuţe.

Acesta este contextul cel mai probabil în care occidentalii au cunoscut pentru prima oară lalelele de cultură de la Istanbul. Veneau în primul rând ca ambascadori ori mesageri, în urma teribilelor succese armate ale lui Soliman, precum cucerirea Rodosului, o fortăreaţă aparent invincibilă a cavalerilor cruciaţi din Ordinul Sfântului Ioan, în 1522, apoi spulberarea armatei conduse de regele Ungariei, în 1526, şi asaltul asupra Vienei, trei ani mai târziu. Acest şir de victorii răsunătoare le-a conferit otomanilor statutul de primă putere în zona mediteraneeană, astfel că suveranii creştini din Europa au fost nevoiţi să poarte negocieri cu ei. Mai târziu, la Istanbul aveau să apară şi mercenari şi negustori, pentru a se angaja la turci sau pentru a primi permisiunea de a face comerţ cu ei. Una dintre consecinţele minore ale creşterii puterii otomane este că, la moartea lui Soliman, în 1566, mai multe sute de oameni precum cei anterior pomeniţi aveau să călătorească în Turcia, un stat care atâtea veacuri fusese complet închis dinaintea Occidentului.

Vesticii aveau multe de observat aici. Tot ce ţinea de Imperiul Otoman li se părea exotic, de la hărmălaia specifică bazarului la graţia senzuală a moscheilor din Istanbul. Pasiunea turcilor pentru flori şi deosebita îndemânare cu

1. Ultimul care a reuşit să-şi salveze pielea într-o asemenea cursă pe viaţă şi pe moarte a fost marele vizir Paşa Haji Salih, în 1822–1823.

care le cultivau constituiau de asemenea un element de noutate ce stârnea discuții; fie și simpla cultivare a plantelor doar din considerente estetice li se părea ciudată vizitatorilor europeni din secolul al XVI-lea, obișnuiți mai degrabă să le vadă ca produse alimentare ori medicinale.

Zveltele lălele, în culorile lor intense, care se găseau în cele mai cochete grădini, nu aveau cum să nu atragă ochiul. Că erau ambasadori sau cadre militare, că erau mari iubitori de flori sau oameni pe care acestea îi lăsau reci, călătorilor care se opreau să admire splendidele grădini turcești le era clar că otomanii prețuiau această floare mai mult decât pe oricare alta.

Cel mai târziu pe la jumătatea veacului al XVI-lea, lăleaua avea să atragă atenția Europei. De-acum avea să-și continue drumul spre Vest.

3. Necunoscuta de la Răsărit

Vapoarele care au acostat în Goa, capitala posesiunilor portugheze în India, la sfârșit de octombrie 1529, se aflau într-o stare deplorabilă. Erau sever deteriorate și cârmuite de echipaje numai piele și os, împruținate, cu pierderi de aproape două mii de marinari, după săptămâni de friguri și foamete în lunga călătorie de la Lisabona. Totuși, comandantul flotei, un nobil pe nume Nunho da Cunha, supraviețuise acestui drum greu, iar asta nu avea să fie o veste prea bună pentru Lopo Vaz de Sampayo, guvernatorul Indiei portugheze.

Da Cunha primise instrucțiuni precise de la regele Portugaliei, care îl numise guvernator în locul lui Lopo Vaz. Ba mai rău, Vaz era somat să revină în patrie, în dizgrație. Cererea fusese făcută deoarece la Lisabona ajunsese vorba că Vaz l-a uzurpat pe favoritul coroanei în funcția de guvernator numit și a condus enclavele portugheze de pe coasta de răsărit a Indiei timp de doi ani în locul aceluia. Lopo Vaz avea să se întoarcă acasă încătușat și să putrezească în închisoare până în 1532, iar apoi să fie exilat în Africa, în așteptarea unei eventuale grațieri.

Toate acestea sunt importante deoarece Lopo Vaz de Sampayo este considerat a fi cel care a adus laleaua în Europa Occidentală. Horticultorul Charles de la Chesnée Monstereul, în lucrarea *Le Floriste François*, apărută în 1654, spune că Vaz a adus laleaua cu el dintr-o călătorie în Ceylon, iar alți specialiști din secolul al XVII-lea fac o consemnare identică.

Și totuși, este destul de dificil să înțelegem cum anume a realizat Lopo Vaz o asemenea ispravă. În primul rând, lalelele nu cresc în Ceylon, iar această insulă se află la sute de kilometri distanță de traseul obișnuit al vaselor portugheze către casă. Și chiar dacă nu ar fi de necrezut că fostul guvernator din Goa a achiziționat floarea – fie de la perșii cu care portughezii mai purtau uneori comerț în Golf, fie de la indienii care le-ar fi putut lua dintr-una din grădinile Baburului, din nordul subcontinentului –, drumul către Lisabona era unul extenuant, care dura aproximativ șase luni, în condiții optime, sau până la doi ani și jumătate, atunci când lucrurile nu stăteau prea bine.

Dacă povestea lui Lopo Vaz este adevărată, atunci acesta trebuie să fi fost un mare împătimit al lalelelor: suficient de atașat de flori încât să își convingă temnicerii să ia bulbii cu el pe vapor și poate chiar să-i planteze în ghivece, la bordul acelor vase mici, mizere și îngrozitor de înghesuite cu care portughezii navigau către India și înapoi. Nu este tocmai imposibil: prizonierii de rang înalt se bucurau de tratament privilegiat în acele vremuri, indiferent de fapta comisă, iar Vaz sigur nu a fost adus la Lisabona în lanțuri. Dar e suficient de improbabil cât să ne îndoim totuși că acest nobil, oarecum banal și nefericit, merită să rămână în istorie ca omul care a adus prima lalea în Europa.

Adevărul este că nimeni nu știe exact cum, unde sau când a părăsit această floare pentru prima oară Asia. Turcii și persanii creșteau așa de multe lalele, iar bulbii puteau fi transportați atât de ușor, încât n-ar fi de mirare ca primele fire de lalea să-și fi croit drum către Apus cândva prin Evul Mediu. Dacă au făcut-o, nu există vreo mărturie a acestui eveniment în ilustrațiile ori cronicile vremii, ceea ce înseamnă că nu s-au plantat în număr mare, ci s-au împrăștiat, și același lucru este valabil și pentru exemplarele care ar fi putut ajunge în Portugalia din India. Atunci când botaniștii occidentali au văzut laleaua, pe la 1560, au privit-o ca pe o insolită noutate.

Din când în când, se mai descoperă câte o dovadă a prezenței lalelei în Europa înainte de mijlocul secolului al XVI-lea, dar nici una nu este incontestabilă. De exemplu,

problema lalelelor sălbatice roșii și galbene din speciile *T. silvestris* și *T. australis*, care cresc în continuare, necultivate de mâna omului, în Savoia. S-a înaintat ipoteza că ar fi moștenitoarele unor lalele sălbatice europene indigene, care se întindeau cândva până la verișoarele lor din Asia, prin colonii ce străbăteau zona balcanică. Lalelele din Savoia sunt distribuite însă destul de neregulat și se întâlnesc de obicei pe pământ cultivat anterior, ceea ce denotă că înaintașele lor au putut fi plantate de mâna omului. Apoi există un tablou al *Fecioarei cu Pruncul*, în care Maria este reprezentată cu privirea întoarsă către un mănunchi de flori, printre care și lalele de grădină; această lucrare i-a fost atribuită la un moment dat lui Leonardo da Vinci, dar astăzi se știe că îi aparține lui Melzi, ucenicul lui da Vinci, care a murit abia în 1572. Cea mai interesantă dintre toate rămâne dovada constituită de un mozaic roman din anul 430 d.Hr., aflat în Muzeele Vaticanului, în care este reprezentat, fără tăgadă, un coș cu lalele roșii, cu petale late. Însă felul în care sunt aranjate relevă atât de bine stilul secolului al XVIII-lea, încât devine clar că mozaicul a trecut printr-un proces radical de reconstituire după ce a fost luat din vila unde fusese descoperit, la 1700, în suburbiile Romei.

Cel mai probabil, primul european care a apreciat cu adevărat frumusețea lalelei a fost Ogier Ghislain de Busbecq, fiul nelegitim al unui lord flamand care ani de zile a fost cel mai influent neerlandez de la curtea Austriei. Lui i se atribuie îndeobște meritul de a-i fi făcut cunoștință Occidentului cu lalelele. Busbecq a călătorit în noiembrie 1554 la Istanbul, ca ambasador al Sfântului Împărat Roman, și a rămas în Imperiul Otoman aproape opt ani, făcând în răstimpuri și scurte vizite înapoi acasă. Când, în cele din urmă, s-a întors în țară, puțin mai bronzat, dar tot cu barba stufoasă și sprâncenele ciufulite, după moda vremii, a publicat, în 1581, o carte de memorii alcătuită sub formă epistolară, în care își descrie traiul printre turci. Scrisorile lui erau înțesate cu tot soiul de bârfe și detalii intime, datorită cărora și-a și câștigat un renume – atât pe vremea lui, cât și printre istoricii care și astăzi recurg la citate din Busbecq atunci când

vor să adauge puțină culoare descrierilor vieții de zi cu zi în perioada de maximă înflorire a Imperiului Otoman. În aceste memorii este amintită și prima lui întâlnire cu laleaua.

Busbecq călătorea de la Viena către Istanbul, și tocmai ce părăsise orașul tracic Adrianopol pentru a ajunge în capitala turcilor, când a dat peste aceste flori care creșteau în sălbăticie. „Ne-am oprit“, avea să consemneze ambasadorul într-una dintre scrisorile lui, „în ultima etapă a itinerarului către Constantinopol, care de-acum era la doar o aruncătură de băț. Și cum treceam prin această zonă, pretutindeni ne-a fost dat să vedem nenumărate flori – narcise, garoafe și tulipane, după cum le numesc turcii. Ne-a surprins să le vedem înflorite în plină iarnă, anotimp prea puțin prielnic.

În Grecia am remarcat o abundență de narcise și garoafe, care au un parfum atât de minunat încât, atunci când sunt foarte multe la un loc, îți pot da dureri de cap dacă nu ești obișnuit cu o astfel de mireasmă. Tulipa are un miros foarte discret, aproape inexistent, dar este de admirat pentru frumusețea și varietatea culorilor ei. Turcii se dovedesc mari amatori de flori și, chiar dacă nu sunt nici pe departe o nație extravagantă, nu se dau în lături de la a scoate din buzunar niște aspri¹ pentru o floare frumoasă.“

Abia ajuns în capitală, Busbecq avea să se plângă din cauză că, primind câteva lalele frumoase din partea gazdei, „aceste flori, deși îmi fuseseră dăruite, tot mi-au pricinuit o mare cheltuială, căci a trebuit să dau pe ele câțiva aspri buni.“ (Alt călător, George Sandys – unul dintre fiii arhiepiscopului de York –, observa de asemenea, cam în aceeași perioadă, că turcii sunt foarte dornici să-și ofere prețioasele flori străinilor, însă el nu era la fel de amorezat de aceste daruri precum Busbecq. „Nu te poți preumbla aiurea“, bombănea englezul, „făr’ ca vreun derviș ori ienicer să nu te întâmpine cu o tulipă ori alt flecușet.“)

Mulți ani s-a crezut că mărturia lui Busbecq îi era contemporană și că făcea referire la prima lui călătorie la

1. Aspru – monedă turcească de argint.

Istanbul, întreprinsă în 1554. Recent însă s-a descoperit că toate scrisorile lui, care alcătuiesc cartea, au fost compuse cu mult timp după ce s-au întâmplat faptele – cel mai probabil nu înainte de 1580, când laleaua era deja bine cunoscută în Europa – și că această călătorie făcută în toiul iernii pe care o descrie el nu avea cum să fie cea dintâi. Lalelele nu înfloresc în această perioadă a anului nici măcar pe pământ otoman; prin urmare, probabil că Busbecq a încurcat puțin amintirile, integrând și detalii din a doua călătorie la Istanbul, pe care a întreprins-o atunci când ele erau într-adevăr în floare, și anume în martie 1558.

După această revizuire, devine clar că, și dacă însemnările ambasadorului ar fi în toate celelalte cazuri fidele realității, este totuși imposibil ca el să fi fost cel care a adus laleaua în Occident; floarea creștea deja în cel puțin o grădină germană în aprilie 1559. Ca meritul să-i aparțină lui Busbecq, ar fi trebuit ca el să fi trimis până la acea dată bulbi de lalele în Europa, în răstimp de numai câteva luni, imediat după ce a ajuns la Istanbul, pentru ca ele să fie plantate numaidecât, în aceeași toamnă – lucru posibil, dar prea puțin probabil. Este adevărat că Busbecq a trimis în Vest semințe și bulbi prețioși de flori de la Istanbul, dar, cum nu avem nici o mărturie că ar fi făcut asta mai devreme de 1573, ar fi hazardat să deducem de aici că existența unei singure, anumite lalele, este meritul lui.

O confuzie similară, din păcate, apare și în cazul ipotezei că Busbecq ar fi avut un rol în botezarea acestei flori. Se spune despre el că ar fi numit-o „tulipan” deoarece petalele lalelei seamănă cu un turban înfășurat – *dulbend* la turci, *tulband* la olandezi. O astfel de comparație poate justifica, de pildă, cum a pătruns cuvântul *tulip* în limba engleză, însă nu are cum să fie o consecință directă a călătoriilor lui Busbecq. Prima ocurență a termenului în limbă datează din 1578, când apare într-o traducere din latină a unui tratat de botanică, deci cu siguranță circula cu mult înainte ca ambasadorul să-și publice celebrele scrisori. A durat ceva, oricum, până când cuvântul a fost absorbit în vocabularul comun; la sfârșitul secolului al XVI-lea, majoritatea botaniș-

tilor din Europa numeau aceste flori *lilionarcissus*, pentru a pune în evidență gradul de rudenie cu narcisele – flori cu bulb mult mai cunoscute la acea vreme.

Așadar, prima mărturie despre cea dintâi lalea care avea să înflorească în Europa datează din anul 1559. Laleaua a răsărit în grădina unui anume Johann Heinrich Herwart, înalt dregător la Augsburg, în Bavaria. Orașul ținea de Sfântul Imperiu Roman – o uniune remarcabilă de orașe și state germane care a durat din Evul Mediu întunecat până la dizolvarea lui, sub sceptrul lui Napoleon –, care merită să fie ținut minte numai pentru că, vorba lui Voltaire, „nu era nici sfânt, nici roman și nici imperiu“, iar grădina lui Herwart se pare că a fost una dintre principalele-i podoabe. Cu siguranță că era suficient de faimoasă încât să atragă vizitatori din multe locuri îndepărtate.

Printre cei care au venit să vadă această floare nouă pe care o plantase Herwart s-a numărat un specialist în științele naturii pe nume Conrad Gesner, din Zürich. Ca mulți învățați ai acelor vremuri, Gesner era un polimat, care studia deopotrivă zoologia și botanica, deținând și un doctorat în medicină; unul dintre cazurile lui celebre a fost legat de o epidemie misterioasă în timpul căreia au fost văzuți șerpi și șopârle ieșind din burțile celor abia decedați. În ultima parte a anilor 1550, compila deja cele mai importante lucrări de istorie naturală, pentru care a și rămas în istorie, printre care un tratat de botanică intitulat *Catalogus plantarum*. Cu alte cuvinte, era bine pregătit pentru a înțelege însemnătatea unui asemenea exemplar de import găsit printre straturile de flori ale lui Herwart.

„În luna aprilie a anului 1559“, notează Gesner, „am văzut expusă această plantă, răsărită dintr-o sămânță adusă din Bizantia¹ sau, cum ar spune alții, din Cappadocia². Are o singură floare, frumoasă, roșie, mare, ca un crin roșu, alcătuită din opt petale, dintre care patru în afară și restul în

1. Adică Bizanț, deci Imperiul Otoman.

2. Provincie din Anatolia Centrală, care și astăzi este patria unor colonii înfloritoare de lalele sălbatice.

interior. Are o mireasmă dulce foarte suavă și subtilă, care se pierde repede.“ Schița făcută de Gesner după acea floare stacojie cu tulpină scurtă există și azi, iar pe margini este încărcată de însemnări îngrămădite și întrebări ce denotă mintea iscoditoare pe care o poseda cercetătorul. În imagine apare o corolă frumos rotunjită, cu petalele bine strânse și delicat răsucite către vârfuri. (Floarea pictată în acuarelă are numai șase petale, numărul normal, și nu opt, așa cum menționa Gesner în descriere, ceea ce iscă interesanta întrebare dacă nu cumva acea lălea pionieră era de fapt mutantă.) Gesner a numit-o *Tulipa turcarum*, certificând astfel proveniența ei din spațiul otoman.

În timp ce învățatul elvețian își termina schița, în primăvara lui 1559, este sigur că lăleaua se insinuase deja altundeva în Europa. Chiar Gesner apucase să vadă schița unui alt exemplar, de data aceasta galben, care se poate să fi crescut în nordul Italiei; i-o trimisese corespondentul său Johann Kentmann, un artist care locuise la Padova, Venetia și Bologna între 1549 și 1551. Din aceste puncte de plecare, probabil și din altele, floarea s-a răspândit cu iuțeală dintr-o țară în alta. Noutatea, delicatețea și frumusețea-i caracteristice o făceau bine-venită pretutindeni, iar distribuția vastă a fost încurajată de ușurința de transport a bulbilor.

Epoca le era prielnică lălelelor. Odată cu descoperirea zăcămintelor de argint din Americi și a traseelor comerciale către Indii, a crescut ca niciodată cantitatea de bani din Europa, așa că bogații se aflau într-o neconținută căutare de modalități cât mai interesante prin care să-i cheltuiască. Perioada Renașterii a reînviat interesul pentru știință, iar apariția tiparului a provocat un val de noi descoperiri, o abundență de cunoștințe mai vechi devenind totodată accesibile pe scară largă. O consecință a acestor descoperiri a fost că botanica și grădinăritul au ajuns foarte populare printre elite. Mulți dintre cei mai influenți și înstăriți cetățeni ai Europei și-au amenajat grădini proprii, pe care se grăbeau să le doteze cu plante rare și râvnite. Chiar în Augsburg, colecția înaltului dregător Herwart a fost destul de repede adumbrită de grădinile familiei Fugger, niște bancheri bavarezi amețitor de avuți, care erau, pentru secolul al XV-lea,

ceea ce au fost familiile Rothschild și Rockefeller în secolul XX. Familia Fugger cultiva lalele în Augsburg la începutul anilor 1570.

Prin 1572 apăruseră lalele și la Viena. În Frankfurt au ajuns în 1593, iar în sudul Franței, până în 1598 (poate chiar mai devreme). Au fost trimiși bulbi și în Anglia, încă din 1582, unde au început să fie cultivați în cantități mari. Până la finele veacului al XVI-lea, aveau să-și facă apariția nesfârșite câmpuri cu hibrizi noi, unul mai frumos decât altul: James Garret, unul dintre cei mai cunoscuți botaniști ai Angliei, a petrecut două decenii creând noi varietăți – atât de multe, încât John Gerard, prietenul lui (custodele grădinii Colegiului de Fizică din Londra, care amintește de ele într-un *Ierbar* publicat în 1597), mărturisea că „a le descrie notele distinctive este totuna cu a rostogoli stânca lui Sisif sau a te apuca să numeri firele de nisip“.

Garret era un imigrant de origine flamandă care lucra ca farmacist și avea o grădină lângă Zidul Londrei. Lalelele lui – Gerard spune că deținea exemplare galbene, albe, violacee și roșii – erau prețuite nu atât pentru frumusețea, cât pentru presupusele lor proprietăți medicinale. Un botanist englez pe nume John Parkinson, al cărui tratat important avea să apară trei decenii mai târziu, notează că petalele pot fi zdrobite pentru a se obține un vin roșu care să se bea pentru a trata „junghiul de grumaz“. Aceste lalele serveau ca bază pentru obținerea a numeroase varietăți noi; până la ascensiunea pe tron a lui Carol I (1625–1649), și cu ajutorul importurilor din Orient, au fost create și plantate în grădinile regale mai mult de cincizeci de noi tipuri de lalele.

Poate că Gerard nu a avut cum să inventarieze toate aceste flori, dar cineva trebuia să o facă. Abundența de soiuri noi care făcea ca floarea să fie unică avea să cuprindă lalele ce difereau una de cealaltă nu numai prin colorit, ci și prin înălțime, forma frunzelor și perioada de înflorire – la începutul sau la sfârșitul primăverii. Această floare avea nevoie acum, mai mult ca niciodată, de cineva care să pună ordine în tot acest haos iminent. Fără un sistem coerent de clasificare, întregul gen de plante ar fi putut să se împotmolească

într-un mâl botanic din care poate nu ar mai fi reușit să iasă nicicând la suprafață. Mai mult, fără un sistem de evaluare – unul care să precizeze care flori sunt rare și demne de a fi râvnite, și care banale și fără valoare –, negoțul cu lalele nu s-ar fi putut desfășura niciodată.

Din fericire, omul care să o facă a existat. A fost, indiscutabil, cel mai de seamă botanist al secolului al XVI-lea, unul dintre cei mai mari ai tuturor timpurilor. Avea să devină, în cele mai importante privințe, părintele lalelei. Numele lui este Carolus Clusius.

4. Clusius

Într-o zi de toamnă a anului 1562, un vas acosta în portul din Antwerpen, având la bord o încărcătură de țesături din Istanbul. Undeva printre acești baloți de textile orientale, al căror destinatar era unul dintre cei mai mari negustori din oraș, se aflau câțiva bulbi de lalele, poate primii ce aveau să fie văzuți în această parte nordică a Europei.

Negustorul flamand care solicitase țesăturile a fost surprins să descopere că în comanda lui se afla și acest pachet cu bulbi. Poate că îi fuseseră trimiși în dar, îndesați printre postavuri și stofe de un otoman recunoscător, care făcuse un profit bun odată cu această tranzacție; oricum, e clar că negustorul nostru nu îi comandase și nici nu îi dorea de fapt. Nici măcar nu știa ce sunt. A presupus că bulbii sunt un soi mai ciudat de ceapă turcească, așa că majoritatea au sfârșit rumeniți și mâncați la cină, asezonați cu ulei și oțet. Pe cei rămași i-a plantat în grădina lui de zarzavaturi, lângă varză.

Și astfel, în primăvara anului 1563, câteva fire de floare stranie și-au ițit capetele printre grămezile de bălegar și pietriș din grădina cu legume din Antwerpen – spre dezamăgirea grădinarului angajat de negustor, care aștepta cu nerăbdare să mai pregătească o masă copioasă cu niște ceapă turcească. Petalele erau de un roșu și un galben vibrante, și ieșeau în evidență, delicate și elegante cum erau, printre frunzele monotone ale rădăcinoaselor ce le înconjurau. Aceste fericite supraviețuitoare ale farfuriei negustorului se poate să fi fost primele lalele care aveau să înflorească

în Țările de Jos, și însuși flamandul afacerist a intuit că noua producție din straturile cu varză este ceva neobișnuit. Nu mai văzuse astfel de plante nicăieri și, cum îi ațâțau curiozitatea, o zi sau două mai târziu a chemat un oaspete la el în grădină, să-l întrebe ce anume sunt.

Oaspetele cu pricina avea să fie Joris Rye, un om de afaceri din orașul învecinat Mechelen, despre care negustorul de postavuri știa că ar fi pasionat de horticultură. Putem fi siguri că nici Rye nu a recunoscut florile: lalelele erau prea puțin răspândite în nordul Europei la acea vreme, iar descrierea lui Gesner încă nu văzuse lumina tiparului. Însă oaspetele adus de negustorul de stofe era unul dintre puținii oameni din Antwerpen care ar fi putut să priceapă importanța păstrării acestor flori neobișnuite, roșii și galbene, care tocmai îi fuseseră arătate. Era un botanist pasionat, care își umpluse grădina de acasă, din Mechelen, cu soiuri rare și întreținea o corespondență bogată cu mulți dintre cei mai de vază horticultori ai vremii. Astfel că, atunci când, cu permisiunea prietenului său, Rye a transplantat la Mechelen cei câțiva bulbi de lalea rămași întregi din răzoarele cu varză, nu s-a rezumat la a-i planta și a-i îngriji, ci le-a scris tuturor prietenilor săi specialiști pentru a le cere sfatul și ajutorul.

Printre cei mai înfocați corespondenți ai lui Rye se număra și Carolus Clusius, un botanist extrem de bine pregătit, de nici patruzeci de ani, care petrecuse deja mulți ani călătorind prin Europa în căutare de plante rare și valoroase. Dacă Rye trebuia să-i spună cuiva despre această fulminantă descoperire, cel mai probabil că el era acela. Așa că, pe la 1563, Clusius a auzit pentru prima oară despre lalele.

Clusius nu era numele lui adevărat. Charles de L'Escluse, așa cum fusese botezat, s-a născut în orașul francez Arras, în februarie 1526. Mama lui a fost fiica unui aurar, iar tatăl, un membru foarte modest al nobilimii, al cărui statut de lord de Waténes nu-i aducea venituri, încât s-a văzut nevoit să își ia o slujbă administrativă la Mănăstirea St Vaast pentru a reuși să-și întrețină familia. Dar lucrul acesta s-a dovedit a fi extrem de benefic, mai ales pentru micuțul

Charles, căci pe când majoritatea tinerilor aristocrați își petreceau timpul mai degrabă învățând tainele vânătorii și ale duelului decât participând la orele de curs, el avea să meargă la școala mănăstirii și să primească o educație solidă.

De L'Escluse s-a dovedit a fi un elev foarte înzestrat. De la St Vaast a mers la Școala Latină din Ghent, o școală foarte bine cotate, după care la Louvain, unde, la momentul acela, se afla singura universitate din Țările de Jos. A învățat flamanda, greaca și latina și – după dorința tatălui – a studiat Dreptul, obținându-și diploma în anul 1548. Dar de L'Escluse a învățat la Louvain mult mai mult decât litera legii. Mai mult ca sigur acolo a făcut cunoștință cu erezia protestantă, pe care Martin Luther și discipolii lui o diseminau în întreaga Europă de Nord. În ciuda, sau poate tocmai ca urmare a educației lui monastice, lui de L'Escluse argumentele luterane i s-au părut elocvente și a decis să renunțe la catolicism. Ceea ce însemna că nu mai putea să se simtă în siguranță la Louvain, iar acesta avea să fie cel de-al doilea important punct de răscruce din viața lui.

Astăzi ni se poate părea ușor să subestimăm importanța convertirii lui de L'Escluse, însă nu trebuie să uităm că religia, la mijlocul secolului al XVI-lea, constituia nucleul vieții publice și al celei private. Să întorci spatele Romei însemna nu numai să atragi asupra-ți mânia Bisericii, în ochii căreia ereticii nu meritau altceva decât veșnica osândă, dar și pe cea a suveranilor catolici din Europa, care, cu ajutorul Inchiziției, făceau tot ce le stătea în putință să se asigure că protestanții vor cunoaște viața de apoi mai de vreme decât le fusese scris. Louvain se afla sub guvernarea lui Carol V, suveranul Sfântului Imperiu Roman, a cărui stăpânire se întindea din Germania până în Spania – un ins atât de pios, încât și-a încheiat domnia devenind călugăr catolic. Asta însemna că de L'Escluse se afla într-un real pericol. În cursul unei perioade de persecuție, însuși unchiul lui fusese ars de viu pentru că profătea aceeași erezie pe care o îmbrățișase și el. De L'Escluse a hotărât că îi va fi mult mai bine pe pământ protestant.

Fără a îndrăzni să-i spună prea catolicului său tată încotro o va apuca, a pornit spre orașul Marburg, unde prințul

local german, Filip cel Mărinimos, Conte de Hesse, fondase de curând o universitate special pentru a instrui elita burgheză luterană. De L'Escluse s-a înscris aici cu intenția de a deveni lector în Drept. Dar, odată ajuns la Universitatea din Marburg, a început să fie tot mai pasionat de studiul botanicii și să facă tot mai multe excursii prin zonele rurale învecinate, în căutare de plante rare și neobișnuite.

La acea vreme, botanica nu era considerată obiect separat de studiu, cu drepturi depline. Există doar ca ramură a medicinei, și în acest caz doar ca metodă auxiliară de identificare a plantelor medicinale și a diverselor ierburi. Pentru a-și urma pasiunea pentru botanică, trebuia ca de L'Escluse să renunțe la studiul legilor și să se înscrie ca student la Medicină. Ceea ce a și făcut, în vara lui 1549. Tot atunci a decis să-și latinizeze numele: Carolus Clusius.

Decizia lui de L'Escluse de a deveni Clusius dovedește în și mai mare măsură faptul că aderarea la luteranism a avut de-a face mai mult cu aversiunea lui față de religia catolică decât cu cine știe ce mare credință în noile dogme. Numele latinești erau la modă printre umaniști – cei care respingeau autoritatea religioasă învechită și claustrofobă, înlocuind-o cu redescoperirea ideilor laice ale epocii clasice. Pasiunea lui Clusius pentru botanică și disponibilitatea lui de a se muta dintr-un teritoriu catolic într-unul protestant și înapoi, ca să își caute plantele mult iubite, îl recomandă ca pe un umanist de primă mână.

De aici încolo, Clusius avea să călătorească neconținut. Și-a continuat studiile la Montpellier, Antwerpen și Paris și a petrecut luni întregi hoinărind prin Provence, prin Spania și Portugalia, ca să descopere plante noi. A vizitat Anglia, unde l-a întâlnit pe Francis Drake. Tot pe atunci începea să-și facă un renume ca om de știință, prin publicarea unor cărți de medicină și farmacie, și punea bazele unei corespondențe prodigioase, care avea să dureze întreaga sa viață, cu botaniști de pretutindeni din Europa. S-a estimat că Clusius a scris nu mai puțin de patru mii de scrisori în cursul vieții lui, un număr năucitor pentru acea epocă, în care poșta nu numai că era lentă și nesigură, dar și suficient de costisitoare

ca să-i consume botanistului modesta leafă. Iată de ce era firesc să primească o scrisoare de la Joris Rye.

Pe vremea când înfloreau prima generație de lalele din grădina lui Rye, în 1564, Clusius se afla în Spania, într-una dintre multele și îndelungatele lui cercetări botanice pe teren. Însă douăsprezece luni mai târziu avea să revină în Țările de Jos, și acesta avea să fie anul în care trebuie să fi văzut pentru prima oară în viața lui asemenea flori. Nu putem fi siguri de asta, deoarece nu a menționat lalelele în scrierile sale până în 1570, dar e greu de crezut că evenimentul s-a produs mai târziu de 1568, când botanistul s-a și mutat în orașul lui Rye, Mechelen, pentru a locui la prietenul său Jean de Brancion. Clusius a intuit repede ce descoperire importantă făcuse Rye, confirmând că aceste flori noi, splendide, „ne încântă privirea cu diversitatea lor fermecătoare”. Dar înainte de toate s-a comportat ca un om de știință și, când a aflat de la Rye că primul lor proprietar le-a mâncat cu poftă, a încercat să le investigheze potențialul alimentar. A contactat un spițer din Frankfurt, pe nume Müller, care a conservat câțiva bulbi în zahăr, ca să poată servi drept desert. S-au dovedit a fi, în opinia lui, mult mai gustoși decât orhideele.

Chiar și într-o Europă zdruncinată de războaie și mai mereu înfometată, lalelele nu au avut deloc succes ca delicatose, poate din cauza gustului amar, ca de ceapă (deși au fost consumate în cantități destul de mari de olandezi în „iarna foametei” pe care au îndurat-o la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial). Rolul esențial jucat de Clusius în istoria acestei flori nu are nimic de-a face cu experimentele realizate împreună cu Müller, ci cu obiceiul lui de a trimite orice nou soi de plante corespondenților pe care îi avea peste tot prin Europa. Oricât de lentă ar fi fost poșta vremii, bulbii de lalea puteau fi transportați fără să fie alterați, astfel că, mulțumită în primul rând lui Clusius și cercului său de prieteni, floarea s-a stabilit în grădinile Europei, de la Jena la Viena și din Ungaria până în Hesse.

Botanistul devenise la acest moment un nume important. Un portret din epocă ni-l înfățișează ca pe un domn cu figură

prelungă, care emană inteligență, cu o privire fixă, străpungătoare. Arată chipeș și distins, poartă părul pieptănat pe spate, mustață groasă și barbă scurtă, îngrijit tunsă, peste un guler plisat, după moda acelor timpuri. Pentru un singuratic, care a rămas burlac întreaga viață și și-a frecventat familia extrem de rar, Clusius avea un număr uluitor de mare de prieteni. Era un tip sobru și, pentru că avea o sănătate precară, înclinat spre melancolie, însă cu siguranță că era ceva irezistibil în personalitatea lui dacă a reușit să mențină aceste prietenii o viață întreagă, cu bărbați și femei din medii extrem de diferite. Probabil că l-a ajutat mult și talentul la limbi străine – vorbea cel puțin nouă, printre care franceza, flamanda, italiana, engleza, spaniola, germana și latina –, dar nu încape îndoială că pasiunea lui pentru plante și extraordinarele lui cunoștințe de botanică îi făceau pe atâția oameni din atâtea țări să aștepte cu sufletul la gură următoarea scrisoare de la el, încercând să ghicească minunile pe care le ascundea coletul primit. Marie de Brimeu, una dintre corespondente, cu titlul de Prințesă de Chimay, rezidentă la Haga, pare să fi nutrit niște sentimente apropiate de cele materne pentru holteiul tomnatic, și de aceea îi trimitea multe cadouri și colete cu mâncare. Marie avea să-i confere un supranume pe care Clusius probabil că l-a prețuit ca pe cel mai mare compliment: era, după cum i-a scris ea, „tatăl tuturor grădinilor frumoase din acest regat“.

Clusius nu era singurul botanist care răspândea astfel bulbi de lalea peste tot pe continent. De pildă, câțiva bulbi pe care îi creștea în grădina-i proprie din Mechelen îi fuseseră trimiși de un prieten, Thomas Rehdiger, din Padova. Dar Clusius rămânea fără doar și poate cel mai activ distribuitor, probabil și pentru că plecările lui îndelungate peste graniță îl împiedicau să îngrijească o grădină ca la carte. Așa că se bucura să doteze grădinile prietenilor, iar aceștia îl răsplăteau cu o sumedenie de răsaduri experimentale pe care să poată cerceta caracteristicile plantelor descoperite.

Clusius s-a folosit asiduu de grădinile prietenilor săi în întocmirea unor studii de botanică importante, cărora s-a dedicat întru totul în cea de-a doua parte a vieții. Cărțile lui,

care cuprind descrieri detaliate ale florei spaniole, austriece și provensale, au fost primele care să susțină ideea că plantele sunt mai mult decât ingrediente potențiale pentru prepararea unor medicamente cu rezultate nu întotdeauna clare și că merită să fie studiate ca atare, într-o disciplină aparte. Datorită acestui lucru, Clusius a fost considerat dintotdeauna a fi unul dintre fondatorii botanicii – dar și pentru că a dezvoltat un sistem de clasificare a plantelor în grupe, după caracteristicile lor comune, idee preluată mai târziu de Carl Linnaeus și transformată în piatra de temelie a acestui domeniu al științei moderne.

În mai 1573, pe vremea când Clusius locuia încă în Mechelen și se ocupa cu distribuția bulbilor de lalea și a altor plante prin Europa, a primit invitația de la Maximilian II, suveranul Sfântului Imperiu Roman, de a merge la Viena, unde să pună bazele unui *hortus* imperial, adică o grădină botanică. Era o ofertă tentantă. Tatăl lui Clusius, de care avusese grijă până atunci, murise de curând, la vârsta de optzeci și unu de ani, eliberându-și fiul de povara îngrijirii sale. Leafa oferită, de 500 de guldeni de Rin pe an, îi putea asigura, în sfârșit, un trai liniștit. (Ani de zile depinsese aproape jenant de mult de mila prietenilor.) Iar Maximilian își dorea o grădină care să adumbrească toate celelalte oaze de verdeață pe care le aveau prinții și nobilimea. Clusius, ale cărui rădăcini nobiliare caracterizate de sărăcie și strâmtorare îi creaseră un fel de complex de inferioritate, s-a simțit măgulit de atenția și generozitatea împăratului, pe care le-a interpretat și ca pe o recunoaștere oficială a statutului său de nobil. În plus, deja știa câte ceva despre posibilul angajator, unul dintre puținii împărați care s-au arătat toleranți față de religia protestantă; Johannes Crato von Krafftheim, prietenul și unul dintre corespondenții săi constanți, era medicul personal al lui Maximilian. Datele pe care le primise erau de bun augur și sarcina părea în mod cert să fie una interesantă. Așa că a acceptat propunerea.

Astăzi, Viena se numără printre orașele Europei Centrale recunoscute pentru cultură. Pe vremea lui Clusius însă, era mai mult un oraș de frontieră. Deși unul dintre cele mai

importante centre ale Sfântului Imperiu Roman și reședință a curții imperiale, se afla la numai 80 de kilometri de granița Imperiului Otoman, astfel că era cunoscută, nu numai în imperiu, ca „hotarul creștinătății“. Turcii atacaseră Viena sub conducerea lui Soliman, cu o armată de un sfert de milion de oameni, în 1529, și aveau să se întoarcă în 1683. Astfel că, mai mult decât eleganta reședință imperială, Palatul Schönbrunn, decât frumoasa curbura a Dunării și decât zarva străduțelor înguste și aglomerate din centrul orașului, aici conta siguranța zidurilor și a porților, și numai adițional îmbogățirea rondurilor de flori. De fapt, grădinile erau un lux.

Din clipa când a ajuns la Viena, Clusius a descoperit că, deși existau destule avantaje în a lucra pentru un împărat, munca lui avea să fie însoțită și de multe frustrări. Maximilian era un om ocupat, astfel încât Clusius se vedea nevoit să aștepte și două luni ca să fie primit în audiență, și peste un an pentru semnarea unei autorizații pentru locul destinat grădinii. Cu atât mai rău era că șambelanul însărcinat să se ocupe de bugetul destinat acestui *hortus* și de leafa lui Clusius era un catolic convins, care se străduia să-i facă viața cât mai amară botanistului protestant. Pe de altă parte, Clusius începuse să primească mai multe pachete cu bulbi și semințe ale diverselor plante de la ambasadorul imperial de la Istanbul și se împrietenise cu Ogier Ghislain de Busbecq, revenit de-acum în imperiu. Cei doi făceau schimb de plante și, când Busbecq a părăsit Franța, în 1573, i-a dăruit bunului său amic o cantitate impresionantă de semințe.

Clusius nu a reușit să le planteze decât doi, trei ani mai târziu, răstimp în care darul primit de la Busbecq se zbârcise atât de tare, încât se temea ca semințele să nu fi murit; dar în cele din urmă au germinat și s-au transformat într-o spectaculoasă mare de lălele – un simbol subtil și potrivit al frumoasei prietenii dintre cei doi ași ai florilor.

Și totuși, proiectul grădinii lânzezea, iar în vara lui 1576 leafa lui Clusius ajunsese să nu-i mai fie plătită de unsprezece luni. Maximilian a murit subit, iar lucrurile au luat o turnură nefastă. Noul împărat, Rudolf II, un catolic habotnic, a avut grijă să-i concedieze pe toți angajații protestanți

de la curte. Ba, mai rău, nu-l pasionau florile câtuși de puțin, astfel că terenul pe care abia mijise grădina a fost arat pentru a se înființa acolo o școală de călărie. Clusius era uluit. Chiar dacă și-a păstrat funcția, nu a mai lucrat nici-odată pentru vreun monarh.

A rămas la Viena o vreme, deziluzionat și năpăstuit de furturi sistematice ale plantelor rare din grădina lui personală, pe care încă o întreținea acolo. Într-o vreme în care mult râvnitele plante existau poate doar într-una sau două grădini din întreaga Europă, jaful organizat era, dacă nu chiar la ordinea zilei, oricum o practică nu tocmai surprinzătoare. Ca și hoții de antichități din zilele noastre, făptuitorii unor astfel de furturi erau cel mai adesea cunoscători care puteau fi identificați și știau foarte bine ce anume caută. (Nu din aceia care doar mituiau niște grădinari mai prost plătiți ca să obțină informații despre plante.) Hoții de grădini lucrau de regulă pentru nobilii și negustorii care își doreau o colecție de invidiat, dar fără mari eforturi. Jefuitorii de acest tip nu se străduiau mai deloc să-și ascundă faptele, deoarece nu exista o poliție care să investigheze astfel de infracțiuni, iar autoritățile nu erau interesate nici pe departe să-și piardă vremea cu acuzarea unor persoane sus-puse pentru lucruri atât de neînsemnate. Cel puțin o dată Clusius a trebuit să scrâșnească din dinți, când o vieneză de viță nobilă l-a plimbat cu deosebită mândrie printre straturile de flori frumos împestrițate cu plante furate din grădina lui.

De-acum era bătrân, avea peste șaiszeci și cinci de ani, și schilodit în urma unei căzături urâte în baie. Suferea de o boală cronică la stomac nediagnosticată și își pierduse toți dinții; iar de când salariul de la împărăție îi fusese suspendat, o ducea tot mai greu și avea iarăși nevoie de mijloace pentru a-și suplimenta modestul venit din statutul de lord și coletele cu mâncare pe care le mai primea din când în când de la prieteni. Tânjea, de asemenea, după o recunoaștere academică a muncii sale de-o viață. Iar aceasta, într-un final, avea să sosească.

5. Leiden

În ianuarie 1592, la casa unde Clusius stătea cu chirie a sosit un colet mare, sigilat. Era și o scrisoare de la Marie de Brimeu, prin care-i dădea vestea că i se oferise un post la Facultatea de Medicină din cadrul Universității din Leiden.

Leiden era un oraș mare din Provinciile Unite ale Țărilor de Jos, unde se dezvoltase cu preponderență industria textilă – nu tocmai locul în care Clusius ar fi ales să trăiască. Atât că scrisoarea lui de Brimeu sosea într-un moment deosebit de oportun. După ce părăsise Viena, bătrânul botanist se retrăsese la Frankfurt, pentru a-i fi aproape bunului său prieten și protector, Conte de Hesse. Dar, cum contele tocmai decedase, moștenitorii acestuia îi anulasera lui Clusius mica pensie anuală. Deposedat de principala-i sursă de venit, avea mare nevoie de o slujbă. Postul ivit la Leiden nu numai că-i recunoștea munca de o viață, dar îi și asigura un venit de 750 de guldeni pe an, plus cheltuielile de transport; ca să nu mai menționăm că mulți dintre corespondenții lui deja lucrau la universitate, iar cel care de fapt îl și propusese pentru postul de profesor, Johan van Hoghelande, era un prieten al său cu care făcuse schimb de bulbi de flori ani întregi. După ce a chibzuit bine, însă nu fără o oarecare rețineră, Clusius a decis să accepte oferta lui van Hoghelande.

Și astfel s-a întâmplat ca omul care făcuse mai mult decât oricine altcineva ca să popularizeze laleaua a ajuns în Republica Olandeză, unde floarea va cunoaște adevărata celebritate. Clusius a sosit în Leiden pe 19 octombrie 1593, aducând cu el multe dintre prețioasele-i plante. Printre

bagaje se afla și colecția extinsă – de-acum chiar valoroasă – de bulbi de lalele.

Noul oraș de reședință al botanistului avea o populație substanțială, de aproximativ 20.000 de locuitori, fiind situat cam în mijlocul Provinciilor Unite. Fusesse construit în jurul ruinelor unui castel medieval și era recunoscut ca un centru prosper al producției de textile. Și totuși, la vremea când Clusius a ajuns aici, încrederea civică se afla într-o stare destul de deplorabilă. Poate că Leiden era un oraș mare după standardele olandeze, cu o universitate care se bucura de prestigiu, însă acum abia începea, după un veac de stagnare, o perioadă de dezvoltare rapidă, care avea să culmineze cu transformarea Leidenului într-unul dintre cele două mari centre de producție a stofei din Occidentul creștin. Unui observator oarecare poate că i-ar fi fost neclar de ce i-ar păsa ori de ce ar vrea cineva din afara Olandei să știe ceva despre Leiden. Și totuși, așa cum însuși Clusius trebuie să fi observat, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, Leiden era unul dintre cele mai căutate locuri din Europa.

Faima orașului se trăgea și din rolul eroic pe care îl jucase într-unul dintre evenimentele definitorii ale secolului: Răscoala Olandeză. Mai tot secolul al XVI-lea, cele șaptesprezece provincii care constituiau Țările de Jos – atât sudul, adică Belgia și Luxemburgul din zilele noastre, cât și nordul, care a devenit Provinciile Unite și astăzi este Regatul Țărilor de Jos – au făcut parte din vechile teritorii ale regelui Spaniei. Regele (între 1556 și 1598 a fost același Filip II care a dezlănțuit *Invincibila Armada* asupra Angliei) era cel mai important suveran din Europa, stăpân peste un teritoriu vast, care cuprindea deja America de Sud și Centrală. Se lupta cu turcii în zona mediteraneeană, cu englezii în Caraibe și cu francezii în Europa. Provinciile sudice ale Țărilor de Jos erau centre de comerț importante și noduri strategice în conflictele cu Franța, însă cele din nord nu ajungeau printre prioritățile Spaniei. Desigur că regelui nu-i prea ardea să plece urechea la protestele din Țările de Jos legate de taxele prea mari impuse ca să-și finanțeze războaiele ori de prezența numeroaselor trupe spaniole hrânite și adăpate pe cheltuiala olandezilor. Cum era și un catolic convins, regele

vădea cu atât mai puțină toleranță pentru ascensiunea pe care o căpăta protestantismul pe domeniile lui, astfel că din 1550 începuse o persecutare sistematică a celor care adevau la noua religie în cele șaptesprezece provincii.

În anii 1570, deja în mai toate Țările de Jos se instaurase un sentiment de aversiune față de Spania, cu precădere în cele șapte provincii aflate la nord de râurile Waal și Maas. Aceste provincii – și anume Olanda, Zeelanda, Gelderland, Utrecht, Groningen, Overijssel și Frizia – erau mai sărace decât cele zece surate din sud, dar reprezentau teritorii ocupate greu de atacat. Când a izbucnit răscoala, în 1572, până și vestitele armate spaniole s-au dovedit incapabile să le cucerească.

Scânteia răscoalei a aprins-o, nehibzuit, regina Elisabeta a Angliei. Ani la rând a permis ca în porturile de pe canalele englezești să acosteze un grup de pirați olandezi protestanți cunoscut sub numele de „Cerșetorii Mării“. La insistențele Spaniei, în aprilie 1572 le-a interzis în sfârșit să mai tragă la chei și, cum nu mai aveau unde să se ducă, „Cerșetorii“ au început să prade coasta Ținuturilor de Jos până ce au dat de micuțul port Brill. Descoperind că acesta fusese lăsat temporar fără garnizoană spaniolă, au ocupat orașelul, în ovațiile unanime ale localnicilor. Cinci zile mai târziu, „Cerșetorii“ și-au îndreptat pânzele spre sud, pe coasta zeelandeză, și au cucerit Flushing, un port vital din punct de vedere strategic, care, printre altele, controla și accesul Antwerpenului la mare.

De acolo, răscoala s-a răspândit repede de-a lungul Ținuturilor de Jos. Până în iulie, mai toată provincia Olanda, mai puțin Amsterdamul, încăpuse pe mâinile răsculaților. Și în Leiden poporul era de partea „Cerșetorilor“, într-o atât de mare măsură, încât revolta a izbucnit spontan, înainte ca vreo trupă protestantă să apuce să fie trimisă pentru a forma o garnizoană. Locuitorii orașului i-au fugărit pe cei câțiva loialiști și au vandalizat bisericile catolice, atrăgându-și astfel veșnica dușmănie a spaniolilor.

Unul dintre cei care au reacționat cu cea mai mare iu-teală la veștile despre răzmeriță a fost Wilhelm Taciturnul, prinț calvinist de Orania, care în curând avea să devină

figura centrală a răscoalei. S-a autoproclamat *stathouder* – titlu oarecum echivalent cu acela de guvernator – al Olandei și apoi „protector“ al Ținuturilor de Jos în ansamblul lor. Nu a mai durat mult până ce Wilhelm s-a așezat în fruntea unei armate deloc de neglijat și s-a pregătit să țină piept inevitabilei riposte spaniole.

Aceasta avea să sosească înainte de sfârșitul anului, iar atunci când s-a întâmplat, spaniolii au ținut să arate că strategia lor era de a-i teroriza pe neerlandezii aflați încă sub ocupație. Au distrus mai multe orașele și au măcelărit populația de aici, adesea până la ultimul locuitor. Groaza în fața mâniei spaniole a cuprins o serie de orașe care se declaraseră a fi de partea prințului, și nu a durat mult până ce numai provinciile Olanda și Zeelanda au mai rămas fidele cauzei. O armată spaniolă colosală fusese concentrată spre nord, ca să îngenuncheze ultimele teritorii răsculate și să înăbușe revolta. În drumul acesteia se afla Leiden.

Atacul asupra Leidenului a fost cel mai dur, cel mai costisitor și totodată decisiv din seria de acțiuni ale acestei răscoale. Dacă orașul ar fi căzut, spaniolii probabil că ar fi măturat într-o clipită rămășițele rezistenței neerlandeze și și-ar fi reinstaurat suveranitatea asupra provinciilor din nord. Republica Olandeză ar fi murit în fașă, comerțul și afacerile s-ar fi concentrat tot în sud, bogăția generată de schimburile comerciale navale nu s-ar mai fi revărsat niciodată asupra Olandei, iar mania pentru lalele nu ar mai fi existat.

Dar Leidenul a rezistat unui atac asiduu care a durat patru luni. La sfârșitul acestei perioade, locuitorii nu mai aveau mâncare, așa că, într-un ultim efort de a-și salva orașul, *stathouder*-ul a ordonat distrugerea barajului de peste Maas, astfel încât râul să inunde terenul din jurul orașului și să-i gonească pe asediatori. Apele s-au ridicat, dar nu suficient cât să pună capăt asediului. Numai că, după cum cei mai pioși neerlandezi aveau să creadă că este o intervenție a Atotputernicului, vântul și-a schimbat direcția, s-a pornit o furtună cumplită, cu ploi masive, astfel încât apele râului s-au umflat tot mai mult, până când soldații spanioli s-au văzut nevoiți să bată în retragere și echipajul

flotei „Cerșetorilor“ a reușit să-i salveze pe localnici, urcându-i la bordul vaselor care navigau peste ceea ce, cu numai câteva zile în urmă, fusese teren agricol.

Eroica rezistență a orașului Leiden a salvat Răscoala Olandeză, dar amenințarea spaniolă a rămas vie multe decenii după ce această primă etapă a fost încheiată cu succes și cele șapte teritorii rebele s-au grupat într-o republică – Provinciile Unite ale Țărilor de Jos –, tot cu prințul de Orania în rolul important de *stathouder* și comandant-șef. Ulterior, au fost mai multe invazii spaniole pe teritoriul neerlandez, ultima în 1628, și astfel, chiar dacă aceste conflicte necontenite s-au încheiat printr-un lung armistițiu, care a durat din 1609 până în 1621, neerlandezii s-au văzut nevoiți să facă față cheltuielilor de menținere a trupelor aflate pe teren și permanentei amenințări a unui nou atac până pe la 1630. Din acel moment, până când Spania a fost obligată să recunoască Provinciile Unite prin Tratatul de la Münster din 1648, amenințarea s-a diminuat totuși, iar cheltuielile necesare unei armate numeroase, terestră și maritimă, au putut fi reduse. Banii economisiți au fost redirectionați către economia olandeză, care, după 1630, a înflorit ca niciodată.

Când Clusius a ajuns în Leiden, douăzeci de ani mai târziu după celebrul asediu, universitatea de aici era singura din Provinciile Unite. Era și destul de nouă, fiind fondată în primăvara anului 1575. Crearea unui astfel de centru educațional constituia un pas necesar pe care trebuia să-l facă noua națiune; nu numai că se intenționa să fie o declarație culturală a independenței în fața Spaniei, dar era necesară și pentru a forma preoți pentru biserici și tineri pricepuți care să conducă Provinciile Unite. La momentul respectiv, majoritatea celorlalte instituții superioare de studiu din Europa privilegiau pregătirea religioasă și, de fapt, mai toate universitățile erau direct supervizate de Biserică, ceea ce limita oferta educațională. Guvernarea olandeză decisese că nu așa vor sta lucrurile în cazul Universității din Leiden. Se țineau cursuri de drept, medicină, matematici, istorie și alte discipline ale umanioarelor, precum și de teologie, iar

asupra universității își exercitau controlul șapte custozii care fuseseră numiți nu de Biserică, ci de parlamentul provincial și de primarii Leidenului.

Toate acestea erau pe placul lui Clusius, numai că politica umanistă a tinerei universități provocase câteva probleme neașteptate. Între 1575 și începutul anilor 1590, din cauza reputației periculos de liberale a orașului Leiden, liderii Bisericii Reformate îi priveau cu suspiciune pe absolvenții Facultății de Teologie din cadrul acestei universități, astfel că studenții olandezi care aveau în vedere o carieră clericală alegeau de regulă să meargă la una dintre universitățile protestante, ceva mai stricte, din nordul Germaniei. Veșnica temere ca Provinciile Unite să nu devină iarăși ținta vreunui atac spaniol îi descuraja pe tineri să se înscrie chiar și la celelalte discipline, astfel că în primii doisprezece ani, Universitatea din Leiden nu a avut mai mult de 130 de studenți la Teologie cu totul, și chiar mai puțini la restul materiilor. A fost nevoie de câteva victorii spectaculoase ale olandezilor și de reducerea presiunii financiare cauzate de întreținerea armatei, la începutul anilor 1590, ca să o facă puțin mai atractivă pentru tinerii studioși. Universitatea unde Clusius a acceptat să predea era așadar, deși funcționase două decenii până atunci, abia la început de drum când bătrânul botanist a ajuns în Republica Olandeză.

Era un moment prielnic să vii în Leiden. Deodată începuseră să fie bani disponibili pentru îmbunătățirea dotărilor, pentru angajarea de personal, pentru achiziția de cărți și oferirea de alocații și burse tinerilor studenți. În decurs de o jumătate de veac, numărul studenților de aici crescuse de cinci ori, de la o sută la cinci sute, iar biblioteca reușise să alcătuiască una dintre cele mai complete colecții din lume. Universitatea își câștigase faima în mod deosebit pentru Școala de Anatomie, unde se făceau disecții pe cadavre umane. Secretele corpului omenesc abia începeau să fie descoperite în aceste timpuri, iar anatomia era una dintre disciplinele cele mai căutate. Interesul publicului devenise într-atât de mare, încât la Leiden multe disecții pe cadavre se făceau cu spectatori, iar vizitatorii erau încurajați să meargă și în muzeul de anatomie, unde de-a lungul anilor

au fost expuse minunății precum o mumie egipteană, tigri împăiați, un crocodil gigantic sau un penis imens de balenă. La cincizeci de ani după venirea lui Clusius la Leiden, această școală superioară se ridicase la un asemenea rang de excelență, încât devenise poate cea mai bună universitate – oricum cu cea mai mare popularitate – din Europa. Aici au fost înmatriculați mai mulți studenți și decât la Cambridge, și decât la Leipzig, următoarele centre universitare protestante ca mărime, iar masa de studenți de la Leiden era mai cosmopolită decât la oricare universitate rivală.

Clusius a beneficiat la fel ca toți ceilalți de această subită afluență de încredere și de fonduri. Sarcina lui principală era aceea de a pune bazele unui *hortus academicus* aici, după modelul celui realizat de Universitatea din Pisa în 1543, care a fost și prima grădină botanică din Europa. De atunci se mai construiseră grădini asemănătoare la alte universități, precum cele din Padova, Bologna, Florența și Leipzig, dar în Provinciile Unite încă nu exista una. Așa că un *hortus* la Leiden ar fi fost un simbol important nu numai pentru universitate, ci pentru întreaga republică, motiv pentru care grădina avea să se întindă pe un teren vast și să fie construită la o scară impresionantă. Când a fost gata, acoperirea aproape o treime de acru și era împărțită în patru secțiuni principale, fiecare dintre ele având aproximativ 350 de straturi separate.

Cum amintirea anilor de frustrare petrecuți la Viena era încă proaspătă, Clusius a fost extrem de plăcut impresionat de rapiditatea cu care grădina lui era arată și plantată. De acum, prea neputincios și infirm, nu mai putea să participe prin muncă fizică la construirea acestui *hortus*, dar universitatea îi pusese la dispoziție un asistent de nădejde, în persoana lui Dirck Cluyt, un farmacist din Delft, și cu ajutorul muncii depuse de acesta, în septembrie 1594 grădina avea să fie gata – la mai puțin de un an de la venirea lui Clusius în Leiden. Era o diferență reconfortantă față de zăbavnica muncă de la curtea imperială a lui Maximilian.

Viteza cu care a prins formă acest *hortus* a reușit să-i distragă atenția lui Clusius de la dificultățile implicate de

traiul în Olanda. A trebuit să îndure crunta iarnă din 1593–1594, în timpul căreia șoriceii din Leiden l-au păgubit de peste 150 de bulbi din colecția personală, iar apoi vremea deosebit de proastă din Ținuturile de Jos de care a avut parte în 1594. Un an întreg de vânturi și ploii ce păreau să nu mai contenească i-a distrus multe plante din grădina botanică, și nici nu a contribuit la ameliorarea sănătății, oricum șubrede, a unui om de-acum de șaizeci și opt de ani.

Deși era obligat prin contract să aibă grijă de grădină și să o viziteze în fiecare după-amiază de vară pentru a le răspunde la întrebări studenților și oaspeților de vară, vârstnicul Clusius se încapățâna să-și sfideze angajatorul și să-i ignore cererea de a susține și câteva cursuri de botanică. În schimb, și-a dedicat majoritatea timpului apiculturii și olăritului în grădina personală, care a insistat să-i fie pusă la dispoziție de către custozii lui. În timp ce în *hortus* la loc de cinste stăteau cu precădere ierburile, plantele medicinale și noutățile exotice precum cartoful – de curând adus din Lumea Nouă și despre care încă se credea că e destul de posibil să fie otrăvitor –, Clusius își plantase bulbii de lalea aduși de la Frankfurt în propria-i grădină, unde a continuat să cultive această floare și să-i iscodească secretele până când a murit, în 1609, la vârsta destul de înaintată de optzeci și trei de ani.

Carolus Clusius a fost, fără îndoială, cel mai important botanist al acelei epoci. Era cu adevărat un om de știință, ale cărui cele mai însemnate lucrări, cum ar fi studiile despre plantele din Austria și Spania, au rămas texte de referință în domeniu pentru mai mult de un secol, dar și un deschizător de drumuri în cel mai adânc sens al cuvântului; scurta istorie a fungilor, pe care a publicat-o în 1601, a fost prima lucrare scrisă vreodată pe acest subiect. În ultimii douăzeci și cinci de ani de viață avea să joace rolul unui soi de *vade mecum* pentru botaniștii și iubitorii de flori din Europa, cu care a purtat o corespondență bogată. Aceasta și pasiunea pe care o nutrea cu precădere pentru plantele cu bulbi au fost cheia răspândirii lalelelor în Europa cu o mai mare rapiditate decât dacă lucrurile ar fi stat altfel. Din acest punct de vedere chiar a fost, așa cum îl flata un alt cognomen

celebru, de data asta aparținându-i prințului Emanuel de Portugalia, „adevăratul rege al lălelelor“.

Și totuși, meritul lui Clusius, în ultimii ani petrecuți la Leiden, nu a constatat doar în a aduce bulbi la universitate, ci mai ales în modul în care i-a studiat, odată plantați. Bătrânul botanist nu a fost primul cultivator de lălele din Provinciile Unite; un cronicar credibil consemna că această onoare i-a revenit unui spițer din Amsterdam pe nume Walich Ziwertsz¹, un protestant convins care este amintit în treacăt pentru că a denunțat obiceiul popular de sărbătorire a Sfântului Nicolae, printr-un festival pe 25 decembrie. Despre Ziwertsz. se știe că a cultivat lălele în grădina personală înainte de 1573, pe când Clusius se afla încă la Viena. Părintele *hortus*-ului universitar nu a fost nici măcar primul cultivator de lălele din Leiden; prietenul său Johan van Hoghelande plantase bulbi la universitate înainte de sosirea botanistului, dintr-un stoc primit de la Joris Rye. Clusius a fost însă singurul om din Provinciile Unite – poate chiar din întreaga Europă – care avea pregătirea necesară să descrie, să catalogheze și să înțeleagă aceste flori.

Prima menționare a lălelelor în scrierile lui Clusius apare în lucrarea sa despre plantele din Spania, *Historia*, din 1576. Pe parcursul anilor a revenit asupra acestei lucrări de tinerețe, făcând corecții și completări, și a publicat tratate mai ample despre lălele în 1583, iar în cele din urmă le-a analizat în capodopera lui *Rariorum Plantarum Historia*, apărută în 1601, când încă se mai afla la Leiden. Mai ales grație lucrărilor lui Clusius avem astăzi atâtea informații despre istoria timpurie a acestei flori în Europa. Tratatul lui includeau și câte o descriere detaliată a florilor pe care le găsisese personal sau despre care auzise de la numeroșii lui

1. Folosirea numelor de familie era destul de neobișnuită în Provinciile Unite în secolul al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea. Majoritatea oamenilor încă se legitimau prin folosirea sintagmelor patronimice – Walich Ziwertsz. trebuie să fi fost fiul unui anume Ziwert sau Sievert. Pentru că era incomod să scrie întreaga titulatură patronimică, în cazul nostru Ziwertszoon („fiul lui Ziwert“), în scris se obișnuia să se abrevieze numele, de aici punctul de după „z“, de la *zoon* (fiu). În vorbire, numele era rostit întreg.

corespondenți. Interesat de genuri, ca mai toți botaniștii din acele timpuri, era impresionat mai ales de modul în care se pot obține noi varietăți de lalele. Nici o altă floare, remarcase el – poate cu excepția macului –, nu mai prezenta o diversitate ca aceasta.

Mai cu seamă datorită eforturilor depuse de grădinarii de la Istanbul, numărul varietăților de lalele cunoscute în Europa pe timpul lui Clusius era deja substanțial. Botanistul reușise să catalogheze nu mai puțin de 34 de grupe separate, pe care le-a clasificat în funcție de schema cromatică, de forma și dispunerea petalelor în corolă, respectiv a frunzelor. Tot el a fost primul care a făcut distincția între lalelele timpurii, de mijloc și târzii, dintre care primele apar în martie, iar ultimele, nu mai devreme de luna mai.

Pornind de la baza solidă creată de Clusius, botaniștii care i-au urmat au putut să aducă tot mai multe date pentru a ne ajuta să înțelegem această floare. De pildă, a fost grupată alături de alte plante cu bulbi, precum irisul, șofranul sau zambila, și clasificată în familia liliaceelor. Până în prezent a fost catalogat un total de aproximativ 120 de soiuri diferite de lalele și nenumărate varietăți distincte.

În lumea științifică există o demarcație importantă între ceea ce se cheamă „lalele botanice“, care provin din sălbăticie, și cele de cultură, care sunt hibrizi crescuți în grădină. Pe vremea lui Clusius, lalelele care se obțineau în Provinciile Unite erau un amestec de flori sălbatice și o proporție mereu în creștere de exemplare cultivate, începuturile acestora fiind marcate de o încrucișare accidentală între două lalele botanice. Botaniștii au identificat 14 specii diferite de flori sălbatice care au servit ca bază, mai târziu, pentru aflusul de lalele cultivate, ce aveau să fie atât de adulate în secolul al XVII-lea. Dar nu toate speciile au avut același aport în crearea unei asemenea diversități. Sunt câteva lalele botanice care produc hibrizi mai ușor decât altele; dintre cele mai maleabile specii care au pătruns în Republica Olandeză fac parte laleaua persană – care astăzi poartă numele *T. clusiana*, în cinstea lui Clusius –, laleaua conică, *T. schrenkii*, și laleaua de foc, *T. praecox*. Multe lalele de cultură care stârneau admirația neerlandezilor purtau genele

acestor soiuri în proporție mare, dar, de fapt, lalelele olandeze au fost obținute prin încrucișarea unor exemplare ce veneau în Provinciile Unite de pretutindeni de la Răsărit, din Creta până în Kurdistan. Așa se explică fulminanta diversitate pe care o prezentau.

Fie că erau soiuri botanice sau de cultură, lalelele puteau fi plantate și ca bulbi, și ca sămânță. Opțiunea cu semințele este o loterie. Plantele care cresc din câteva semințe recoltate de la o singură floare pot să prezinte foarte multe variații, astfel că e greu de spus dinainte ce fel de lalea va rezulta. Detalii importante, precum culoarea și desenul de pe petale, nu pot fi decât ghicite, și de aceea poate fi un proces foarte frustrant pentru cineva care caută coerență. Până la înflorire, un bulb obținut din semințe are nevoie de șase sau șapte ani ca să se dezvolte, astfel că procesul se dovedește a fi și cronofag, problemă cu atât mai acută în acele vremuri când speranța de viață era, în medie, de aproximativ cincizeci de ani.

Numai că, odată ajunsă la maturitate și înflorită, laleaua crescută din semințe se poate reproduce singură, din bulb crescându-i niște mlădițe. Acești bulbi în miniatură nu sunt altceva decât clone ale lalelei-mamă, iar florile rezultate vor fi identice cu aceasta. Mlădițele pot fi desprinse de bulbul-mamă cu mâna liberă și, într-un an sau doi, vor deveni bulbi capabili să înflorească singuri. Atât din punctul de vedere al celor care le creșteau cu scop comercial, care urmăreau continuitatea în producție, cât și din cel al grădinarului, căruia nu prea-i dădea mâna să aștepte șapte ani să-i înflorească planta, înmulțirea prin mlădițe a fost preferată, în detrimentul celei prin semințe. Însă recursul la mlădițe are un mare dezavantaj: majoritatea bulbilor de lalea produc nu mai mult de una, două mlădițe pe an, și asta numai vreo doi ani, până ce bulbul-mamă se epuizează și moare.

Iată pricina din care noile varietăți de lalele se înmulțesc foarte lent la început. Din momentul în care un cultivator a identificat, la o singură floare dintr-o varietate deosebită, o frumusețe aparte și o rezistență care ar face-o mai vandabilă, este posibil – chiar și în condițiile în care totul decurge bine – să nu obțină decât doi bulbi în anul următor, patru

în al doilea, opt în al treilea și șaisprezece în cel de-al patrulea an de creștere. Dacă alege să dea o parte din acești bulbi, își limitează și mai mult capacitatea de a produce în cantitate mare bulbi ai unor varietăți noi. Pe scurt, poate dura chiar un deceniu până ce o anumită lălea să devină disponibilă ca atare în număr nelimitat – iar în acea epocă de aur a Olandei, când înmulțirea lălelelor era cel mult un mister care abia începea să fie descifrat, numărul de bulbi ce se obțineau propriu-zis nu se apropia nici pe departe de maximumul posibil în teorie. De aceea, orice varietate rară și râvnită rămânea în ediție limitată ani de zile, și nimeni, nici cei mai pricepuți cultivatori de lălele, nu avea cum să crească producția, indiferent de cerere.

Dacă sunt plantate în vecinătate, în aceeași grădină, astfel încât insectele să poată transporta polenul de la o floare la alta, șansele diverselor soiuri de lălele de a produce mai mulți hibrizi sporesc considerabil. Iar pe măsură ce noile varietăți astfel create se încrucișează cu alte flori, crește progresiv și numărul soiurilor elaborate de cultură, care poartă toate caracteristicile generațiilor precedente. Lălelele din diferite specii nu prea cresc în mod natural la un loc, și de aceea hibrizii complecși de tipul acestora nu apar prea des în sălbăticie. Cei care apar sunt, în sensul strict al cuvântului, monștri. Dar în același timp sunt mai complicați și mult mai fini decât florile sălbatice, motiv pentru care au o căutare mult mai mare printre cunoscători.

Cele mai râvnite erau lălelele care prezentau petale cu o formă perfectă și un model care să rețină privirile. Și, într-adevăr, lălelele de cultură din epoca de aur olandeză erau adulatate și prețuite până dincolo de granițele Republicii pentru culorile lor sofisticate, intense. Până pe la mijlocul anilor 1630 se obținuseră nu mai puțin de treisprezece grupe de lălele, fiecare cu structură cromatică proprie. Spectrul se întindea de la *Couleren*, lălele monocrome, roșii, galbene sau albe, până la rarele *Marquetrinen* – varietăți care înfloreau târziu și care etalau cel puțin patru culori. Lălelele *Couleren* erau cel mai probabil botanice, sau măcar flori de cultură foarte apropiate de acestea, în timp ce lălelele *Marquetrinen* trebuie să fi fost hibrizi destul de complecși.

Acestea din urmă, cultivate cu precădere în Flandra și în Franța, nu sunt consemnate în analele tulipomaniei.

În Republica Olandeză, dintre cele treisprezece grupe, de cea mai mare popularitate se bucurau lalelele denumite *Rosen*, *Violetten* și *Bizarden*. Exemplarele de *Rosen*, de altfel și cele mai numeroase dintre toate, erau smălțuite cu roșu și roz pe fond alb. De-a lungul primei treimi a secolului al XVII-lea, s-au obținut și au primit câte un nume aproape 400 de varietăți de lalele *Rosen*. Difereau destul de mult una de cealaltă; unele aveau pe petale limbi de culoare într-atât de late și intense, încât aproape că estompau fundalul alb, pe când altele erau doar firav străbătute de câte un firicel de pigment rubiniu. Cunoscătorii erau bine familiarizați cu majoritatea varietăților rare, iar de obicei preferau florile cu dungi de culoare cât mai fine, și mai puțin pe cele scăldate în roșu. Aceleași criterii de selecție se aplicau și pentru restul claselor. Cele aproximativ 70 de varietăți de *Violetten*, după cum o arată și numele, erau mov, liliachii sau albe, iar cele *Bizarden*, cel mai puțin căutate dintre cele trei și existând doar într-un număr limitat de 24 de varietăți, erau roșii, mov ori maro pe un fond galben. Apăruseră și varietăți care inversau schema cromatică, dar erau incluse în aceeași clasă: de exemplu, lalelele *Lacken*, cu petale mov și margine mare albă, erau grupate împreună cu *Violetten*, iar cele câteva lalele de cultură *Ducken*, roșii cu bordură galbenă, se numărau printre *Bizarden*.

Atenția grădinarilor era captată de fapt de tiparele pe care le formau aceste culori contrastante, și ne-ar fi imposibil să pricepem ceea ce a urmat fără să înțelegem exact cât de diferite erau lalelele de cultură față de orice altă floare cunoscută horticultorilor din veacul al XVII-lea. Culorile lor erau mult mai vii, mult mai concentrate decât ale florilor obișnuite; roșul simplu a devenit roșu-aprins, movul-închis s-a transformat într-o nuanță fermecătoare, apropiată de negru. De asemenea, aveau o delimitare precisă, nicidecum ca la alte flori multicolore, pe petalele cărora pigmentul era distribuit echivoc, cu o trecere graduală de la o nuanță la alta.

Culorile distinctive ale lalelelor de cultură olandeze – roșul lalelelor *Rosen* sau movul lalelelor *Violetten* – apăreau

de obicei sub forma unor pene sau vâpăi ce porneau din centrul fiecărei petale, de multe ori formând și o bordură către vârfuri. Uneori aceste culori reveneau și ca pete pestrițe pe codița florii, chiar dacă baza corolei rămânea întotdeauna nepătată, și anume albă (uneori cu reflexe bleu) sau galbenă, în funcție de soi. Modelul diferea de la floare la floare și, chiar dacă două plante din același soi puteau semăna foarte mult, niciodată nu erau absolut identice.

Chiar de la începuturile nebuniei după acești bulbi, tulipofiliile olandezi s-au folosit de variațiile subtile ale dungilor de culoare intensă pentru a ierarhiza lalelele după o grilă strictă de caracteristici. Cele mai prețuite lalele, considerate a fi „de o calitate desăvârșită“, erau aproape în întregime albe sau galbene, cu vâpăi de culoare ațățătoare, violete, roșii sau maronii, subțiri, prelinse pe centrul și pe marginile petalelor. Acele flori care își etalau ostentativ culorile intense erau considerate de specialiști ca fiind „obraznice“ și nu se bucurau de la fel de multă apreciere.

Lalelele botanice sunt recunoscute pentru schemele lor cromatice vii și necomplicate, prin urmare pare curios că adulatele lalele de cultură din epoca de aur olandeză au ajuns să fie colorate atât de elaborat. Explicația acestui mister este pe cât de simplă, pe atât de tulburătoare: s-au îmbolnăvit. Marea ironie a nebuniei stârnite de lalele e că majoritatea varietăților care s-au bucurat de un imens succes, cele pe care s-au plătit sute, poate chiar mii de guldeni, au fost, de fapt, infectate cu un virus, se pare că unul specific doar lalelelor. Lui i se datorează spectaculoasa intensitate și variațiile de culoare de pe petale, și astfel se explică de ce lalelele, dintre toate florile crescute în grădini, etalau acele culori deosebite și vii după care tânjeau colecționarii.

Chiar din timpul vieții lui Clusius se remarcase că e ceva straniu cu lalelele care creșteau în Leiden și în alte părți. Un bulb din care într-un anumit an ieșise o lalea colorată putea să devină o *Rosen* sau o *Bizarden* în următorul. Procesul rezultat se numește „separare“, iar bulbul florii care a fost atacat de acest agent patogen dă o lalea „separată“; cele care rămân monocromatice sunt „de prăsilă“. Procesul în sine era foarte imprevizibil. Nu se putea anticipa dacă sau

când o să se separe o floare; se putea întâmpla ca o floare care se deschidea în primăvară să aibă petalele pline de dungii sau linii subțiri în noi culori amețitoare, pe când surata ei, plantată în același strat, chiar lângă ea, să rămână neafectată. Separarea a fost un fenomen obișnuit în anumiți ani, în alții mai puțin. Tot astfel, o lea separată putea – deși arareori – să dea o mlădiță care să se dovedească a fi de prăsilă, după cum nici un cultivator nu putea să garanteze că un bulb de prăsilă nu o să se separe. Singurul lucru de care puteau să fie siguri era că din semințele plantate ieșeau întotdeauna lalele de prăsilă și că, odată ce se separa, un bulb-mamă nu mai producea niciodată flori monocromatice.

Desigur că existau indicii referitoare la boala plantelor, iar Clusius a fost un observator suficient de atent cât să nu-i scape detaliul că lalelele separate erau ceva mai mici și vădit mai puțin rezistente decât florile obținute din bulbi de prăsilă. Dar cum în acele vremuri mecanismele de răspândire ale unei boli nu puteau să fie decât intuite, fenomenul separării părea că ține mai degrabă de domeniul magiei pentru majoritatea contemporanilor lui. Oricât au încercat, cultivatorii nu au reușit să forțeze un bulb de prăsilă să se separe la comandă. Au fost câțiva care au recurs și la poțiuni alchimice, făcute din excremente de porumbel, pe care le administrau bulbilor; alții au încercat să taie pe mijloc bulbii a două lalele de culori diferite și să lipească jumătățile, în speranța că bulbul nou format va da naștere unei flori bicolore. Astfel de tehnici nu prea aveau cum să dea rezultate.

Când anume a fost atacată prima lea de către acest virus rămâne încă neclar. Cele mai timpurii observații asupra fenomenului datează de pe la 1580, însă boala este probabil mai veche. În realitate, plantele au devenit vulnerabile la acest agent patogen de cum au pătruns în grădini; orice floare crescută de mâna omului în mediu artificial este amenințată de pericole pe care nu le-ar întâlni în sălbăticie. Plantele de cultură pot fi îngrijite prost sau înlăturate odată ce apar noi vedete, însă mai ales pot contracta boli la care speciile botanice, mult mai rezistente, au dezvoltat imunitate sau care, cel puțin, se răspândesc mult mai lent în sălbăticie.

Misterul separării a rămas neelucidat până târziu în secolul XX, când agentul patogen care a provocat boala, numit „virusul mozaic“, a fost în cele din urmă identificat de o echipă de la Institutul de Horticultură John Innes din Londra. Lăsând să fie atacați de afide mai întâi câțiva bulbi separați, apoi unii de prăsilă, cercetătorii au reușit să demonstreze că bulbii de prăsilă atinși de afide s-au separat de două ori mai mult decât mostra de probă – ceea ce dovedea deopotrivă că boala era provocată de un virus și că aceasta fusese modalitatea prin care el se transmisese de la o lălea la alta. Câteva experimente ulterioare au arătat că virusul-mozaic putea infecta și o floare plantată în grădină, și un bulb care fusese depozitat înainte de a fi plantat. Culmea ironiei, date fiind străduințele cultivatorilor de lalele din acele timpuri de a obține flori separate prin alăturarea a două jumătăți de bulbi, metoda folosită la Institutul John Innes pentru a determina afidele să atace pe rând lalele infestate și lalele sănătoase a constatat în altoirea de jumătăți de bulbi separați pe bulbi de prăsilă.

Cu mult înainte de moartea lui Clusius, lalelele separate care creșteau în grădina lui personală din Leiden începuseră să atragă atenția cunoscătorilor dornici să își însușească astfel de exemplare pentru propriile lor grădini. Bătrânul botanist avea să fie în scurt timp copleșit de cereri. Știa că mulți nu caută decât să își satisfacă un capriciu, să țină pasul cu moda rapid dezvoltată privind această floare, și că nu erau cu adevărat interesați de botanică, nedeținând nici o cunoștință despre cultivarea bulbilor; alte cereri veneau din partea unora pe care îi bănuia că aveau de gând să vândă bulbii pe orice sumă. Oricum ar fi stat lucrurile, rezervele lui erau destul de limitate și nu ar fi putut să facă față tuturor solicitărilor. „Așa de mulți îmi cer“, îi scria el lui Justus Lipsius, un prieten și cărturar umanist care a pus una dintre pietrele de temelie ale Universității din Leiden, „că dacă m-aș apuca să onorez fiecare doleanță, m-ar sărăci cu totul de comorile mele, iar alții s-ar îmbogăți.“

Din păcate pentru Clusius, unii solicitanți nu prea înțelegeau conceptul de refuz. La fel ca la Viena, avea să fie jefuit

de mai multe ori din propria-i grădină. De două ori în timpul verii lui 1596, apoi iarăși în primăvara lui 1598, hoții i-au furat bulbi de lalele pe când era plecat. Pierderile totale au fost cu siguranță serioase, căci aflăm din scrisorile lui Clusius din acea vreme că îi fuseseră luați peste o sută de bulbi la o spargere; bătrânul era atât de afectat de această pierdere – și de bine-cunoscuta lipsă de interes arătată de autorități în timpul investigațiilor –, încât a jurat să se lase cu totul de grădinărit și să împartă rămășițele colecției prietenilor.

Peste ani, reputația lui Clusius avea să fie afectată de ipoteza lansată de un cronicar al vremii conform căreia aceste spargereri avuseseră loc deoarece botanistul ceruse niște prețuri exorbitante pe florile sale și se încăpățănase să nu le dea nici un bulb acelora care nu plăteau suma pretinsă. Nimic mai neadevărat. De-a lungul vastei sale cariere, Clusius dovedise o mare generozitate prin trimiterea de exemplare din descoperirile lui, prin poștă, diverșilor prieteni, fără să le ceară nimic în schimb – „*con amore*“, așa cum adesea preciza în scrisori –, și singurii pe care i-a refuzat au fost aceia pe care îi suspecta că nu i-ar plăti darurile. Cei care puseseră la cale furtul bulbilor lui din Leiden intrau în această ultimă categorie, iar Clusius avusese dreptate să se îndoiască de ei de la bun început.

Și totuși, aceste furturi au avut și o consecință benefică. Lalelele lui Clusius nu erau nici pe departe singurele din Provinciile Unite, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, dar colecția lui era în mod cert cea mai variată și cea mai bună. Ca urmare a acestor furturi, bulbii lui deosebiți aveau să fie răspândiți pretutindeni în Țările de Jos, din nord până în sud, și să înflorească. Cel puțin câteva dintre lalelele care și-au schimbat reședința au devenit părinții unor noi hibrizi, varietăți care la rândul lor au avut progenituri, alcătuind în final o importantă parte a fondului de bulbi pentru comerț din secolul următor. Așadar, bulbii din Leiden aveau să fie înaintașii florilor care au fost mai târziu vândute și, în parte mulțumită lor, după cum scrie și în cronica vremii, „cele șaptesprezece provincii au avut rezerve îmbelșugate“.

6. Podoabă a decolteului

De când a fost descoperită, laleaua s-a remarcat prin frumusețea culorilor și diversitatea variațiilor sale. Toată lumea era de această părere, nu numai olandezii și turcii, ci și botaniștii de pretutindeni, astfel că la începutul secolului al XVII-lea ajunsese să fie adorată de întreaga Europă. După cum avea să noteze puțin mai târziu horticultorul francez Monstereul, laleaua era cea dintâi dintre flori, la fel cum omul este stăpân peste animale, cum diamantele eclipsează orice altă nestemată, cum soarele împărățește peste stele. O asemenea judecată de valoare, după standardele secolului al XVII-lea, spunea ceva important despre această floare. Dacă oamenii sunt creațiile alese ale lui Dumnezeu, și laleaua este floarea aleasă a Atotputernicului.

Atât de mult crescuse popularitatea noii flori, încât grădinarii începuseră să se ia la întrecere în obținerea unor exemplare și mai spectaculoase, în culori și mai intense. În parte grație lui Clusius și cercului său de corespondenți, de-acum exista un număr foarte mare de hibrizi diferiți; pe lângă lalelele din Țările de Jos și zecile de varietăți obținute de James Garret în Anglia, trebuie socotite și cele 41 de soiuri de cultură franțuzești, catalogate de botanistul Lobelius și nemaiîntâlnite în alte locuri; în anul 1600 erau cu siguranță peste o sută, iar în 1630, o mie (din care cel puțin cinci sute olandeze). Acest total merită de comparat cu extraordinarul număr de 2.500 și mai bine de soiuri care se produceau la mijlocul secolului al XVIII-lea și cu cele 5.000 de lalele de cultură cunoscute astăzi.

Fără doar și poate, numărul de bulbi disponibili la cumpăna dintre cele două secole rămânea destul de limitat. Cele mai multe dintre varietățile noi produse erau până în acel moment doar câteva lalele și, în mare parte din această pricină, numai câțiva pasionați aveau acces la respectivele flori. Erau crescute în principal de cunoscătorii cu dare de mână, care le apreciau frumusețea și intensitatea culorilor. Aceștia făceau schimb între ei cu astfel de flori prețioase, dar pentru că toți erau, aproape fără excepție, oameni deosebit de înstăriți, arareori se preocupau să obțină vreun profit din asemenea schimburi.

Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, în întreaga Europă apăruseră mici grupuri de specialiști. Grupuri de acest gen puteau fi găsite în orașele-stat din nordul Italiei, în Anglia și în Sfântul Imperiu Roman. Dar, mai ales mulțumită aducerii timpurii a lalelei în Țările de Jos, aici se afla cea mai mare concentrație de entuziaști, printre membrii familiilor nobiliare și boierești flamande. Mulți dintre acești cunoscători primiseră primii bulbi de la Carolus Clusius și amicii săi. Mathias Lobelius, coleg la universitate cu Clusius, a publicat o listă a acestora în 1581; printre ei se numărau Marie de Brimeu, care avea o grădină încântătoare acasă, la Haga, Joris Rye din Mechelen și prietenul de-o viață al lui Clusius, Jean de Brancion.

Din Țările de Jos laleaua s-a extins rapid în Franța, unde solul Picardiei s-a dovedit a fi numai bun pentru cultivarea bulbilor. Pe la 1610 izbucnise o frenezie a florilor la Paris, iar nobilimea care era în pas cu moda începuse să se întreacă în daruri pentru domnițele de la Curte, oferindu-le cele mai rare și mai spectaculoase flori pe care le puteau găsi. Până când a înmugurit această idee, se făceau schimburi mai ales cu trandafiri, care fuseseră, secole la rând, florile de grădină cu cel mai mare succes la public. Dar nobilii francezi descoperiseră la lalele ceva care-i surclasa chiar și pe acești împărați ai grădinilor. Eleganța subtilă a florii – ca să nu-i mai pomenim noutatea și raritatea – a impus-o rapid ca nouă favorită a curții. Moda lalelelor pare să fi durat cel puțin până la nunta tânărului rege Ludovic XIII, în 1615, când doamnele aristocrate purtau flori ca podoabă la decolteu,

prinse cu bolduri de tivul adâncit al răscroieli rochiilor, cele mai frumoase exemplare fiind, se pare, la fel de valoroase ca diamantele. Horticultorul olandez Abraham Munting avea să scrie ceva mai târziu că, în perioada de apogeu a nebuniei franțuzești după flori, o lalea de o frumusețe aleasă – tăiată, deci nici măcar bulb – ajungea să fie achiziționată și cu echivalentul a 1.000 de guldeni olandezi.

Desigur, nu a durat mult până ce nobilii de la Curte au început să caute și alte mijloace de divertisment. Dar entuziasmul lor pentru lalele a avut consecințe majore, deoarece societatea pariziană, chiar și în secolul al XVII-lea, era renumită în Europa pentru stil și eleganță, iar moda de la Curte era imitată în alte colțuri ale lumii. Astfel că undeva pe la marginea Europei au continuat să se bucure de succes mult după ce francezii aderaseră la alte mode, încât nu era deloc neobișnuit ca aceia care ajungeau pe coasta de vest a Irlandei ori prin pădurile Lituaniei să dea peste doamne îmbrăcate în stilul la care Parisul renunțase cu un deceniu sau chiar două înainte. Așadar, această pasiune pentru lalele care a străbătut curtea lui Ludovic XIII pentru câțiva ani i-a asigurat statutul unei flori care avea să fie privită cu mare admirație de-a lungul continentului în deceniile următoare.

Primii care au imitat moda de la Curtea franceză au fost chiar francezii. La scurt timp după ce laleaua s-a impus la Paris, în nordul Franței s-a declanșat o nebunie a lalelelor, în miniatură, ce-i drept. Din păcate, nu există surse de informare din acea perioadă despre respectivul fenomen – de altfel, o prefigurare a ceea ce avea să se petreacă în Provinciile Unite. Dacă e să ne luăm după datele ulterioare, totuși pasiunea pentru aceste flori devenise atât de mare, încât în 1608 un morar și-a dat la schimb moara cu totul pentru un exemplar din soiul cunoscut ca *Mère Brune*, în timp ce un alt entuziast a tocmit un bulb din hibridul *Tulipe Brasserie* pe fabrica lui de bere, evaluată la 30.000 de franci. A treia mărturie referitoare la acest episod din istoria tulipomaniei vorbește despre o mireasă a cărei zestre consta doar într-un bulb de lalea din soiul recent descoperit *Rosen*, obținut de tatăl ei, care, pătruns de însemnătatea momentului, l-a botezat *Marriage de Ma Fille*. (Se presupune că mirele a

fost încântat de grandoarea dotei.) E posibil ca aceste legende să fie apocrife. Dar sigur rămâne faptul că moda lalelelor s-a răspândit la scurt timp în restul Europei. Până la 1620, această floare nu se bucura nicăieri în lume de mai mult succes ca în Provinciile Unite, unde și-a eclipsat rapid rivalele, în speță crinul și garoafa.

Avântul pe care l-a căpătat interesul olandezilor pentru lalele a fost generat de afluxul de refugiați și imigranți din provinciile sudice ale Țărilor de Jos, care au dat iama în Provinciile Unite pe toată perioada Răscoalei Olandeze. Zeci de mii de protestanți de pe pământ spaniol aveau să migreze de teama persecuțiilor și pentru a-și păstra confesiunea. Au fost cazuri când valul de imigranți chiar a dublat populația orașelor olandeze. În Leiden aveau să sosească 28.000 de refugiați în perioada 1581–1621, iar populația s-a cvadruplat de la 12.000 la 45.000, în timp ce în Amsterdam, în secolul al XVII-lea, majoritatea bărbaților care s-au căsătorit în oraș nu se născuseră acolo. Imigranții erau pregătiți să muncească asiduu, iar de cele mai multe ori dispuneau și de capital să investească, sporind considerabil bugetul total, oricum prosper, al olandezilor. Cei mai mulți erau artizani foarte talentați, care au și contribuit ca atare – bazele faimosului comerț cu diamante din Amsterdam sunt meritul direct al imigranților din Antwerpen –, dar printre ei se numărau de asemenea cei mai înstăriți negustori din puternicele centre economice ale momentului, precum Bruxelles și Antwerpen. Din rândul acestora făceau parte și primii entuziaști ai lalelelor, care aduseseră cu ei bulbii prețioși, introducând astfel soiuri noi în Provinciile Unite. Iar pentru că, mulțumită acestor refugiați, numărul bulbilor de cultură a sporit, floarea a devenit astfel mult mai accesibilă decât până atunci.

Dar laleaua nu se bucura de succes doar în rândul imigranților; mulți olandezi erau deja împătimiți colecționari de astfel de flori. Lalelele începuseră să fie cultivate în Republică, unde erau deja admirate de un număr tot mai mare de cunoscători și cultivate într-o mulțime de soiuri, de la Rotterdam, în sudul țării, până la Groningen, în nord.

În Provinciile Unite, spre deosebire de restul Europei, cunoscătorii de lalele proveneau arareori din rândul aristocrației. Erau, de cele mai multe ori, membri ai noii clase conducătoare a Republicii: un grup de cetățeni bogați și influenți, pe care olandezii îi numeau „regenți“.

Regenții unui oraș olandez erau de regulă oameni de afaceri avuți, la a doua sau a treia generație, câțiva avocați și poate un doctor sau doi. O condiție era să fie suficient de înstăriți încât să poată trăi din investiții în obligațiuni, comerț exterior sau, ceva mai aproape de casă, planuri profitabile de asanare a terenurilor maritime sau de drenare a lacurilor ori mlaștinilor în scopul obținerii de teren arabil. Prin urmare, nu erau constrânși de grija zilei de mâine, ceea ce le-a permis să formeze o clasă conducătoare autoperpetuată, ai cărei membri ocupau posturile cele mai importante din parlamentele și consiliile orășenești ale provinciilor.

Printre puținii cunoscători de lalele care nu erau regenți se numărau mai ales negustori, unii dintre ei cel puțin la fel de bogați precum compatrioții lor mai sus-numiți, dar care totuși își câștigau banii fiind implicați activ în diversele afaceri pe care le întreprindeau. Bărbații din această categorie erau îndeobște distinși cu un titlu onorific ce le recunoștea chemarea distinctă – astfel că unui om pe nume Jonge, de pildă, care avea afaceri pescărești, i se spunea „Seigneur de Jonge cu Heringii“ – și de cele mai multe ori reinvesteau profitul în propriile lor afaceri. Dispuneau de mai puțin timp să se ocupe de grădini comparativ cu regenții, dar, chiar și așa, mulți comercianți dintre cei mai avuți au devenit iubitori de lalele recunoscuți.

Floarea, de fapt, era foarte potrivită pentru Provinciile Unite. Nu numai pentru că era la modă și mult mai complex colorată decât alte plante de grădină, dar se dovedea și deosebit de rezistentă, astfel că putea fi cultivată ușor atât de horticultorii cu experiență, cât și de începători. Cel mai bine înflorea în sol sărăcăcios, nisipos, așa cum se găsea în mai multe părți ale republicii, cu precădere în Olanda, unde o fâșie de pământ uscat, alb, se întindea paralel cu coasta, de la Leiden până în Haarlem, chiar la vest de Amsterdam, și apoi până la Alkmaar, la capătul nordic al provinciei.

Ceea ce conta însă cel mai mult era noul statut al lălelei ca simbol de bunăstare și bun-gust. Provinciile Unite, care luaseră naștere ca țară pe la 1590, ajunseseră să fie, destul de surprinzător, de departe cea mai bogată țară din Europa. Pentru mai mult de jumătate de veac, aici s-au revărsat cantități enorme de bani, iar numărul de negustori groși la pungă a crescut substanțial. Așa au ajuns acești oameni să își permită să arunce cu banii după tot soiul de lucruri frumoase.

Mai mulți scriitori ai vremii au consemnat numele unor cunoscători olandezi care colecționau lălele la începutul secolului al XVII-lea. Printre ei se numărau câțiva dintre cei mai bogați și mai influenți oameni din Olanda – cum ar fi Paulus van Beresteyn din Haarlem, fostul regent al leprozeriei, care cultiva lălele în oraș, sau Jacques de Gheyn, un pictor din Haga. De Gheyn era un patrician renumit, cunoscut al lui Clusius, suficient de pasionat de grădinărit cât să realizeze un album cu flori pictate, de douăzeci și două de pagini, pe care i l-a vândut lui Rudolf II, împărat al Sfântului Imperiu Roman. Era unul dintre puținii cunoscători de lălele despre averea căruia avem date exacte, pentru că în 1627, cu doi ani înainte să moară, a pus să-i fie evaluat capitalul. În urma calculelor a reieșit că poseda o avere de nu mai puțin de 40.000 de guldeni.

Un alt tulipofil care apare în documentele vremii a fost Guillelmo Bartolotti van de Heuvel – de fapt un olandez get-beget, numele datorându-se faptului că fusese înfiat de un unchi din Bologna care nu putea să aibă copii. Bartolotti era unul din cei mai bogați doi oameni din Amsterdam, cu o avere estimată la fabuloasa sumă de 400.000 de guldeni, și foarte posibil cel mai avut om care a participat la negoțul cu lălele. Avera și-o strânsese din afaceri, astfel că își permitea să își dedice timpul liber îngrijirii mult admiratei sale grădini din inima Amsterdamului. Din puținele descrieri care au rămas de atunci, se pare că era dispusă după un plan riguros simetric, de o precizie matematică. Era cu siguranță grădina unui adevărat cunoscător, care ținea pasul cu moda momentului, ce prevedea ca fiecare floare să fie plantată într-un rând separat, ca să poată fi admirată individual, în toată splendoarea ei.

Marele aflux de bani care a ridicat la suprafață bogătași precum Guillelmo Bartolotti a fost consecința primă a Răscoalei Olandeze. Cu un secol în urmă, Amsterdamul, cel mai mare oraș din Republică, nu fusese decât o localitate de o importanță modestă, în timp ce Antwerpen, aflat în partea de sud a Țărilor de Jos, reprezentase deopotrivă cel mai mare port și cel mai bogat oraș din Europa. Cantități imense de mărfuri soseau dinspre țările baltice, Spania și Americi, ca să traverseze orașul în drumul lor către Sfântul Imperiu Roman și alte state din nordul Europei. Numai că, odată cu ocuparea Flushingului de către „Cerșetorii Mării“ în primele zile ale răzmeriței, olandezii reușiseră să diminueze semnificativ comerțul de aici prin blocarea gurii de vărsare a fluviului Scheldt, care îi asigura Antwerpenului ieșirea la mare. Blocajul a fost catastrofal pentru orașul flamand. O bună parte din schimburile comerciale a fost deviată către nord, în Olanda, unde Amsterdamul avea să devină principalul beneficiar.

Cam în același timp, olandezii au reușit să spulbere monopolul spaniol impus până atunci prin deschiderea unor căi comerciale cu Indiile de Est. Pentru europenii secolului al XVII-lea, Indiile erau o sursă de bogăție aproape de neimaginat. Se scăldau în produse de lux, de la mirodenii până la porțelanuri chinezești, care nu se mai găseau nicăieri altundeva. Astfel de bunuri puteau fi obținute destul de ieftin din Orient și nici nu erau voluminoase, iar în Occident se putea câștiga o avere pe ele. O singură încărcătură de mirodenii valora de câteva ori mai mult decât același tonaj de lemn, grâne sau sare – mărfuri de care Țările de Jos au avut nevoie mult timp – și, atunci când ajungeau cu bine la destinatar, se transformau în profituri colosale. Comercianții olandezi au priceput repede avantajele afacerilor cu Orientul. Până la 1610 stabiliseră deja mai multe avanposturi în câteva insule din Indonezia și, în ciuda pericolului permanent pe care îl reprezenta Spania, vapoare întregi încărcate cu piper, nucșoară, scorțișoară, cuișoare, zahăr, mătăsuri și coloranți navigau neconținut dinspre și către Provinciile Unite. Nu degeaba le numeau negustorii din Amsterdam „afaceri

mănoase”: un singur drum către Indii putea aduce un profit de până la 400%.

Surplusul de bogăție care se revărsa asupra republicii avea să influențeze viețile a mii de oameni. Până în 1631, peste 80% din primii 300 cei mai bogați oameni din Amsterdam erau implicați în aceste „afaceri mănoase”, și atât comercianții olandezi, cât și regenții care îi susțineau și care investeau în întreprinderile lor o duceau cu mult mai bine, în medie, decât omologii lor din Anglia, Franța ori din Imperiu.

După standardele vremii, cei mai de succes negustori olandezi erau uluitor de bogați. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, un comerciant de rang mediu ar fi fost mulțumit cu un venit de aproximativ 1.500 de guldeni pe an, și mai mult decât mulțumit când ar fi ajuns la 3.000 de guldeni, în timp ce ocupanții poziției imediat următoare pe scara socială – funcționarii, proprietarii de magazine și alți câțiva care se pretindeau a fi „domni” – obțineau cam o treime sau o cincime din această sumă, undeva între 500 și 1.000 de guldeni pe an. Dar în cazul unora ca Bartolotti, care investise serios în comerțul cu mărfuri de acest tip, puteau să fie încasări anuale și de 10.000, 20.000, poate chiar 30.000 de guldeni. Cel mai bogat dintre toți era Jacob Poppen, fiul unui imigrant german care își făcuse averea din importuri provenind din Indii și din Rusia. La moartea lui, în 1624, a lăsat în urmă o avere de 500.000 de guldeni. Adriaan Pauw, un regent care a devenit *raadpensionaris* al Olandei¹ și, în cele din urmă, unul dintre cei mai proeminenți politicieni din Provinciile Unite, deținea 350.000 de guldeni din astfel de investiții, iar până la 1630, încă zece rezidenți ai Amsterdamului aveau în posesie peste 300.000 de guldeni.

În zilele noastre, persoanele care au venituri comparabile cu ale lor de pe atunci se îmbracă în cele mai alese haine și călătoresc cu avionul personal sau cu limuzina. Însă în acea epocă de aur olandeză, oaspeții din afara Republicii ar fi întâmpinat dificultăți în a-i deosebi pe cei mai bogați oameni

1. Poziție guvernamentală seniorială care ar echivala astăzi cu cea a unui secretar de stat.

ai momentului, adică pe regenți și pe negustori, de conaționali lor. Chiar și cei mai avuți dintre ei purtau haine cât mai puțin împodobite, rămânând fideli portului național, alcătuit din pălării cu boruri foarte largi, pantaloni strâmți și o haină greoaie. Pe sub ea mai purtau una, ca o vestă, complet neagră, cu niște volănașe albe la guler și manșete, ciorapi trei sferturi și pantofi negri, bine lucrați. Vestimentația soțiilor și a fiicelor acestora consta în corsaje cenușii peste rochii lungi până în pământ, deasupra cărora își prindeau adesea un șorțuleț din dantelă. Iarna, ca să se protejeze de frigul pătrunzător din Țările de Jos, bărbații și femeile deopotrivă își puneau peste hainele obișnuite niște pelerine împlănite, pe care le purtau în casă și la locul de muncă – dar în rest erau obișnuiți să nu facă paradă în nici un fel cu bogăția lor. Femeile nu își expuneau nici părul, decât foarte rar, preferând să și-l ascundă sub o bonetă albă, iar domnii și-l aranjau într-un stil asemănător celui cavaleresc – lung și buclat, până la umeri, cu mustață și un mic triunghi de barbă îngrijit –, dar, în ansamblu, moda întregii țări era profund puritană.

Dar, chiar dacă se înveșmântau modest, regenții și comercianții olandezi nu rămâneau în întregime imuni în fața tentației de a se făli cu averea lor. Bogățiile venite pe calea apelor, care se revărsau din sipelele acestor negustori și ale giranților lor, trebuiau să fie folosite cumva. O parte din bani, cheltuiți pe mâncare și vin sau utilizați pentru importul produselor din zonele rurale, s-au strecurat până în straturile cele mai de jos ale societății și au ajutat la creșterea nivelului de trai în întreaga republică. Mulți au fost depuși în bănci sau reinvestiți. Și nu încapе îndoială că destul profit obținut din „afacerile mănoase” a alimentat și consumul de bunuri de lux, de la conace impresionante la tablouri și lalele, ceea ce, de altfel, a și făcut posibile diversitatea și bogăția din perioada de înflorire economică de care s-au bucurat Provinciile Unite între 1600 și 1670.

În această epocă s-a înregistrat un formidabil progres cultural. O adevărată înflorire a artelor, ca niciodată până atunci, alimentată atât de înființarea Universității din Leiden și a celorlalte unități de învățământ superior, cât și

de sosirea unui număr mare de pictori și de scriitori din sud. Atâția artiști se aflau în căutare de lucru, încât se ajunsese ca o pictură nouă ori o piesă de teatru să fie tocmită la o fărâmbă din costul real. Mulți oameni și instituții au profitat de acest lucru, astfel că trecătorii prin Provinciile Unite erau profund impresionați de abundența și grandoea pânzelor, a tapiseriilor și a sculpturilor care se șteau în cele mai surprinzătoare locuri. În același timp, o parte din cei mai talentați artiști dezvoltau tehnici noi pentru portretistica realistă, apărând stiluri pe care pictori de valoarea lui Rembrandt (fiul unui morar din Leiden) și Frans Hals (refugiat din Antwerpen) le-au perfecționat. De asemenea, arhitectura s-a bucurat de o perioadă de renaștere, căci noua Republică avea nevoie de clădiri publice impozante; au apărut și multe cărți de specialitate, prospecte tehnice, alte și alte școli.

Și persoanele particulare prinseseră gustul pentru construcții. Unul dintre motivele principale pentru care lealea câștiga tot mai multă popularitate era pasiunea recent descoperită a oamenilor de afaceri olandezi și a nobililor de a-și construi impresionante conace la țară, unde să-și poată savura – și chiar să se dea mari cu – debordanta lor prosperitate. Grupuri de vile au răsărit în jurul celor mai înstărite orașe olandeze – la Leiderdorp, un sat de la marginea Leidenului, printre dunele de nisip de pe coasta de vest a Haarlemului, și de-a lungul râului Vecht, între Utrecht și Amsterdam. De regulă erau construite în stil clasic, cu personal complet, camere încăpătoare și pe domenii generoase, care adesea cuprindeau grădini și parcuri. Pentru acești oameni de afaceri de succes foarte ocupați și pentru regenții care trudeau de zor, erau adevărate oaze de relaxare după viața precipitată de la oraș.

Istoricii sociologi au identificat în această manie a ridicării de case un indicator al schimbării de dispoziție în rândul claselor conducătoare din Provinciile Unite. În perioada lor de maximă înflorire, olandezii până atunci sobri, cu frică de Dumnezeu – într-atât de calviniști, încât societatea respingea cu severitate orice formă de ostentație, iar preoții erau pedepsiți dacă se hazardau să facă și cea mai

nevinovată glumă în biserică – au început, încet, să prindă gustul etalării. Din acest punct de vedere, poate cel mai interesant rezultat al nebuniei construcțiilor avea să fie Zorghvliet („Uită de griji“), reședința de la țară a unui regent de vază pe nume Jacob Cats.

Cats era un bărbat cumpătat, manierat și foarte religios, cu dublă vocație, de politician și scriitor. Ajunsese să fie, fără umbră de tăgadă, cel mai respectat olandez al vremii. Averea și-o agonisise în primul rând datorită imensului succes pe care îl avuseseră poeziile lui moraliste, vândute pe o scară amețitoare în întreaga Republică. O strofă tipică lui Cats, în care poetul se îngrijește să îi ofere unei tinere îndemnul de a nu se bizui pe frumusețea ei, suna cam așa:

Blondul se transformă în cenușiu
Voioșia se preschimbă în amărăciune
Roșiile buze vor deveni albastre
Frumoșii obraji au să-și piardă strălucirea
Sprintenele picioare se vor mișca anevoios
Iar tălpile cele iuți înceta-vor să mai pășească
Rotofeiul trup se va uscăți
Pielea cea fină se va-ncreți

Părintele Cats, așa cum era îndeobște cunoscut, a publicat peste douăsprezece cărți cu astfel de stihuri, 50.000 de exemplare din opera lui completă găsimu-și găzduire în casele olandezilor; nu de puține ori un volum semnat de Cats era singura carte din casă, cu excepția Bibliei. Multe familii olandeze îl apreciau din suflet, considerându-l o sursă autentică de înțelepciune, iar versurile lui, un ghid de nădejde pentru problemele morale de zi cu zi. Dacă poetul Jacob nu găsisese nimic în neregulă la ideea de a deține o casă de odihnă la țară, atunci nu mai încăpea vorba că ar fi.

Moda ridicării acestor conace somptuoase a dus inevitabil la amenajarea multor grădini vaste. Interesul olandezilor pentru horticultură fusese stârnit încă din secolul anterior și nu dădea semne de diminuare. Domeniile pe care se afla reședința lordului Offerbeake din Alphen, lângă Leiden (unde Sir William Brereton, membru al parlamentului englez, a făcut o vizită în 1634), erau bogate în „grădini întinse

și splendide livezi, precum și o mulțime de iazuri cu pește“, pe lângă douăsprezece varietăți de gard-viu, un labirint, lungi alei pavate cu lemn și, desigur, un număr impresionant de ronduri de flori. Offerbeake deținea una dintre cele mai întinse parcele de pământ din Provinciile Unite, dar exemplul îi era urmat îndeaproape și de alți bogătași. Grădinile de acest gen erau apreciate nu neapărat ca loc de relaxare, cât mai ales ca mijloc de etalare a colecției de plante pe care o strânsese proprietarul.

În ciuda cenzurii, laleaua atrăgea din când în când și adepți din rândul personalităților calviniste ale societății olandeze, iar acordul tacit al unor moraliști precum părintele Cats avea să încurajeze entuziasmul cunoscătorilor pentru lalele, a căror frumusețe era, la urma urmei, unul dintre micile miracole zămislite de Dumnezeu și cultivate cu trudă, în aer liber (activitate de altfel încurajată din toată inima chiar de către Cats). Astfel că floarea a ajuns elementul proeminent în multe dintre cele mai grandioase noi reședințe. O grădină cu lalele despre care se știe mai multe a fost amenajată la un conac numit Moufe-schans, lăudat într-un poem epic de aproximativ 16.000 de versuri, care a apărut în 1621 sub semnătura unui preot antispaniol virulent pe nume Petrus Hondius. Moufe-schans, care fusese ridicat pe locul unor tranșee germane săpate în timpul Răscoalei Olandeze și al cărui indiscutabil nebulos nume s-ar traduce prin „Șanțurile nemțălăilor“, îi aparținea lui Johan Serlippens, primarul (*burgemeester*) din Terneuzen. Serlippens îl invitase pe prietenul său Hondius să stea la el, iar de-a lungul timpului preotul a amenajat o grădină de ierburi pe un teren care cuprindea până la șase straturi de lalele, o cantitate impresionantă la acea vreme. Cel mai probabil Hondius avea o parte din bulbi de la Clusius, iar pe alții, de la un prieten farmacist, Christiaan Porret din Leiden.

Hondius nu era posedat de mania lalelelor. Creștea tot felul de flori în grădina lui Serlippens, de la garoafe la zambile și narcise, ba chiar îi lua în derâdere pe cei care apreciau lalelele mai mult decât alte flori, apostrofându-i usturător în versurile sale pe cei care s-au lăsat pradă acestei nebunii crescânde:

Nebunii-aceștia doar bulbii de lalea îi cată
O singură dorință poartă-n minte, bat-o vina
Să încercăm, prieteni, de gust, chiar numai unul –
Vom râde cât de-amară-i mâncarea cu pricina

Dar nici poetul nu a rămas într-un totu imun la farmecele acestei flori noi. În poemul *De la Moufe-schans*, le lansa pictorilor contemporani provocarea de a capta frumusețea lalelei pe pânză – numai ca să noteze, câteva rânduri mai jos, că o asemenea sarcină este imposibilă. Chiar și lalelele din grădina lui, avea să scrie, prezentau o asemenea intensitate a culorilor despre care pictorii nici nu știau că ar fi posibilă. Succesul acestui poem epic – care, pentru că oferă foarte multe informații nu numai despre grădinărit, dar și despre viața și obiceiurile oamenilor de la țară din acele vremuri, este o adevărată mină de aur pentru istoricii sociologi – avea să-i aducă la casa lui Serlippens pe unii dintre cei mai distinși oameni ai momentului. Printre oaspeții despre care avem cunoștință s-a numărat Mauriciu de Nassau, noul prinț de Orania și comandantul-șef al armatelor olandeze aflate în război cu spaniolii, care a fost unul dintre cei mai vestiți militari ai acelor vremuri. Probabil că lui Mauriciu i-a plăcut ce a văzut în grădina lui Hondius, căci din acel moment lalelele au început să fie crescute și în grădinile palatului său de la Haga, în număr atât de mare, încât în cele din urmă au ajuns să fie oferite spre vânzare publicului larg. (Sir William Brereton, care a vizitat palatul zece ani mai târziu, a reușit să achiziționeze de acolo o sută de bulbi pentru umila sumă de 5 guldeni.)

Așadar, până la 1620 laleaua reușise să se impună ca favorită în rândul elitei olandeze și să devină pasiunea personală a unora dintre cei mai influenți oameni din Republică. Dar, după cum o demonstrează și exemplul prințului Mauriciu, încă nu era foarte răspândită cât să fie ceva obișnuit pentru oricare cetățean din Provinciile Unite. Floarea era încă relativ rară, iar unele dintre cele mai căutate soiuri se obțineau greu, indiferent de preț. Abia în deceniul următor această raritate avea să fie corect abordată.

7. Laleaua în oglindă

Erau regenți care aveau conace la țară. Adriaan Pauw însă, *raadpensionaris* de Olanda, cu o avere colosală, deținea un castel.

Deși nu era decât o ruină, acesta se afla în mijlocul unui domeniu considerabil numit Heemstede, pe care Pauw îl cumpărase în 1620 și care ocupa singura zonă înaltă dintre coasta Mării Nordului și Amsterdam. Din vârful meterezelor dărăpănate, lui Pauw îi plăcea să domine cu privirea întregul ținut din centrul Republicii Olandeze. În zilele senine, se vedeau până și acoperișurile din Amsterdam. Chiar dacă era vreme rea, căminul său de la țară îi oferea o priveliște foarte clară a trupurilor ce atârnavă de spânzurătorile din afara zidurilor orașului Haarlem, aflat la nici doi kilometri mai la nord.

Cu timpul, Heemstede a devenit răsfățul suprem pentru Pauw. El a investit enorm în acest domeniu. A demolat vechiul castel și l-a înlocuit cu un conac modern, unde avea să-i primească pe cei mai de vază potentăți nu numai din Republică, ci chiar, în câteva rânduri, pe reginele Angliei și Franței. Interioarele erau deopotrivă de splendide: Pauw își dotase noua casă cu mobilă scumpă, tapiserii fin țesute și cele mai frumoase tablouri. Există și o sală a trofeelor, doldora de armuri lucitoare, și o bibliotecă de 16.000 de volume, un număr cu adevărat colosal pentru acea vreme.

În timp ce se ridicau zidurile conacului, Pauw s-a apucat să îmbunătățească terenul. Pentru că fusese dintotdeauna un investitor entuziast când venea vorba de terenurile

agricole, a pus să fie înlăturate tone de sol de calitate proastă din straturile de suprafață, pentru a ajunge la pământul mai fertil din profunzime. A încurajat agricultura și chiar o mică industrie în câteva zone mai îndepărtate de pe domeniile lui, ceea ce a făcut ca populația din Heemstede să crească, în timp, la peste o mie de suflete.

Totuși, cea mai mare bucurie a lui Adriaan Pauw nu era conacul, ci grădina. Aceasta era aranjată atent chiar dinaintea casei, conform obiceiurilor de la acea vreme, cu alei lungi, adumbrite de copaci, străbătând peluze ornamentale și straturi întregi de trandafiri, crini și garoafe – pete de culoare în contrast cu precizia geometrică a tufelor de gard-viu și a aleilor trasate la linie. În mijlocul grădinii, separat de celelalte flori, proaspătul stăpân de Heemstede plantase un singur răzor cu lalele.

Grădina lui Pauw avea totuși o caracteristică aparte. Cei care veneau în vizită nu o observau imediat; de fapt, cu toate că stăpânul ținea în permanență ușa conacului deschisă pentru oaspeți și chiar le permitea acestora să-i cutureiere în voie domeniile, inclusiv în timpul săptămânii, când el era chemat de treburi la Amsterdam, mulți au plecat fără ca măcar să știe de existența ei. Dar asta nu are de ce să ne surprindă. Nu era un lucru pe care Pauw să-și dorească să îl deconspire oaspeților.

Secretul din grădinile de la Heemstede consta într-un dispozitiv curios din lemn și oglinzi dispuse sub diverse unghiuri bine potrivite, aflat chiar în mijlocul stratului cu lalele. Era ca o vitrină cu oglinzi, pusă acolo cu scopul de a multiplica obiectele aflate dinaintea ei. Scopul ei era să creeze iluzia de abundență.

De la distanță, și cu ajutorul acestei invenții ciudate, unicul strat de lalele al lui Pauw părea că are de fapt sute de flori în culori strălucitoare. Numai dacă un observator mai curios ori mai priceput s-ar fi apropiat și-ar fi dat seama că nu este decât o iluzie optică. Oglinzile din vitrina de lemn transformau cele câteva fire de lalea din colecția lui Pauw într-o abundență florală.

Prin acest artificiu al oglinzilor, proprietarul domeniilor din Heemstede recunoștea practic că erau câteva lucruri pe

lume pe care nu avea cum să le cumpere. Oricât de bogat și de influent ar fi fost, cel mai important om din Olanda nu reușise să obțină suficient de multe lalele ca să-și umple grădina și, cu toate eforturile depuse de cei mai pricepuți grădinari din provincie, bulbii de lalea nu puteau fi forțați să se înmulțească atât de repede cât și-ar fi dorit el.

Problema lui Pauw avea o explicație simplă. Soiurile superbe pe care le colecționase erau extrem de rare, fiind produsul unui lung proces de înmulțire selectivă. Din momentul în care au înflorit primele lalele olandeze, în grădina lui Walich Ziwerstsz. din Amsterdam, specialiștii au ales cu grijă cele mai distinse soiuri, le-au cultivat cu atenție sporită și le-au încrucișat cu altele de calitate superioară, pentru a obține varietăți și mai frumoase. De aceea, chiar dacă cele mai vechi și mai simple lalele avuseseră zeci de ani la dispoziție să se înmulțească, florile extrem de valoroase, care etalau cele mai atrăgătoare culori, erau numai de dată recentă. Cele mai rafinate lalele dintre toate se găseau într-un număr atât de mic, încât nici măcar Adriaan Pauw nu putea să le obțină.

Dintre toate soiurile considerate a fi „crema“ lalelelor, categoric cel mai râvnit era *Semper Augustus*, de altfel și cel mai vestit, disponibil în doar câteva exemplare și unanim aclamat ca fiind cea mai minunată lalea din Provinciile Unite care a existat în secolul al XVII-lea – prin urmare, de departe și cea mai scumpă. *Semper Augustus* făcea parte din soiul *Rosen*, dar să spunem despre ea că era doar o lalea cu alb și roșu e ca și cum am spune despre smaralde și rubine că sunt niște pietre verzi, respectiv roșii. Toți cei care au văzut-o au declarat că era o floare de o frumusețe excepțională. Codița subțire pe care se sprijinea cupa nu avea frunze, astfel că splendoarea culorilor putea fi admirată în plinătatea ei. Acolo unde tulpina întâlnea corola, albul bătea într-un bleu curat, urmând ca petalele să se continue cu un alb pur. Câteva flăcărui fine de un roșu aprins tâșneau spre miezul fiecăreia din cele șase petale și mai mulți fulgi și scânteieri în aceeași nuanță bogată decorau marginile. Fericiții care au avut șansa de a vedea un exemplar de *Semper*

Augustus au numit floarea o minune vie, la fel de seducătoare precum Afrodita.

Adevărul este că foarte puțini oameni s-au bucurat vreodată de acest privilegiu. Deși cunoscătorii îi închinaseră nenumărate osanale, deși în cărțile de specialitate era ilustrată mai mult decât orice altă varietate de lalele, deși a fost menționată atât de des în legătură cu pasiunea pentru aceste flori, încât aproape că au devenit unul și același lucru, *Semper Augustus* nu a fost în realitate niciodată vândută. Era un sortiment atât de rar, încât pur și simplu nu existau bulbi pentru a fi comercializați.

Așadar, primele simptome a ceea ce avea să devină istorica manie a lalelelor au apărut odată cu această misterioasă floare pe nume *Semper Augustus*. Cum anume a pătruns ea în Provinciile Unite nu ne este cunoscut. Cronicarul olandez Nicolaes van Wassenaer, de altfel singura sursă credibilă din epocă în această privință, ne spune că laleaua a fost obținută pentru prima oară din semințele pe care le adusese un florar din nordul Franței, dar pentru că acela nu își dăduse seama de valoarea lor, le vânduse pe o nimica toată. Faptul se întâmpla în jurul anului 1614. Când floarea cu pricina a ajuns să-și eclipseze toate suratele, cam zece, doisprezece ani mai târziu, specialiștii olandezi s-au îmbulzit în sud să scotocească prin pepinierele și grădinile de flori din Flandra, Brabant și nordul Franței după alți bulbi de *Semper Augustus*. Nu era o sarcină ușoară, iar eșecul lor a fost total. Au localizat câteva flori cu tipare asemănătoare – una chiar a fost botezată *Parem Augusto*, ca să evidențieze aparenta similitudine –, dar nici una nu reușea să egaleze regina lalelelor în ce privește vitalitatea culorilor sau puritatea formei.

Acest insucces i-a forțat pe cunoscătorii olandezi să mai încerce o cale și, pentru o vreme, chiar au izbutit să promoveze alte lalele, dintre cele mai spectaculoase exemplare pe care le aveau în colecțiile personale, pentru a rivaliza cu *Semper Augustus*. Van Wassenaer amintește de lalelele Testament Clusii, Testament Coornhert, Motarum van Chasteleyn și Jufferkens van Marten de Fort, care au avut acest scop, dar, oricât de încântătoare ar fi fost, nici una nu

a reușit să egaleze admirația pe care o stârnise regina cu flame roșii. Nici măcar zvonurile răspândite insistent cum că într-o grădină din Köln s-ar găsi o lealea care ar putea să îngenuncheze frumusețea lui Semper Augustus nu au avut sorți de izbândă.

Cele mai timpurii izvoare ce atestă existența acestei flori apar abia în 1620. Până la 1624 – după cum ne informează van Wassenaer – nu se cunoșteau decât vreo douăsprezece fire, și toate îi aparțineau aceluiași om, care se pare că locuia în Amsterdam. Cine a fost el rămâne unul dintre marile mistere ale tulipomaniei. Van Wassenaer a avut grijă să nu-i dezvăluie numele și, cum alte mărturii nu există, este foarte greu de crezut că i-l vom afla vreodată. Poate că asta își și dorea discretul colecționar, deoarece cronicarul precizează destul de clar că nu avea de gând să renunțe la nici o lealea din grădină, indiferent de preț.

Ar fi putut să-și vândă bulbii cu mare ușurință. În acel moment lealele se cultivau la scară foarte mare, iar faptul că existau numai douăsprezece exemplare dintr-un soi excepțional le conferea statutul de raritate extrem de valoroasă. De aceea avem motive să credem că proprietarul ar fi putut să ceară orice sumă pe un singur fir de Semper Augustus. El însă a refuzat toate propunerile de cumpărare.

În anii 1620, acest om a fost bombardat cu oferte ale pasionaților din întreaga Republică, dintre cele mai extravagante. Sumele pe care erau dispuși să le plătească pentru lealea erau nu mari, ci colosale: van Wassenaer amintește de o ofertă de 12.000 de guldeni pentru zece bulbi, respinsă în 1623, precizând că, pentru acest colecționar solitar în grădina căruia apăruseră, frumusețea lealelelor Semper Augustus surclasa orice potențial profit. Numai că încăpățănarea lui de a refuza orice propunere i-a mânat pe ceilalți iubitori de lealele să liciteze și mai mult, în disperare de cauză. În vara următoare aveau să-i ofere nu mai puțin de 2.000, chiar 3.000 de guldeni pe un singur bulb – dar el tot nu a cedat.

În cele din urmă, toate aceste eforturi ale misteriosului proprietar de a controla numărul de exemplare de Semper Augustus existente s-au dovedit a fi în zadar, căci, după

cum consemnează cronicarulla un moment dat, chiar la început, colecționarul care descoperise varietatea acceptase de fapt să vândă un bulb din valoroasa-i recoltă contra sumei deloc de neglijat de 1.000 de guldeni. Când a scos floarea din pământ, a observat că avea și două mlădițe. Descoperirea l-a îngrozit, căci ar fi putut la fel de bine să ceară 3.000 de guldeni în loc de 1.000 pentru această lălea. Altfel, a fost o adevărată mană cerească pentru cumpărător, care a vândut un vlăstar fără nici o reținere, ca să-și amortizeze investiția. Primele piese ale unei colecții deosebit de valoroase erau acum în mâinile lui.

După acest început ezitant, lăleaua *Semper Augustus* avea să devină din ce în ce mai accesibilă pentru cei cărora le dădea mâna să o cumpere. Se pare că bulbii acestei flori mult râvnite dădeau foarte rar mlădițe – o caracteristică a lălelelor de cea mai bună calitate, poate și pentru că erau contaminate grav cu virusul mozaic, spre deosebire de exemplarele banale –, așa că în tot deceniul care a urmat nu au existat mai mult de câteva fire. Bineînțeles că perpetuarea rarității lălelei *Semper Augustus* nu a făcut-o mai puțin râvnită în ochii cunoscătorilor; din contră, ardoarea li s-a întetit. Era un etalon pentru toată nebunia din jurul bulbilor, care de-acum începea să ia amploare în Republica Olandeză.

Raritatea lălelelor în Olanda secolului al XVII-lea a stat la baza pasiunii nebunești pentru bulbii acestei flori. Pentru un olandez din acea epocă de aur, lăleaua nu era un lucru obișnuit și disponibil la orice tarabă, așa cum este azi, ci o noutate fenomenală, cu un puternic accent exotic, oriental, și nu putea fi produs decât în cantitate limitată. Iar pentru că exemplarele cele mai frumoase erau puține, oamenii le râvneau; pentru că le râvneau, erau foarte scumpe; și pentru că erau scumpe, devenea tot mai profitabil să le cultivi.

O mână de fini cunoscători își cultivaseră dintotdeauna propriile lor lălele, fiind horticultori pasionați și pricepuți. De pildă, frații Balthasar și Daniël de Neufville – comercianți cu olandă din Haarlem – obținuseră două lălele noi, una din soiul *Rosen* și una din soiul *Violetten*, pe care le creșteau în grădina unei case din centrul orașului, pe care

o numiseră „Tărâmul Făgăduinței“. Dar marea majoritate a contemporanilor acestora erau mai puțin iscușiți, astfel că până în 1620 ajunsese să fie foarte clar că cererea pentru lalele nu mai avea cum să fie satisfăcută doar prin schimbul de mici cantități de bulbi între cunoscători. Pe piață au început să-și facă apariția noi pasionați ai lalelelor, care nu aveau nici priceperea necesară de a înmulți și de a obține noi soiuri pe cont propriu, nici suficiente relații ca să facă rost de bulbi pe calea tradițională. Mulți aveau grădini vaste și voiau să planteze în ele lalele cât mai variate. Acești nou-veniți au fost nevoiți să caute soluții în alte părți.

S-au orientat către cei câțiva horticultori profesioniști care începuseră să cultive aceste flori noi, aflate la mare modă. Este un moment-cheie în istoria evoluției lalelei, căci, fără îndoială, dacă acești horticultori nu ar fi depus eforturi asidue, lalelele s-ar fi diversificat mult mai puțin. De asemenea, numărul de bulbi puși în circulație ar fi fost mult mai mic, ceea ce ar fi încetinit semnificativ ritmul cu care s-a răspândit floarea în Provinciile Unite.

La 1630, în aproape fiecare oraș al Republicii se putea găsi cel puțin un florar profesionist. Puțini puteau obține bulbi în cantitate mare. Cei mai mulți dețineau grădini destul de mici, astfel că erau nevoiți să ia în arendă pământ de la diverse hanuri locale sau, în unele cazuri, chiar de la mânăstiri, pentru a face față cererii tot mai mari. Majoritatea cultivau flori de toate tipurile, deși o parte din ei începuseră să se specializeze pe lalele, cum era cazul lui Henrik Pottebacker din Gouda, cel care a creat varietățile Pottebacker gevlamt și Admiraal Pottebacker, din soiul *Rosen*. Erau experți în horticultură și, la fel de important, aveau ochiul format pentru exemplarele de valoare, care se vindeau bine.

Vedetele pieței erau *Semper Augustus* și rivalele ei imediate, *Viceroy* – o floare mare, îndrăzneță, cu văpăi purpurii, considerată îndeobște a fi regina lalelelor *Violetten* – și, cea mai grozavă dintre lalelele *Bizarden*, o floare denumită *Root en Gheel van Leyde* („Roșu și galben de Leiden“). La capătul opus al scării de valori, printre cele mai ieftine și mai puțin căutate se aflau florile simple, monocrome, cu petale

galbene, roșii sau albe. Erau printre primele lalele apărute pe teritoriu olandez și, în consecință, cele mai banale.

Grădinarii de calibrul lui Pottebacker nu se iviseră din senin. Învățaseră acest meșteșug de la mai vârstnicii și dibacii cultivatori și negustori de flori care existau, în număr limitat, încă de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și care încercau să-și câștige pâinea pe piața încă limitată a epocii. Clusius și amicii lui aristocrați aveau o părere destul de proastă despre acești primi profesioniști ai florilor, criticându-i pentru alarmantele lor lacune de botanică și desconsiderându-i pentru ușurința cu care dădeau nume grosolane varietăților noi pe care le obțineau din când în când – mai degrabă din noroc chior decât din pricepere. Oricum, ei continuau să crească lalele și să învețe.

La începutul secolului al XVII-lea, cei câțiva cultivatori pionieri ai lalelelor (care locuiau cu precădere în zona rurală adiacentă Bruxellesului) aveau să se ia la întrecere cu un grup, și mai dezonorant, de colecționari ambulanți de flori. Acești neobosiți căutători solitari scotoceau zonele rurale, în special din Franța, după exemplare neobișnuite, pentru a le vinde mai departe colecționarilor, de regulă din Țările de Jos. Se autointitulaseră „rizotomi” (după termenul grecesc ce denumește instrumentul pentru tăierea rădăcinilor), și chiar Clusius, în ultimii săi ani de viață, a apelat la ei pentru a face rost de flori după care, din cauza vârstei și a invalidității, nu mai putea să se ducă singur.

Câțiva dintre acești rizotomi erau totuși oameni cinstiți – Clusius îi amintește pe Nicolas le Quilt, din Paris, și pe Guilielmus Boëlius, doi furnizori de încredere ai bulbilor rari pe care încă îi căuta –, dar, în marea lor majoritate, astfel de indivizi nu aveau deloc o reputație bună. Asta pentru că adesea vindeau semințe ori bulbi de lalele banale spunând că sunt soiuri rare și cereau prețuri fabuloase pentru serviciile oferite, fiind perfect conștienți de faptul că, până ce va înflori „marfa” și frauda se va descoperi, ei vor fi deja departe, la adăpost, în Franța natală. Cum și unui botanist profesionist precum Clusius îi era imposibil de prezis ce fel de lalea avea să răsară dintr-un bulb oarecare, această problemă stârnea tot felul de dispute.

La începutul noului veac, nu numai rizotomii mergeau la țară să caute plante rare; și farmaciștii începeau să ofere bulbi de lalele sălbatice, pe care îi colectau în timpul călătoriilor lor după ierburi și plante medicinale. Printre cei despre care se știe că aveau bulbi spre vânzare se numără și trei olandezi, Willem van de Kemp din Utrecht, Petrus Garret din Amsterdam și Christiaan Porret din Leiden.

Farmaciștii erau la fel de răspândiți în secolul al XVII-lea precum chimiștii azi. Acești primi spițeri erau de fapt vânzători de leacuri băbești pentru aceia care nu își permiteau să plătească serviciile unuia dintre puținii doctori calificați din epocă. Purtau același tip de uniformă ca și medicii – mantie și haină negre, guler detașabil și pălărie țuguiată –, dar dugheana le putea fi recunoscută ușor după simbolul tradițional, un crocodil împăiat, care de regulă stătea atârnat de tavan deasupra tejghelei.

Nu încapе îndoială că mulți dintre ei erau oameni cinstiți, însă în primii ani ai secolului al XVII-lea, spițerii erau puși laolaltă cu rizotomii, ca oportuniști rău famați. Abia ce părăsiseră breasla zarzavagiilor, de care ținuseră secole întregi, ca să intre în cea a medicilor – trecerea se petrecuse atât de recent încât, în continuare, olandezii nu puteau să cumpere tarte cu fructe decât din magazinele lor. Numai că mulți farmaciști au găsit modalități mai bune de a face bani. Dughenele lor aveau adesea rolul secundar de crâșmă clandestină, iar mulți ofereau și consultații medicale în secret, serviciu care ar fi trebuit să fie monopolul doctorilor. Astfel de oameni se bucurau de cererea tot mai mare de lalele și deveniseră distribuitori de bulbi uscați. O parte din clienții lor erau iubitori de flori și cunoscători adevărați; dar au existat și spițeri lipsiți de scrupule, care au promovat bulbii ca afrodisiac.

Abia treptat, în perioada 1600–1630, acești rizotomi și farmaciști cu apucături de corsari au fost înlăturați de o nouă generație, a respectabililor și profesioniștilor proprietari de pepiniere. Foarte mulți cultivatori de acest fel locuiau în Haarlem, al doilea oraș ca mărime din provincia Olanda, ridicat pe un sol arid, nisipos, propice pentru creșterea lalelelor. Se foloseau de mici parcele de pământ închiriate

în afara orașului, unde se putea ajunge ușor pe jos, de la poarta principală. Conform obiceiului din Haarlem, cele mai multe grădini cu lalele din oraș se aflau dincolo de Grote Houtpoort („Poarta cea mare din lemn“), care străjuia una din cele două intrări sudice în oraș. Dar poate cele mai bune mici pepiniere din Haarlem erau acelea de pe lângă umbrosul Kleine Houtweg („Micul drum de lemn“), care se întindea de la cealaltă poartă sudică a orașului, străbătând o zonă cunoscută și azi drept „cartierul trandafirilor“, și până la Pădurea Haarlemului, cea mai apreciată oază de frumusețe din oraș. De-a lungul acestui drum erau peste douăzeci de pepiniere, iar printre ele se număra și cea a cultivatorului de lalele David de Mildt, care apare în foarte multe anale ale acestei frumoase nebunii. Grădina lui se afla pe locul numit Twijnderslaan, iar după moartea sa, când de Mildt avea numai treizeci și trei de ani și nebunia era în plin apogeu, parcela a trecut în grija unui alt cultivator de seamă, Barent Cardoes, care a rebotezat-o „Grădina Florei“. Sub îngrijirea lui Cardoes, avea să devină una dintre cele mai bine privite pepiniere de bulbi din Olanda.

Barent Cardoes învățase meserie de la un alt cultivator din Haarlem, Pieter Bol. Acesta a creat laleaua Anvers Bol, din soiul *Violetten*, și alte câteva varietăți superbe, devenind, după toate datele, cel mai bogat cultivator de lalele din epocă. Spre deosebire de mulți colegi de breaslă, se pare că el era un nobil și un cunoscător, care angaja grădinari profesioniști, cum fusese și Cardoes, pentru munca propriu-zisă de cultivare a bulbilor. Dar undeva mai la sud de oraș, pe domeniile Vianen, mai trăia un cultivator, cu origini mult mai modeste. Numele lui era Francisco Gomes da Costa – probabil cel mai priceput horticultor din Provinciile Unite.

Da Costa era de origine portugheză și și-a făcut un nume prin crearea unei impresionante varietăți de lalele. Se pare că nu a fost niciodată prea stăpân pe limba olandeză – manuscrisul unui manual de grădinărit pe care l-a comandat pentru uzul personal conține o listă cu numele tuturor florilor grafiate fonetic special pentru el –, dar nimeni nu-l întrecea în inventivitate grădinărească. Nu mai puțin de opt varietăți îi poartă numele, cel mai mare număr de

varietăți botezate după același om. Una dintre cele mai cunoscute creații ale sale a fost Paragon da Costa. O lălea Paragon era de regulă o variantă îmbunătățită a unei flori deja existente, dar având culori mai rafinate și mai intense. Din acest punct de vedere, realizarea supremă pentru Francisco da Costa trebuie să fi fost Paragon Viceroy da Costa, o lălea care reușise să fie o varietate mai izbutită a lălelei Viceroy, considerată a fi imposibil de îmbunătățit.

Pentru un imigrant ca da Costa, motivul pentru care creșterea de lălele era atractivă coincidea cu al celor mai mulți olandezi. Se cerea o investiție minimă, o parcelă mică, niște semințe de lălea sau câțiva bulbi fiind suficienți pentru început; lălelele erau rezistente și creșteau bine în soluri de calitate slabă – iar cultivatorii nu erau obligați să aparțină nici unei bresle restrictive sau costisitoare, cele care de altfel controlau cu rigurozitate mai toate afacerile și profesiile din Republica Olandeză.

Totuși, oricărui om cu înclinații către horticultură cel mai mult îi faceau cu ochiul profiturile care se puteau obține din comerțul cu lălele. Cultivatorii individuali ajungeau indiscutabil bogați. Numele lui Pieter Bol e cel mai des invocat când vine vorba despre cei care au făcut averi frumoase din afacerile cu lălele. În 1643, la moartea furnizorului din Haarlem Jan van Damme, averea lăsată în urmă de acesta, alcătuită în cea mai mare proporție din bulbi de lălele, a fost evaluată la 42.000 de guldeni, o sumă care îl propulsează printre cei mai înstăriți comercianți de „mărfuri mănoase”.

De unde proveneau toți banii aceștia? Cultivatorii de succes precum van Damme dăduseră lovitura datorită talentului personal de a exploata orice piață posibilă pentru bulbiilor lor. Mulți au găsit cumpărători direct printre cunoscutori și printre proprietarii de conace noi, dar nu se dădeau în lături de la a-și vinde marfa și membrilor recent emergentei clase a negustorilor. Încă din 1610, câțiva horticultori mai isteți începuseră să vândă lălele în Sfântul Imperiu Roman și, fără îndoială, prin sudul Țărilor de Jos și nordul Franței. Ceea ce a început ca mică afacere de export avea să crească, încet, dar sigur, până la punctul în care în primul

pătrar al secolului al XVIII-lea olandezii ajunseseră să trimită transporturi cu bulbi în America de Nord, zona mediteraneeană și chiar în Imperiul Otoman.

Primul negustor de flori olandez care s-a apucat de export a fost cel mai probabil Emanuel Sweerts, un alt vechi amic al lui Clusius, care avea și un magazin cu ciudățenii în Amsterdam și a fost activ în primul deceniu al noului secol. Nu numai că importa bulbi din întreaga Europă, dar începuse să ofere lalele spre vânzare și la *Messe*, un târg imens care se ținea în fiecare an la Frankfurt pe Main. (Târgul Internațional de Carte de la Frankfurt, unde se adună anual zeci de mii de editori, este de fapt urmașul acestui colosal târg medieval.)

Profesionalismul tot mai accentuat de pe piața bulbilor de lalele avea să le pună celor ca Emanuel Sweerts o problemă serioasă. Lalelele erau în floare numai câteva zile pe an, deci trebuiau vândute sub formă de bulbi. Numai că aceste capsule banale, maronii, nu anunțau defel minunățiile pe care le conțineau, și în mod cert nu prea ademeneau investitorii. Sweerts a găsit soluția: un catalog doldora de ilustrații care arăta lalelele înflorite. Îl convinsese pe cel mai de seamă client al său, Rudolf II, conducătorul Sfântului Imperiu Roman, să suporte costurile de tipărire – același împărat care la un moment dat îl concediasse pe Clusius din serviciul imperial se scălda acum în lalele, întreprinzând între timp și experimente de alchimie, marea lui pasiune – și își publicase catalogul, *Florilegium*, la Frankfurt, cu puțin înainte de 1612, anul morții lui. Catalogul era structurat după modelul ierbarelor vremii; avea foarte puțin text, însă fiecare lalea ilustrată era însoțită de o descriere succintă, în latină, care oferea informațiile esențiale despre forma și culoarea ei.

La numai doi ani după ce a apărut *Florilegium*, un artist pe nume Chrispijn van de Passe a scos o carte similară, intitulată *Hortus Floridus*. Van de Passe, fiul unui gravor flamand, avea numai șaptesprezece ani când i s-a publicat cartea, dar aceasta s-a dovedit a fi una dintre cele mai de succes lucrări de botanică din epocă, fiind rapid tradusă din latină, limba în care fusese scrisă, în franceză, engleză și

olandeză. Ediția în olandeză conținea și o listă a celor mai de seamă iubitori de lalele de la începutul secolului al XVII-lea, iar edițiile ulterioare li s-a adăugat un appendice dedicat integral acestei flori, ceea ce denotă că exista deja un comerț animat cu bulbi între Provinciile Unite și Germania.

Nu a durat mult până ce *Hortus Floridus* s-a transformat într-un catalog extrem de util pentru proprietarii de pepiniere, care nu-și permiteau luxul de a publica, eventual apelând la un finanțator cu dare de mână, o carte precum *Florilegium*, ce avea menirea de a trece în revistă numai florile dintr-o singură grădină. Totuși, utilitatea unui catalog general tipărit era destul de limitată, cu precădere în primii ani ai negoțului cu lalele, când fiecare cultivator își oferea spre vânzare propriile-i varietăți. Această problemă avea să fie rezolvată odată cu introducerea unuia dintre cele mai însemnate obiceiuri din această modă a bulbilor: producerea pe comandă a unor manuscrise bogat ilustrate, cărora li se spunea „cărți cu lalele”. Foarte multe albume de acest gen au fost create pentru horticultori olandezi independenți, și astăzi ne sunt cunoscute aproape 50; aveau până la 500 de pagini și de regulă câte o ilustrație pe fiecare dintre ele, realizată în acuarelă sau guașă. Fiecare imagine era însoțită de numele lalelei, și numai foarte rar de câte o informație privind prețul ei. Se bănuiește că aceia care creșteau bulbi de lalele, ca foarte mulți vânzători de antichități din zilele noastre, preferau să-și calibreze prețurile în funcție de posibilitățile financiare ale clienților.

Cumpărătorii care dădeau mai mult decât anticipaseră pe bulbi nu erau singurii trași pe sfoară de proprietarii acestor cărți cu lalele; artiștii care le ilustrau – unii, chiar pictori de seamă – erau plătiți în general foarte prost pentru munca depusă, undeva la câțiva stuiveri pe pagină. Din însemnările de pe marginile unei cărți pictate aproape integral de Jacob van Swanenburch, maestrul la care a ucenicit Rembrandt van Rijn, reiese că artistul a realizat cele 122 de picturi cu flori contra sumei de 6 stuiveri și ceva pe bucată.

Jacob van Swanenburch nu a fost singurul pictor însemnat care a contribuit la întocmirea unei cărți cu lalele. Judith

Leyster, unica femeie care și-a câștigat pâinea ca pictoriță în Provinciile Unite în epoca de aur, a pictat două lalele *Rosen* pentru un album care astăzi este denumit, în onoarea ei, *Cartea cu lalele a lui Judith Leyster*, deși celelalte ilustrații au fost realizate de alte mâini; și Pieter Holsteijn cel Tânăr a ilustrat un manuscris pentru un cultivator pe nume Cos, datat 1637, și care, în mod neobișnuit, nu numai că indică numele florilor (pe al unora chiar sub formă de ghicitoare sau rebus), ci și prețul și greutatea fiecărui bulb la plantare. Este alcătuit din cincizeci și trei de guașe cu lalele, la care se adaugă douăsprezece desene separate și câteva acuarele cu garoafe.

O privire atentă asupra lui și a altor albume cu flori relevă că mulți dintre artiștii care le-au realizat au creat ceva asemănător unei linii de producție a ilustrațiilor, punându-și ajutoarele să picteze codițele și frunzele (de multe ori într-un stil banal, rezultând o schiță fadă a felului în care trebuie să fi arătat în realitate), urmând ca ei să execute numai porțiunile dificile – petalele. Alții copiau schițele celor mai rare varietăți din cărțile mai vechi, chiar dacă unele lalele existau în atât de puține exemplare, încât probabil că fuseseră incluse doar de dragul exhaustivității.

Pentru proprietarii olandezi de pepiniere, cărțile cu lalele erau un instrument de vânzare valoros, care putea fi folosit pentru a atrage mai mulți clienți și pentru a-i îmbia pe cei fideli să încerce noile varietăți. Exemplarele care ne-au rămas, înșesate cu pagini nenumărate în care apar aceleași tipuri de lalele *Rosen*, *Violetten* și *Bizarden*, sunt mărturii involuntare ale haosului care a guvernat comerțul cu lalele în secolul al XVII-lea.

Una dintre principalele dificultăți resimțite deopotrivă de cultivatori și de specialiști era aceea de a face deosebirea între varietățile cu trăsături foarte apropiate. Chiar și celor mai pricepuți distribuitori și cultivatori probabil că li se părea greu, dacă nu chiar imposibil, să facă deosebirea între o lalea *Rosen* și o alta cu aproape aceleași semne distinctive, deși poate că valoarea lor ar fi diferit. Această problemă isca adesea dispute aprinse între cultivatori și cumpărători, care

au rămas consemnate în mărturiile istorice ale comerțului cu lalele.

Nu ajuta nici faptul că lalelele din aceeași varietate difereau între ele de la o generație la alta, nici pletora de nume înșelător de asemănătoare cu care făuritorii își botezau noile creații. Celor din afară, haotica nomenclatură a lalelelor olandeze li se părea imposibil de utilizat. În această perioadă a începuturilor nu existau reguli ferme și, desigur, nici o autoritate centrală care să poată instaura în vreun fel ordinea în modul în care erau denumite lalelele. Oricine crea o nouă varietate se bucura de privilegiul de a-i conferi o denumire și, de regulă, fie alegea un nume pompos, care să-i releve excepționalele calități, fie prefera să boteze floarea după propriul său nume. Iar destul de des apela la ambele variante.

Cel care a pornit toată această nebunie onomastică a fost judecătorul din Kennemerland, o regiune de coastă între Haarlem și litoral. El a obținut o lalea *Rosen* de o frumusețe excepțională și, căutând un nume capabil să-i exprime perfecțiunea, a hotărât să o boteze Admiraël („Amiralul“). Nu a trecut mult și Admiraël a devenit cel mai înalt „rang“ la care putea să aspire o lalea, astfel că mulți cultivatori s-au grăbit să îl folosească și pentru creațiile lor: Admiraël Liefkens, Admiraël Krijntje, Admiraël van Enkhuizen și, cea mai vestită dintre toate, Admiraël van der Eijck. Străinii uneori mai făceau greșeala să creadă că aceste lalele poartă numele unor eroi ai mărilor din timpul Răscoalei Olandeze, dar, evident, în realitate nu erau date în cinstea marinarilor, ci a horticultorilor care creaseră respectivele flori. În perioada maniei lalelelor existau deja în jur de cincizeci de varietăți diferite care purtau prefixul Admiraël, în timp ce alte treizeci conțineau în denumire titlul rival de Generael („General“). Printre lalelele Generael se număra și o floare care fusese botezată Generael van der Eijck, poate în speranța de a-i convinge pe potențialii cumpărători că avea calități pe măsura omoloagei Admiraël.

Odată trecută moda amiralilor și a generalilor, cultivatorii au făcut pasul următor și logic către superlative, astfel născându-se o clasă întregă de lalele numite Generalissimo.

Apoi au urmat variantele denumite după eroi antici precum Alexandru cel Mare și Scipio, ca într-un final să apară și două lalele în Gouda care se numeau nici mai mult, nici mai puțin decât „Amiralul amiralilor” și „Generalul generalilor”. Dar într-adevăr erau două exemplare superbe, care impresiona prin mărime și dungile purpurii incandescente.

Din cauza acestor obiceiuri, multe lalele de rang inferior au primit titulatura *Admiraal* sau *Generaal*, astfel că de cele mai multe ori un client nu putea să își dea seama ce fel de floare cumpără dacă se ghida doar după numele ei. Lalelele *Generaal*, de pildă, erau în majoritatea lor lalele *Rosen*, dar cel puțin trei lalele *Violetten* ajunseseră să poarte același nume – și au fost lalele *Violetten*, ba chiar *Bizaren*, care s-au numit *Admiraal*. Desigur că tot acest talmeș-balmeș nu arăta decât că producătorii se chinuiau să facă reclamă noilor varietăți pe care le obțineau. Un scriitor din epocă explica modul în care se realiza acest lucru:

Dacă se înfăptuiește o schimbare asupra unei lalele, persoana în cauză merge la florar să îl anunțe, urmând ca în curând toată lumea să vorbească despre asta. Toți vor fi nerăbdători să o vadă. De este o floare nouă, fiecare își va spune părerea; va fi comparată cu o floare sau alta. De-o arăta ca un *Admiraal*, o să i se zică *Generaal*, sau cum le-o plăcea lor mai mult – așa că fă-le cinste prietenilor tăi cu o sticlă de vin, ca să-și amintească să vorbească despre ea.

Și lumea chiar vorbea. În anul 1633, în urma eforturilor cumulate ale cultivatorilor și cunoscătorilor, ale rizotomilor și spițerilor, vechea problemă a numărului redus de exemplare avea să fie rezolvată. În sfârșit, lalelele ajunseseră să fie disponibile în număr mare peste tot în Țările de Jos. Numai în Republica Olandeză creștea un total de aproape cinci sute de varietăți diferite la acea dată, o parte din ele de o calitate extraordinară și foarte rare, iar altele pur și simplu frumoase și mai ușor de obținut. Cum resursele de bulbi crescuseră sistematic, floarea începuse să atragă admiratori și din rândul negustorilor și muncitorilor din Republică – categorii sociale care până atunci nu și-ar fi permis să achiziționeze lalele sau care nu arătaseră interes pentru acest domeniu.

În parte, meritul era al cultivatorilor. Cei mai importanți clienți ai lor, cunoscătorii, le cereau lalele tot mai rafinate și mai rare, astfel că se vedeau nevoiți să scape de surplusul de bulbi din soiurile mai vechi, mai puțin spectaculoși și de-acum tot mai numeroși, pe care îi aveau în stoc. Problema s-a rezolvat când au început să vândă acești bulbi la prețuri mici unor clienți care auziseră de frumusețea unor soiuri la modă și își doreau să aibă și ei lalele. Au fost câțiva cultivatori mai inventivi care au început să-și ofere bulbii rămași nevânduți soldaților sau negustorilor ambulanți, care mergeau din localitate în localitate ca să-și desfacă marfa pe la târguri locale sau prin piețe. Acești oameni aveau să răspândească florile în lung și-n lat. Datorită lor, soiurile mai simple de lalele au ajuns la fermieri, la cei care munceau cu ziua sau departe, la țară, printre locuitorii polderelor, ducând vorba despre lalele în toate cele patru zări.

Dar într-o și mai mare măsură interesul pe care olandezii îl arătau pentru comerțul cu lalele se datora nu atât frumuseții naturale a acestei flori, cât revelației că se puteau face bani frumoși din vânzarea bulbilor. Ideea merita probată. Căci banii, chiar dacă Republica se bucura acum de o bună stare fără precedent, nu erau suficienți pentru mulți dintre locuitorii acestei țări.

8. Florarii

Străinii care se uitau cu jind la bogăția de care se bucura nația olandeză în această epocă de maximă înflorire nu conteneau să se întrebe care îi era secretul. Deși regenții și marii afaceriști din Provinciile Unite erau plini de bani, țara pe care o locuiau rămânea una dintre cele mai sărace în resurse naturale din întreaga Europă. Puține locuri mai erau la fel de văduvite de teren fertil, zone rurale încântătoare sau climă prietenoasă precum Republica Olandeză; de la terenurile din sud, pustiite de război, până la turbăriile mlăștinoase care se întindeau pe tot cuprinsul provinciilor din nord, nimic nu dădea de bănuț că acesta ar fi fost vreun pământ al făgăduinței.

Era o țară pe care un englez zeflemitor avea să o numească „o mocirlă totală... în dosul lumii“, țară al cărei cel mai mare oraș, Amsterdam, fusese ridicat pe o mlaștină și nu putea fi vizitat decât dacă înfruntai Zuyder Zee, o mare interioară de 80 de kilometri lungime, plină de bancuri de nisip înșelătoare, periculoase. Un loc unde aerul, așa cum pomenеше ambasadorul englez Sir William Temple, „era tot numai o ceață și o burniță, asta dacă nu-l mai limpezea ascuțimea înghețului“, unde vremea era „aspră și mereu schimbătoare“, deloc sănătoasă, căci temperaturile scăzute și umezeala creau mediul propice pentru friguri și ciumă.

Pentru regenții din Republica Olandeză, banii făceau situația mai ușor de îndurat. Agricultorii (sau cel puțin cei suficient de norocoși cât să împlânzească terenurile ceva mai fertile de la nord de Waal și de Maas) au dus-o și ei bine

în această epocă de aur. Republica avea multe guri de hrănit, iar produsele de aici erau căutate și în Sfântul Imperiu Roman, unde Războiul de Treizeci de Ani dintre nordul protestant și sudul catolic, dus din 1618 până în 1648, făcuse ravagii în agricultura locală. Dar pentru muncitorii de rând – țesătorii și dulgherii, fierarii, cizmarii și negustorii din piețe care locuiau la oraș și alcătuiau clasa meseriașilor olandezi – viața în Provinciile Unite nu era deloc ușoară.

În secolul al XVII-lea, aproape toți meșteșugarii din Republică erau nevoiți să lucreze ore suplimentare ca să nu moară de foame. Când se încheia ziua de lucru, mergeau către casele lor, niște locuințe înghesuite, cu una, două odăi, mobilate spartan, care, fiind disponibile în număr limitat, aveau niște chirii covârșitoare. Hrana olandezilor de rând era de asemenea sărăcăcioasă. Prin urmare, pentru niște oameni obligați să ducă un astfel de trai, ideea de a face un ban în plus plantând niște bulbi și așteptând apoi cuminți să crească plantele trebuie să fi fost irezistibilă.

Ani la rând, pentru majoritatea meșteșugarilor ziua de lucru începea înainte de mijirea zorilor și se încheia după căderea întinericului. Pe la 1630, larma care se pornea încă din creierii nopții, odată cu deschiderea prăvăliilor de la oraș, ajunsese atât de mare, încât mai multe localități au fost nevoite să emită un decret prin care se interzicea aducerea mărfurilor mai devreme de ora două dimineața și începerea lucrului înainte de patru. Fierarii erau cei mai oropsiți: atelierele lor făceau zgomot mult prea mare, așa că se vedeau obligați să le țină închise până când se trăgeau clopotele ce anunțau începerea unei noi zile.

Pe parcursul unui asemenea program de muncă, meșteșugarii olandezi se hrăneau cu mici gustări pe bază de brânză și heringi marinați, iar la cină, pe care o luau în mijlocul zilei, când aveau parte de o masă tradițională, mâncau o tocăniță numită *hutspot*, din carne de oaie, păstârnac, oțet și prune uscate clocotite în seu. Un *hutspot* bun trebuia să fiarbă la foc mic preț de cel puțin trei ore, dar când vremurile erau grele și munca multă, se întâmpla adesea să stea pe foc numai o oră, astfel încât mâncarea nu ajungea altceva decât – așa cum aflăm de la un turist francez uluit – „apă

cu sare sau nucșoară, cu momițe și carne tocată prin ea, care n-avea nici un gust de carne“.

Pentru foarte mulți olandezi însă, o porție de *hutspot*, oricât de groaznică ar fi fost, era de multe ori un răsfăț. Cei care nu își permitau să cumpere carne mâncau numai legume și pâine neagră de secară, lipicioasă, care se vindea sub formă de bucăți imense, de 6 kilograme sau chiar mai mult; în casele sărace, mama cumpăra o astfel de pâine și din ea hrănea întreaga familie pe parcursul unei zile. Chiar dacă se găseau de vânzare și alte alimente, olandezii rămăneau foarte conservatori în privința obiceiurilor culinare. Carnea de pește era cu precădere de hering și cod; fructele de mare, deși se găseau cu prisosință, nu le plăceau, fiind considerate cel mai umil fel de mâncare; servitorii unui conac, degustați că li se oferise la masă somon, și-au rugat stăpâna ca măcar să nu-i oblige să mănânce așa ceva de mai mult de două ori pe săptămână.

Imediat după cină, lucrul se relua și continua până la lăsarea serii, sau mult mai târziu, dacă putea fi continuat la surse de lumină artificială. În timpul epocii de aur, norma de paisprezece ore de muncă pe zi era considerată cât se poate de firească, iar la Leiden, în 1637, angajații de la o pâslărie care abia își încheiaseră schimbul de șaisprezece ore de muncă aveau într-atât de mult nevoie de bani, încât cereau să lucreze ore suplimentare. Nici conceptul de zile libere nu prea exista; oamenii lucrau șase zile pe săptămână, iar una dintre consecințele nu foarte plăcute ale Reformei a fost reducerea substanțială a numărului sărbătorilor, adică a zilelor de pomenire a sfinților, ținute până atunci după ritul catolic.

Dar meșteșugarii nu se plângeau foarte tare, deoarece erau plătiți la oră. Prin urmare, banii pe care-i câștigau variau în funcție de câte ore se putea munci într-o săptămână: o slujbă care aducea mai mult venit în lungile zile de vară ajungea să fie una de pe urma căreia abia să se poată trăi de pe o zi pe alta în timpul iernii. Nici măcar când totul mergea strună și zilele erau lungi nu se putea depăși, în medie, o leafă cuprinsă între o jumătate de stuiver și doi stuiveri pe oră, astfel că sute de mii de olandezi lucrau din greu pentru a obține un gulden pe zi, dacă nu chiar mai puțin.

Acestea fiind spuse, cum duminica nu era voie să se lucreze și o familie cu cinci membri avea nevoie de un venit minim de 280 de guldeni pe an doar pentru a nu muri de foame, un meșteșugar olandez obișnuit trebuia să câștige într-un an circa 300 de guldeni.

Cei care izbuteau să facă ceva mai mulți bani într-un an nu strângeau cu foarte mult peste această sumă. Majoritatea afacerilor din care un meșteșugar ar fi putut să spere la un câștig cât de cât demn erau în continuare controlate de bresle, care impuneau taxe foarte mari și se așteptau ca membrii lor să cotizeze la dese petreceri și ceremonii care se țineau pe tot parcursul anului. Numeroși meseriași care reușiseră să-și încheie perioada lungă și prost plătită de ucenicie nu își permiteau să plătească aceste sume și erau nevoiți să rămână calfe pentru tot restul vieții. Chiar și în perioada de maximă înflorire economică, când cuferele regenților gemeau de bani obținuți din investiții și negoț cu mărfuri scumpe, cei mai buni meșteșugari din Republică, aceia care reușiseră să treacă peste toate obstacolele financiare și să se înscrie în breasla aferentă, continuau să fie într-atât de strâmtorați, încât nu-și puteau angaja și ucenici care să-i ajute.

Din acest punct de vedere, devine evident că, deși Provinciile Unite prosperau, puțini dintre cei care locuiau aici erau înstăriți. Câțiva meșteri câștigau relativ bine, e drept, ba chiar și cei mai năpăstuiți dintre aceștia câștigau de două ori mai mult decât săracii din alte țări. Numai că taxele și prețurile erau și ele pe măsură în întreaga Republică. Cei care aveau de lucru duceau în permanență grija banilor și în majoritatea cazurilor erau nevoiți să-și trimită și soțiile la muncă pentru a spori venitul familiei.

Așadar, o familie tipică de olandezi avea foarte puțini bani de cheltuit și relativ puține bunuri în posesie. Dacă ar fi fost meșteșugari și ar fi locuit într-unul din marile orașe, ca mai mult de un sfert din populația Republicii, cel mai probabil că ar fi trăit dincolo de o ușă din lemn de stejar, ceruită sau vopsită în verde, într-una dintre căsuțele îngrijite care se înșiruiau de-a lungul străzilor aglomerate. În interior păstrau o curățenie impecabilă – un fetiș al olandezilor pe

care toți vizitatorii îl remarcău, astfel că nu era deloc neobișnuit ca în încăperi să fie în permanență umezeală, de la repetatele spălări, sau ca unui oaspete să i se ofere o pereche de papuci din paie pe care să-i poarte peste încălțăminte cu care venea de afară, ca să nu facă murdărie. Însă odăile erau relativ goale. În casa unui meșteșugar se găseau, de regulă, o masă, un bufet simplu, niște veselă și poate câteva scaune cu spătar, din cele care se vindeau cu un gulden bucata; dura ceva până când se adunau suficienți bani pentru cea mai costisitoare piesă de mobilier, patul. Cele mai ieftine variante, cunoscute ca paturi-bufet, deoarece se montau în perete ca să păstreze mai bine căldura, erau așa de mici, încât trebuia să dormi în șezut, dar chiar și acestea costau între 10 și 15 guldeni; numai membrii clasei negustorești își permitau un pat modern, în care te puteai întinde în voie, dar contra sumei de 100 de guldeni. Copiii meșteșugarilor dormeau pe băncuțe sau dulapuri, ori în sertare, sub patul părinților, iar când împlineau paisprezece ani trebuiau să înceapă, la rândul lor, să muncească pentru a contribui la cheltuielile casei.

Mai mult, la 1630, situația materială precară a meșteșugarilor se afla sub permanenta amenințare a valului de refugiați protestanți veniți din sud. Încă din secolul de dinainte locuitorii Provinciilor Unite începuseră să constate că Republica lor începea să se aglomereze, mai ales că majoritatea terenului arabil, prin urmare și cea mai mare parte a populației, era concentrat în trei provincii mai fertile, aflate în centrul țării: Olanda, Gelderland și Utrecht. (O altă zonă cât de cât prosperă era în sud, în Zeelanda, ai cărei locuitori se ocupau cu pescuitul – însă restul provinciilor nu erau capabile să suporte un surplus demografic.) Odată cu sosirea zecilor de mii de imigranți din sudul Țărilor de Jos, majoritatea în căutare de locuri de muncă, populația a crescut la două milioane de oameni. Faptul că mulți sudiști își aduceau cu ei și averile a ponderat în mod cert situația, dar, chiar și așa, supraaglomerarea devenea o problemă serioasă, iar cei care nu erau deja bogați vedeau cum șansele lor de a mai prospera se diminuau progresiv.

Numai că Provinciile Unite aveau o importantă trăsătură de caracter națională care se manifesta mai pregnant decât la celelalte popoare europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Aceasta a fost credința în posibilitatea mobilității sociale, dreptul înnăscut al fiecărui olandez. În Franța ori în Sfântul Imperiu Roman, un țăran știa prea bine că, orice ar fi făcut, tot țăran avea să rămână, la fel cum un negustor avea să fie mereu fiu și tată de negustor. Provinciile Unite însă erau locul unde fiul unui imigrant ajunsese cel mai avut om din cel mai bogat oraș din lume și fusese cooptat, în ciuda rădăcinilor sale extrem de modeste, în clasa regenților; aici, orice zilier din provincie putea să-și încerce norocul la oraș, iar un meșteșugar care o ducea cât de cât bine putea, și uneori chiar reușea, să investească în acțiuni la niște vase comerciale care ajungeau în Marea Baltică, apoi chiar să reinvestească tot ce câștigase și să urce încet-încet, până când ajungea el însuși proprietar de vas. Oportunități existau, iar oamenii aveau ochi să le vadă și își doreau din tot sufletul să profite de ele, numai că „unde e rost să se câștige un stuiver“, după cum zicea predicatorul flamand Willem Baudartius, în 1624, „zece mâini se vor întinde după el“. Dacă erai sărac și încercai să-ți faci loc pe piața muncii mult prea aglomerată în acea epocă de aur, riscai de fapt să cobori pe scara socială mai degrabă decât să urci.

Totuși, pentru olandezi epoca de aur a purtat în ea germele schimbării. Sentimentul era deopotrivă resimțit de nevoiași și de bogați, iar asta a stimulat cel mai mult inițiativa negustorilor și a meșteșugarilor de a-și încerca norocul în afacerile cu bulbi. Cum cererea de lalele continua să se amplifice, iar prețurile anumitor varietăți creșteau de la an la an, devenise foarte clar că s-ar fi putut face bani în acest domeniu. Chiar din primii ani ai celui de-al treilea deceniu al noului secol începuse să-și facă apariția un nou tip de cumpărători prin pepinierele din Republică. Nou-veniții nu erau specialiști, iar mulți dintre ei nici măcar nu aveau habar cum se cultivă bulbi. Își spuneau „florari“ și nu se arătau interesați decât de obținerea unui profit din vânzarea de lalele.

Probabil că primii florari s-au gândit să devină și cultivatori. Ideea de a cumpăra un singur bulb care apoi se va transforma într-o sumă frumușică în decurs de o iarnă era deosebit de atractivă și, desigur, i-a încântat în primul rând pe cei care călătoreau mult, pe leneși și pe oportuniști – acele pături ale societății olandeze care nu dispuneau de o slujbă și venituri fixe, care îmbrățișau ceea ce părea a fi șansa de a obține ușor niște bani. Mulți meșteșugari cinstiți, care se speteau muncind ca să facă măcar un sfert din cât câștigau unii cultivatori de lalele, aveau să găsească, la rândul lor, deosebit de îmbietoare afacerile cu lalele. În mod evident, celor care se bucurau de o situație materială bună ori aveau o meserie stabilă, ducând deja un trai cât de cât confortabil, lalelele li se păreau mai puțin interesante.

Ideea de a crea o mică pepinieră de lalele a încolțit firesc în mintea multor florari din epocă. Până în anii 1630, moda grădinăritului, care până atunci era asociată îndeobște cu regenții și clasa oamenilor de afaceri, a început să ia proporții. Mulți meșteșugari care trăiau în orașe precum Haarlem ori Amsterdam puteau lua în arendă parcele de pământ de la periferie. Înainte de a lua amploare nebunia lalelelor, pe aceste terenuri se plantau diverse rădăcinoase, dar chiar și pe atunci câteva dintre ele erau surprinzător de dichisite, așa cum ne arată mărturia lui Sir William Brereton despre grădina unui om sărman din Leiden: avea arbuști ornamentali care „reproduceau, pentru a fi admirate de cei din baracă, toate posturile unui soldat și ale unui căpitan în șa, pe cal”. Un alt călător britanic, Peter Mundy, credea că plăcerea de a deține o mică grădină îi ajută pe cei din Amsterdam să treacă mai ușor peste greutățile vieții într-o climă așa de mohorâtă. „Pofta de-a o lua la pas pe câmpii și prin lunci”, nota el în jurnal, „pe care o au oamenii de prin alte locuri, pe ei i-a făcut să cate a și-o potoli cu mici bucurii domestice, cum ar fi [...] niște grădinițe [și] răzoare cu flori [și] în ele creșteau neobișnuite rădăcini, plante, flori...”

Și olandezii de la țară se bucurau de plăcerile horticulturii. În perioada de maximă prosperitate din epoca de aur, chiar și cele mai mici așezări omenesti aveau câte un club al pasionaților de grădinărit, fiecare cu propriile-i reguli și

sărbători. Mulți organizau un festival al florilor primăvara, cu concursuri și premii pentru diversele varietăți de plante, exact ca în zilele noastre. Aceste festivaluri se încheiau de regulă cu o petrecere care se dădea în onoarea florii câștigătoare (un bun pretext pentru benchetuială, după cum aveau să remarce destul de acid străinii aflați în trecere). Pe scurt, grădinăritul devenise o pasiune națională.

Undeva înainte de 1635, primii florari începuseră deja să obțină profituri din ceea ce inițial probabil că fusese doar o tentativă de investiție în bulbi de flori. Vestea despre câștigurile lor s-a răspândit repede, astfel că și mai mulți novici au decis să-și încerce norocul în această afacere. Scriitorii și pamfletarii vremii consemnează în unanimitate că aproape toți erau țesători, care aveau un avantaj clar în fața celorlalți meșteșugari, și anume că războaiele lor de țesut erau destul de scumpe și puteau fi folosite ca gir sau ipotecate în vederea creșterii capitalului necesar pornirii unei afaceri cu bulbi, dar la scurt timp acestora li s-au alăturat și indivizi cu alte meserii și chiar membri ai unor categorii profesionale precum avocații și funcționarii.

Nu era meșteșugar care să nu-și dorească să se îmbogățească, și o parte din ei chiar aveau capitalul necesar pentru a investi, oricât de puțin, în bulbi. Dacă nu ar fi fost impresionanta disponibilitate de a risca tot ceea ce posedau, poate că ar fi câștigat mult mai puțini bani. Atât că aici au intrat în joc două calități remarcabile ale națiunii olandeze: impulsul de a economisi și impulsul de a risca. Cele două par că se bat cap în cap, dar în realitate s-au completat unul pe celălalt, alimentând mania lalelelor.

Mulți dintre cei veniți din afară erau uluiți de frica pe care o aveau olandezii ca nu cumva să se întindă mai mult decât le era plapuma, ceea ce, în combinație cu bunăstarea de care se bucurase Republica între 1600 și 1630, însemna că destul de multe familii olandeze (poate singurele din Europa în acea epocă) aveau bani puși deoparte. Și pentru că băncile în accepțiunea modernă nu existau în Republică, nu putem ști despre ce sume era vorba. Dar Sir William Temple, de exemplu, bănuia că un olandez economicos pune deoparte cam o cincime din venitul său. Dacă ar fi să ne

luăm după această sumă, atunci un meșteșugar cât de cât înstărit, care câștiga undeva între 300 și 500 de guldeni pe an, se poate să fi dispus de 60 până la 100 de guldeni pe an pentru investiții. Bineînțeles că muncitorii trăiau mult mai aproape de limita sărăciei decât negustorii la care se gândea Temple când făcea astfel de estimări, deci poate că suma este puțin cam optimistă; dar, chiar și așa, era posibil ca o familie în care ambii soți munceau din greu și se străduiau să pună bani deoparte să fi reușit să economisească între 20 și 50 de guldeni în decursul unui an rodnic.

În vremuri normale, astfel de sume ar fi fost cheltuite cel mai probabil pe articole de lux, precum așternuturi, mobilier pentru casă, poate câteva porțelanuri, dar chiar și după ce prețul lălelelor a început să crească, prin anii 1620, tot ar fi ajuns pentru cumpărarea câtorva bulbi.

Aidoma tendinței de a pune bani deoparte, și cea de a risca întreaga avere atinsese toate clasele sociale. Conform spuselor afaceristului Willem Usselincx, nu era olandez care să prefere să-și țină banii la saltea în loc de a-i pune să facă pui. Pentru un comerciant înstărit, asta însemna să-și investească întreaga agoniseală într-un drum destul de riscant până în Indii. Pentru restul cetățenilor, pariurile erau de cele mai multe ori o consecință a traiului dificil, așa cum s-a arătat deja, la care mulți olandezi recurgeau pentru a scoate capul din mulțimea anonimă care suprapopula țara. Loteriile, de pildă, se bucurau în epoca de aur olandeză de același succes pe care îl au și astăzi, căci pentru foarte mulți ideea de a câștiga la sorți reprezenta o modalitate lesnicioasă de a mai face niște bani.

Dependența olandezilor de jocurile de noroc era vestită. Călătorul francez Charles Ogier scria că i-a fost imposibil să găsească un hamal care să-i ducă bagajele în Rotterdam, fiindcă, de cum își alegea unul, apărea imediat un altul care să-i propună primului să dea cu zarul pentru a stabili cine să-l servească pe client. Câteva mărturii din epocă arată cum un individ, Barent Bakker, a câștigat un pariu pe viață și pe moarte că poate să navigheze într-o covată pe Zuyder Zee, de la insula Texel până la Wieringen, iar un hangiu din Bleiswijk, pe nume Abraham van der Steen, și-a pierdut

casa în urma unui pariu referitor la aspectul exact al unei anumite coloane din Roma. Soldații olandezi chiar fuseseră văzuți cum fac pronosticuri pe bani privind deznodământul unor bătălii care încă se purtau.

Pe lângă aceste pariuri nebunești, lalelele păreau chiar o investiție bună. Să crești bulbi era mult mai simplu decât să pierzi optzeci de ore pe săptămână cu bătutul potcoavelor ori cu țesutul la război, și pentru că cererea de flori era tot mai mare, prețurile continuau să crească și ele, cel puțin în cazul varietăților rafinate. Nu-i de mirare așadar că olandezii și-au zis că au atins visul oricărui jucător: un pariu sigur.

9. Înflorire

Undeva departe în lungul aceluși cordon de insule joase care separă provinciile de nord ale Republicii Olandeze de Marea Nordului se afla orașelul Hoorn, din vestul provinciei Frizia. Era un port nu foarte mare, construit într-un golf cu structuri de apărare, care dădea la sud spre Zuyder Zee, marea interioară care taie aproape pe din două Provinciile Unite. Până la 1550, Hoorn fusese una dintre cele mai importante așezări din Țările de Jos, câștigându-și prosperitatea din schimburile comerciale cu zona baltică. Acum, aproape un secol mai târziu, navele care cândva descărcau pe pontoanele de aici tone de cânepă și lemn își vedeau de drum spre Amsterdam. Hoorn se stingea; portul intrase într-un declin îndelungat și sigur, din care nu avea să-și mai revină niciodată.

Undeva în centrul acestui oraș căzut în ruină, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, se afla o casă foarte mare a cărei fațadă avea, în basorelief, trei lalele din piatră. Altceva deosebit legat de această clădire nu mai era, atât poate faptul că în cele din urmă a fost transformată în biserică catolică. Și totuși, de aici a pornit nebunia lalelelor.

Florile din piatră fuseseră sculptate acolo pentru a aminti de vânzarea casei, din vara anului 1633, în schimbul a trei lalele rare. În acel an, ne spune cronica unui istoric local pe nume Theodorus Velius, prețul bulbilor ajunsese la niște cote fără precedent în Frizia de Vest. În aceeași perioadă când s-a vândut casa cu lalele, o fermă frizonă, cu tot cu

dependințe, a fost la rândul ei dată la schimb contra unei parcele cu bulbi.

Aceste tranzacții fabuloase, care s-au făcut într-o zonă a Provinciilor Unite ce fusese lovită sever de criza economică, aveau să fie primele semne că începea să se întâmple ceva greu de controlat. Timp de treizeci de ani, iubitorii de flori cumpăraseră lalele cu bani. Acum, pentru prima oară, lalelele erau folosite în loc de bani. Iar sumele pe care le echivalau erau gigantice.

E greu de stabilit cât de semnificativă a fost vânzarea casei cu lalele fără să știm despre ce exemplare a fost vorba. Dar chiar dacă prețul caselor din Frizia de Vest poate că nu era la fel de mare ca al celor din Amsterdam, o clădire de dimensiuni considerabile, în centrul orașului Hoorn, ar fi meritat cel puțin 500 de guldeni, iar o fermă în stare bună trebuie să fi costat chiar mai mult; valoarea fiecărui bulb era, prin urmare, destul de ridicată pentru vremea aceea. Ce-i drept, prețul lalelelor crescuse continuu până în 1633 și se poate ca în acești ani de dinainte să se mai fi făcut niște tranzacții la fel de uluitoare, despre care totuși să nu avem cunoștință, din lipsă de izvoare istorice; la fel, se poate ca, dacă o fermă chiar a fost dată la schimb pe câțiva bulbi, cel care a înstrăinat-o să fi fost un proprietar priceput – care mai avea domenii în posesie și i-a dat-o pe aceasta unei cunoștințe la fel de înstărite cu tot cu arendaș –, iar nu un fermier care renunța pentru lalele la singura lui sursă de venit. Chiar și așa, tranzacțiile se desfășurau la o scară mult mai mare decât orice se întâmplase în anii 1620.

Și afacerile cu lalele se schimbau. Bulbii care se cumpărau și se vindeau în anii 1630 nu erau tocmai niște rarități absolute ca aceia de *Semper Augustus*, bulbi imposibil de obținut, oricât de mult s-ar fi plătit pentru ei, însă erau de o calitate excepțională, iar mai târziu unii chiar de rang inferior, care în majoritatea lor – deși exista un număr limitat de exemplare – puteau fi cumpărați de la cultivatori profesioniști dispuși să-i vândă oricui își permitea să-i cumpere. Pe măsură ce numărul de oameni atrași de comerțul cu lalele creștea, a început să crească și prețul celor mai

deosebite varietăți: inițial mai lent, dar tot mai accelerat după 1634. Această evoluție rapidă a continuat în 1635 și a durat până în iarna lui 1636, perioadă în care valoarea unui bulb putea să se dubleze în doar puțin mai mult de o săptămână.

Apogeul tulipomaniei a fost atins în două luni cu adevărat nebunești, decembrie 1636 și ianuarie 1637. În numai câteva săptămâni, întreaga suflare olandeză din Provinciile Unite s-a îmbulzit să investească în bulbi, alimentând masiv cu fonduri afacerile cu lalele. În mod firesc, creșterea bruscă a cererii a împins prețurile și mai sus. Pentru o vreme cel puțin, toată lumea a făcut bani din așa ceva. Ceea ce a atras și mai mulți florari începători spre această piață.

O cronică a vremii oferă câteva detalii despre felul în care au crescut prețurile în acele două, trei luni: o lalea *Admiraal de Man* care fusese cumpărată cu 15 guldeni se revindea cu 175; *Root en Gheel van Leyde*, o lalea *Bizarden*, a sporit în valoare de douăsprezece ori, de la 45 de guldeni la 550, iar una *Generalissimo* de zece ori, de la 95 la 900 de guldeni. Prețul unei alte lalele extraordinar de frumoase, *Generael der Generaelen van Gouda* – mult râvnita lalea căreia i se spunea „generalul generalilor” –, o floare mare, cu vâpăi de purpură pe fundal alb, al cărei titlu mai sus-menționat circula abreviat ca „Gouda”, s-a ridicat cu două treimi în perioada decembrie 1634–decembrie 1635, apoi cu încă 50% în cele șase luni dintre decembrie și mai 1636. După aceea și-a triplat valoarea încă o dată, între lunile iunie 1636 și ianuarie 1637, astfel încât un bulb care era și așa incredibil de scump – 100 de guldeni la începutul nebuniei – a ajuns, în decurs de numai doi ani, să coste 750 de guldeni.

Desigur că și prețul scontat pentru un bulb al celei mai faimoase lalele, *Semper Augustus*, crescuse fulminant – de la 5.500 de guldeni în 1633 la uluitoarea sumă de 10.000 de guldeni în prima lună a lui 1637. Numai câteva zeci de oameni din întreaga Republică Olandeză își permiteau să plătească o asemenea sumă. Ar fi fost suficientă să asigure masa, locuința și îmbrăcămintea unei familii de olandezi

pentru jumătate din viață, sau pentru achiziția uneia dintre cele mai răsărite case de pe cel mai în vogă canal din Amsterdam, cu tot cu o grădină de 30 de metri pătrați și caleașcă la poartă – asta într-o perioadă când casele din oraș erau scumpe cât o moșie undeva în străinătate.

Profiturile de acest tip erau uimitoare. Cei care se aventuraseră în afacerile cu bulbi și se îmbogățiseră de pe urma lor nu puteau rezista tentației de a se lăuda prietenilor și rudelor; ideea de a face bani din flori era atât de nouă și de puțin plauzibilă, încât relatările lor aveau să fie spuse și respuse doar pentru a o face credibilă – nu aveau nimic de pierdut, la urma urmei, din asta. Până la sfârșitul anului 1634, sau începutul lui 1635, prin Olanda circulau cele mai uluitoare povești despre banii obținuți din lalele.

O astfel de legendă a fost aceea a unei parcele dintr-o fermă de pe polderul Schermer ce fusese dată la schimb pe douăsprezece lalele, iar o alta spunea că un bărbat ajunsese într-atât de dependent de negoțul cu lalele, încât logodnica lui se văzuse nevoită să-l lase pentru altul. O a treia poveste relata despre un negustor bogat din Amsterdam care ar fi achiziționat un bulb rar de lalea *Rosen*, pe care l-a lăsat pentru câteva clipe pe tejgheaua din magazin, iar când și-a întors privirea a descoperit că dispăruse. Angajații au întors clădirea cu susul în jos, dar nu au mai reușit să găsească floarea. Negustorul a bănuit că hoțul fusese un marinar – care, abia întors după o călătorie de trei ani în Indii, habar n-avea despre noua modă a lalelelor – ce se aflase în magazin în clipa fatală. Pornind prin Amsterdam să-l caute pe individ, l-a găsit la docuri, așezat pe un colac de sfoară, mestecând ultima bucată din prețiosul bulb, despre care crezuse că este o ceapă. Negustorul, dându-și seama de nenorocire, a cerut ca marinarul să fie arestat și aruncat în pușcărie. O a patra poveste vorbea despre un călător englez, la fel de neștiutor în privința lalelelor, care, cu un briceag, s-a apucat să disece un bulb peste care dăduse prin sera olandezului bogat la care stătea. Din nefericire pentru el, era vorba despre o lalea Admiraal van der Eijck (lalea *Rosen* împodobită cu niște vâpăi roșii intense și late), care valora nici mai mult, nici mai puțin de 4.000 de guldeni. Din cauza curiozi-

tății sale, și englezul avea să fie târât prin tribunale și obligat să plătească pentru greșeala comisă. Cel puțin așa se spune.

Realitatea este că aceste povești și duiumul de anecdote ce au circulat pe seama afacerilor cu lalele erau foarte puțin plauzibile, dacă nu chiar imposibile. Multe dintre ele nu depășeau nivelul de bârfă ordinară, altele păreau să fi luat naștere doar ca simple pilde, născocite pesemne de preoțime, care înfiera comerțul cu lalele. Deși scopul lor era de a-i deturna pe oameni de la comercializarea lalelelor, aceste povești despre excesele vremii aveau rezultatul opus. Datorită lor, bulbii ajunseseră să fie și mai doriți, iar profitul să devină o certitudine, la fel ca un transport de nucșoară ori o încărcătură de porțelanuri. Discuțiile aprinse pe tema banilor ce se puteau obține din afacerile cu lalele îi mânau pe tot mai mulți să facă o încercare.

Ce anume i-a determinat pe atâția oameni, de profesii atât de diferite, să-și încerce norocul într-o afacere despre care aproape nici unul dintre ei nu avea habar? Ispita profitului, desigur, și posibilitatea de a face mult mai mulți bani decât avuseseră vreodată. A ajutat mult și faptul că Provinciile Unite își reveneau după o perioadă lungă de recesiune – care a durat cam tot deceniul 1620 și a fost cea mai cruntă din întregul secol al XVII-lea –, cauzată în parte de reînceperea războiului cu Spania și efectele blocadei spaniole. Depresiunea a fost urmată de o perioadă de înflorire a economiei olandeze ca întreg, care a început în 1631–1632 și s-a intensificat tot mai mult spre sfârșitul deceniului, când au ajuns să fie disponibili mai mulți bani ca niciodată. Dar un impact l-au avut și mai mulți factori locali: majoritatea țesătorilor care s-au implicat în comerțul cu lalele veneau din Haarlem, oraș situat la 20 de kilometri vest de Amsterdam, unde boomul economic nu reușise totuși să oprească declinul în care intraseră afacerile cu textilele de aici, odată cu trecerea Leidenului pe prima poziție a acestei industrii.

Un alt factor a fost o epidemie masivă de ciumă bubonică în multe orașe olandeze între 1633 și 1637. Cronicarul Theodorus Schrevelius, care a trăit în Haarlem în această

perioadă, consemna că molima îi omorâse 8.000 de concetățeni din octombrie 1635, când a apărut primul caz, până în iulie 1637, când avea să dispară cu totul. Dintre aceștia, peste 5.700 au murit din cauza ciumei în perioada august–noiembrie 1636, adică unul din opt oameni, cadavrele fiind așa de multe, că nu mai erau morminte să le încapă. Impactul groaznic al molimei a avut două consecințe semnificative: s-a redus substanțial mâna de lucru, ceea ce a determinat o creștere a salariilor angajaților; această creștere avea să sporească veniturile suplimentare ce erau redirecționate către afacerile cu lalele. A doua consecință se pare că a constat în apariția unui sentiment de fatalitate și disperare în rândul comercianților, fapt ce a contribuit la aplombul cu care își negociau bulbi.

Acum, că erau optimiști sau fataliști, florarii novici care se hotărâseră să-și încerce norocul în comerțul cu lalele nu prea îndrăzneau să spere că ar putea intra vreodată în posesia unei flori atât de prețioase precum o Gouda sau o Admiraal van der Eijck; ei începeau cu achiziționarea și vânzarea celor mai ieftini bulbi din ofertă. Istoricul Simon Schama susține că neofiții au reușit să se mențină pe piața deja scumpă a florilor datorită cultivatorilor profesioniști, care au pus în circulație un număr neobișnuit de mare de varietăți noi în 1634, ceea ce a avut ca efect scăderea prețurilor. Nu avem mărturii clare că lucrurile au stat așa, și oricum varietățile cele mai noi – prin urmare, cu cele mai puține exemplare disponibile – erau în general și cele mai scumpe. Mai probabil e că o parte din lalelele mai vechi, deja intrate în circulație, se înmulțiseră până la acea dată suficient cât să devină general accesibile, și ca număr, și ca preț. Probabil că prin cumpărarea și vânzarea unor astfel de exemplare au reușit nou-veniții să pătrundă pe piață.

Să intri în afacerile cu lalele nu era complicat. Să investești în câțiva bulbi însemna să dispui de o mică sumă de bani și să ai acces la o pepinieră din zonă, nimic mai mult. Astfel că în prima jumătate a lui 1635 piața bulbilor de lalea avea să cunoască o înflorire fără precedent peste tot în Provinciile Unite, cu o ascensiune rapidă acolo unde lalelele începuseră să se comercializeze masiv. Grupuri de florari

au pornit către toate orașele unde specialiștii și cultivatorii se impuseseră deja: Haarlem și Amsterdam, Gouda și Rotterdam, Utrecht și Delft, Leiden și Alkmaar, Enkhuizen, Medemblik și Hoorn.

Ceea ce făceau cultivatorii și cunoscătorii era mai mult decât simpla aprovizionare cu bulbi a noilor negustori. Ei au creat un sistem de afaceri bine organizat și stabil. Fără reguli absconse, fără complicații. Principiile de vânzare și cumpărare a florilor erau de bun-simț, simple, cunoscute și adoptate cu mult înainte ca primii florari să înceapă negoțul cu lalele.

Cele dintâi vânzări au fost, foarte probabil, la bulb, dar lucrurile aveau să se schimbe pe măsură ce numărul de flori disponibile creștea, astfel că pe la 1610 se pare că niște lalele mai puțin valoroase deja se vindeau „la strat“, unitate de schimb care nu era totuși definită cu exactitate. Arhivele orașului Haarlem menționează vânzarea-record din 1611 a patru straturi de lalele plantate de un spițer pe nume Joos unui anume Jan Brants, care a achitat pentru ele suma generoasă de 200 de guldeni. În anul următor, Brants a cumpărat alte două straturi de lalele de la un anumit Dammis Pietersz. și de la partenerul lui de afaceri Augustijn Steyn, berar din Haarlem. Aveau să-l coste încă 450 de guldeni.

Ceva mai târziu (nu este foarte clar când), a devenit posibil să cumperi și să vinzi și vlăstari, nu numai bulbi. Acesta a fost un evident pas înainte, fiindcă logica spunea că vlăstarii, care până la urmă tot bulbi vor deveni, au și ei o valoare de sine stătătoare. Totuși, această lărgire a pieței nu a fost ferită de dificultăți, fiind imposibil de garantat că vlăstarii vor ajunge cu bine la maturitate sau că, așa cum s-a și văzut, lalelele care vor rezulta o să fie identice cu acelea ieșite din bulbul-mamă. Din cauza acestor probleme, comerțul cu vlăstari presupunea un risc, astfel că ideea a avut nevoie de timp ca să câștige teren. Atunci când, în 1611, un cunoscător din Haarlem pe nume Andries Mahieu a fost întrebat dacă nu vrea să-i vândă niște vlăstari unui negustor de pânzeturi pe care-l cunoștea, acesta și-a întrebat la rândul-i prietenul dacă este dispus să cumpere „mâța-n sac“.

Expresia l-a impresionat atât de tare pe grădinarul Marten de Fort, care asistase la discuție, că a rămas consemnată în arhivele vremii.

Comerțul cu vlăstari era însă semnificativ dintr-un alt motiv. Clusius și restul de cultivatori de la începuturi știau prea bine că plantelor bulboase le merge cel mai bine dacă sunt scoase din pământ imediat după ce s-au scuturat florile dintr-un sezon, fiind apoi uscate și depozitate până toamna – de regulă pe rafturi care permit aerului să circule. Prin urmare, cumpărarea și vânzarea de bulbi se desfășura numai în lunile de vară, când lalelele erau scoase din pământ și puteau fi date la schimb propriu-zis. Vlăstarii, pe de altă parte, au nevoie de ani buni ca să ajungă la maturitate, așa că tentația era să fie vânduți de cum apăreau.

Comerțul cu vlăstari a fost primul pas în eliberarea afacerilor cu lalele de constrângerea calendarului. Asta însemna că o parte din tranzacțiile care până atunci fuseseră comasate în doar patru luni puteau fi extinse pe tot parcursul anului. Vânzarea în sine a unui vlăstar cu câteva luni înainte de a fi pregătit să fie separat de bulbul-mamă nu amenința cu nimic negoțul cu lalele. Numai că avea să instaureze un precedent periculos și, pe măsură ce florarii au început să invadeze piața, presiunea de a comercializa lalele pe toată durata anului a crescut sistematic.

Un sezon al negoțului ce dura din iunie și până în septembrie era perfect logic pentru cunoscători, care preferau să vadă planta înflorită înainte de a decide să o achiziționeze și doreau să cumpere tot ce era de cumpărat pentru anul respectiv până când bulbii aveau să se întoarcă în pământ. Dar aceasta îi limita foarte mult pe noii negustori de lalele. Pentru că majoritatea comercianților nu erau interesați să cultive bulbii, diferența dintre sezonul de înmulțire și cel de dezgropare nu le spunea mai nimic, ei bucurându-se mai puțin decât predecesorii lor de frumusețea fizică a lalelelor, și mai degrabă de potențialul lor de a le spori averile. Noua generație de comercianți își dorea să stoarcă cât de mult se putea din aceste afaceri, astfel că, deși câțiva au apreciat probabil și beneficiile plantării de bulbi, și ale comerțului cu

vlastari, majoritatea era interesată îndeosebi de achiziționarea de bulbi strict în scopul de a-i vinde mai departe.

Din toamna anului 1635, comerțul cu bulbi avea să se schimbe radical și irevocabil. Fără a mai ține cont de obiceiurile specialiștilor, tot mai mulți florari au trecut de la comerțul cu lalelele pe care le aveau concret, în mână, la cumpărarea și vânzarea de flori aflate încă în pământ. Din acest moment, bulbii au încetat să mai fie unitatea de schimb pentru aceste afaceri, fiind înlocuiți cu o poliță – o bucătică de hârtie pe care figurau câteva detalii despre floarea care se vindea și data la care bulbul avea să fie scos din pământ, gata să fie ridicat. Ca să se evite haosul, se înfidea câte o tăbliță în răzor, deasupra fiecărui bulb, pe care se treceau numele varietății, greutatea și proprietarul.

Noul sistem avea avantajele lui. E clar că permitea negoțul cu lalele și în lunile de toamnă, iarnă și primăvară. Iar pentru că bulbii rămâneau la locul lor până în momentul scoaterii din pământ, indiferent de cine era noul proprietar, metoda le era foarte comodă florarilor care nu posedau nici priceperea, nici dorința de a cultiva bulbi cu mâna lor. Totuși, era un sistem cu riscuri ridicate. Cumpărătorii nu aveau cum să verifice bulbii pe care îi achiziționau, pentru că nu-i vedeau înfloriți. Nu mai exista o garanție a calității. Iar un florar nu avea cum să fie sigur că bulbii pe care-i cumpăra îi aparțineau celui care-i vindea, sau că aceștia existau cu adevărat.

Olandezii au denumit această etapă a nebuniei lalelelor *windhandel*, care s-ar traduce prin „comerț în vânt”. Sin-tagma avea multe semnificații. Pentru un marinar, trimitea la dificultatea navigării când se cârmește aproape de briză. Unui agent de bursă îi sugera că atât marfa, cât și profitul din afacerile cu lalele nu erau decât hârtii în aer. Pentru florari însă, *windhandel* însemna negoț pur și simplu, nelegiferat și nelimitat.

Această inovație a făcut posibile cele mai mari excese ale maniei lalelelor. Introducerea polițelor avea să aibă mult mai multe consecințe decât simpla transformare a afacerii

cu lalele din ceva sezonier într-un negoț desfășurat pe toată durata anului; avea să se metamorfozeze într-un exercițiu de speculă și, pentru că livrarea se făcea la câteva luni după tranzacție, încuraja vânzarea și revânzarea – nu atât ale bulbilor, cât ale polițelor.

Florile rare erau de-acum pure abstracțiuni pentru comercianții cărora nu le păsa decât de profit, iar transferul repetat al drepturilor de proprietate îndoielnice de la unul la altul avea să devină caracteristica principală a afacerilor cu lalele. Nu a trecut mult până ce, spre ocara contemporanilor mai rigizi, florarii și-au făcut un obicei din a vinde lalele pe care nu le dețineau fizic unor cumpărători care nu aveau bani lichizi, și nici vreo urmă de intenție să le planteze vreodată.

Acceptând să achiziționeze bulbi care nu puteau fi livrați decât peste câteva luni, negustorii de lalele au creat ceea ce astăzi s-ar chema piața livrărilor la termen – pe scurt, un tip de speculă în care un comerciant mizează pe prețul viitor al unui bun, fie el bulbi de flori sau țitei, luându-și angajamentul că va plăti un anume preț pentru produse la o dată fixă, cândva în viitor. Momentul are o însemnătate istorică. În anii 1630, întregul concept de piață a livrărilor la termen era încă o noutate. Primele piețe cu livrări la termen fuseseră create în Amsterdam cu mai puțin de treizeci de ani înainte, fiind o invenție a negustorilor de lemn, cânepă și mirodenii de pe scena economică olandeză. Dar lalelele au fost cele dintâi bunuri care s-au cumpărat și s-au vândut în afara piețelor din Amsterdam și primele comercializate de altcineva decât de negustorii de prim rang și specialiștii în schimbul de mărfuri.

Tocmai de aceea erau și atât de tentante. Înainte de 1635, regenții și marii oameni de afaceri din Provinciile Unite puteau să aleagă spre ce să-și îndrepte investițiile. Aveau posibilitatea de a deveni acționari prin achiziționarea de obligațiuni guvernamentale sau de a-și depune banii la una dintre multele bănci care tocmai începuseră să apară. Cu puțin spirit de aventură, ar fi putut să cumpere acțiuni la bursa de valori sau să se implice ca parteneri într-un proiect local de asanare sau în achiziționarea unui vapor pentru

schimburi comerciale cu Americile. Numai că toate aceste investiții presupuneau existența unui capital serios, iar cel puțin pentru meșteșugarii, negustorii și arendașii fermelor din Republică era pur și simplu imposibil să găsească o cale profitabilă de a-și investi bruma de bani pe care o aveau. Nu existau societăți de finanțare în secolul al XVII-lea, nici societăți de investiții, nici planuri personale de investiții, nici acțiuni la prețuri foarte mici, nici evaziune fiscală. Pentru un țesător din Haarlem, investiție însemna să cumperi mai mult in sau să achiziționeze un nou război. Acum, dintr-odată, apăruse o nouă modalitate de a face bani – una care părea tentant de simplă, garanta un profit sigur și, dincolo de orice, nu presupunea un capital inițial foarte mare.

Piața la termen este un mod speculativ, cu risc înalt, de a face afaceri, dar are și avantaje semnificative. Îl mulțumește pe acel negustor care ar putea, de exemplu, să aștepte un cargou de peste mări și țări, și prin urmare nu se află în posesia mărfurilor pe care le oferă spre vânzare; el va scăpa astfel de riscul ca prețul bunurilor sale să scadă înainte de a le scoate propriu-zis pe piață. Poate solicita să se facă un depozit, în avans, să zicem de 10% din prețul convenit, iar pentru că are certitudinea unei sume fixe de bani la o anumită dată, își poate administra bugetul în raport cu aceasta. Și pentru un cumpărător poate fi un aranjament lucrativ, în măsura în care are flerul de a aprecia corect dacă prețurile vor crește sau vor scădea. De pildă, un florar care oferea 100 de guldeni contra unei polițe ce-i asigura proprietatea asupra unei lălele Gouda peste patru luni, când avea să fie scoasă din pământ, putea la fel de bine să vândă polița contra unei sume și mai mari înainte ca termenul de plată pentru bulb să fi expirat. Dacă nu reușea să obțină mai mult de 80 de guldeni pe această poliță până la scoaterea din pământ, atunci pierdea 20 de guldeni, dar, cum piața lălelelor se afla în continuă ascensiune, să anticipezi un preț mai mare nu era mai deloc riscant, iar probabilitatea de a ieși în pierdere se dovedea minimă pentru cei care se îngrămădeau să cumpere bulbi.

În realitate însă, piața la termen nu era un lucru așa de simplu și prezenta riscuri ascunse. Era chiar extraordinar

de periculoasă. Un florar cu un capital de numai 50 de guldeni care era sigur că prețurile vor continua să crească ar fi putut, să zicem, să renunțe la orice precauție și să se avânte în a cumpăra cinci lalele Gouda a câte 100 de guldeni. Banii i-ar fi ajuns să achite un avans de 10% pe bulb și, dacă până la momentul scoaterii din pământ prețul s-ar fi dublat, cei 50 de guldeni investiți la început l-ar fi făcut fericitul proprietar a cinci bulbi în valoare de 1.000 de guldeni. După ce ar fi vândut florile la noul preț, putea să achite restul de bani și, la final, rămânea în buzunar cu un profit curat de 500 de guldeni. Prin urmare, atâta timp cât piața se menținea în creștere, meșteșugarii sărmani chiar aveau motive să spere la îmbogățire din bulbi de lalele. Dar când prețurile scădeau, catastrofa devenea o certitudine, și falimentul, inevitabil. Dacă valoarea lalelelor Gouda s-ar fi înjumătățit, de exemplu, florarul care-și investise toate economiile, de 50 de guldeni, în bulbi urma să aibă o pierdere de 200 de guldeni – sumă pe care nu avea de unde să o achite.

Guvernul olandez era de multă vreme conștient de riscurile implicate de specularea la bursă fără acoperire. Și chiar a încercat să controleze permanent aceste afaceri cu mărfuri care nu se aflau nici în posesia cumpărătorului, nici în a vânzătorului, nu numai pentru că erau periculoase, ci și profund imorale. La mai puțin de doi ani de la apariția acestei practici, în 1608, ea a fost interzisă – și au continuat să fie date legi prohibitive pentru piața la termen în 1621, 1623, 1624, 1630 și 1636. Așadar, schimburile comerciale la termen care aveau loc în anii 1630 erau ilegale, iar faptul că parlamentul Provinciilor Unite a făcut șase încercări de a stopa astfel de practici demonstrează cât de puțin eficiente au fost acestea.

A specula fără acoperire era o treabă periculoasă chiar și în cazul unor mărfuri mai puțin delicate, precum lemnul din zona baltică. Lalelele însă erau un bun volatil în general, chiar și după standardele îngăduitoare ale pieței la termen. Un negustor care făcea afaceri cu lemn știa foarte bine ce cumpără, dar nu și un florar care plătea pentru o lalea ce nu putea fi văzută decât după ce era scoasă din pământ. Acesta din urmă risca pe un bun care avea viață. Ca să aibă sorți

de izbândă, trebuia nu numai să priceapă foarte bine fluctuația de preț din lunile de după tranzacție, dar și ce anume se întâmplă cu floarea în perioada cât se află încă în sol.

Cea mai bună metodă de a face bani din flori era să cumperi o lealea pe cale de a avea vlăstari, care să poată fi desprinși și vânduți separat. Bulbii care de obicei creșteau mai repede erau mai valoroși decât florile imature sau cele complet dezvoltate și fără probabilitate mare de a mai produce câțiva vlăstari înainte de a muri. Dar, cum până și cultivatorii cu cea mai îndelungată experiență întâmpinau greutatea în a prezice cu exactitate dacă un bulb al unei varietăți anume o să dea mlădițe sau nu, pentru începători negoțul cu bulbi nu era decât pură speculație.

Pentru ca negustorii de lalele să aibă cât de cât o idee despre probabilitatea unui bulb de a face vlăstari după replantare, se preciza greutatea fiecărui bulb la momentul punerii în pământ. Aceasta era exprimată în *azen*, unitate de măsură foarte mică, împrumutată de la aurari, echivalentă cu un sfert de carat, adică 50 de miligrame, iar un bulb matur de lalea putea cântări între 50 de *azen* și peste 1.000, în funcție de varietate. Pe lângă mențiunea privind data la care floarea va fi scoasă din pământ, polițele cu care florarii făceau tranzacții conțineau și informații despre greutatea bulbului atunci când a fost plantat, iar registrul în care comerciantul își nota fiecare achiziție avea întotdeauna o coloană în care era trecută, în *azen*, greutatea bulbilor.

De aici nu a mai fost decât un pas până la vânzarea bulbilor nu la bucată, ci la gramaj. Dintr-un anumit punct de vedere, comerțul a devenit astfel mai cinstit. După vechiul sistem, în care bulbul se vindea la bucată, un florar ar fi plătit la fel de mult pentru un bulb nedezvoltat care cântărea, să zicem, 4 carate, și care n-ar fi dat vlăstari decât peste cel puțin un an, cât pentru un bulb matur, de 16 carate. Plătind în funcție de greutate, ajungea la o sumă mult mai apropiată de valoarea adevărată a bulbului, respectiv a stadiului acestuia de dezvoltare. Numai că noul sistem a provocat și creșterea prețurilor cu mai mare iuțeală decât până atunci. Multe lalele câștigau bine în greutate cât se aflau în pământ, așa că, deși poate că prețul florilor nu se

schimba din septembrie ori octombrie, când se planta floarea, până în iunie, când se scotea din strat, valoarea bulbului creștea cu siguranță.

Evidențele rămase din acea perioadă oferă numeroase exemple referitoare la cât de mult se puteau înmulți banii investiți într-un singur bulb. O lălea Viceroy cultivată de un viticultor din Alkmaar, pe nume Gerrit Bosch, în grădina lui de la periferia orașului cântărea 81 de *azen* când a fost plantată, în toamna anului 1636. A ajuns la 416 *azen* în ziua când a fost dezgropată, în iulie 1637 – o creștere de 500%. În aceeași grădină aveau să crească și o lălea Admiraal Liefkens, de la 48 de *azen* la 224, precum și o Paragon Liefkens, de la 131 de *azen* la 434. Dacă prețul per *azen* pentru aceste trei variante avea să rămână neschimbat, atunci clienții lui Bosch puteau să obțină prin revânzare un profit între 330% și 514% în doar nouă luni. Nu mai exista probabil o altă afacere în toate Provinciile Unite care să ofere câștiguri atât de spectaculoase într-un timp așa de scurt și, mai ales, să le și garanteze. O singură călătorie dus-întors în Indii dura aproximativ doi ani, timp în care vapoarele olandeze ale Companiei Indiilor Orientale erau expuse la diverse pericole, cum ar fi boala, naufragiul, pirateria și atacurile spaniolilor. Chiar și „mărfurile mănoase“ îi expuneau pe cei câțiva privilegiați care își permiteau să facă astfel de investiții la riscuri necunoscute florarilor din Olanda.

Cele mai timpurii consemnări ale vânzării în funcție de greutate datează din decembrie 1634, când un cultivator din Haarlem, pe nume David de Mildt, a mers împreună cu Jan Ocksz., pânzar de meserie, la grădina lui Jan van Damme din Kleine Houtweg. Urmând sfatul lui de Mildt, Ocksz. a cumpărat cu 30 de stuiveri – un gulden și jumătate – per *azen* două lălele Gouda cu roșu și alb care cântăreau 30 de *azen*. A mai achiziționat și două Admiraal van der Eijck, pe care nu le-a plătit în funcție de greutate, ci cu 132 de guldeni firul, ceea ce arată că vechiul sistem cu plata la bulb funcționa încă în 1634. Din 1635 însă, toate actele tranzacțiilor care au supraviețuit vremii arată numai vânzări la greutate.

Pe măsură ce comerțul cu lalele devenea un domeniu tot mai de încredere și mai complex, florarii încercau să dezvolte din ce în ce mai mult sistemul de bază. Așa a fost posibil, de pildă, să se cumpere bulbi cu condiția ca ei să ajungă la o anumită greutate minimă când vor fi scoși din pământ. Într-o altă situație în care a fost implicat David de Mildt, un ins care făcea saboți, Henrick Lucasz. din Haarlem, a cumpărat două lalele – una din soiul *Rosen*, botezată Saeyblom van Coningh, și una *Violetten*, numită Latour – la o licitație organizată de un anume Joost van Haverbeeck, la sfârșitul lui octombrie 1635. De Mildt a servit ca martor când Lucasz. a acceptat să plătească 30 de guldeni pentru Saeyblom și 27 de guldeni pentru Latour, dar cu condiția ca bulbii să cântărească cel puțin 7,5 *azen*, respectiv 16, atunci când vor fi dezgropați. La termenul stabilit s-a dovedit că nu cântăreau mai mult de 2, respectiv 13 *azen*, așa că Lucasz. i-a cerut înapoi lui van Haverbeeck banii dați în avans. Van Haverbeeck, un negustor din Haarlem care avea reputația de tip iute la mânie, a refuzat indignat să returneze avansul, așa că s-a apelat la un avocat. (Oricum, Lucasz. a ieșit relativ bine din buclucul acesta; există multe mărturii potrivit cărora van Haverbeeck și tatăl lui, la fel de necioplit, lansaseră numeroase amenințări cu violența la adresa clienților și, în plus, au fost suspecții principali în cazul vandalizării unor lalele foarte prețioase din grădina lui de Mildt, în iarna lui 1635.)

Existau și alte posibilități. Câteva florari mai săraci puneau bani la comun pentru a cumpăra bulbi scumpi. La un moment dat, un cultivator din Amsterdam, Jan Admiraël, și-a vândut jumătate din partea investită în trei bulbi unui cumpărător pe nume Simon van Poelenburch. Altă dată, Admiraël a făcut un târg complicat cu negustorul Marten Creitser, acceptând să dea la schimb mai multe lalele și 180 de guldeni bani gheață pentru unsprezece tablouri și o gravură deținute de Creitser.

Oricum, chiar dacă începuseră să fie evaluate în funcție de greutate, lalelele nu aveau același preț peste tot în Republica Olandeză. Pentru că nici măcar cele mai importante

mesaje nu aveau cum să ajungă mai rapid decât un om călare, nu se puteau transmite modificările de preț repede și precis dintr-o localitate în alta – de aceea nu a existat o piață unică a lalelelor. Fiecare oraș implicat în comerțul cu lalele punea un alt preț pe bulbi; erau locuri unde se vindeau mai scump și locuri unde se vindeau ieftin.

La haosul general legat de prețuri se adăugau și alți factori. Nu numai că florarii individuali aveau propriile lor preferințe, dar erau influențați și de tipul de lalele care se vindeau mai bine, care se cereau, de varietățile la modă și de cele care erau mai ușor de procurat. Bulbii mari aveau de regulă un preț mai bun per *azen* decât cei mici – și dacă acționau toți acești factori deodată, se putea chiar ca o lalea cumpărată din același loc, în aceeași zi, să aibă oscilații de preț. Șapte lalele Gouda vândute în Alkmaar la interval de o oră sau două au fluctuat ca preț între 6 guldeni și 3 stuiveri per *azen* și 10 guldeni și 2 stuiveri, prin urmare cumpărătorii au plătit între 765 de guldeni și 1.500 de guldeni pe bulb. Trei lalele din varietatea Paragon van Delft au fost achiziționate în răstimp de câteva minute la prețurile de 1 gulden și 14 stuiveri per *azen*, 2 guldeni și 4 stuiveri, respectiv 4 guldeni și 2 stuiveri, iar trei bulbi de Admirael van der Eijck cu greutatea de 92, 214 și 446 de *azen* s-au vândut cu 710, 1.045, respectiv 1.620 de guldeni.

Creșterea rapidă a prețului bulbilor din 1635 și din prima jumătate a lui 1636 a avut consecințe însemnate. Cultivatorii și vânzătorii, care făcuseră până atunci afaceri numai cu experții ori între ei, băgau de seamă că există și alte posibilități de câștig. Au început să-și ofere lalelele florarilor care inundaseră piața. Apoi, ca un pas ulterior, unii dintre ei s-au asociat pentru a-și mări capitalul sau pentru a-și îmbunătăți stocul de lalele. Astfel au apărut mai multe companii destinate afacerilor cu bulbi. În septembrie 1635, de pildă, negustorul Cornelis Bol cel Tânăr din Haarlem a devenit tovarăș de afaceri cu un cultivator pe nume Jan Coopall, contribuția lui Bol la capitalul companiei fiind de 8.746 de guldeni și 2 stuiveri. Iar în decembrie 1636, Henrick Jacobsz. și Roeland Verroustraeten, ambii din Haarlem, au

intrat în afaceri alături de Philips Jansz. și Matthijs Bloem din Amsterdam. Analele companiei lor explică detaliat cum funcționa aceasta. Verroustraeten, în vârstă de treizeci și cinci de ani, care probabil că avea deja experiență într-ale negoțului, era singurul autorizat să comercializeze bulbi, astfel că vindea și cumpăra lalele cu banii puși la comun de ceilalți trei parteneri. Toți cei patru conveniseră să facă negoț cu lalele doar în numele companiei, niciodată pe cont propriu.

Până în toamna lui 1636, atât companiile, cât și cultivatorii profesioniști probabil că începuseră să se gândească bine la ce fel de lalele să planteze pentru sezonul următor. Cele mai valoroase flori – Admirael, Generael, Generalissimo și apropiatele acestora – ajunseseră să fie deja mult prea scumpe pentru majoritatea florarilor, iar comercianții mai săraci, din partea inferioară a pieței, au început să ceară lalele mai puțin prețioase, care se găseau în cantitate suficientă și erau semnificativ mai ieftine. Aidoma acelor varietăți de calitate superioară care stătuseră la baza negoțului în primii ani de după 1630, acestor flori li se spunea „bunuri cu amănuntul” – adică lalele care se cumpărau și se vindeau la bucată –, iar pentru că aveau prețuri mici, erau măsurate nu cu un *azen*, ci cu multipli de 1.000 de *azen*. Printre lalelele care se tranzacționau astfel s-au numărat și câteva care mai târziu aveau să devină celebre, precum cele cu dungulițe ca de cinabru numite Rotgan și Oudenaer, sau neobișnuita lalea cu dungi albe pe petalele mov Lack van Rhijn. Cu flăcăruile lor de culoare mai late, neșovăielnice, erau aproape ignorate de cunoscătorii și cultivatorii din acea vreme, dar aveau să fie mai pe gustul grădinarilor moderni decât lalelele mai rafinate, și mai rare, cu firișoare de culoare discrete.

Câțiva meșteri ceva mai cutezători începuseră să cumpere și să vândă bulbi în 1634 și 1635, dar documentele din acea vreme arată că, până în 1636, cultivatorii vindeau lalele cu precădere unor oameni care urmau să le planteze ei înșiși în grădini. Din toamnă însă, piața avea să fie acaparată de florari care vindeau și cumpărau numai cu scopul de a obține profit, cel mai mare aflux de nou-veniți înregistrându-se în decembrie 1636 și ianuarie 1637.

Aceștia se trăgeau din toate păturile sociale. Dacă e să ne luăm după un pamfletar din acea vreme (care poate că a făcut cam mult uz de licență poetică), printre ei se numărau zidari, tâmplari, tăietori de lemne, turnători de plumb, sticlari, fermieri și mici negustori, cârpaci și tăietori de turbă, cofetari, fierari, cizmari, râșnitori de cafea, gardieni, cârciumari – ca să nu-i mai punem la socoteală pe bărbieri, blănari, tăbăcari, arămari, învățători, morari și muncitori care lucrau la demolări.

Au supraviețuit prea puține detalii legate de comerțul desfășurat în perioada de debut a nebuniei, în ultimele două, trei luni ale anului 1636, dar o scurtă serie de pamflete care dau seama despre negoțul din taverne pare să fie deopotrivă de încredere și reprezentativă pentru ceea ce a urmat. Este vorba de cele trei *Samenspraecken tusschen Waermondts ende Gaergoedt* (*Conversație între Guraadevărului și Lăcomialucrurilor*), cu autor necunoscut, publicate de Adriaen Roman, cel mai important tipograf din Haarlem, la începutul anului 1637.

Personajul Gaergoedt din pamflete este un țesător care s-a lăsat de meserie pentru a deveni florar. Și-a ipotecat toate instrumentele din atelier pentru a face rost de capital, iar acum călătorește din oraș în oraș negociind bulbi de lalele. Într-una dintre rarele lui vizite acasă, se întâlnește cu un fost coleg pe nume Waermondts, care încă se gândește dacă să se implice în această nebunie ce lua amploare cu rapiditate. Vechiul amic îl invită se bea împreună bere și vin. Cu această ocazie Gaergoedt încearcă să-și convingă prietenul să facă și el avere din negoțul cu lalele. Momentan, subliniază el, Waermondts se străduiește să facă un profit de 10% din propria-i afacere. Cu lalelele, o să aibă profit de 100%, dacă nu și mai mult: „Da, zece la unu, o sută la unu, uneori chiar și o mie.“

Samenspraecken... au o viziune previzibil moralistă asupra afacerilor cu lalele. Gaergoedt are o atitudine sfidătoare și o încredere absolută, prostească, în faptul că prețul lalelelor va continua să crească la nesfârșit. Se împăunează că deja a făcut o avere cu florile lui și că de-acum o să trăiască doar de pe urma bulbilor. Prietenii săi – alți țesători

și grădinari – sunt la fel de bogați și călătoresc dintr-o localitate în alta și de la o tavernă la alta în calești bogat decorate.

Lui Waermond, căruia pamfletarul anonim îi alocă rolul începătorului uluit, dar ingenuu, îi vine greu a crede că un simplu țesător poate să facă așa de mulți bani și, iscodindu-l mai bine pe Gaergoedt, află că acesta încă nu a primit mai nimic din banii obținuți din noua afacere de succes. Nu are cum să obțină profit până ce lalelele nu vor fi scoase din pământ, adică până la vară. Dar, oricum, spune el, „afacerile astea sunt stabile“, și după încă doi, trei ani de negoț pe piața lalelelor, o să fie aranjat pentru tot restul vieții. Atunci, adaugă Gaergoedt, o să investească tot ce a câștigat într-o berărie, un mic domeniu sau chiar un titlu nobiliar.

Waermond pare neîncredător; toată povestea asta, își spune el, parcă sună prea bine ca să fie adevărată. Se întreabă cum pot toți acești oameni cuprinși de frenezia lalelelor să riște toți banii pe care i-au împrumutat pe niște profituri comerciale. Și, chiar dacă este vădit tentat de sumele vehiculate, îi mărturisește prietenului său că preferă să nu își asume riscul de a se avânta în afacerile cu flori.

În toamna anului 1636, mulți olandezi s-au gândit probabil, asemenea lui Waermond, că profiturile obținute din negoțul cu lalele erau parcă prea frumoase ca să fie reale. Numai că mii de olandezi nu au făcut-o, așa că și-au investit toate economiile și și-au ipotecat toate bunurile pentru a lua parte la acest talmeș-balmeș al tranzacțiilor cu lalele.

Cei mai mulți nu prea dispuneau de lichidități, dar negustorii și florarii cu experiență au știut să profite de ocazia de a-și vinde florile începătorilor, care nu aveau habar care lalele sunt valoroase și care nu, și nu a durat mult până ce au statuat un obicei din a accepta plăți și în natură, nu numai cu bani lichizi. Pentru florarii a căror avere – câtă era ea – se măsura doar în posesiuni, asta însemna să achite cu orice le era la îndemână. Personajul fictiv Gaergoedt oferea ca plată bunuri pornind de la o bucată de stofă suficientă pentru un costum și până la 13 kilograme de prune uscate. Florarii din realitate plăteau cu scule, haine și bunuri casnice, dacă erau meșteri; cu animale și produse agricole,

dacă erau fermieri; cu tablouri și alte lucruri de preț, dacă erau nobili bogați. Banii pe ceea ce cumpăraseră trebuiau achitați numai când se livrau lalelele, adică după dezgroparea bulbilor. Uneori, condițiile de plată puteau să fie chiar mai flexibile de atât: a existat o înțelegere conform căreia un negustoraș din Haarlem pe nume Aert Ducens și-a vândut întreaga grădină unui boier local, Severijn van de Heuvel, pentru suma de 1.600 de guldeni, cu mențiunea că plata avea să se facă în ziua de Anul Nou 1638, adică la un an după încheierea contractului.

În *Samenspraecken...* apar și alte exemple ale tipurilor de tocmeli cu acești comercianți de lalele neexperimentați, odată ce ideea de a plăti în natură a fost acceptată de toată lumea. Când Gaergoedt îi povestește prietenului său Waermondts despre târgurile făcute de el, pe care și le-a notat în registru, aduce în discuție și unul prin care a vândut un pachet de lalele Witte Croon („Coroană albă”) pe 525 de guldeni, cu un avans de patru vaci, ce trebuia dat pe loc, sau un altul prin care a cumpărat mai mulți bulbi Genten contra „cele mai bune haine a mea, vărgată, plus o veche monedă englezească de aur *rose noble* și un bănuț cu lăncișor de argint de atârnat la gâtul unui copil”, luându-și obligația de a plăti 1.800 de guldeni când bulbii aveau să-i fie livrați. Erau unele înțelegeri chiar și mai complicate. De pildă, în *Samenspraecken...* se spune că florarii făceau schimb cu bulbi de diverse varietăți. Printre cele mai extravagante tocmeli ale lui Gaergoedt se numără una care avea să-i aducă o cantitate mare de bulbi Witte Croon, o caleașcă cu cai, două vase de argint și 150 de guldeni bani lichizi. Țesătorul urma să dea la schimb un platou din argint în valoare de 60 de guldeni, o cantitate egală de lalele Gheelee Croon („Coroană galbenă”) și 200 de guldeni bani lichizi.

Pe când se trecea din toamna lui 1636 spre iarnă, lucrurile pe piața florilor păreau să fie în regulă. Numărul florilor și al bulbilor aflați în circulație continua să sporească. Prețurile creșteau sistematic. Profiturile erau enorme. Numai că, în realitate, piața lalelelor pe care o construiseră florarii stătea pe o fundație foarte fragilă.

Nu se punea problema dacă piața putea să reziste la creșterea rapidă a prețurilor. Dar pentru că un florar nu avea cum să vadă florile pe care le cumpăra, apăreau tot felul de încurcături. Întâi de toate, nu exista nici o garanție că lalelele vor fi îngrijite cum trebuie. În arhivele Haarlemului există mărturii despre cazul unui brutar local pe nume Jeuriaen Jansz., care, în primăvara lui 1636, găsisese un exemplar frumos de Admiraal Liefkens înflorit în grădina din Amsterdam a lui Marten Creitser. Jansz. s-a tocmnit pentru a cumpăra vlăstarii. Câteva luni mai târziu, brutarul se afla într-o tavernă când a primit de la un alt florar vestea că bulbul fusese dezgropat prematur și, probabil, era compromis. Jansz. a fost nevoit să recurgă la demersuri legale pentru a-l obliga pe Creitser să renunțe la învoiala de a-i vinde vlăstarii.

Chiar și pe specialiștii bogați îi păștea pericolul de a cumpăra marfă alterată. Cornelis Guldewagen, fost consilier municipal senior în Haarlem, a achiziționat nu mai puțin de 1.300 de lalele de la Anthony van Flory din Haga și l-a angajat pe Barent Cardoes să i-i planteze în grădina personală de la marginea orașului Cruyspoort. Dar, când au deschis pachetele cu bulbi, Cardoes și ajutoarele lui au descoperit că bulbii fuseseră scoși din pământ cu nepricepere și aproape jumătate fuseseră grav afectați.

Misterele greu de pătruns ale tehnicii de separare au provocat și ele multe probleme. Oricine cumpăra un vlăstar risca să cumpere un bulb de prăsilă în loc de laleaua separată pe care și-o dorise. În mai 1633, Abraham de Goyer, unul dintre cei mai renumiți negustori de lalele din Amsterdam, a achiziționat două exemplare de Paragon Schilder la o licitație organizată de cel care obținuse această varietate, adică Abraham de Schilder. Paragon Schilder era o lalea nouă, deci foarte râvnită; judecând după data la care de Schilder a organizat licitația, se poate ca de Goyer să fi văzut laleaua înflorită cu câteva zile înainte și să fi fost cucerit de aceasta. Oricum, cert e că a plătit o sumă care după criteriile vremii era destul de mare pentru doi bulbi – 50 de guldeni pentru unul și 41 pentru celălalt. I-a plantat în grădina lui din

afara orașului și a așteptat cuminte nouă luni să înflorească iarăși. În cele din urmă, în primăvara anului 1634, mult așteptatele lalele aveau să înflorească – numai că, odată înflorite, cele două lalele Paragon s-au dovedit a fi cu totul altceva decât minunatele exponate ale soiului *Rosen* la care se așteptase de Goyer. În locul florilor de un alb pur, cu flăcărui aprinse de roșu, de care se îndrăgostise el în grădina lui de Schilder apăruseră niște lalele de prăsilă banale, având culorile întinate, de calitate inferioară, dar în valoare de 90 de guldeni. Optsprezece luni mai târziu, ghinionistul cumpărător încă își mai cerea banii înapoi, deși exista o convenție general acceptată că furnizorii cu reputație aveau să considere o achiziție nulă și neavenită atunci când un vlăstar nu reproducea calitatea bulbului-mamă.

Cele mai serioase dintre toate au fost câteva cazuri de fraudă fățișă, de altfel greu de evitat pe o piață așa de bogată și de prost reglementată precum cea a tranzacțiilor cu bulbi. Pentru că lalelele din aceeași varietate puteau să difere adesea destul de mult ca aspect, de exemplu o *Viceroy* putea să fie confundată cu o mai ieftină lalea din soiul *Violetten*, să zicem un *Admiraal van Engeland*, de multe ori era greu să se facă deosebirea între înșelătoria reală și greșeala nevinovată. Ce-i drept, arhivele Republicii Olandeze nu rețin decât puține cazuri în care fraudă a fost dovedită. Dar *Waermondt*, din *Samenspraecken...*, povestește că a vorbit cu un văr care avea ceva experiență în comerțul cu lalele și a aflat despre oameni care plătiseră lalele *Witte Croon* și primiseră în loc lalele ordinare, fără nici o valoare. Cum bulbii arătau toți cam la fel, fraudele de acest tip nu puteau fi descoperite decât în primăvară, când înfloreau respectivele lalele.

Totuși, asemenea probleme îi priveau în special pe olandezii mai conservatori și prudenți, căci florarii care se îmbulziseră pe piața lalelelor în toamna lui 1636 se concentrau numai pe banii obținuți din tranzacții. Întrucât cererea de lalele era tot mai mare de la o zi la alta, prețurile creșteau tot mai repede; se ajunsese, după cum consemnează epocii *Lieuwe van Aitzema*, ca tot ce putea să fie numit lalea – chiar și bulbii care, considerați a fi prea puțin valoroși,

fuseseră aruncați la gunoi cu câteva luni înainte – să fie bun de cumpărat.

Din multe puncte de vedere, piesele necesare ca explozia prețurilor să se transforme într-o manie în toată regula se aflau acum la locul lor. Fuseseră create multe varietăți de lalele noi, o parte din ele foarte căutate, disponibile în număr limitat, altele mai puțin dorite, dar mai ușor de obținut. Exista un mic grup de grădinari profesioniști care să înmulțească florile și să satisfacă măcar o parte din cererea pentru cele deja existente. Exista și un grup, ceva mai mare, de amatori competenți și entuziaști, câteva sute de inși, care creșteau lalele în grădinile proprii, astfel încât florile puteau fi găsite de-acum în aproape orice localitate. Se stabiliseră și regulile pieței, existau criterii de evaluare a unei flori și de alocare a unui loc pe o scară valorică undeva între cele de o calitate extraordinară și cele mai grosolane. Negustorilor și cultivatorilor care dominaseră piața li se alăturaseră mii de florari dispuși să vândă pentru bulbi tot ce aveau. În fine, prețurile ajunseseră mai sus ca niciodată. Nu mai lipsea de acum decât modalitatea prin care să fie reuniți toți comercianții de lalele aspiranți: un loc unde să tranzacționeze.

10. Sub semnul Strugurelui de Aur

Chiar în centrul Amsterdamului, aproape de capătul digului care de altfel dă și numele orașului, se înălța o clădire pătrătoasă, cu patru niveluri, construită în stil flamand și încununată cu un zvelt turn cu ceas. Această clădire se afla vizavi de banca centrală și în vecinătatea primăriei, într-o poziție care-i evidenția rolul important pe care-l juca în viața orașului și chiar a Provinciilor Unite în ansamblul lor. Este vorba de noua *beurs* din Amsterdam, adică bursa de valori.

Până nu demult, comercianții care acum ocupau câte unul dintre cele 123 de birouri de aici fuseseră nevoiți să-și încheie tranzacțiile pe unde se nimerea, în aer liber, pe Podul Nou al Amsterdamului sau – dacă ploua – în stranele capelei St Olaf sau ale Bisericii Vechi. Însă odată cu înflorirea orașului în primii ani ai secolului al XVII-lea, s-au dezvoltat și afacerile comerciale externe, așa că devenise evident că bursa de valori avea nevoie de un sediu permanent și nedependent de condițiile meteorologice. *Beurs*, care fusese dată în folosință în 1610, era exact ce le trebuia, și numai prin simpla prezență fizică avea menirea de a mai liniști suspiciunile burghezilor conservatori din Amsterdam, care aveau senzația că în afacerile cu acțiuni se ascunde ceva necurat.

Tranzacțiile din *beurs* se făceau după un regulament strict și erau permise numai între orele douăsprezece și două. Toate afacerile de peste zi trebuiau comprimate în aceste două ore, așa că larma răgușită care izbucnea din clădirea pătrătoasă în momentul când marele ceas din turn

anunța prânzul era atât de intensă, încât cei care treceau pe lângă bursa de valori la mijlocul zilei erau chiar îndreptățiți să fie de aceeași părere cu burghezia conservatoare. Tranzacțiile se desfășurau cu o asemenea iuțeală, încât agenții, care până mai ieri încheiau un târg printr-un ritual elaborat al strângerii de mână, acum abia dacă mai băteau palma în fugă, grăbiți să alerge la următorul client.

Sute de comercianți aveau licență să participe la bursa de valori. În 1630 erau aproximativ 400 de agenți de bursă oficiali, cărora li se adăugau alți 800 de comercianți fără licență, pe cont propriu, specializați în tranzacționarea cu pachete mici de acțiuni, la prețuri scăzute. Un scriitor din acea perioadă, pe nume Joseph de la Vega, a descris un astfel de comerciant independent de la bursa de valori, care „își rodea unghiile, își trosnea degetele, închidea ochii, făcea patru pași și de patru ori își vorbea în barbă, își ducea mâna la falcă de parcă l-ar fi durut o măsea, și toate acestea pe fondul unei tuse misterioase“. De la Vega nu precizează ce anume plănuia să cumpere sau să vândă micul afacerist cu puținii lui guldeni, dar e cert că avea din ce să aleagă: în 1636 la bursa din Amsterdam ajunseseră să se negocieze cel puțin 360 de mărfuri diferite, de la metale prețioase până la coniac franțuzesc. Lalelele însă nu se numărau printre ele.

Poate că acest lucru îi surprinde pe cei care au presupus că o calamitate financiară de talia tulipomaniei nu numai că trebuie să fi fost serios și larg răspândită, dar și că a avut un impact major asupra bursei de valori, asupra schimburilor comerciale, asupra economiei olandeze în general. Nimic mai neadevărat. Specula cu bulbi de lalele s-a desfășurat mereu la periferia vieții economice olandeze. Era întreprinsă de amatori, nu de agenți profesioniști, și niciodată nu a fost supusă taxelor (un fapt bizar) sau reglementărilor bursei de valori. De fapt, nebunia lalelelor a luat forma unui soi de parodie brută, dar intenționată, a tranzacțiilor cu bunuri și acțiuni care se bucurau de succes la *beurs*. Nu era domeniul oamenilor de afaceri bine instruiți și cu experiență, ci al oamenilor de la țară și al sărmanilor de prin orașe care, înainte de a se apuca de tranzacțiile cu bulbi, nu deținuseră în viața lor o acțiune.

Dar faptul că lălelele nu se tranzacționau la bursa de valori nu înseamnă că afacerile cu flori nu erau reglementate. De fapt, în scurt timp aveau să devină o treabă chiar complicată, aproape ritualică, vânzătorul și cumpărătorul negociind după reguli fixe și asumându-și obligații reciproce, în fața martorilor și a unui notar. Aidoma agenților care mai demult se strângeau pe Podul Nou, comercianții de lălele aveau nevoie de un loc unde să-și încheie tranzacțiile. Ca și agenții de la bursă, și ei se mai foloseau de casa Domnului; în toiul nebuniei, biserica municipală era locul de întâlnire al tuturor, de la negustorii locului până la perechile de îndrăgostiți. Cei mai mulți preferau însă să cumpere și să vândă bulbi într-o tavernă. Pentru negustorul de lălele, bursa de valori era cârciuma din oraș, și până când nu vor fi pricepute condițiile în care se desfășurau tranzacțiile cu lălele – la miezul nopții, în încăperi pline de fum, între oameni beți – nebunia lălelelor va rămâne un mare mister.

Hanurile, ca să începem cu ele, erau un lucru obișnuit în Provinciile Unite. În 1613, la Amsterdam existau cinci hanuri la suta de locuitori, de unde putem trage concluzia că în 1636 probabil că ajunseseră să fie vreo două sute în Haarlem – pe o suprafață nu cu mult mai mare decât Hyde Park din Londra. Aceste locuri ale pierzaniei erau de toate tipurile, de la taverne în toată regula până la beciuri dubioase și prăvălii ale spițerilor. Aproximativ o cincime din ele funcționau fără licență, deci ilegal, fiind specializate în evaziune fiscală, eludând taxele mari pe bere care fuseseră impuse pentru finanțarea războiului cu Spania. Autoritățile trebuiau să facă frecvent razii pentru a ține sub control numărul tot mai mare al acestor stabilimente.

Însă numai hanurile mai mari și cu reputație bună ofereau și camere private, de care aveau nevoie comercianții cu lălele. Astfel de stabilimente purtau nume precum Belzebut, Sticletele, Leul sau Diavolul încătușat; se găseau atât în interiorul, cât și dincolo de zidurile orașului.

În Haarlem, cele mai multe taverne erau concentrate în partea de sud a orașului, printre cărările și poienile din pădure. Pentru că se aflau în apropierea primelor pepiniere de

lalele, chiar lângă zidurile cetății, putem bănuî că măcar o parte din ele au găzduit grupuri de florari care făceau afaceri cu bulbi. Dacă lucrurile au stat așa, atunci comercianții de lalele cu siguranță că au împărțit localul cu oaspeți dintre cei mai dezagreabili. Cum în Haarlem prostituția fusese declarată ilegală – cel puțin de fațadă –, tavernele din Haarlemmerhout funcționau cel mai adesea și ca bordeluri. Nu putea fi ratată cea mai cunoscută casă de toleranță a locului – apare în toate arhivele vremii, fiind descrisă ca „o casă roșie dincolo de poarta crucii“.

Nu se știe cu exactitate câte dintre zecile de taverne din Haarlem au găzduit maniaci ai lalelelor în 1636, dar putem fi siguri de faptul că printre ele se număra un han mare și bine cunoscut căruia i se spunea De Gulde Druyf (Strugurele de Aur) și care se bucura de o poziționare excelentă, la colțul pieței din centru cu principala stradă din oraș, Koningsstraat. Proprietarii tavernei erau frații Jan și Cornelis Quaeckel, dar nu ei o administrau în mod curent. Frații Quaeckel erau fiii unui hangiu pe nume Cornelis Gerritsz. Quaeckel, unul dintre cei mai importanți primi cultivatori de lalele din Olanda. În cel dintâi pătrar al secolului al XVII-lea, el obținuse cel puțin cinci varietăți noi de lalele, care îi și poartă numele, printre care laleaua alb-violetă Lack van Quaeckel și o lalea din soiul *Bizarden*, galben-ruginie, foarte populară, botezată Mervelye van Quaeckel (Miracolul lui Quaeckel). Bătrânul Quaeckel a murit la aproape șaptezeci de ani, în 1632, iar fiul său mai mic, Jan, a continuat să fie activ pe piața lalelelor până la, și dincolo de culmile nebuniei. Nici că se putea găsi o gazdă mai bună pentru negustorii din Haarlem, primiți într-o încăpere dosnică din taverna lui, care nu numai că era foarte bine plasată, dar reprezenta unul dintre cele mai populare locuri de întâlnire din Haarlem.

Să ne închipuim că pornim din Amsterdam și, vrând să trecem pe la Strugurele de Aur într-o zi de toamnă târzie a anului 1636, îi găsim pe comercianții de lalele la treabă. Ce vom vedea?

Plecând din Amsterdam pe la chindie și navigând, poate, de-a lungul abia inauguratului canal care face legătura între cele două orașe – primul de genul acesta în Provinciile

Unite –, călătorul ar ajunge în Haarlem după lăsarea întunericului. Drumul de la un oraș la celălalt dura numai două ore și un sfert. Era atât de rapid și de comod, că mulți locuitori cu ștaif ai Amsterdamului preferau să își trimită rufele la spălat cu barca la spălătoriile mult mai bune din Haarlem, decât să și le spele singuri. Aflați la bordul unei bărci ce traversa canalul, pasagerii își petreceau timpul cu discuții despre evenimentele curente sau citind niște pamflete special tipărite la dimensiuni mici, numite *schuitempraatjes*, adică „discuții de barcă“. În toamna și iarna anului 1636, în astfel de ambarcațiuni cu siguranță s-au comentat toate noutățile privitoare la nebunia lalelelor. Pe măsură ce se apropiau de oraș, călătorii aveau să vadă un șir lung de acoperișuri cărămizii, învăluite în cârcei de fum ce se ridicau din miile de coșuri, deasupra livezilor ce înconjurau orașul. Apoi se arăta un zid împrejmuitor din cărămizi, nu foarte înalt, și un dig de apărare cu nouă poduri de acces în oraș. La vest, în depărtare, dincolo de acoperișuri, se conturau marginile zimțate ale giganticelor dune de nisip care se înălțau de-a lungul coastei dinspre Marea Nordului, străpungând obișnuitul cer plumburiu al Olandei. Spre sud se zărea întinderea învolburată și negricioasă a Haarlemmermeer – imensă, sărată și nu foarte adâncă, o mare interioară mereu bătută de vânturi, cu furtuni violente, măcinându-și permanent malurile și mușcând tot mai mult din terenurile arabile ce o înconjurau, până când ajunsese la nici doi kilometri de zidurile Haarlemului. Această mare avea reputația malefică de a lua viața celor într-atât de naivi încât să cuteze să o străbată; locuitorii din Haarlem îi spuneau „lupul apelor“.

Coborâți din ambarcațiuni chiar lângă zidurile cetății, călătorii din Amsterdam se regăseau dinaintea unei porți numite Amsterdamse Poort. Regenții din Haarlem au ridicat aici mai multe eșafoduri, triumphiuri formate din bare de fier ce făceau legătura între trei stâlpi din cărămidă, iar lângă ele, niște pari de lemn de care erau legate trupurile infractorilor de curând executați. Pentru că în acest oraș locuia călăul oficial al întregii provincii – un individ care avea titulatura de „comandant al execuțiilor din Olanda“ și răspundea de aducerea la îndeplinire a pedepsei capitale

atât pentru osândiții din Amsterdam, cât și din Haarlem –, se prea poate ca aceste eșafoduri să fi fost pline. Când Sir William Brereton a trecut pe aici, în 1634, a văzut nu numai scheletele a doi nenorociți atârând de spânzurătoare, ci și trupul mutilat al unei tinere care fusese trasă pe roată pentru că-și omorâse pruncul, precum și cadavrul înnegrit al unui cerșetor care fusese ars pentru că dăduse foc unui sat întreg.

Odată intrat în oraș pe Amsterdamse Poort, oaspetele avea să fie imediat izbit de izul distinct din Haarlem. Orașul duhnea a lapte bătut și malt, aromele caracteristice ale celor două domenii principale de activitate: înălbitul și berea. Fabricile de aici produceau o cincime din berea Olandei, iar în spălătoriile faimoase din Haarlem, aflate imediat în afara zidurilor orașului, se foloseau zilnic sute de galoane de lapte bătut pentru a face rufe trimise de peste tot din Europa de un alb sclipitor. Laptele umplea niște bazine imense în partea de vest a zidurilor și în fiecare seară se scurgea în șanțul Haarlemului, iar de aici în râul Spaarne, făcându-i apele albe.

Noaptea se lăsa repede în Republica Olandeză la sfârșit de toamnă, astfel că oaspeții străini de oraș trebuiau să-și găsească iute drumul spre piața centrală, pe întuneric. Singurele surse de lumină pe străduțele înghesuite și labirintice ale Haarlemului – unele atât de înguste, încât locatarii unei case puteau să dea mâna de la fereastră cu vecinul de peste drum – erau din cămine și de la lămpile cu ulei care pâlpâiau printre obloanele trase în calea frigului. Orașul, aglomerat și zgomotos în timpul zilei, devenea mult mai liniștit la ceas de seară. Cu excepția tropăitului ritualic al unei companii care făcea de pază, mai toate drumurile de prin oraș erau pustii; din când în când însă se putea ghici silueta nesigură a vreunui băutor ce-și croia cătinel drum spre taverna preferată, care-l aștepta cu căldură și fum.

Mai mult fumul decât căldura avea să-i asalteze pe oaspeții Strugurelui de Aur atunci când pășeau în incintă. Perdeaua groasă de fum, care făcea ochii să lăcrimeze și din cauza căreia nu se putea vedea dintr-un colț al încăperii în celălalt, era un lucru obișnuit în tavernele de secol XVII.

O parte, desigur, era fumul din vetrele aprinse, singura sursă de încălzire, alimentate cu bucăți de turbă ce se găseau în grămezi piramidale lângă cămin. (Turba se excava în cantități așa de mari, încât olandezii din epoca de aur își creau smârcuri și mlaștini noi aproape la fel de repede cum le asanau pe cele vechi.) Călători precum Peter Mundy erau de părere că turbă din Țările de Jos ardea „tare lin și curat“, deși pucioasa din ea îi făcea pe cei strânși în jurul focului să pară „palizi, livizi ca stafile“. Însă cea mai mare cantitate de fum care umplea încăperile de la Strugurele de Aur provenea de la pipele clienților.

În 1636, fumatul pipei era o meteahnă așa de bine împământenită printre olandezi, că ajunsese practic o trăsătură națională. Tutunul, importat cu precădere din America, dar care acum începea să fie cultivat și în Provinciile Unite, era îndesat în pipe subțiri, lungi, din lut. Fumătorii pufăiau aproape încontinuu, mai ales că doctorii de la acea vreme recomandau tutunul ca medicament împotriva ciumei, capabil să vindece aproape orice afecțiune, de la dureri de măsele până la viermi intestinali. Faptul că despre tutun se spunea și că inhibă umorile corpului, provocând infertilitate în rândul bărbaților, nu pare să-i fi speriat prea tare pe fumători. A intra la Strugurele de Aur trebuie să fi fost ca și cum ai merge într-un fumoar arhiplin și îmbâcsit, creat de companiile din secolul XX care interziceau fumatul în alte zone ale locului de muncă.

Odată ce ochii nou-venitului se acomodau cât de cât cu întunecimea din tavernă, acesta putea observa că locul era plin și animat. Câteva detalii, care nu aveau de ce să-i atragă atenția în vreun fel unui locuitor de la acea vreme al Haarlemului, i s-ar părea poate ciudate privitorului modern. Unul dintre ele era cerința de a preda toate armele la intrare, ca o consecință a numeroaselor bătăi cu cuțite din trecut. (Olandezii din epocă aveau o manie periculoasă pentru acest tip de luptă – „câte cuțite, atâția olandezi“ era o zicere cunoscută pe atunci.) Un alt detaliu era calitatea tablourilor atârinate pe pereți. Operele de artă se înmulțiseră enorm în epoca de aur olandeză, având prețuri atât de mici – nu mai mult de câțiva stuiveri, cel mult un gulden sau doi în

cazuri speciale –, încât era ceva foarte obișnuit ca în taverne să fie expuse pânze ori tapiserii de calitate, ce aveau să se îngălbenească și să se înnegrească din pricina fumului.

Cea mai frapantă dintre toate era însă cota înaltă a depravării din acele locuri. Chiar dacă în respectiva perioadă consumul de băuturi devenise un fenomen universal răspândit, iar alcoolismul o banalitate, olandezii erau renumiți ca fiind cei mai mari bețivi din Europa. Berea era ieftină – puteai să bei o seară întreagă cu mai puțin de un gulden –, motiv pentru care Sir William Brereton nu a reușit să găsească nici un „rezident“ treaz prin tavernele olandeze vizitate. Chiar și englezii, de altfel băutori de cursă lungă, ajunseseră să se plângă de apetitul olandezilor pentru bere și îi acuzau că ar fi adus meteahna beției pe pământ britanic.

În principiu, orice olandez frecventa o tavernă sau alta; la fel, numeroase dame nu tocmai de bonton și chiar destul de mulți copii. În aceste locuri predomina buna dispoziție și nimeni nu se simțea dat la o parte, deși exista o suspiciune generală, în multe dintre bodegile mai puțin salubre, că personalul căuta să-și escrocheze clienții – ceea ce se și întâmpla uneori. Pe lângă micile șiretlicuri precum un rest dat greșit unui client prea cherchelit sau îndoirea berii cu apă, anumiți hangii colorau vinul cu floarea-soarelui sau îndesau pâslă pe fundul carafelor, ca să intre mai puțină băutură în ele.

Călătorii de pe alte meleaguri care ajungeau în astfel de locuri erau uluiți de metoda sistematică prin care locuitorii Țărilor de Jos începeau să se îmbete. Olandezii beau arareori singuri; veneau la cârciumă cu amicii sau erau invitați să se alăture unui grup care dovedise deja o bună parte din sticlele pântecoase cu bere. De regulă, consumul fiecărui rând nou era deschis printr-un toast, ritual pe care comerțianții de lălele îl adoptaseră din toată inima. „Acești domni“, avea să noteze francezul Théophile de Viau despre „locatarii“ uneia dintre tavernele vizitate, „au așa de multe reguli și ceremonialuri pentru băut, că mă dezgustă deopotrivă disciplina și excesul“.

În orice caz, era imposibil să eviți berea în secolul al XVII-lea. Apa era în general nepotabilă – cu atât mai

mult în Haarlem, din cauza spălătoriilor de rufe –, iar ceaiul și cafeaua reprezentau un lux prea puțin cunoscut; vinul rămânea destul de scump. Berea se bea la orice masă: încălzită și aromată cu nucșoară și zahăr la micul dejun, simplă la prânz și la cină. Desigur, nu toate varietățile care se consumau în Haarlem aveau un procent ridicat de alcool – se făcea bere de două feluri, cu tărie „simplă“ sau „dublă“, prima ca să ostoiască setea, a doua, ca să te îmbete –, dar toate erau băute în cantități mari. La începutul veacului, când populația din Haarlem număra doar 30.000 de bărbați, femei, copii și prunci, consumul de bere era de aproximativ 120.000 de halbe pe zi, ceea ce însemna 20 de milioane de litri pe an, din care o treime se bea prin taverne. Ca să facă față acestui consum, numai în Haarlem funcționau aproape o sută de berării, dintre care cincizeci de dimensiuni considerabile. Patronii acestora nu numai că erau niște inși înstăriți, dar și o forță politică importantă în oraș; din 1618, timp de mai mulți ani, conducerea Haarlemului a fost controlată de o clică formată din douăzeci și unu de berari.

Florarii din oraș, izolați într-o încăpere dosnică a Strugurelui de Aur, departe de larma cea mare și duhorile orașului, dar și ale tavernei, se întâlneau, conform învoielii, de două, trei ori pe săptămână. La începuturile negoțului cu lalele, aceste întâlniri durau o oră sau cel mult două, dar, pe măsură ce mania s-a conturat, negustorii au început să petreacă tot mai mult timp, uneori începând de dimineața și neizbutind să-și definitiveze tranzacțiile nici până după miezul nopții. Iar cum după fiecare afacere încheiată se cerea un rând de vin – simbol al ostentației și bunăstării într-o provincie predominant consumatoare de bere –, și pentru că vinul se servea în tavernele olandeze în urcioare mari, cositorite, în care încăpeau de la două halbe până la aproape șase litri, mai toate tranzacțiile erau efectuate în stare de ebrietate. Fără îndoială că asta, pe lângă fanfaronada anumitor grupuri de prieteni, hlizindu-se și povestind până târziu în noapte, explică destul de mult mecanisme, altfel enigmatice, ale maniei.

În ce privește aspectele importante, se pare că aceste grupuri de clienți ai tavernelor au lucrat independent de

restul comercianților de lalele. Se tocmeau pe bulbi mai ieftini și mai ușor de procurat, iar membrii lor, chiar dacă numărau și câțiva negustori ori furnizori mai cu stare, se trăgeau aproape exclusiv din clasa muncitoare. Acești oameni nu prea intraseră în contact cu specialiștii sau cultivatorii consacrați, iar în cele mai fericite cazuri dețineau noțiuni de mână a doua nu numai despre lalele, dar și despre economie, despre bursă, despre modul în care regenții și marii negustori tranzacționau în acțiuni și cumpărau, respectiv vindeau mărfuri.

Multe dintre convențiile elaborate pe care le creaseră acești indivizi par să fi fost intenționat fasonate după sistemul bursei de valori, iar asta probabil că le-a crescut florarilor încrederea în sine și i-a ajutat pe comercianții de lalele să se convingă că fac afaceri cinstite și bine reglementate. Bulbii se vindeau în urma unei licitații, dar, dacă majoritatea cultivatorilor atestați și a furnizorilor mai vizitau câte un solicitant de prin partea locului și făceau târgul în prezența unui notar, ca să se asigure că nu există posibilitatea vreunei dispute, florarii se foloseau de un sistem mult mai rapid și mai ieftin prin care înregistrau tranzacțiile în catastifele lor groase. Fiecare negustor avea și câte un secretar care ținea evidența tuturor târgurilor încheiate la masa lui.

Lalelele pe care le vindeau și le cumpărau acești negustori de tavernă erau arareori din soiurile cele mai alese, care îi obsedau pe atâția pasionați și comercianți înstăriți, precum Abraham de Goyer. Foarte probabil, la început au fost bulbi de mână a doua; apoi, când cererea a crescut, chiar și aceștia ajungând să fie insuficienți, negustorii din taverne au început să comercializeze lalelele cu cea mai mică popularitate, din soiuri extrem de banale. Acestor flori li se spunea *vodderij*, adică „zdrențe“, sau, mai amabil, *gemeene goed*, „bunuri publice“. Majoritatea monocromatică, doar câteva exemplare sărăcăcios împestrite erau de regulă descendente ale unor varietăți care ajunseseră printre primele în Provinciile Unite. Pentru că erau mai vechi, intrașă bine în circulație și nu mai prezentau interes pentru

comercianții bogați, erau disponibile în număr mare la sfârșitul anului 1636.

Lalelele *vodderij* nu se vindeau la *azen*, ci în coșuri care se cântăreau la jumătate de livră sau la livră (o livră, adică în jur de 450 de grame, însemna 9.728 de *azen* în Haarlem și 10.240 în Amsterdam). În jargonul florarilor, li se spunea „marfă la livră“, ca să se facă diferența de marfa la bucată, care se vindea individual, la *azen* sau la mia de *azen*. Un coș de o livră putea să conțină între cincizeci și o sută de bulbi, astfel că o lalea, chiar și în plină nebunie a florilor, era unul dintre cele mai ieftine produse de pe piață.

Sutele de florari începători care au luat cu asalt negustoria cu lalele în toamna și iarna din 1636–1637 au început cu mici cantități din aceste mărfuri la livră, iar inflația fantastică apărută imediat ulterior în privința prețurilor acestor bulbi este cel mai bun indicator al vigoriei căpătate de piața lalelelor și al dominației pe care tulipomania a exercitat-o asupra negustorilor din taverne. Un pachet cu cea mai ieftină marfă la livră, adică lalelele Gheelee Croon, care putea fi cumpărat cu numai 20 de guldeni în septembrie ori octombrie 1636, ajunsese să coste 1.200 de guldeni la sfârșitul lui ianuarie. Lalelele Switser, ceva mai populare, dar la fel de anoste, au intrat pe piață în toamna lui 1636 cu prețul de 60 de guldeni livra. Pe 15 ianuarie 1637, ajunseseră la 120 de guldeni, pe 23 ianuarie, la 385, iar pe 1 februarie se scumpiseră din nou, de patru ori, ajungând la 1.400 de guldeni livra. Cel mai mare preț atins de această lalea, înregistrat două zile mai târziu, a fost de 1.500 de guldeni livra.

Și totuși, cu adevărat remarcabile în istoria lalelelor până la această dată fuseseră lunile decembrie 1636 și ianuarie 1637, când nebunia pentru bulbi și-a atins culmile, iar comerțul cu lalele s-a transformat în tulipomanie. Din păcate, nu avem mărturii de la fața locului despre ce se petrecea cu adevărat în acele încăperi unde se negociau lalelele din extraordinara iarnă a lui 1636, sau cum anume erau cumpărați și vânduți bulbii. Însă cele trei pamflete *Samenspraecken...* par să fi fost scrise de o persoană care avea multe cunoștințe despre tranzacțiile din taverne și

redau o imagine extrem de vie a perioadei de apogeu a acestei manii.

În primul pamflet, Gaergoedt, țesătorul care se făcuse florar, încearcă să-și convingă prietenul, pe Waermond, să intre și el în afacerile cu lalele. Îi spune că îl va învăța personal toate secretele negoțului de tavernă și îi promite că o să-i arate cum să ajungă într-un astfel de cerc și să facă primul târg. „Această afacere“, mărturisește el, „trebuie întreprinsă cu capul plin de băutură, căci cu cât ai mai multă cutezanță, cu atât e mai bine“. Explicația de numai o frază a celor mai mari excese din nebunia lalelelor, aforismul țesătorului cu pricina, nici că putea fi subliniată mai bine.

Întâi de toate, precizează Gaergoedt, Waermond trebuie să găsească o tavernă unde se întâlnesc florarii. Acolo să întrebe de proprietar, ca să i-i prezinte pe negustorii de lalele. „Pentru că ești nou“, îl avertizează el, „unii or să se dea rotunzi. O să-i mai auzi pe alții spunând că a intrat o curvă nouă în bordel, dar tu să nu-i bagi în seamă.“

Odată ce grupul îl va adopta, adaugă țesătorul, Waermond se poate apuca de negociere. Mai întâi trebuie să înțeleagă că nimeni nu-și oferă lalelele în mod oficial spre vânzare. În schimb, se așteaptă ca florarii să își facă intențiile cunoscute prin câteva indicii aruncate în răstimpuri și aluzii voalate. De exemplu, era acceptabil să spui: „Am mai multe galbene decât îmi trebuie, dar mi-aș dori și unele albe.“ Când, în fine, devenea clar că urmează să se încheie o tocmeală, în tavernele cu lalele se recurgea la două metode de negociere, una dacă doreai să cumperi, cealaltă dacă voiai să vinzi. Oricare ar fi fost cazul, negustorul ales să fie secretarul târgului avea să noteze toate tranzacțiile – iar fiecare palmă bătută însemna o donație numită *wijnkoopsgeld* („bani de vin“) pentru vânzător.

Prima metodă, *met de Borden* („cu tăblițe“), era folosită de cei care doreau să cumpere. Cei doi participanți la tocmeală primeau câte o tăbliță din lemn, iar florarul interesat să cumpere schița pe tăblița lui prețul pe care era dispus să-l plătească; dar avea grijă să scrie o sumă cu mult sub valoarea reală a bulbilor doriți. Vânzătorul își scria pe tăbliță propria-i variantă de preț, care, evident, era exorbitantă.

Cele două oferte aveau să fie înmânate unor intermediari aleși de cumpărător și vânzător, iar aceștia urmau să cadă de acord asupra unui preț cinstit pentru ambele părți. Avea să se aleagă o sumă între cele două limite, dar, desigur, nu neapărat la mijloc. Prețul stabilit se scria la final pe ambele tăblițe, care ajungeau înapoi la florari.

Acesta era momentul când atât cumpărătorul, cât și vânzătorul de bulbi aveau opțiunea de a accepta sau de a respinge arbitrajul. Acceptau dacă lăsau prețul cel nou pe tăbliță; atunci tranzacția era încheiată și prețul de achiziție se nota în registrul târgului. Se aștepta de la cumpărător să plătească și un comision de o jumătate de stuiver pentru fiecare gulden din prețul de achiziție; dacă prețul stabilit era de 120 de guldeni sau peste, comisionul rămânea fix, la un maximum de 3 guldeni. Acești bani erau *wijnkoopsgeld*. Dacă însă cumpărătorul ori vânzătorul nu voia să bată palma, putea semnala refuzul prețului decis prin arbitraj ștergându-l de pe tăbliță. Dacă ambii negustori făceau asta, târgul cădea; dar dacă numai unul dintre ei își ștergea tăblița, el trebuia să plătească o amendă de 2 până la 6 stuiveri pentru intransigență. Prin urmare, sistemul *met de Borden* chiar încuraja negoțul.

Aceia care voiau să facă o vânzare apelau la un sistem puțin diferit, cunoscut sub denumirea de *in het ootje*, „în «o» mic”. Astăzi, expresia a intrat în argoul olandez și înseamnă „a lua pe cineva în balon”, însă pe vremea tulipomaniei se referea la o parte dintr-o figură pe care o desena secretarul târgului, ca să țină evidența ofertelor licitate. Figura arăta cam așa:

Când se vindea *in het ootje*, această figură apărea schițată pe tăblița fiecărui participant la târg. Un florar care inten-

ționa să vândă niște bulbi trebuia să scrie în litera „o“ mic din josul desenului câți stuiveri era dispus să doneze, ca o atenție sau comision pentru cumpărător. Suma varia în funcție de cât aprecia el valoarea bulbilor, tot undeva între 2 și 6 stuiveri, adică atât cât făcea un rând sau două de băutură. Apoi, florarii aflați la început de drum care participau la astfel de târguri ofereau cât credeau ei că ar valora lalelele, iar secretarul ținea evidența prețurilor licitate notând cea mai mare ofertă, în mii, peste semicercul de deasupra, în sute peste cel de jos și în zeci sub linia verticală. Când se încheia licitația, secretarul tăia cu trei linii figura de pe tăblița lui și înconjura toată însemnarea cu un „O“ mare – care, iată, era în comerțul cu lalele echivalentul replicii strigate la finalul licitațiilor moderne: „O dată, de două ori, adjudecat.“ Cu acest semn se încheia licitația, astfel că vânzătorul avea posibilitatea de a accepta sau respinge cea mai mare ofertă; dar, dacă o refuza, tot era obligat să-i dea cumpărătorului biruit comisionul prevăzut *in het ootje*. Și această metodă de negociere a bulbilor de lalea presupunea răsplătirea acceptării, mai mult decât a respingerii unei oferte.

Până aici, toate bune și frumoase; este clar că aceste cluburi din taverne au înlesnit comerțul cu lalele, oferind locuri de întâlnire pentru florarii cu aceleași țeluri, punându-le la dispoziție un mediu cald și confortabil, asigurându-le desfășurarea afacerilor în aburul entuziasmului alimentat de băutură. Dacă s-ar fi rezumat doar la asta, probabil că mai departe nu s-ar fi întâmplat decât să crească abrupt prețul bulbilor, și astfel să se instaureze o oarecare manie. Dar, în realitate, uzanțele negoțului de tavernă au avut un impact mult mai mare.

Întâi, așa cum am văzut, negustorii s-au arătat dispuși să negocieze nu numai lalele reale, fizice, ci și drepturi de proprietate pentru bulbi aflați încă în pământ. În consecință, au transformat comerțul cu lalele din ceva sezonier, posibil numai în câteva luni de vară, după ce bulbii erau dezgropați, într-o afacere care putea să continue tot restul anului. Aceasta le-a dat negustorilor – care, să nu uităm, nu aveau grădini personale – o preocupare pe timp de iarnă, le-a sporit la maximum șansele de profit și, de asemenea, a făcut ca

wijnkoopsgeld să curgă, într-o satisfacție tuturor. În al doilea rând, autorii acestor tranzacții de tavernă au neglijat cu totul să verifice dacă participanții au suficienți bani cât să-și acopere datoriile sau că măcar dețineau drepturile asupra acelor lalele pe care le vindeau. Cum bulbii nu erau prezenți acolo fizic, aceasta ar fi trebuit să fie o măsură de precauție de bază, pe care însă ei nu și-au luat-o. Așadar, cluburile de prin taverne au încurajat specula nestrunită și nu le-au oferit membrilor nici o protecție împotriva insolvenței și fraudei. Un florar care nu avea nici măcar un bulb putea foarte bine să înceapă negoțul, în speranța că o să ajungă în stare să-i paseze obligația de a cumpăra un bulb anume altui comerciant înainte de a fi pus să liciteze și, cu profitul din această tranzacție, să plătească pentru următoarea achiziție. Și era la fel de posibil ca același ins să ajungă practic insolvent în momentul când prețul lalelelor avea să se prăbușească.

În *Samenspraecken...*, Gaergoedt se mândrea cu o avuție de 60.000 de guldeni strânsă în numai patru luni din afacerile cu flori. În iarna 1636–1637, adevărații maniaci ai lalelelor au avut șansa de a-l egala.

11. Orfanii lui Wouter Winkel

Mania pentru lalele făcuse din Wouter Bartelmiesz. Winkel unul dintre cei mai avuți oameni din orașul Alkmaar. Chiar dacă nu era decât un biet hangiu (administra un han cu tavernă care se chema Oude Schutters-Doelen, Vechea Gardă Civilă, situat în centrul orașului), putea să numere pe degetele de la o mână concetățenii care-l întreceau în avere. Singura problemă, pe care o aveau toți comercianții de lalele, era că nu avea acces la această avere. Zăcea îngropată în pământ, sub formă de bulbi.

Se pare că Wouter Bartelmiesz. se trăgea din satul Winkel, situat cam la 16 kilometri nord de Alkmaar, la capătul cel mai îndepărtat al provinciei Olanda. Familia lui, deși nu fusese una înstărită, nu o dusesese rău. Un frate al lui, Lauris, își făcuse ucenicia și devenise aurar, una dintre meseriile cele mai bine plătite la care putea să aspire cineva din clasa meșteșugarilor. Iar atunci când a cerut-o în căsătorie pe Elizabet Harmans, în 1621, i-a promis că vor avea posibilități să întrețină o familie mare. Au avut nu mai puțin de șapte copii care au supraviețuit, și, pentru că în 1636 numai unul, Willem, în vârstă de paisprezece ani, era suficient de mare cât să înceapă să-și câștige singur existența, întreaga familie trebuie să fi trăit din profiturile tavernei și din negoțul cu lalele întreprins de Winkel.

Alkmaar era unul dintre orașele mai mici ale Provinciilor Unite, dar pentru un om de la țară precum Winkel probabil că avea alura unei metropole. Reprezenta piața de desfacere pentru ceea ce se chema Cvartalul de Nord al Olandei, în

competiție comercială directă cu mai vechii rivali Hoorn și Enkhuizen, și era cunoscut ca zonă independentă, prea puțin interesată de a se conforma modelor din restul Republicii. De pildă, femeile din Alkmaar erau aproape singurele olandeze care nu purtau pe cap bonete din pânză albă, ci afixau niște coafuri extraordinare – cu tot felul de împletituri întrepătrunse –, care aduceau cu o cască.

Expansiunea zonei rurale din jurisdicția acestui oraș se diminuase considerabil din Evul Mediu, când practic controlase mai toată Olanda de Nord, plus niște insule de pe coasta Zuyder Zee, dar Alkmaarul era încă împrejmuit de multe ferme și beneficiase serios de pe urma drenării unor lacuri mai mici din partea de sud. Orașul era specializat în producția de carne de vită și de lactate, cu precădere a acelor roți mari de brânză care deja duseseră faima Provinciilor Unite în întreaga Europă.

O vreme, familia Winkel pare să o fi dus bine în Alkmaar, dar ca în cazul oricărei alte familii din acele timpuri, viața membrilor ei s-a desfășurat într-o permanentă pendulare la limita tragediei. Chiar și în perioada de maximă înflorire, Republica Olandeză a căzut pradă multor necazuri care făceau viața din secolul al XVII-lea greu de îndurat. Erau vremuri dominate de război și lipsuri, speranță redusă de viață, ciumă recurentă și mortalitate infantilă ridicată; cei câțiva doctori nu făceau față nici măcar unor boli simple, iar poțiunile și tratamentele pe care le recomandau se vedeau a fi adesea mai periculoase decât suferințele pe care ar fi trebuit să le aline. Puține familii puteau să spere că vor trece prin viață fără să piardă un copil sau doi, un soț sau o soție.

În familia Winkel, prima care s-a prăpădit a fost Elizabet Harmans. A murit cândva între 1631 și 1635, poate de boală, poate la naștere, lăsând în grija soțului trei băieți și patru fetițe. Nu există mărturii despre o a doua căsătorie, astfel că putem presupune că Winkel s-a chinuit mai mult singur să-i îngrijească pe cei mici, ajutat de copiii mai mari, poate și de o slugă ori de una dintre chelnerițele de la Oude Schutters-Doelen.

Pe atunci, copiii olandezilor începeau să meargă la școală la vârsta de șapte ani, astfel că toate odraslele familiei, cu excepția mezinului, un băiețel de șase ani pe nume Claes, mergeau deja la școală. Ceea ce poate însemna că Winkel nu a avut neapărat nevoie de cineva care să-l ajute la creșterea copiilor. Oricum, trebuie că a resimțit pierderea soției și financiar, nu doar emoțional. Pentru cusut, curățenie și gătit, care intraseră în atribuțiile lui Elizabet, acum trebuia să plătească pe cineva, prin urmare profitul din comerțul cu lalele era cu atât mai important acum pentru membrii familiei rămași în viață.

Wouter Bartelmiesz. se pare că intrase destul de timpuriu în afacerile cu lalele. Este sigur că în 1635 se ocupa deja cu asta, așadar cu mai bine de un an înainte ca piața să explodeze, și e foarte posibil să fi început negoțul cu bulbi cu un an sau doi înainte. Acest debut timpuriu, în combinație cu puțin noroc și o bună înțelegere a pieței florilor i-au permis să-și înjghebe o colecție de lalele cu adevărat deosebită.

În primăvara anului 1636, proprietarul hanului deținea deja peste șaptezeci de lalele de calitate superioară, însemnând aproape patruzeci de varietăți diferite, pe lângă o cantitate deloc de neglijat de lalele ceva mai ieftine, care se vindeau la bucată, într-un total de 30.000 de *azen*. Printre exemplarele lui se numărau și unele dintre cele mai valoroase din Provinciile Unite: o lealea *Violetten* foarte rară, numită *Admiraal van Enkhuizen*, două *Viceroy* și cinci *Brabanson* de mai multe feluri, trei bulbi din faimoasa lealea *Rosen* *Admiraal van der Eijck*, o *Admiraal Leifkens*, o *Bruyn Purper* („Brună și purpurie”), o lealea *Paragon Schilder* și nu mai puțin de șapte exemplare din ce în ce mai căutate de lalele Gouda. Când mania a cunoscut apogeul, pe fiecare bulb al acestor varietăți se putea lua ușor 1.000 de guldeni, adesea și mult peste. A deține o asemenea cantitate de lalele dintre cele mai râvnite din Provinciile Unite era un lucru uluitor pe care îl izbutise Winkel. Chiar dacă florile lui nu alcătuiau cea mai fabuloasă colecție din Republică, nici mult nu mai lipsea, căci nu există mărturii ca vreun alt comerciant de lalele să fi deținut o cantitate și diversitate cât de cât comparabile cu cele din posesia lui Wouter Bartelmiesz.

Cel mai impresionant lucru la colecția lui Winkel nu era însă nici diversitatea, nici calitatea deosebită a lalelelor, ci faptul că omul chiar deținea toate aceste flori. Deși negustor de lalele, Wouter nu se număra printre cunoscători sau florari; era cultivator. Ceea ce înseamnă că averea lui era mult mai substanțială decât a majorității comercianților, care nu posedau decât niște polițe înscrise cu un preț și o dată de livrare, fără nici o garanție că lalelele lor erau de calitate bună sau măcar că există. Averea lui Winkel consta în bulbi, plantați într-o grădină din apropierea hanului.

Din nefericire pentru Winkel și cei șapte copii ai lui, nu a trăit suficient de mult cât să se bucure de profitul enorm pe care i l-ar fi putut aduce această afacere bine aleasă. Și-a văzut lalelele înflorind în primăvara lui 1636, dar a murit la scurt timp după aceasta, la începutul verii, la o vârstă cuprinsă între treizeci și cinci și patruzeci de ani. Nu putem ști ce accident sau boală i-a curmat viața, însă este cunoscut că, la puțin timp după tristul eveniment, o comisie de fețe acre de la Protecția Copilului din oraș și-a făcut apariția la Oude Schutters-Doelen și i-a luat pe copiii hangiului la orfelinatul din Alkmaar.

Din anumite puncte de vedere, situația copiilor nu era atât de catastrofală pe cât ar părea. Moartea ambilor părinți era un lucru frecvent în secolul al XVII-lea, iar Provinciile Unite probabil că erau mai pregătite să aibă grijă de copiii orfani decât orice altă țară la acea vreme. În mai toate localitățile exista câte un orfelinat, înființat de comunitatea locală și administrat de un consiliu de regenți care avea responsabilitatea de a acționa în interesul copiilor, supervizându-i pe angajații orfelinatului și asigurându-se că se strâng fonduri suficiente pentru buna funcționare a instituției. Tot autoritățile orașului creaseră și cămine pentru vârstnici – unul pentru femei și altul pentru bărbați –, unde putea locui orice cetățean bătrân care întrunea anumite cerințe de rezidență. Aceste servicii sociale timpurii existau numai la olandezi și stârneau invidia tuturor străinilor.

Și totuși, orfanii lui Wouter Winkel aveau dinainte un viitor nesigur dacă rămâneau la orfelinatul din Alkmaar.

Tutorii lor, unchii Lauris Bartelmiesz. și Philip de Klerck, aveau să facă, desigur, tot ce le stătea în putință pentru a-i ajuta, iar orașul avea să le dea de mâncare, să-i îmbrace și să-i trimită la școală încă un an sau doi. Numai că la orfelinat nu se putea rămâne decât până la vârsta când deveniai apt de muncă. Atunci adolescenții urmau să fie trimiși la vreo fabrică, moară sau atelier, unde să învețe o meserie folositoare, ca să nu rămână o povară pentru comunitatea locală. Copiii nu prea puteau alege unde să fie trimiși, chiar dacă, poate, nu aveau s-o ducă mai rău decât copiii meșterilor. Oricum, acestor orfani nu le rămânea decât o singură șansă de a-și asigura un viitor mai bun: trebuiau să vândă lalelele tatălui.

Primul pas era să se asigure că lalelele sunt la loc sigur – o măsură de precauție absolut necesară. Cum prețurile continuau să crească frenetic, orice cultivator se temea să nu-și piardă bulbi, și câțiva începuseră să dezvolte planuri elaborate de a-i păzi: unii dormeau lângă bulbi, iar un bărbat din satul Blokker își instalase un sistem de fire în jurul bulbilor, legate de un clopoțel montat lângă patul în care dormea. Cum copiii erau prizonieri în orfelinat, iar tatăl mort, bulbiile familiei Winkel erau deosebit de expuși, astfel că momentul dezgropării era așteptat ca o mare ușurare. În decurs de o zi, două, toți bulbiile urmau să fie strânși cu atenție și încuiați într-o cameră separată a orfelinatului, cât timp însărcinații de la Protecția Copilului aveau să hotărască cum e mai bine să se procedeze în continuare.

Asta se întâmpla în iulie 1636. Abia în decembrie însă, când bulbiile au fost evaluați și cântăriți cu grijă, apoi puși la loc în pământ sub atenta supraveghere a unui grădinar pe nume Pieter Willemsz., însărcinații au autorizat vânzarea lor.

Nu este foarte clar dacă această mare întârziere a fost din cauza birocrației încâlcite de la Protecția Copilului sau dacă nu cumva vreun regent al orfelinatului nu a urmărit creșterea prețurilor pe piața lalelelor și nu a așteptat momentul oportun pentru a vinde bulbiile orfanilor Winkel. Dar fie că a fost accidental sau intenționat, momentul în care s-a ținut în sfârșit licitația, la Nieuwe Schutters-Doelen, în

Alkmaar, pe 5 februarie 1637, a fost perfect. În lunile scurse de la moartea lui Wouter Winkel prețul lălelelor se dublase, iar se dublase și se mai dublase o dată. Pentru că pe piață apăruseră de-acum tot mai mulți cumpărători noi, bulbiu lui atât de rari și de rafinați aveau mai multă căutare ca niciodată.

Reprezentanții de la Protecția Copilului s-au îngrijit să facă publică vânzarea, astfel că hangiii din Alkmaar trebuie să fi avut un profit buniceu odată cu afluxul de florari și culti- vatori cu dare de mână care au luat cu asalt orașul la înce- putul lunii februarie 1637. Cei interesați de licitație erau invitați să consulte un album special creat de cei de la Protecția Copilului, alcătuit din 124 de acuarele cu lălelele lui Winkel și 44 cu crinii, anemonele și garoafele care îi completau colecția. Albumul era un fel de catalog de vânzare, o promisiune pentru posibiliu cumpărători a minunățiilor ce puteau să fie ale lor într-o lună, două, dacă aveau să le câștige.

Licitatia din Alkmaar a reprezentat punctul culminant al tulipomaniei. Mulțimea atrasă de această vânzare pare să fi fost cu o clasă, chiar două peste negustorimea obișnuită de prin taverne și mai mult ca sigur că ofertanților nu li se mai permitea să vină cu practici din târg, de pildă trocul. Aceasta avea să fie o licitație pentru cunoscători și pentru comercianții cu dare de mână. Urmau să se vândă bulbi adevărați, la o scară mare, pe bani lichizi.

Chiar înainte de a începe procedurile, un cumpărător mai hotărât a negociat separat cu regenții orfelinatului pentru bijuteria colecției Winkel, lăleaua Admirael van Enkhuizen, din soiul *Violetten*. La dezgroparea acesteia în vara anterioară se descoperise că bulbul-mamă dăduse o mlădiță care promitea să devină un bulb viabil în anul următor. Apariția acestui vlăstar crescuse simțitor valoarea bulbului, oricum rar, astfel că regenții aveau să-l vândă pe fabuloasa sumă de 5.200 de guldeni, aproape de prețul cerut pentru o *Semper Augustus* în 1636. Același cumpărător bogat a achiziționat și două lălele Brabanson, varietate tot mai populară, cu vâpăi liliachii pe petale, contra sumei de 3.200 de guldeni perechea, precum și un pachet mixt, din

care se pare că făceau parte mai multe lalele rare și colecția de crini, anemone și garoafe a lui Winkel. Pentru toate aceste flori, cumpărătorul a mai scos din buzunar 12.467 de guldeni – ceea ce însemna un total fabulos de peste 21.000 de guldeni dintr-o singură tranzacție, bani suficienți să cumperi nu una, ci două case mari pe Kaizersgracht, în Amsterdam.

Spornica vânzare separată a acestor câțiva bulbi avea să dea tonul licitației pe care să înceapă. Cumpărătorii păreau a fi convinși, fie datorită albumului, fie grație reputației lui Winkel, că florile erau de cea mai bună calitate și că aceasta constituia o șansă extrem de rară de a achiziționa o parte din cele mai râvnite lalele din Provinciile Unite. Au început să liciteze încrâncenat, și astfel prețurile atinse la Alkmaar au fost cele mai mari înregistrate vreodată pentru diversele lalele scoase la vânzare.

Cele mai bune exemplare au fost licitate la început. Primul, un bulb de 563 de *azen* al unei lalele de rang mediu, roșu cu alb, numită Boterman, s-a vândut pe 263 de guldeni, deci la aproape jumătate de gulden per *azen*, iar următorul, un mic Scipio de doar 82 de *azen*, a fost adjudecat pentru 400 de guldeni – 5 guldeni per *azen*. O lalea Paragon van Delft a fost vândută cu 605 guldeni, iar valoroasa Bruyn Purper, o lalea subtilă cu tușe maronii pe văpăile liliachii, cu 2.025 de guldeni, adică 6 guldeni și 7 stuiveri per *azen*.

Și așa s-a continuat, bulb după bulb, doborându-se toate recordurile de preț. Numai două dintre cele șaptesprezece loturi principale la care s-a auzit ciocanul în prima parte a licitației s-au vândut sub 100 de guldeni, în timp ce 19 lalele au ajuns la peste 1.000 de guldeni bucata. Cei mai scumpi au fost doi bulbi destul de mari de Viceroy, cu o greutate de 658, respectiv 410 *azen*, care s-au vândut pe 4.203 și 3.000 de guldeni, dar, ca valoare raportată la greutate, cea mai scumpă floare a fost laleaua Admiraal Liefkens din soiul *Rosen*. Bulbul acesta, când fusese plantat ultima oară, cântărea doar 59 de *azen*, fiind cea mai ușoară lalea (nu vlăstar) vândută în acea zi. Nu era cu mult mai mare decât o mlădiță, dar l-a ușurat pe cumpărător de 1.015 guldeni, adică 17 guldeni și 4 stuiveri per *azen*.

Chiar și pe florile care se vindeau la bucată, licitate spre sfârșitul zilei, după ce toate lalelele de calitate excepțională își găsiseră cumpărător, s-au obținut prețuri foarte bune. 500 de *azen* de lalele Rotgan, din soiul *Violetten*, s-au vândut pe 805 guldeni unui negustor și pe 725 altuia, iar niște lalele în greutate totală de 1.000 de *azen* obținute de Jan Casteleijn, un cultivator din Haarlem care avea o grădină la sud de Campeslaen, au fost adjudecate contra sumei de 1.000 de guldeni.

Chiar înainte ca licitația să apuce să se încheie, cu siguranță că tuturor participanților le era deja clar că pe bulbii lui Wouter Winkel se obținuseră prețuri halucinante chiar și după criteriile tulipomaniei. Pe lângă suma de 21.467 de guldeni obținută din tranzacția privată, de dinainte de licitație, cele șaptezeci de fire individuale licitate la Nieuwe Schutters-Doelen au adus un total de 52.923 de guldeni, iar bulbii celor douăzeci și două de varietăți vândute la mia de *azen*, încă 15.610. Totalul rotunjit al întregii licitații, cumulat cu cel al vânzării anterioare, a fost de 90.000 de guldeni.

În răstimp de o oră, maximum două, copiii lui Winkel s-au transformat din niște orfani sărmani în domnișori și domnișoare extraordinar de bogați. Nu avem informații despre modul în care au fost ridicați banii strânși în urma acestei licitații și nici ce comisioane, impozite și taxe s-au retras din această moștenire fabuloasă. Însă dacă un copil al familiei Winkel ar fi primit câte o șeptime din suma brută, fiecăruia i-ar fi revenit aproape 13.000 de guldeni, de peste patruzeci de ori venitul anual al unei familii obișnuite de meșteșugari. Un băiat ambițios ar fi putut, cu banii aceștia, să îmbrățișeze orice carieră și-ar fi dorit. Unul mai prevăzător, dispus la un trai modest, nu avea de ce să mai lucreze nici măcar o zi din viață. Și orice fată cu o asemenea zestre putea să fie sigură că va face o partidă bună.

Nu pare să fi existat umbră de îndoială în mințile comercianților olandezi de lalele că licitația de la Alkmaar fusese un eveniment extraordinar, ce merita să fie popularizat. La numai câteva zile de la vânzare se pusese în circulație o foaie volantă, intitulată, modest, *Listă a câteva lalele ce s-au*

vândut cui a oferit mai mult pe 5 februarie 1637. Prezenta detalii succinte despre condițiile de desfășurare a licitației și enumera prețurile plătite pentru fiecare dintre cele nouăzeci și nouă de pachete. Câțiva scriitori au susținut că scopul publicării acestui „pamflet“ fusese de a semnală o extravaganță, însă menirea lui pare să fi fost de fapt o alimentare a încrederii în comerțul cu lalele prin înștiințarea a cât mai mulți oameni asupra prețurilor fenomenale la care se vindeau bulbii în momentul respectiv.

În acest sens, a avut un succes cel puțin parțial. Așa-zisul pamflet s-a bucurat de o circulație suficient de largă ca prețurile pe care le cita să fie considerate oficiale, chiar standard. Mai multe albume cu lalele din acea perioadă, care dădeau și prețul diverselor flori ilustrate, au preluat cifrele obținute la Alkmaar, chiar dacă erau vădit exagerate prin comparație cu tot ceea ce născuse până atunci tulipomania. (Ideea, probabil, era aceea de a-i convinge pe potențialii cumpărători să scoată din buzunar sume cât mai mari.) Admirael Liefkens, de pildă, cea mai scumpă lealea adjudecată la licitație, dacă ne raportăm la valoarea în guldeni per *azen*, costase în iunie 1636 numai 6 guldeni și 12 stuiveri, iar cele trei lalele Admirael van der Eijck ale lui Winkel – bulbi care în vara de dinainte, în iulie, se vânduseră cu 2 guldeni și 10 stuiveri – ajunseseră la 7 guldeni și 14 stuiveri per *azen* la Alkmaar.

Apogeul tulipomaniei în Provinciile Unite a fost atins în ultima săptămână a lunii ianuarie și prima din februarie 1637. În aceste două săptămâni extraordinare, sume fabuloase de bani au fost zălogite în câteva clipe. Hendrick Pietersz., brutar din Haarlem, a dat 100 de guldeni pe o lealea Gouda de numai 7 *azen* – deci peste 14 guldeni per *azen*, unul dintre cele mai mari prețuri la care a ajuns vreodată o lealea. Extrase dintr-un registru contabil al unui negustor din Haarlem pe nume Bartholomeus van Gennepe, păstrate în arhivele oficiale ale orașului, arată că la sfârșitul lui ianuarie acesta și-a dat acordul să-i plătească unui singur furnizor, Abraham Versluys, peste 3.200 de guldeni pentru o colecție de bulbi de mână a doua printre care nu

se afla nici una dintre varietățile mult râvnite, asociate îndeobște cu mania:

Două livre de Coroane galbene și roșii	385 guldeni
O livră de Switser	280 guldeni
3.000 <i>azen</i> de Centen	380 guldeni
Jumătate de livră de Oudenaers	1.430 guldeni
1.000 <i>azen</i> de Le Grand	480 guldeni
1.000 <i>azen</i> de Gevleugelde Coornhart	220 guldeni
70 <i>azen</i> de Kistemaecker	12 guldeni
410 <i>azen</i> de Gevlamde Nieulant	54 guldeni
	3.241 guldeni

Chiar dacă pasiunea pentru comerțul cu lalele era concentrată în cele mai vechi fortărețe ale sale, Haarlem și Amsterdam, de-acum trecuse granițele Olandei și ale Friziei de Vest – sigur ajunsese până în Utrecht și Groningen, foarte probabil și în alte provincii. Iar horticultorul Abraham Munting (care în timpul tulipomaniei era numai un băiețel) scria, fără să dea detalii, că specula cu lalele izbucnise, pentru a doua oară, și în nordul Franței.

Numărul celor implicați în cumpărarea și vânzarea de lalele pe tot cuprinsul Provinciilor Unite trebuie să fi ajuns până la acea dată de ordinul miilor. Unul dintre puținele documente rămase de atunci, care oferă și amănunte, arată că în orașul Utrecht, care nici măcar nu se număra printre centrele mari ale negustoriei cu lalele, în februarie 1637 existau aproximativ patruzeci de cultivatori serioși. Ceea ce înseamnă că, destul de sigur, vreo două sute de florari și alți aspiranți făceau negoț în oraș. De când cultivarea de bulbi și negoțul cu flori luaseră avânt în cel puțin douăsprezece orașe și districte ale Olandei și ale Friziei vecine, de la Medemblik, în nord, la Gouda, în sud, putem aprecia fără să greșim că pe puțin trei mii de oameni au fost prinși de această nebunie a lalelelor în zona centrală a Țărilor de Jos. Dacă așa au stat lucrurile, atunci cultivatorii și florarii nu aveau cum să fie sub cinci mii din populația totală de două milioane a Republicii Olandeze la momentul când nebunia și-a atins culmea, cifră care poate fi chiar o estimare foarte prudentă.

Valoarea totală a florilor cumpărate și vândute de un număr atât de mare de oameni trebuie să fi fost năucitoare. Sunt câteva surse care susțin că, la apogeul tulipomaniei, bulbii se vindeau chiar și de zece ori în aceeași zi – prețul crescând, cel mai probabil, la fiecare revânzare. Așadar, pe când bulbii rămâneau nederanjați în pământ, ei intrau ba în posesia unui țesător, ba a unui sticlar, a unui piuar ori a unui funcționar, într-un răstimp de douăzeci și patru de ore, și, la momentul când erau dezgropați, ajungeau să valoreze de cinci până la zece ori mai mult decât atunci când fuseseră plantați. Bulbii cei mai rari, așa cum reiese din actele licitației de la Alkmaar, puteau să ajungă și la 4.000, 5.000 de guldeni bucata, și chiar dacă admitem că prețurile obținute la Nieuwe Schutters-Doelen au fost excepțional de mari, în mod cert nu pare să fi fost ceva neobișnuit ca pentru niște lalele de o calitate atât de deosebită să se obțină 2.000 de guldeni la bucată, pentru variantele ceva mai slabe 350 de guldeni la mia de *azen*, sumă înregistrată pentru roș-albele lalele Centen, și 750 de guldeni pentru faimoasele Gheel van Leyde din soiul *Bizarden*, iar pe cele vândute la vrac, undeva între 250 și 1.500 de guldeni pe livră. Așadar, și dacă am fi reținuți în estimarea că într-unul dintre cele mai mari centre de pe piața lalelelor, cum erau orașele Haarlem și Amsterdam, prin taverna se întâlneau, să zicem, patru mii de florari ca să facă tranzacții cu bulbi de patru ori pe săptămână, sumele de bani care s-au plătit într-un singur oraș în aceste trei, patru luni de manie acută depășeau lejer șapte cifre. Dacă, de pildă, un florar ar fi cumpărat doar o livră de lalele pe zi la un preț de 250 de guldeni pe livră, volumul tranzacțiilor dintr-un singur oraș mare s-ar fi apropiat bine de 7 milioane de guldeni numai de la începutul lui octombrie 1636 și până la sfârșitul lunii ianuarie 1637.

Au fost negustori încă și mai activi. În decembrie și ianuarie, când nebunia lalelelor era la apogeu, un comerciant pe nume Pieter van Rosven din Haarlem a achiziționat bulbi în valoare de 2.913 guldeni pe parcursul a numai șase săptămâni, în special de la Wouter Tulckens din Alkmaar. Tulckens activa ca un fel de broker pentru mai mulți cultiviatori. Unul dintre bulbii pe care i-a vândut lui van Rosven

a fost plantat în grădina lui Cornelis Verwer, altul pe o parcelă de pe Bollslaen („Aleea cu bulbi“), la sud de Haarlem, aflată în grija predicatorului calvinist Henricus Swalmius, iar un al treilea în grădina pictorului Frans Grebber. Iar acestea sunt numai achizițiile care se regăsesc în arhivele orașului Alkmaar, pentru că la un moment dat van Rosven l-a dat în judecată pe Tulckens deoarece nu i-a livrat bulbii comandați; este foarte posibil să fi cumpărat și vândut mult mai mulți bulbi în această scurtă perioadă.

Iar exemplul lui van Rosven nu era nicidecum singular. În *Samenspraecken...*, Gaergoedt povestește că la târgurile frecventate de el se cumpărau și se vindeau așa de mulți bulbi pe niște sume atât de mari, încât acei *drietjens* – limita superioară de 3 guldeni care se dădeau pentru vin atunci când o afacere încheiată depășea 120 de guldeni – „cădeau ca picăturile de apă dintr-un tavan de stuf pe timp de ploaie“. „Am mers de nu știu câte ori prin hanuri, pe unde mâncam pește prăjit ori la cuptor și fripturi“, adaugă florarul. „Da, pui și iepuri, chiar și plăcinte delicioase, și beam vin și bere din zorii zilei până la trei sau patru dimineața, și tot ajungeam acasă cu mai mulți bani decât cu cât plecasem.“ Așa că, atunci când cronicarul Lieuwe van Aitzema estima că într-un oraș olandez, pe toată perioada tulipomaniei, s-au tranzacționat lalele în valoare de 10 milioane de guldeni, se prea poate să fi înțeles foarte bine dimensiunile reale ale acestei frenezii economice.

Este greu să reziști ispitei de a trage concluzia că, în termeni pur financiari, această manie a fost pur și simplu un eveniment de o magnitudine neegalată, cel puțin după standardele Provinciilor Unite. Dacă socotim corectă estimarea lui van Aitzema și spunem că numai în Haarlem și Amsterdam s-au cumpărat și vândut bulbi în valoare de 20 de milioane de guldeni între 1633 și 1637, și considerăm că în restul orașelor mania nu a avut nici 10% din rezultatele obținute în aceste două mari centre, atunci cifra de afaceri nominală pentru afacerile cu lalele din Olanda în cei patru ani nu avea cum să coboare, per total, sub 40 de milioane de guldeni. Iar dacă florarii olandezi chiar au negociat atât de compulsiv și de iresponsabil cum susțin criticii tulipo-

maniei, iar numărul de oameni implicați nu a fost de ordinul miilor, ci al zecilor de mii, atunci totalul trebuie să fi fost de două ori mai mare, dacă nu mai mult. Prin comparație, suma totală de bani depuși de oamenii de afaceri bogați, având conturi la Banca din Amsterdam, în perioada 1636–1637, nu era decât de aproximativ 3,5 milioane de guldeni, iar puternica asociație de schimburi de mărfuri între Țările de Jos și India Orientală – cea mai mare companie comercială din întreaga Europă la acea dată – avea un capital evaluat la 6,5 milioane de guldeni.

Un pamfletar al vremii avea să ofere, într-o scriere de prin decembrie 1636, cea mai vie imagine a ceea ce însemnau prețurile plătite pe bulbii de lalele pentru olandezii acelor timpuri. O floare care valora 3.000 de guldeni, arăta scriitorul, se putea da la schimb contra unor cantități enorme de mărfuri:

Opt porci grași	240 guldeni
Patru boi grași	480 guldeni
Douăsprezece oi grase	120 guldeni
Douăzeci și patru de tone de grâu	448 guldeni
Patruzeci și opt de tone de secară	558 guldeni
Două butoaie mari cu vin	70 guldeni
4 butoaie de bere de 8 guldeni	32 guldeni
Două tone de unt	192 guldeni
450 de kilograme de brânză	120 guldeni
O cupă din argint	60 guldeni
Un balot de postavuri	80 guldeni
Un pat cu saltea și așternuturi	100 guldeni
O corabie	500 guldeni
	3.000 guldeni

Din această comparație reiese clar că afacerile cu lalele cunoscuseră o reală înflorire, ba chiar explodaseră în toamna și iarna lui 1636–1637. Și totuși, chiar atunci când nebunia se afla pe cele mai înalte culmi, existau semnale alarmante clare că lucrurile nu stăteau prea bine la târgurile de prin taverne.

Un prim detaliu îngrijorător era continua căutare de noutăți a florarilor. Deși toată lumea părea să fie de acord

că anumite variante, ca Viceroy, se detașau net de rivalele lor, îndeobște nu exista un consens asupra lalelelor care meritau locul doi, problemă de altfel alimentată de asemănarea puternică dintre multe varietăți mai populare; chiar și unui expert îi venea greu să deosebească o Admirael van Engeland de o Admirael van Hoorn. În anumite grupuri erau preferate anumite lalele, în alte locuri, altele; ba, mai mult, moda și părerile se schimbau, iar pe piață continuau să apară lalele noi, care concureau cu cele deja impuse ca favorite. Din această pricină, piața de bulbi nu numai că era instabilă, dar și foarte illogică. Nici o piață nu poate să se bucure de expansiune foarte mult timp dacă nu prezintă câteva elemente de stabilitate și de predictibilitate. Comerțul olandez cu lalele nu avea de nici unele.

Un exemplu foarte bun pentru setea neostoită a florarilor de ceva nou și diferit îl reprezintă căutarea lalelei negre, o floare de o raritate legendară, care ar fi valorat cu siguranță mult mai mult chiar și decât *Semper Augustus*, asta dacă s-ar fi găsit măcar un exemplar. Romanul marelui scriitor francez Alexandre Dumas, care a făcut celebră această lalea, ilustrând strădaniile unui medic tânăr, pe nume Cornelis van Baerle, de a câștiga colosalul premiu oferit primei persoane care avea să obțină o astfel de floare, se pare că a fost inspirat de o mai veche poveste rămasă în folclorul olandez despre un episod care s-ar fi petrecut chiar în perioada de glorie a tulipomaniei. Potrivit unei versiuni a acestei legende, la urechile membrilor unei bresle a florarilor din Haarlem ajunsese vestea că un cizmar din Haga reușise să obțină o lalea neagră, așa că au plecat spre el, hotărâți să achiziționeze acel unic exemplar. L-au vizitat la atelier și, după lungi negocieri, cizmarul a căzut de acord să cedeze laleaua contra sumei de 1.500 de guldeni. Le-a dat bulbul și, spre totala lui uimire, florarii din Haarlem au trântit imediat laleaua neagră de pământ și au zdrobit-o în picioare, strigându-i: „Prostule! Și noi avem o lalea neagră, dar tu nu o să mai ai bafta asta niciodată. Ți-am fi dat și 10.000 de guldeni de ne-ai fi cerut.” Voiseră doar să se asigure că laleaua lor rămânea exemplarul unic, indiferent de costuri, așa că s-au întors liniștiți în Haarlemul natal, lăsându-l pe nenorocitul

cizmar cu gustul amar al unei averi ce-i scăpase printre degete, fapt care l-a afectat atât de tare, încât avea să moară de supărare în aceeași noapte.

Povestea lălelei negre nu este, desigur, decât un mit. Strict genetic vorbind, acestei plante îi este practic imposibil să dezvolte petale negre; chiar și în zilele noastre, cele câteva lălele „negre” nu sunt decât o varietate excepțională de un mov foarte închis. Și totuși, faptul că legenda lălelei negre s-a bucurat de o oarecare circulație în anii de glorie ai tulipomaniei poate că le-a dat semnalul celor câțiva florari mai perspicace că o prăpastie periculoasă urmează să se surpe între ceea ce se cerea pe piața bulbilor și ceea ce era cu adevărat posibil în privința timpului necesar pentru a introduce o varietate nouă pe piață și a stocului limitat de lălele botanice la care lucrau cultivatorii olandezi.

Și mai îngrijorător era faptul că în toamna lui 1636 explodase și piața lălelelor vândute la livră. Prețurile șocante cerute la începutul lui 1637 pentru niște bulbi care până atunci nu valoraseră mare lucru ar fi trebuit să le dea de gândit florarilor. Oricât de mult ar fi crescut prețul exemplarelor de calitate, pentru asta exista tot timpul o justificare. În anii de nebunie a lălelelor, cererea pentru aceste flori rămăsese destul de mică, dar onestă, din partea vechilor specialiști în lălele – singurii care își doreau cu adevărat să planteze și să cultive bulbii, nu să-i comercializeze. În cazul mărfurilor vândute la livră nu se punea problema unei astfel de cereri. Cunoscătorii nu se atingeau de ele și majoritatea florarilor de tavernă nu aveau nici cel mai mic interes să-i cultive. Erau scoși la vânzare numai și numai pentru că se găseau mai ușor și, pe măsură ce se trecea din ianuarie în februarie, și cei mai împătimiți maniaci ai lălelelor începeau să fie tulburați de constatarea că piața scăpa de sub control.

Succesul înregistrat de licitația de la Alkmaar a oferit o oarecare încredere că încă se mai puteau obține prețuri colosale pe bulbi, dar, chiar și așa, câțiva dintre negustorii ceva mai precauți au început să se întrebe cam cât ar mai putea să continue această creștere a prețurilor. Din când

în când, câte un florar răzleț își mai vindea polițele și refuza să reinvestească profitul în alți bulbi. Prin diversele taverna din toată Olanda, comercianții rivali îl priveau de la distanță și se întrebau dacă nu cumva știe ceva ce ei nu știau. Poate, s-or fi gândit, venise timpul să mai scape și ei de un bulb, doi.

Era prima săptămână din februarie 1637. Perioada de înflorire economică se încheiase.

12. Prăbușire

Marea cădere a prețurilor de pe piața lalelelor a început în Haarlem, în prima marți a lunii februarie, când un grup de florari se strânsese, după obicei, într-o tavernă din oraș pentru a face tranzacții cu bulbi.

Așa cum se întâmpla întotdeauna, un membru consacrat al grupului avea să dea startul noii zile de târguieli prin testarea pieței: de data asta punea în vânzare o livră de lalele Witte Croon și Switser. Florarul a cerut un preț just pentru bulbi, 1.250 de guldeni, astfel că, în mod firesc, ar fi trebuit să se anunțe pe loc mai mulți cumpărători entuziaști. Aveau să fie împărțite tăblițe și cretă, lalelele urmau să fie adjudecate de cel care dădea mai mult, ziua avea să se petreacă după obișnuitu-i curs nebunesc. Numai că azi nimeni nu voia să liciteze bulbii de 1.250 de guldeni. Negustorul a făcut o nouă ofertă, de data asta scăzând prețul la 1.100. Nici acum nu s-a arătat vreun comerciant interesat. În disperare de cauză, a pus bulbii la bătaie pentru a treia oară, de această dată cu prețul redus la penibila sumă de 1.000 de guldeni. Și iarăși nimic.

Este lesne de închipuit jenanta tăcere care s-a lăsat peste grupul de florari gheboșați la masa lor din tavernă pe măsură ce licitația își continua cursul trist, absurd: halbele de bere pe jumătate goale s-au oprit în aer, la mijlocul drumului spre gurile băutorilor, care brusc pricepeau ceea ce se petrece dinaintea lor; comercianții au schimbat priviri alarmate, neavând nici cea mai mică idee ce să facă mai departe și cum să reacționeze. Tăcerea trebuie să fi dominat

încăperea preț de o secundă sau două, după care a fost spartă de o larmă colosală, când florarii au început să vorbească deodată.

Este foarte posibil ca toți afaceriștii din tavernă să fi plătit sume asemănătoare pentru același tip de bulbi în decursul ultimelor zile, în ideea că îi vor revinde și vor obține un profit substanțial. Acum, în mai puțin de un minut, planurile le fuseseră zădărnicate, și pe buzele tuturor stătea neplăcuta întrebare: ce o să se aleagă de piața bulbilor de lalele? Era evident că, în momentul de față, târgul nu se mai desfășura în mod normal. Probabil că au mai urmat câteva tentative de vânzare, fără succes, însă tranzacțiile pe ziua în curs au fost oprite aproape imediat și, în buimăceala generală, câțiva participanți au pornit-o într-un suflet să le dea de veste prietenilor și rudelor despre ceea ce tocmai se petrecuse. Într-o clipită, întreaga suflare a negustorimii din tavernele Haarlemului a prins de veste, astfel că prin mintea fiecărui florar din oraș și de dincolo de zidurile cetății a trecut același gând: să vândă.

N-a fost nevoie decât de câteva zile ca panica să se extindă în restul Provinciilor Unite. Grupuri-grupuri, oraș după oraș, florarii descopereau stupefiați că lalelele care cu numai o zi sau două înainte valoraseră mii de guldeni acum se vindeau pe mai nimic. Câțiva furnizori au încercat să nu se piardă cu firea și s-au străduit să stimuleze interesul clienților prin organizarea unor licitații de fațadă sau aplicând niște reduceri colosale, dar nimeni nu i-a băgat în seamă. În oele mai multe cazuri, negoțul de tavernă se prăbușise în asemenea hal, încât nici nu se mai punea problema ca prețurile să ajungă măcar la un sfert sau la o zecime din cât fuseseră la apogeul tulipomaniei. Pur și simplu, nu mai exista o piață pentru lalele.

Mulți florari trebuie să se fi aflat în aceeași degringoladă ca și Gaergoedt, țesătorul portretizat în *Samenspraecken*... Surprins de neașteptata prăbușire a prețurilor, prima reacție a lui Gaergoedt este de a reîncerca să facă tranzacții. Își păstrează o parte din încrederea de care dăduse dovadă până atunci și îi spune amicului Waermond: „Poate că Flora s-a îmbolnăvit, dar n-o să moară.“ În timp ce soția lui,

Christijntje, îi deplânge decizia de a-și fi vândut războiul și instrumentele de țesut, Gaergoedt revine la târg, dar numai pentru a afla că piața e într-adevăr la pământ și toate tranzacțiile s-au împotmolit. Pentru că nu reușește să găsească nici măcar un client pentru bulbii săi și fiind conștient de datoriile în care s-a înglodat tot cumpărând lalele și încercând să-și facă o grădină proprie, nefericitul țesător ajunge să-i ceară sfatul prietenului Waermondt. Recomandarea acestuia este brutal de directă: piața lalelelor e moartă, spune el, nu mai poate fi resuscitată, astfel că florarilor nu le rămâne decât să se întoarcă la meseriile de dinainte și la condiția lor modestă. Singurul lucru la care mai pot spera e să li se dea ocazia de a se achita de datorii într-un mod onorabil.

Încrederea înseamnă totul pe o piață în plin avânt, dar rapiditatea cu care s-a prăbușit comerțul cu lalele denotă că niște florari mai puțin încrezători au simțit, cu doar câteva zile înaintea colapsului, nesiguranța că prețurile vor continua să crească. Nebunia lalelelor s-a petrecut într-o epocă în care ziarele încă nu apăruseră, ceea ce face imposibil de urmărit cu exactitate înșiruirea evenimentelor din ultima săptămână a lunii ianuarie și primele zile din februarie; este însă puțin probabil ca negoțul cu lalele să fi încetat irevocabil fără niște semne prealabile și doar din cauza unei licitații eșuate la o singură tavernă din Haarlem. Pesemne că în ultimele săptămâni negoțul devenise tot mai anevoios peste tot în Olanda, comercianților poate că le era din ce în ce mai greu să ridice prețurile în același ritm amețitor, câteva exemplare de lalele probabil că-și atinseseră valoarea maximă, iar numărul de furnizori dornici să vândă ajunsese mai mare decât al celor încă dispuși să cumpere. Nu este prea fantezist să presupunem că, înainte cu o zi sau două de nefericitul târg de la Haarlem, asupra negustorimii din Haarlem și Amsterdam se pogorâse un sentiment general de neliniște și teamă, aidoma ceții cleioase de toamnă prăvălite dinspre Zuyder Zee. Comercianții de lalele așteptaseră momentul în care avea să se întâmple ceva, iar momentul acela sosise.

În mod cert, zvonuri cum că piața nu avea cum să mai crească pluteau deja în aer dinainte de întrunirea fatală din Haarlem de pe 3 februarie, câțiva cumpărători pierzându-și încrederea că investițiile lor ar mai putea să le aducă profit sigur. Încă de la sfârșitul lui decembrie, un spițer și cultivator de bulbi pe nume Henricus Munting, din orașul Groningen, reușise să încheie o afacere profitabilă – vânzarea unui pumn de bulbi pe 7.000 de guldeni unui individ din Alkmaar –, dar numai după ce îi promisese temătorului client că, în situația în care prețurile vor scădea înaintea verii lui 1637, acceptă să anuleze vânzarea și să primească numai 10% din prețul convenit. Cu două zile înainte de prăbușirea pieței, la o cină festivă organizată de Pieter Wynant la reședința lui din Haarlem, Henrik, fratele mai mic al lui Pieter, a săcâit toată seara o invitată, doar-doar o convinge-o să achiziționeze o livră de lalele Switsers contra sumei de 1.350 de guldeni. Doamna vizată de Henrik era o văduvă bogată pe nume Geertruyt Schoudt, care se cam codea și nu se lăsa convinsă să cumpere. Abia când un alt oaspete la dineu, un boiangiu de prin partea locului, Jacob de Block, s-a oferit să garanteze prețul pentru următoarele opt zile, doamna Schoudt a cedat și a cumpărat bulbii.

Colapsul pieței de lalele după data de 3 februarie a fost într-atât de categoric, că nu a mai rămas practic nici un document care să arate cam ce sume s-au vehiculat pentru vânzarea de bulbi în primăvara lui 1637. Se pare că singurii cumpărători care au mai rămas pe piață erau cunoscătorii de lalele și poate câțiva florari a căror avere nu depindea întru totul de aceste flori. Numai exemplarele cele mai rare și rafinate mai aveau șansa să fie comercializate. După o mărturie din epocă, un bulb de lalea care până atunci se vânduse pe 5.000 de guldeni ajunsese la prețul de 50 de guldeni. În luna mai, un strat de lalele care în ianuarie s-ar fi dat cu 600–1.000 de guldeni se spune că ar fi ajuns să se vândă cu 6 guldeni, în timp ce pentru o colecție de bulbi în valoare de 400 de guldeni în plin avânt al tulipomaniei se cerea de-acum modesta sumă de 22 de guldeni și 1 stuiver. Din aceste prețuri deducem că, atunci când reușeau să fie

vândute, lalelele nu atingeau decât puțin peste 5% din vechea valoare, iar adesea chiar 1% sau mai puțin.

Prăbușirea a fost cu adevărat uluitoare. Chiar dacă nu s-a instaurat simultan în toate orașele contaminate de nebunia lalelelor – deși e foarte probabil să se fi declanșat totuși deodată –, este sigur că năruirea comerțului cu lalele nu a luat mai mult de trei, cel mult patru luni. Prin urmare, a fost cu mult mai rapidă și mai completă decât cea mai notorie catastrofă financiară din istorie, crahul de pe Wall Street din 1929, cu marea recesiune care i-a urmat. În acel caz, a durat peste doi ani până când prețurile acțiunilor au atins cel mai de jos punct, dar chiar și atunci tot reprezentau 20% din vechea lor valoare.

În vârtoarea buimăcelii, puțini florari se pare că au priceput cu exactitate de ce căzuse piața lalelelor într-un mod așa de spectaculos. Însă dacă privim retrospectiv, nu e deloc greu să ne dăm seama că a fost inevitabil să se ajungă la colaps financiar. Ca un soare, mania lalelelor arsese luminos și constant atâta timp cât încă se găsea combustibil care să o alimenteze, sub forma unui stoc constant de bulbi. Numai că în iarna 1636–1637, cererea de lalele a depășit resursele acestuia și atunci mania a început, efectiv, să consume tot ce avea în jur. Au fost puse în circulație lalele care se vindeau la livră sau din soiurile banale, monocromatice, astfel că, pe o piață unde până mai ieri disprețuitele Switser sau Witte Croon ajunseseră să se vândă cu peste 1.000 de guldeni livra, florarii olandezi se tocmeau până la ultimul bulb pe care puteau să pună mâna.

Odată ce au început să se vândă chiar și aceste *vodderij*, nu mai aveau cum să apară pe piață variante noi la prețuri acceptabile. Absența bulbilor ieftini însemna, pe de altă parte, imposibilitatea florarilor debutanți de a mai pătrunde pe piață: cine își mai permitea să facă asta când și cele mai ieftine pachete se vindeau pe zeci, dacă nu sute de guldeni? O parte din comercianții deja activi începuseră să vândă și să-și strângă profitul, astfel că un număr tot mai mic de florari aflați în posesia unui capital limitat trebuiau să susțină cumva o creștere de preț constantă și rapidă. Mai devreme

sau mai târziu, chiar și aceia care tot mai credeau că afacurile cu lalele sunt cât se poate de sănătoase aveau să ajungă în imposibilitatea de a-și mai permite încă o creștere de preț, ca să evite să se compromită. Așa se face că, până la începutul lui februarie, banii și bulbii – cele două resurse care au alimentat nebunia pentru flori – se epuizaseră. Și tot aiodoma unui soare care și-a consumat ultimele resurse de energie, mania lalelelor a devenit la final o supernovă, într-un ultim avânt nebunesc înainte de a se prăbuși sub propria-i forță gravitațională.

Astfel se justifică crahul, dar nu și prăbușirea totală a prețurilor. Explicația pentru această catastrofă se regăsește în extraordinara rapiditate cu care bulbii treceau de la un afacerist la altul în perioada cea mai efervescentă a boomului. În mai toate piețele de valori unde se cumpără speculativ, anticipând creșterea prețurilor, numite azi *bull markets*, există și *bears*, adică persoane care își țin capitalul în așteptarea unei scăderi a prețurilor, astfel încât să poată cumpăra acțiuni valoroase mai ieftin. Numai că majoritatea lalelelor care fuseseră negociate în ultimele două luni de nebunie – care de altfel se și vindeau la livră sau, câteva soiuri, la mia de *azen* – erau cu totul lipsite de valoare. Nu exista cerere pentru ele, nici un cunoscător nu le-ar fi plantat, deci nu aveau valoare decât pentru cei care le negociaseră. Așadar, un speculant al pieței în scădere nu avea ce anume să exploateze.

Ba, mai rău, se pare că tulipomania i-a prins în tăvălugul ei pe toți cei care au avut de-a face cu târgurile din taverne. Puțini florari intraseră în afaceri cu un capital cât de cât serios, iar acum aproape toți se vedeau prinși în lațul destul de încâlcit al obligațiilor create de tranzacțiile cu lalele. Foarte mulți dintre ei își vânduseră sau își ipotecaseră puținele posesiuni pentru a-și finanța primele investiții pe piața bulbilor. Cei aflați într-o astfel de situație disperată aveau de înfruntat nu o simplă pierdere, ci ruinarea; iar în secolul al XVII-lea, chiar și în Republica Olandeză, a fi ruinat însemna nu numai căderea în mizerie, dar și condamnarea la azilul de săraci ori foametea și, posibil, chiar moartea prematură. Ultimul lucru care le-ar mai fi trebuit acestor

oameni era să liciteze din nou pentru vreo lălea. Toți florarii deveniseră de-acum vânzători.

Dar asta nu înseamnă că prețurile au picat imediat și simultan în toate provinciile olandeze. Au fost câțiva florari care au mers dintr-un oraș în altul, dar cei mai mulți au rămas pe loc, ceea ce a făcut ca veștile să circule cu un decalaj de o zi, două. Oricum, comerțul olandez cu lălele însemna de fapt mai multe piețe separate, fiecare specifică unui anumit centru prins în nebunia bulbilor. Prețurile erau defazate de la un oraș la altul, florarii comercializau bulbi feluriți, iar negustorii din taverne erau sensibil diferiți unii față de alții pe toată întinderea Republicii.

Prin urmare, deși poate în Haarlem afacerile cu lălele se prăbușiseră, pentru scurt timp ele continuau să aibă succes prin alte locuri. În Amsterdam – unde veștile despre catastrofa din Haarlem trebuie să fi ajuns de miercuri –, vineri, pe 6 februarie, încă se mai încheiau tranzacții, așa cum o arată atestarea unei achiziții de o livră de lălele Switser contra sumei de 1.065 de guldeni la târgul dintr-o tavernă numită Nunta Menonită. Dar deja din ziua următoare, 7 februarie, avem dovezi că și comerțul din Amsterdam începea să dea semne de criză. Un florar pe nume Joost van Cuyck a licitat 1.100 de guldeni pentru altă livră de lălele Switser, deținute de Andries de Bosscher, numai că se pare că van Cuyck se cam îndoia că ar fi făcut un târg bun, din moment ce i-a cerut lui de Bosscher să-i garanteze că prețul nu va scădea. De Bosscher i-a prezentat un coleg pe nume Pieter van de Cruys, care i-a promis că-i va da 1.200 de guldeni pe bulbi, dar nici măcar asta nu l-a liniștit pe deplin pe van Cuyck. Temerea lui era că van de Cruys nu avea suficiente resurse cât să onoreze garanția, astfel că pe 11 februarie a mers împreună cu de Bosscher la un notar pentru a consemna învoiala și a o legaliza. Ceea ce înseamnă că târgul încă funcționa la opt zile după ce florarii din Haarlem nu mai reușiseră să vândă bulbi cu 1.000 de guldeni livra și că negoțul din Amsterdam a mai rezistat încă cel puțin o săptămână după prima fază a crahului. Oricum, evidenta îngrijorare a lui van Cuyck denotă că o anumită neliniște începuse să submineze încrederea în centrele comerțului cu

lalele rămase încă în picioare, odată ce veștile despre Haarlem se răspândeau.

Același lucru avea să se petreacă și în sud. La Haga au continuat să se încheie târguri profitabile până pe 4 februarie. Cel puțin la această dată știm că a tranzacționat Jan van Goyen, un artist bine cunoscut, cel mai important peisagist din Provinciile Unite. Van Goyen era fiul unui cizmar, iar succesul ca pictor îi adusese o bogăție la care nici nu îndrăznise să viseze în tinerețe. Tatăl lui, un fin artist amator care reușise să strângă suficient cât să aibă o casă a lor, suferea de accese de nebunie și într-un final a fost închis într-un azil din Leiden; așa a ajuns Jan să treacă singur prin anii de ucenicie la maestrul Esaias van de Velde, în Haarlem, și să-și facă un renume grație tablourilor lui cu dune de nisip și peisaje cu ape curgătoare. Chiar dacă nu avea o avere fabuloasă, a folosit banii pentru a specula pe piața imobiliară și apoi pe cea a lalelelor, pornind cu achiziția a zece bulbi de la Albert van Ravensteyn, primar al Hagăi, pe 27 ianuarie 1637, iar opt zile mai târziu, a alți patruzeci, pentru care a plătit 912 guldeni, plus două tablouri ale sale. Următoarea afacere a lui van Goyen, încheiată chiar a doua zi după căderea prețurilor din Haarlem, s-a ridicat la un total de 858 de guldeni. Dar, la scurt timp după ce pictorul s-a învoit să cumpere florile, a picat și piața din Haga, lăsându-l într-o dificultate financiară extremă.

Disperarea negustorilor de bulbi a fost exacerbată de faptul că marea majoritate a florarilor contribuiseră, ca și Gaergoedt, la *windhandel*, ceea ce înseamnă că, atunci când piața s-a prăbușit, încă mai aveau de respectat contractele cu livrare la termen pe care le încheiaseră. Practic, problema tuturor negustorilor era că făcuseră depozite în lalele care acum nu mai valorau nimic, iar peste numai câteva luni, când bulbii aveau să fie dezgropați, urmau să fie nevoiți să scoată din buzunar sume adiționale serioase pentru a-și achita marfa contractată. Pentru mulți, singura opțiune rămânea neplata.

Așadar, colapsul de pe piața lalelelor a avut consecințe severe și asupra celor care apucaseră să-și vândă bulbii înainte de căderea prețurilor și despre care s-ar fi crezut că

au rămas cu un profit frumuşel. Printre cei afectați de această situație se numărau orfanii lui Wouter Winkel, care aveau să fie implicați în cel puțin două procese după licitația de la Alkmaar. Unul a fost intentat de un negustor de lalele pe nume Gerrit Amsterdam; acesta a depus plângere din cauza bulbului de lalea Verbeterde (cuvânt care înseamnă „îmbunătățit“) Boterman, de 563 de *azen*, pe care îl obținuse contra sumei de 263 de guldeni și care se dovedise a fi doar un banal Boterman, deci valorând cu mult mai puțin decât plătitise el. Cealaltă acțiune în instanță l-a implicat pe Willem Lourisz., un florar din Heemskerk, de lângă Haarlem. Licitase 512 guldeni pentru un bulb de lalea *Rosen*, varietatea Anvers Vestus, cu mențiunea că suma va fi achitată atunci când laleaua avea să înflorească satisfăcător. La un an și jumătate după licitație, Lourisz. nu-și achitase încă datoria, astfel că Jacob van der Meer și Jacob van der Gheest, cei doi regenți de la orfelinatul din Alkmaar care reprezentau interesele copiilor Winkel, au fost obligați în cele din urmă să-l dea în judecată pentru neplată. Regenții au jurat că l-au invitat pe florar în repetate rânduri să își verifice floarea și să își achite datoria. Pentru a se apăra, Lourisz. a venit cu explicația – destul de subțire, de altfel – că ar fi stabilit o întâlnire cu van der Meer în fața grădinii în care creștea bulbul, pentru o dimineață din mai 1637, numai că regentul nu a apărut, așa că, după ce a așteptat o jumătate de oră, florarul a plecat. Van der Meer l-a contrazis indignat, susținând că nu au stabilit nici o întâlnire, că laleaua a înflorit magnific și că a putut fi văzută timp de mai multe săptămâni, motiv pentru care trebuie achitată, așa cum fusese înțelegera.

Situația cultivatorilor era ceva mai bună decât a florarilor. Chiar după ce târguielile de prin taverna au încetat, cunoscătorii au continuat să plătească sume fabuloase pentru anumite lalele. Pe 17 martie, un negustor din Haarlem pe nume Dirck Boortens avea să vândă mai mulți bulbi, printre care un Admiraal Liefkens și un Saeyblom, unui anumit Pieter van Welsen contra sumei de 11.700 de guldeni. Van Welsen a mers să-și vadă florile la mijlocul lui aprilie, când a descoperit că unele se aflau într-o stare nu tocmai

bună, prin urmare Boortens a mai scăzut 300 de guldeni din prețul inițial. Van Welsen nu pare să fi fost prea îngrijorat de colapsul din taverne, din moment ce n-a avut nici o problemă să plătească noua sumă de 11.400 de guldeni, ce urma să fie achitată în trei etape: 4.000 de guldeni în iunie, 3.700 la sfârșitul lui august și restul de 3.700 de guldeni în prima zi a lunii februarie 1638. Aceasta era o înțelegere privată între doi iubitori sinceri de flori, care probabil că nu și-au bătut niciodată capul cu tulipomania din jurul lor și care își permiteau foarte bine să dea 10.000 de guldeni, poate și mai mult, pe niște plante de care aveau să se bucure doar câteva săptămâni pe an. Dar chiar și printre negustorii de lalele înstăriți și de clasă mai apăreau din când în când semne de optimism privind situația pieței. Jan Quaeckel, bogatul cultivator din Haarlem care deținea Strugurele de Aur, s-a dus la licitația de la Alkmaar în ziua imediat următoare prăbușirii prețurilor în tavernele din orașul său și a avut totuși curajul de a oferi 3.260 de guldeni pentru niște bulbi deosebiți din colecția lui Wouter Winkel. Iar în mai 1637, Jan Admiraal – distinsul negustor din Amsterdam care creștea lalele în grădina din spatele casei sale de pe exclusivistul canal Prinsengracht – a acceptat să-i garanteze clientului său Paulus de Hooge un profit de cel puțin 20% în următoarele douăsprezece luni la orice lalea pe care avea să o cumpere din grădina lui Admiraal.

Și totuși, colapsul economic din taverne amenința să-i falimenteze nu numai pe florari, ci și pe foarte mulți crescători de bulbi. Toți cultivatorii care, în timpul tulipomaniei, căzuseră pradă tentației de a-și extinde afacerea vânzând bulbi și florarilor, nu numai specialiștilor, aveau să fie afectați, iar criza era destul de serioasă cât să-i facă să se mobilizeze cu o iuțea fără precedent. Chiar de pe 7 februarie, la numai patru zile după prăbușirea prețurilor din Haarlem, cultivatorii din provinciile Olanda și Utrecht au stabilit să organizeze o întrunire generală la Amsterdam pentru a discuta posibilitățile de limitare a pagubelor produse de colapsul prețurilor. Chiar și într-o țară de mărimea Provinciilor Unite erau orașe aflate la două zile distanță unul de celălalt, iar decizia denotă că reacția cultivatorilor

a fost extraordinar de rapidă. Nu se poate explica decât printr-o temere acută privind viitorul lor.

Cu o singură excepție, și anume Rotterdam – cultivatorii de aici au trimis o scrisoare prin care își dădeau acordul de a respecta decizia majorității –, din fiecare dintre cele douăsprezece orașe și districte implicate serios în afacerile cu lalele au fost aleși reprezentanți care să participe la această adunare. Foarte mulți cultivatori renumiți pe piața bulbilor de lalele, printre care Francisco da Costa din Vianen, Barent Cardoes și Willem Schonaeus din Haarlem și François Sweerts din Utrecht, aveau să pornească la drum spre Amsterdam împreună cu personaje mai puțin cunoscute, cum ar fi W.J. Sloting din Leiden și Claes Heertgens, reprezentant din Streeck, o fâșie de pământ favorabil creșterii lalelelor situată între trei orașe din Frizia de Vest: Hoorn, Enkhuizen și Medemblik.

Marea adunare a cultivatorilor a avut loc pe 23 februarie. Până la acea dată, comerțul cu lalele probabil că ajunsese peste tot un haos total, căci se pare că delegații nu și-au mai pierdut timpul cu discuții privind o eventuală șansă de a fi resuscitat. Consfătuirea, în schimb, avea să se axeze pe modul în care ar putea să-și diminueze pierderile.

Din anumite puncte de vedere, problemele cultivatorilor erau cam la fel de grave ca acelea ale florarilor. Cei mai mulți dintre ei făcuseră cheltuieli substanțiale în decursul ultimului an prin achiziția de bulbi și vlăstari, prin amenajarea și întreținerea grădinilor și, posibil, prin extinderea activității din nevoia de a acoperi cererea din ce în ce mai mare. Acum se confruntau cu o situație delicată: li se datorau sume colosale din partea unor clienți care plătiseră doar o mică parte și vânduseră lalelele mai departe altor comercianți. În multe cazuri, drepturile de posesiune se pierduseră în șirul încâlcit al tranzacțiilor și învoielilor făcute în timpul euforiei. Era suficient ca un singur florar implicat în astfel de înțelegeri să fie incapabil să își achite datoriile, ca tot lanțul să fie compromis, iar cultivatorii, aflați la unul dintre capetele acestuia, să nu mai aibă nici o speranță de a-și primi, la data scadentă, în iunie, banii pentru bulbii vânduți.

Toate aceste probleme trebuie să fi fost dezbătute în timpul întrunirii de la Amsterdam. Soluția cultivatorilor a fost, în esență, de a se preface că mania nu a existat. La încheierea respectivei adunări, majoritatea a validat decizia că acele tranzacții făcute înainte de ultima plantare vor fi considerate în continuare viabile, cumpărătorii având dreptul de a anula orice achiziție încheiată din 30 noiembrie 1636 până la data curentă, cu condiția de a achita 10% din prețul de vânzare, ca o compensație. Singurii care au refuzat să semneze înțelegerea au fost reprezentanții cultivatorilor din Amsterdam.

Pentru a susține acest compromis, cultivatorii făceau o încercare oarecum cinică de a reduce la minimum pierderile cu care se confruntau. Știau prea bine că majoritatea bulbilor vânduți înainte de sfârșitul lui noiembrie fuseseră cumpărați de cunoscători și de comercianții bogați, care își permiteau să se achite integral de datorii. Abia în decembrie și ianuarie intraseră în afaceri florarii mai săraci, când piața a și explodat, declanșându-se adevărata tulipomanie. Să mai scoată banii de la acești oameni era cu totul altceva, iar prin soluția adoptată la Amsterdam se recunoștea acest lucru.

În *Samenspraecken...*, Waermondts îi explică lui Gaergoedt cum urma să se desfășoare, practic, planul cultivatorilor. Dacă un bulb vândut inițial pe 30 de guldeni s-a revândut de trei ori, să zicem cu 60, 100 și 200 de guldeni, atunci cel care a oferit 200 de guldeni are posibilitatea de a scoate banii și a păstra floarea. Dacă nu o mai vrea, trebuie să-i plătească 20 de guldeni celui care i-a vândut-o, astfel încât să anuleze înțelegerea. Dreptul de posesiune asupra florii se întoarce deci la florarul care a oferit 100 de guldeni; acesta poate alege să păstreze bulbul sau să-i plătească suma compensatorie de 10 guldeni celui de la care a cumpărat-o. Deși Waermondts nu spune asta, putem presupune totuși că intenția cultivatorilor a fost ca, dacă fiecare contract va fi respectat, toate celelalte din lanț – inclusiv vânzarea inițială, a cultivatorului – să fie onorate. Dacă nici unul dintre florari nu va păstra bulbul, acesta se va întoarce la cultivator, care va primi 10% din prețul de vânzare drept compensație.

Atunci, dacă ar putea, ar avea toate drepturile să vândă lăleaua oricărui alt doritor.

Nu se știe de ce anume au refuzat cultivatorii din Amsterdam să valideze această învoială, dar ne putem închipui cât de șocați au fost de larghețea cu care colegii lor propuneau capitularea. La urma urmei, cei care creșteau lălele aveau tot dreptul, din punct de vedere legal, de a-și cere prețul întreg asupra produsului lor. Numai din pur pragmatism, cu gândul că – dincolo de ce e bine și ce e rău – ar fi însemnat o mare pierdere de vreme să târăști sute de datornici insolvenți prin tribunale, au ajuns cei mai mulți să accepte această soluție, prin care practic își anulau prin semnătură dreptul asupra miilor de guldeni. Acei 10%, iar asta din prețul inițial de vânzare, nu din valoarea finală a lălelei, atinsă la apogeul tulipomaniei, trebuie să fi fost cam tot ce mai sperau aproape toți cultivatorii să recupereze din catastrofă.

Problema era că până și această sumă modestă putea să fie destul de greu de obținut. Nu puteau decât să-i roage pe cumpărători să accepte această soluție de compromis, dar nu aveau cum să le impună asta. Iar cum pentru majoritatea florarilor era greu să spere că-și vor achita măcar o zecime din datorii, în condițiile în care nu li se plăteau bulbii pe care apucaseră să-i vândă altora, șansele erau destul de slabe să fie convinși de cultivatori, atâta timp cât nu erau obligați să o facă. „Atunci când îmi va plăti cumpărătorul, o să-ți plătesc și eu ție“, îi promite Gaergoedt unui creditor, în *Samenspraecken*... După care adaugă un avertisment de rău-augur: „Doar că nu mai dau de el.“

Era de-acum evident că problemele tranzacțiilor cu lălele nu aveau cum să fie rezolvate doar de comercianți. Se impunea intervenția unei autorități mai înalte, care să stabilească cine fuseseră proprietarii de drept ai miilor de lălele care se cumpăraseră și se vânduseră înainte de februarie 1637 – și, cel mai important, cine trebuia să le plătească. Mai mult, orice soluție de compromis s-ar fi găsit, era necesar ca aceasta să fie susținută de forța legii.

Mania bulbilor avea să devină o problemă a curților judecătorești. Și în timp ce se audia depoziția lălelei, la bară aveau să fie aduși criticii acestei flori.

13. Zeița desfrâului

N-a fost om în Provinciile Unite care să iubească lalelele mai mult decât Claes Pietersz. din Amsterdam, poate cel mai de succes medic din întreaga Republică. Pe când alții au plantat, au comercializat și chiar au făcut averi pe seama acestei flori, Pietersz. și-a schimbat numele în cinstea ei. A devenit, la propriu, Doctorul Lalea.

Claes Pietersz. a început să se transforme în Nicolaes Tulp (adică „lalea“ în neerlandeză) din 1621, când floarea abia începea să fie în vogă în rândul celor mai bogați și mai influenți regenți. Laleaua i-a servit și ca emblemă personală. În 1622, când a fost numit membru senior al consiliului orășenesc din Amsterdam și a trebuit să-și aleagă un blazon, Tulp a ales ca scutul să-i fie împodobit cu o delicată lalea *Rosen*, cu văpăi stacojii. Sigiliul lui de consilier imprima o floare în ceara roșie de pe sutele de documente oficiale pe care le semna. Iar când se întorcea acasă, după o lungă zi de trudă în folosul cetății, tot o lalea avea să-l întâmpine – se spune că una dintre cele mai elegante lalele Admirael –, pictată pe o tăbliță ce se legăna în vânt deasupra ușii principale a elegantei sale case din Prinsengracht.

În timp, tânărul doctor Tulp (nu împlinise încă treizeci de ani când și-a schimbat numele) avea să se ridice la un rang deosebit de înalt. S-a împrietenit cu Rembrandt și i-a devenit model pentru una dintre cele mai cunoscute picturi ale sale, *Lecția de anatomie a doctorului Tulp*, în care apare ca un medic distins – un bărbat înalt, zvelt, cu mustăți și barbă –, ocupat cu disecția unui criminal recent executat.

Contemporanii îl știau pe Tulp ca botanist, care promova cu entuziasm beneficiile medicinale ale ceaiului – îl prescria ca antidot pentru moleșeală și crampe –, și om politic de succes, ales de nu mai puțin de patru ori primar al Amsterdamului. De asemenea, avea renumele de calvinist riguros, al cărui dispreț principial pentru bețiile crunte de la serbările ce însoțeau prin tradiție chiar și cele mai pretențioase nunți olandeze l-a mânat să înainteze o lege pentru care mai este pomenit și astăzi: „Legea somptuară“ din Amsterdam, din 1655, prin care devenea un delict să organizezi o petrecere de nuntă cu mai mult de cincizeci de invitați sau cu durata de peste două zile.

Nu este de mirare, așadar, că dr. Tulp detesta profund excesele bahice de la târgurile din taverne. În particular, a rămas un fin cunoscător al florii adorate până la finalul vieții, de altfel destul de lungă; ba chiar, în 1652, când s-a retras din breasla chirurgilor, le-a oferit colegilor săi o cupă din argint în formă de lalea, cu o șopârlă care i se cățăra pe codiță, cerându-le ca pe viitor să o folosească pentru ultimul toast de la nenumăratele banchete ale breslei. Dar pentru publicul larg, după 1637, Nicolaes Tulp a preferat să nu mai fie asociat cu celebra floare al cărei nume îl purta. A dat jos însemnul din fața casei de pe Prinsengracht, a evitat să-și mai afișeze blazonul. Dr. Tulp era rușinat de excesele tulipomaniei.

Și nu era singurul. Adolphus Vorstius – profesorul care i-a urmat lui Clusius la catedra de botanică de la Universitatea din Leiden și ținea cursuri de două ori pe săptămână în *hortus*-ul de acolo, printre plante și ierburi – fiind dezgustat de vulgaritatea negustorimii și isteria oamenilor pentru bulbi, a hotărât să distrugă orice lalea care-i apărea în cale, secerându-le pe toate cu un toiag. Chiar și cei care nu luaseră parte la nebunia generală a lalelelor împărtășeau, foarte ades, disprețul specialiștilor față de florari. În ultima fază a tulipomaniei, mulți oameni de rând începuseră să-i numească pe negustorii din taverne, batjocoritor, *kappists*. Aceasta era o mare ofensă, căci pentru olandezii din acea epocă de aur porecla denumea un nebun cu o scufie de bufon pe cap.

Dar nu toți criticii tulipomaniei s-au limitat la glume și insulte. Unii dintre ei, cu precădere cei mai religioși membri ai societății olandeze, au adoptat o poziție ceva mai rigidă, acuzându-i pe comercianții de lalele că s-ar îndepărta de la virtuți creștine precum milostenia și cumpătarea. Chiar și înainte de colapsul total al comerțului cu lalele, mai mulți oponenți virulenți ai maniei au publicat critici la adresa negoțului cu bulbi. Forma preferată era pamfletul și, începând cu ultimele luni ale lui 1636, din mașinile de tipărit olandeze au curs tomuri de salve de tun la adresa nebuniei stârnite de această floare.

Cele mai multe texte erau satire obscene. Cu doar câteva excepții, ele o aveau ca personaj central pe Flora, cea mai desfrânată dintre zeitățile romane. Potrivit legendei, Flora a fost o curtezană renumită de la începuturile Romei, care a lăsat moștenire orașului atât de multe obiceiuri imorale, încât romanii, în semn de recunoștință, au deificat-o. Așa a ajuns zeiță a florilor și protectoare a prostituției, iar plăcerea pamfletelor olandeze consta mai ales în a face paralele facile între prostituata de la Roma și prețuitele lalele care treceau cu mare iuțeală de la un negustor la altul în perioada de glorie a tulipomaniei. Aveau să le amintească cititorilor că Flora își făcuse un obicei din a se vinde celui care dădea mai mult, iar prețul ei crescuse într-atât, încât nici un bărbat nu-și mai permitea să o țină prea mult pentru sine. Chiar dacă fiecare amant era mai bogat și mai generos decât cel dinainte, ea i-a ruinat pe toți cu pretențiile tot mai exagerate de a i se face dovada devotamentului. Și după ce a ajuns în panteonul latin și s-a căsătorit cu Zefir, vântul dinspre apus, Flora s-a arătat a fi incapabilă de a-și potoli poftele. Nu a durat mult până ce i-a pus coarne proaspătului soț, făcându-și de cap cu Hercule.

Parteneră necredincioasă, iubită lacomă – iată metafora perfectă. În ochii pamfletarilor, negustorii de lalele din Olanda nu erau altceva decât ultimii dintr-un lung șir de bărbați care se abandonaseră în brațele acestei zeițe a desfrâului, care apoi avea să-i înșele fără scrupule. Multe texte tipărite în acea perioadă făceau aluzie la sărăcia lucie a florarilor și purtau titluri de tipul *Patul de suferință al*

Florei sau, ceva mai explicit, *Decăderea mării desfrânate a grădinilor, malefica zeiță Flora*. Altele conțineau plângeri fictive ale unor florari care căzuseră pradă mreжелor unei idolițe false, păgâne. Într-un atac de acest gen, un țesător povestește cu înverșunare cum a fost el sedus de Flora. Într-alt text, intitulat răzbunător *Plângere împotriva păgânilor bulbi turcești de lalea*, Flora și celelalte spirite ale pământului poruncesc ca, dacă laleaua și celelalte ierburi și plante nu se vor întoarce în locul de baștină, asupra lumii să se abată năpasta molimelor și o vreme cumplită. Tonul general este de luptă cu o forță superioară care, deși promisese totul, nu le-a oferit absolut nimic acelora suficient de naivi cât să se încreadă în ea.

În același timp, pamfletarii revărsau torente de versuri sarcastice, aceste prime opere memorabile, bogate în detalii despre comerțul cu lalele, dezvăluind mult despre ridicolul cu care s-au confruntat florarii după căderea prețurilor. O pictură realizată de Pieter Nolpe (care mai târziu avea să fie gravată în alamă de către artistul Cornelis Danckerts) purta interminabilul titlu *Scufia de bufon a Florei, sau Scene din remarcabilul an 1637, când nebunii și-au furat între ei căciula, bogătanii trândavi și-au pierdut averile și cei cu scaun la cap s-au pierdut cu firea*. Tabloul lui Nolpe îi prezintă pe negustorii de lalele strânși într-o cârciumă numită „Sub semnul bulbilor nebuni“, care are de fapt forma unei scufii imense de bufon. Steagul din fața hanului ilustrează doi bărbați încăierându-se. În prim-plan, niște oameni care duc coșuri și împing roabe pline cu bulbi se îndreaptă spre o grămadă de bălegar pentru a arunca lalelele, de acum fără nici o valoare; trei grădinari stau de pază, în timp ce Belzebut, cu o undiță în mână, încearcă să prindă niște contracte de lalele fără valoare. În mâna dreaptă, diavolul ține o clepsidră, care arată că timpul s-a cam scurs pentru afacerile cu lalele. În fundal se văd o casă dărăpănată și zeița Flora, călare pe un măgar, făcându-le semn oamenilor dintr-un grup mânios să nu se apropie de ea. Textul de sub pictură ne explică faptul că mulțimea o alungă pentru „preacurvie“.

Atacuri asemănătoare la adresa clară a tranzacțiilor cu lalele au continuat să apară și în anii următori, astfel că această mărturie artistică atestă faptul că mania a avut un impact considerabil și asupra celor care nu au fost participanți activi. În 1640, Chrispijn van de Passe (același van de Passe al cărui album *Hortus Floridus* contribuise la impunerea modei lalelelor cu mai bine de două decenii înainte) a gravat o ilustrație celebră, intitulată *Floraes Mallewagen* (*Corabia cu nebuni a Florei*). În această imagine, zeița este înfățișată ca o femeie în floarea vârstei îmbrăcată într-o rochie cu decolteu adânc, aflată la cârma unui iaht de uscat plin cu negustori cherceliți ce poartă pe cap scufii de bufon. Respectivile figuri alegorice sunt etichetate ca „Speranța zadarnică”, „Pilangiu” sau „Strânge la ciorap”. Iahtul pare să se dezintegreze pe măsură ce e cârmit pe plaja dinspre Haarlem spre mare și afișează însemnele care nu demult atârnavă la intrările unor taverne din oraș, acelea în care s-a desfășurat tulipomania – Gemenele Albe, Găinușa și încă alte patru-cinci. O maimuță se cațără pe catarg și se ușurează peste personajele de dedesubt. Flora, care stă la pupă, ține într-o mână un buchet cu cele mai râvnite lalele: Generael Bol, Admirael van Hoorn și (desigur) o *Semper Augustus*; altele, printre care o Gouda și o foarte valoroasă *Viceroy*, așteaptă pe nisip să fie strivite de roțile iahtului. Drăcovenia pe roți se îndreaptă spre mare, urmărită de o ceată de negustori de lalele aspiranți care încearcă să o prindă din urmă, în scurtu-i iureș către nimicire. Sunt țesători care, în fuga lor, calcă în picioare toate instrumentele de care s-au servit în fosta meserie. În cele patru colțuri ale gravurii, van de Passe a făcut mici medalioane. Într-unul apare celebra grădină din Gouda a cultivatorului de bulbi Henrik Pottebacker, iar în celelalte sunt redată scene de tavernă din Haarlem și Hoorn. Piesa centrală a imaginii, iahtul de uscat zorind spre mare, este o metaforă puternică a fatalelor afaceri în vânt.

În același an în care van de Passe realiza gravura corăbiei cu nebuni, Jan Brueghel cel Tânăr avea să creeze ambițioasa pictură intitulată *Alegorie a nebuniei lalelelor*. Brueghel a

fost cel mai important pictor de flori al epocii de aur olandeze. Deși câțiva critici moderni spun că avea un stil cam rigid, tablourile lui cu flori sunt pline de viață, însuflețite de abundența micilor detalii, de pildă insectele care mișună pe frunze. *Alegoria...* este o lucrare extrem de vie, caracterul ei narativ amintind de caricaturile realizate mai târziu de englezii Cruikshank ori Gillray. Douăzeci și patru de florari cu înfățișare de maimuță sunt surprinși în plin ritual de comerț cu bulbi. Unul arată către niște lalele deschise, altul ține într-o mână o floare și în cealaltă punga cu bani. În spatele lor, mai multe maimuțe se ceartă cine să plătească pentru bulbii de-acum lipsiți de valoare, în timp ce un speculant este cărat către mormântu-i deschis prea devreme. În partea dreaptă a tabloului, două maimuțe participă la un banchet specific negustorilor de lalele, pe când o alta este adusă dinaintea unui judecător, pentru neplata datoriilor. Într-un colț, o maimuță vădit nemulțumită își face nevoile pe un răzor plin cu bulbi de lalele.

Aceste satire scabroase au avut, fără îndoială, un impact colosal. Chiar și o sută de ani mai târziu, mania lalelelor avea să rămână o rană deschisă și dureroasă în sufletul olandezilor și, în mare măsură datorită pamfletarilor și pictorilor din epoca de aur, simpla idee ca bulbii să mai fie comercializați vreodată pe asemenea sume imense le pare și astăzi multora de-a dreptul ridicolă. Totuși, pamfletele despre nebunia lalelelor rămân importante nu neapărat pentru ceea ce erau – niște fițuici efemere, de multe ori nu mai mari de-o pagină, ilustrate cu câte o xilogravură prost lucrată, tipărite în grabă și ieftin pe hârtie dintr-o pastă de lemn de proastă calitate, vândute la colț de stradă pe câțiva stuiveri bucata –, ci prin motivul pentru care au apărut. Câteva fuseseră scrise doar de divertisment; în Republica Olandeză, unde rata alfabetizării era ridicată, pamfletele reprezentau o sursă secundară de venit, utilă și profitabilă pentru oameni ca Adriaen Roman, tipograful oficial al guvernării din Haarlem. Roman, care a publicat cele trei dialoguri între Waermondts și Gaergoedts, îndrăznește să viseze la tiraje de 1.000–1.250 pentru edițiile obișnuite, în timp ce

pamfletele vestite precum *Samenspraecken...*, de pildă, care au fost tipărite de mai multe ori, aveau să ajungă în casele a 15.000 de oameni.

Însă cele mai multe erau scrise cu scopul precis de a influența opinia publică, fiind finanțate de cei cu o situație materială foarte bună, dar care nu fuseseră hărăziți cu talent literar. Aceștia angajau la negru niște scriitori care să le îmbrace ideile în versuri și niște tipografi care să publice și să distribuie textul rezultat. Adevărații scriitori din spatele lucrărilor – oameni ca Stephen van der Lust, un dramaturg din Haarlem care a compus patru pamflete despre nebunia lalelelor, sau Jan Soet, un autor satiric cu penița foarte ascuțită, autor a două pamflete – erau de cele mai multe ori persoane cu o situație financiară foarte precară; ei scriau cu rimă sau în dialoguri pentru a avea mai multă priză la omul de rând și cu intenția ca textele lor să fie citite cu voce tare publicului adunat prin taverna sau în alte spații de întrunire. Sponsorii din umbră, pe de altă parte, erau de obicei regenți și aristocrați care își urmăreau propriile interese.

Din această perspectivă putem înțelege și de ce mai multe pamflete apărute în Republica Olandeză în primăvara anului 1637 erau de o vădită inspirație religioasă. Cei care finanțaseră tipărirea textelor vedeau în negoțul cu lalele ceva lipsit de evlavie și imoral, astfel că îi condamnau pe aceia care se lăsaseră ispitiți, în nebunia lalelelor, de păcătosul gust al profitului. Pe de altă parte, se pare că se comandaseră și niște pamflete, ceva mai puține, ce-i drept, pentru a le ține isonul vechilor cultivatori și specialiști, care erau la fel de oripilați de tulipomanie ca și hieraticii critici ai comerțului nebunesc cu bulbi. Aceste atacuri, care adesea aveau un titlu grăitor, de tipul *Un nou cântec despre cunoscătorii care nu merg prin taverna, și de aceea doresc să nu fie amestecați cu florarii*, încercau să arate că adevărații iubitori ai lalelelor nu purtau nici o vină pentru nebunia care se pornise și că meritau în continuare a fi respectați. Totuși, argumentele lor nu le păreau tocmai solide celor care priveau comerțul cu lalele cu groază și dezgust, și este cam greu de crezut

că pamfletele de felul acesta s-au bucurat de un succes mai mare decât cele cu adevărat acide și agresive.

În timp ce scriitorii și artiștii plastici din Provinciile Unite îi batjocoreau pe aceia care pierduseră totul în mania lălelelor, autoritățile din Republică începeau să se arate preocupate de problema evitării unei catastrofe financiare.

Primul pas cu adevărat dificil era să se decidă cine ar putea să rezolve miile de contracte litigioase. Unicul lucru sigur era că aceste înțelegeri, în marea lor majoritate, trebuiau anulate; în aproape toate cazurile, așa-zii cumpărători nu-și mai doreau sau, și mai grav, nu-și mai permiteau să le respecte. Dar dacă trebuiau anulate după condițiile propuse de cultivatori – 10% din prețul inițial de vânzare – sau după cele favorabile florarilor (care sperau să fie absolviți de orice plată), asta era o cu totul altă problemă.

În circumstanțe normale, misiunea de a decide pe ce propunere se va merge ar fi trebuit să le aparțină regenților din fiecare oraș afectat de această nebunie – sau măcar să vină ei cu o soluție proprie. Dar, din punctul de vedere al guvernatorilor locali, tulipomania era o problemă mult prea complicată, așa că răspunsul lor nu avea să fie nici pe departe clarificator.

În Haarlem, orașul despre care avem cele mai multe informații, consiliul orașenesc a aprobat trei decizii în decurs de ceva mai mult de o lună, propunând ca disputele dintre florari să fie rezolvate în trei moduri diferite. Prima oară, regenții au decretat, pe 7 martie, să fie anulate toate tranzacțiile care fuseseră încheiate în jurisdicția orașului din octombrie și până la acea dată, aparent fără nici o clauză referitoare la plata vreunei compensații pentru vânzători. La nici cinci săptămâni, a venit a doua decizie, care practic o răsturna pe prima: cârmuitorii cetății cereau ca „persoanele care au cumpărat lălele în birturi să fie obligate să își achite tranzacțiile”. (Înaltele fețe nu explicau și cum anume ar fi putut miile de florari ajunși muritori de foame să facă rost de bani pentru a îndeplini acest ordin.) Ca apoi, o săptămână mai târziu, regenții din Haarlem să se răzgândească pentru a treia oară. De data asta, în loc să mai ofere o soluție,

preferau să se spele pe mâini de toată situația. Pasau problema instanței imediat superioare, mai precis parlamentului provinciei, Stările Olandeze, cu sediul la Haga, înaintând o petiție pentru reglementarea situației și sugerând adoptarea compromisului găsit inițial de cultivatori, în urma întrunirii lor de pe 23 februarie.

O asemenea șovăială era atipică pentru sobrii guvernatori ai Haarlemului, și este foarte posibil ca aceste răsturnări în politica oficială să fi apărut pe fondul unor presiuni zgomotoase dinspre părțile direct afectate: cultivatorii care își cereau dreptul de a fi despăgubiți integral, florarii care se milogeau să fie absolviți. Problema trebuie să fi fost îndelung dezbătută pe tot parcursul primăverii lui 1637, consilierii fiind ocărâți în repetate rânduri de negustorii de lalele dornici să vadă propria lor soluție pusă în aplicare. Frustrarea pe care au resimțit-o este ilustrată de o decizie emisă pe 17 martie, prin care se interziceau editarea și circulația pamfletelor agitatoare pe tema tulipomaniei, tipografii și librării fiind obligați să predea tot stocul de publicații jignitoare, pentru a li se da foc. Dorința regenților de a pasa chestiunea unei autorități de rang superior denotă că își recunoșteau incapacitatea de a găsi o soluție de compromis cât de cât acceptabilă.

Probabil că în mai multe locuri apăruseră proteste similare, și alte orașe olandeze înaintând petiții Stărilor Olandeze, la fel ca Haarlemul, cu scopul de a fi găsită o soluție care să reducă pierderile de ambele părți, atât pentru cultivatori, cât și pentru florari. Până la jumătatea lunii martie, *burgemeester*-ii din Hoorn le ceruseră delegaților lor de la Haga să facă tot ce le stă în putință pentru a lua odată decizia finală. Numai că și Stările, la fel ca orașele, înțelegeau că tulipomania era o problemă cu totul nouă și că necesita o atentă chibzuire. Cei însărcinați cu asta nu dispuneau de foarte multe informații pe baza cărora să-și clădească planul de soluționare, dacă e să ne luăm după exemplul Haarlemului, unde doar doi din cei 54 de regenți aflați la conducerea orașului în perioada 1636–1637 avuseseră legătură cu nebunia lalelelor, prea puțini dintre ei participaseră

la comerțul propriu-zis, iar bruma de informații lapidare pe care câteva orașe le prezentaseră la Haga nu aveau cum să le dea suficiente detalii pentru a-și face o imagine corectă. Stările au ales să înainteze problema către autoritatea juridică supremă din provincie, Curtea Olandei. Aceasta a solicitat informații suplimentare și, până ce ele aveau să sosească, și-a concentrat atenția pe alte chestiuni.

Astfel că, preț de mai mult de o lună, de la mijlocul lui martie până la sfârșitul lui aprilie, toți cei implicați în nebunia lalelelor – cultivatori și florari – s-au perpelit în agonia așteptării. Lalelele care valoraseră averi cu numai câteva săptămâni înainte își deschiseseră corolele în toate Provinciile Unite, dar, deși ele erau în floare, înseninând mohorâta primăvară olandeză, sute de florari nu făceau decât să tremure la gândul că vor ajunge la sapă de lemn, în timp ce mii de contracte, în valoare de milioane de guldeni, rămâneau nerezolvate.

Pentru aceia care luaseră parte activ la nebunia lalelelor, cea mai presantă grijă era să facă față catastrofei financiare iminente. Dar în același timp voiau să înțeleagă de ce se prăbușise piața. Desigur, puțini au fost cei care au recunoscut, măcar în sinea lor, că sunt, în parte, responsabili pentru dezastru. Era mult mai comod să se considere victime și, ca orice victimă, căutau explicații care să-i absolve de vină.

Mulți au început să creadă că nebunia lalelelor fusese de fapt un fel de fraudă. La o extremă se aflau cei care susțineau că au fost trași pe sfoară de ceilalți florari sau poate de cei care supervizaseră târgurile din taverne. La cealaltă extremă se poziționa un grup mai mic de oameni care-și băgaseră în cap ideea că tot comerțul cu lalele fusese în realitate o conspirație. O sursă anonimă chiar lansase ipoteza că piața fusese creată și controlată din umbră de o cabală formată din douăzeci, treizeci dintre cei mai bogați cultivatori și furnizori, care manipulaseră prețurile intenționat, în interes propriu. Cum reușise un astfel de grup să coordoneze toate activitățile derulate în zecile de orașe atinse de nebunia bulbilor nu mai era explicat.

Vina pentru tulipomanie a mai fost aruncată și pe alți umeri. Același scriitor care sugerase ideea cabalei avea să

vină și cu varianta potrivit căreia cele mai mari excese de pe piața cu lalele nu fuseseră altceva decât rezultatul unei manipulări din partea faliților, evreilor și menoniților, trei categorii aparte ale societății, numai bune să fie scoase țapi ispășitori. Cei căzuți în ruină demonstraseră, la urma urmei, că nu sunt în stare să adere la sfântul principiu olandez de a nu te întinde mai mult decât ți-e plapuma, se văzuseră obligați să dea socoteală pentru lăcomia lor, așa că puteau foarte bine să caute să se răzbune. Evreii, chiar dacă în Provinciile Unite aveau parte de un tratament semnificativ mai bun decât în Germania ori în Franța, în imaginarul colectiv erau asociați cu cămătăria și alte forme de câștig pe seama altora, fiindu-le mult timp interzis să se amestece prea mult cu restul populației; bărbaților nu li se îngăduia să inițieze conversații cu olandezele și era ilegal ca evreii să angajeze servitori creștini. Menoniții, la rândul lor, erau parțial proscriși. Făceau parte din secta anabaptistă și puteau fi recunoscuți lesne după felul în care se îmbrăcau (în negru din cap până-n picioare, cu haine lungi și pantaloni bufanți). Pe lângă faptul că refuzau să-și boteze copiii – lucru pe care olandezii dogmatici îl considerau deopotrivă o obligație morală și o necesitate, mai ales în acele vremuri, când mortalitatea infantilă rămânea foarte mare –, menoniții erau și pacifiști convinși, motiv pentru care nu acceptau să poarte arme. Nu aveau cum să fie bine văzuți din această pricină, în epoca în care Provinciile Unite încă mai duceau război cu Spania.

Numai că nici o acuzație dintre cele enumerate mai sus nu avea un fundament solid; este drept că nu deținem dovezi clare că n-ar fi existat un grup – cu excepția, poate, a cultivatorilor de lalele – care să se fi folosit de nebunia bulbilor pentru a-și urmări propriile interese. Într-adevăr, în tulipomanie au fost implicați și câțiva menoniți; unul dintre ei, Jacques de Clerq, un negustor care făcea afaceri cu țările baltice și Brazilia, cumpăra și vindea bulbi cu 400 de guldeni bucata încă din iarna lui 1635. Totuși, se știe că foarte mulți membri ai sectei priveau cu ochi critic negoțul cu lalele și îi somau pe cei atrași în aceste afaceri să renunțe. Cât despre

evrei, în Provinciile Unite trăiau de fapt foarte puțini, și singurul despre care se știe că ar fi fost implicat cu adevărat în tranzacțiile cu lalele – renumitul cultivator portughez Francisco da Costa – pare să fi fost un om cu o reputație ireproșabilă. Iar în ceea ce-i privește pe faliți, nu există documente din acea perioadă care să demonstreze că vreunul ar fi fost amestecat cumva în tulipomanie.

Pesemne că în aceste teorii ale conspirației credea numai un grup restrâns de florari. Totuși foarte mulți dintre ei se pare că suspectau că anumiți negustori forțaseră înadins creșterea prețurilor, ca să își crească profitul. Aranjarea prețurilor se bănuia că a fost posibilă printr-o metodă veche de când lumea: a licitațiilor de fațadă. Aceste vicleșuguri ar fi fost opera unor negustori șireți, care deschideau târgul „vânzând” bulbii unor complici la niște prețuri-record, ca să stârnească entuziasmul și să-i facă pe ceilalți să cumpere la prețuri umflate.

Au fost mulți florari care au dat vina pe cultivatori. Aceștia erau acuzați că ar fi atârnat interesul afaceriștilor vânzând bulbi cu garanția că o să-i cumpere înapoi peste un an, cu o sumă mai mare decât prima. Despre alții se credea că ar fi vândut *vodderij*, care nu făceau nici o lețcaie, drept bulbi valoroși. Se spune că un cultivator din Amsterdam care era bănuat că ar fi fraudat în modul acesta înțepa bulbii cu acul ca să-i strice și să nu mai apuce să înflorească, să-i dea în vileag înșelătoria. Bărbatul a fost în cele din urmă prins, pentru că un cumpărător tras pe sfoară a analizat îndeaproape lalelele bolnave și a remarcat mici urme de punctie pe bulbi.

Este foarte plauzibil ca astfel de practici să fi fost utilizate din când în când, dar nu într-un mod atât de cinic și de regulat încât să aibă consecințe reale asupra prețurilor. Adevărul e că nu fusese nevoie să se ticluiască nici o teorie elaborată a conspirației pentru a fi explicate excesele din perioada maniei pentru lalele. Date fiind discrepanța profundă dintre cererea de bulbi și stocul disponibil destul de limitat, precum și lăcomia, lipsa de experiență și viziunea doar pe termen scurt pe care le posedau florarii, comerțul cu

lalele nici că avea nevoie de mai mult pentru a se transforma în tulipomanie.

Abia în ultima săptămână a lunii aprilie a ajuns și Curtea Olandei la o decizie finală privind nebunia lalelelor. Trecuseră opt săptămâni de când cultivatorii se întâlniseră la Amsterdam și propuseseră o soluție pentru criză, și trei luni de când se prăbușise piața de flori în această provincie. Totuși, când învățații jurați ai Curții au dat să prezinte Stărilor concluzia la care ajunseseră, au început prin a mărturisi că tot nu au reușit să priceapă pe deplin ce anume a stârnit mania pentru lalele sau de ce lucrurile au scăpat de sub control în asemenea hal.

Curtea Olandei era totuși sigură de un lucru: voia să aibă de-a face cât mai puțin posibil cu năzuroșii scandalagii intrați în bucluc din cauza acestei manii. Recomanda așadar ca disputele dintre cumpărători și vânzători, respectiv dintre florari și cultivatori, să fie rezolvate, în măsura posibilităților, în orașele de care aparțineau aceștia. Curtea îndemna ca magistrații locali să înceapă să adune informații cât mai detaliate despre comerțul cu lalele. Numai după ce vor fi înțeles foarte bine ce s-a petrecut de fapt în urbea lor să înceapă audierile, iar cât se vor strânge aceste foarte necesare informații, toate contractele prin care au fost achiziționați bulbi să fie suspendate. În eventualitatea în care aveau să existe cazuri care nu puteau fi rezolvate la nivel local, acestea urmau să fie înaintate la Haga; dar asta, se subînțelegea, n'umai în situații excepționale. Verdictul dat de Curte era clar: orașele să-și rezolve singure problemele.

Când în sfârșit le-au fost date niște indicații clare, Stărilor Olandeze nu au mai pregetat și au trecut la fapte. Pe 27 aprilie, la numai două zile după ce Curtea și-a făcut public îndemnul, reprezentanții de la Haga au căzut de acord asupra unei soluții ce îngloba principalele recomandări venite din partea Curții și le impunea în toate provinciile. Scrisoarea prin care se explica această soluție a fost trimisă degrabă prin mesageri iuți către toate colțurile Olandei. Astfel că, până la data de 29 aprilie, edilii din fiecare oraș afectat de nebunia lalelelor aveau în sfârșit niște instrucțiuni

care să-i ajute să facă față sutelor de conflicte ce așteptau să fie rezolvate.

Punctul-cheie era propunerea Curții ca toate contractele de vânzare a bulbilor să fie suspendate în răstimpul în care nebunia avea să fie cercetată mai amănunțit. Așa cum fusese ea emisă, această recomandare era foarte clar o măsură temporară; căci, într-adevăr, Curtea consimțea ca, odată ce vor fi corect informați, magistrații să-i poată constrânge pe negustori să onoreze contractele semnate prin taverne. În această situație, iată, vânzătorilor nemulțumiți li se permitea să-și silească debitorii să facă plata. Însă, deși timpul trecea, orașele afectate de nebunia lalelelor nu dădeau semne a fi strâns informații detaliate despre mania pentru bulbi, după cum le ceruse Curtea, iar la Haga nu se lua nici o măsură în această privință. Regenții Stărilor Olandeze erau cum nu se poate mai încântați că reușiseră să se spele pe mâini de toată chestiunea. Ceea ce fusese dat ca măsură interimară ajunsese elementul de bază în lichidarea tulipomaniei.

Pentru florari, asta era o veste bună. Majoritatea orașelor implementaseră soluția Stărilor Olandeze, ordonându-le avocaților și magistraților să se țină deoparte de respectivele cazuri. În Haarlem, de pildă, regenții aflați la cârmă le-au dat instrucțiuni precise avocaților și notarilor de a înceta a mai emite citații pentru negustorii de lalele, iar mesagerilor, care de obicei aduceau declarațiile juridice și citațiile, li s-a spus să nu mai transmită nici una legată de tulipomanie. Ordine similare fuseseră emise și în Gouda, și în cele trei orașe din Frizia de Vest, Enkhuizen, Medemblik și Hoorn.

Florarii din aceste centre, care crezuseră că nu au scăpare decât achitându-și datoriile contractuale, se vedeau acum scăpați de ghimpele acesta, astfel că sute de bieți meșteri care băteau la porțile falimentului au profitat cât au putut de o asemenea mostră de noroc chior. E drept că o mică parte din cei atinși de nebunia lalelelor s-au dovedit a fi suficient de bogați și de paroliști cât să-și onoreze datoriile, printre ei numărându-se cel care la Alkmaar cumpărase bulbi în valoare de 7.000 de guldeni de la Henricus Munting și acum se folosea de dreptul de a achita numai 700 de guldeni pentru anularea contractului, returnând

lalelele proprietarului inițial. Dar, așa cum cinic avea să observe Adriaen van Bosvelt, avocat din Haarlem, era greu să găsești florari cinstiți. În toată provincia, scria el, „foarte mulți oameni pur și simplu refuză să plătească ori să facă un compromis“. Chiar și când acceptaseră să-și achite măcar o parte din datorii, nici măcar nu se apropiau de acei 10% pe care cultivatorii îi pretindeau. Cei câțiva plătitori nu ofereau mai mult de „unu, doi, trei, patru, hai, cinci la cel mult o sută“.

Încercările de mușamalizare a diferendelor dădeau rezultatele scontate. Cultivatorii și florarii se văzuseră nevoiți să-și rezolve disputele între ei, iar regenții nu se mai deranjau să strângă resturile în urma tulipomaniei. Dar, chiar și așa, a durat mult și bine până ce s-a încheiat ultimul conflict. Știm că în Haarlem procesul de lichidare s-a întins pe tot parcursul anului 1637, plus întregul 1638, fiindcă mulți negustori de lalele s-au arătat mai reticenți la aplanarea litigiilor decât ar fi sperat Stările Olandeze. Probabil la fel s-a petrecut și în alte orașe.

În cele din urmă, mulți dintre cei afectați de nebunia lalelelor au căutat soluții proprii, așa cum și sperau regenții. Foarte multe contracte au fost anulate cu acordul – dar poate nu întotdeauna în asentimentul – părților; în Alkmaar, de fapt, se pare că toate contractele cu lalele au fost anulate în acest mod. Cultivatorii au făcut tot ce le-a stat în putință să-și recupereze din pierderi, oferind spre vânzare sute de bulbi care nu mai apucaseră să fie livrați. (Deloc surprinzător, câțiva oameni încă erau interesați să-i cumpere, iar o mână de lalele rare au fost vândute în ultimă instanță unor cunoscători pe niște sume buniș.) Nefericitul boian-giu Jacob de Block din Haarlem, care era somat de Geertruyt Schoudt să-și onoreze garanția, a plecat la Amsterdam cu nevandabila livră de lalele Switser, în speranța că va reuși să scape de bulbi acolo.

Însă câțiva indivizi hotărâți au început lupta pentru averile pierdute. Cei mai norocoși au fost cei care tranzacționaseră în tavernele din Amsterdam, care – probabil singurul dintre orașele afectate de tulipomanie – încă mai permitea să fie audiate în instanță asemenea cazuri, astfel că, timp

de câteva săptămâni, o parte din cultivatorii din oraș au profitat de această dispensă și și-au dat în judecată clienții datornici.

Printre cei mai activi reclamanți s-a numărat Abraham de Goyer, descendent al unei dinastii de regenți și cultivator care avea cel puțin două grădini: una pe canalul Cingel din Amsterdam, chiar lângă Regulierspoort, cealaltă pe canalul Walepadt, lângă zidul cetății. Pe data de 10 iunie, îi cerea 950 de guldeni unui anume Abraham Wachtendonck pentru patru bulbi de lalea Bleyenburch Târzie și o livră de Oude-naers cumpărate de Wachtendonck în toamna precedentă. A doua zi, de Goyer îl aducea în instanță pe Liebert van Axcel, cu care bătuse palma pe 1 octombrie să cumpere mlădițele unei De Beste Juri și unei Bruyn Purper contra sumei de 1.100 de guldeni, precum și ale unei Wit van Quaeckel (o lalea *Violetten* creată de bătrânul Cornelis Quaeckel) de 750 de guldeni. Pentru a-și pleda cauza, cultivatorul i-a cerut unui notar pe nume B.J. Verbeeck să îl însoțească în grădina din Walepadt, unde au dezgropat toți bulbii ca să verifice că lalelele Purper și Wit van Quaeckel făcuseră într-adevăr vlăstari. De Goyer se pare că se aștepta să aibă probleme și cu un alt client, din moment ce i-a mai cerut lui Verbeeck să confirme dezgroparea din grădina altui horticultor, Willem Willemsz., a unei lalele Admirael Liefkens cu o mlădiță.

Și alți cultivatori care desfășuraseră activități comerciale în Amsterdam au profitat de ocazie să-și ceară drepturile. Hans Baert din Haarlem pretindea să-i fie plătiți cei 140 de guldeni pentru 2.000 de *azen* de Groote Gepumaseerde vândute lui Hendrick van Bergom din Amsterdam. Jan Admirael, care nu mai știuse cum să-l convingă pe Paulus de Hooge să-i cumpere bulbii, schimbase foaia de când Hooge nu-i făcuse plata convenită și căuta sfatul unui avocat. Willem Schonaeus, din Haarlem, îi cerea lui François Koster aproape 6.000 de guldeni, restul sumei pe care bietul Koster i-o datora pentru o cantitate considerabilă de *vodderij* și niște lalele vândute la bucată pe care le contractase pe data de 3 februarie:

Patru livre de lalele Switser	6.000 guldeni
2.000 <i>azen</i> de lalele Maxen	400 guldeni
1.000 <i>azen</i> de lalele Porsmaecker	250 guldeni
	6.650 guldeni

Nici florarii nu au acceptat cu toții fără să crâcnească interdicția proceselor din anumite orașe, cum a fost cazul în Haarlem. Câțiva au căutat diverse pretexte pentru a-și aduce litigiul în instanță. Un proces de acest tip a avut loc în noiembrie 1637: după ce așteptase în van să-și primească banii, până în ultimul moment înainte ca bulbii să trebuiască să fie replantați, un cultivator din partea locului, pe nume Pieter Caluwaert, i-a bătut la ușă negustorului Jacques de Clerq ca să-i pună în brațe livra de Witte Croon, cele două livre de lalele Switser, cinci Oudenaers și trei Maxen pe care acesta le cumpăraseră cu un an în urmă. Și pentru că de Clerq a făcut tot posibilul să nu dea ochii cu vechiul coleg de breaslă, Caluwaert l-a dat în judecată pe motivul că ar fi refuzat o livrare.

Totuși nu multe cazuri au ajuns în sala de judecată, chiar și la Amsterdam. Motivul era simplu: puțini florari aveau suficienți bani cât să merite efortul de a-i da în judecată. De Goyer, Admiraal și Baert somau niște cumpărători care dispuneau de resursele necesare să-și achite polițele. Dar marea majoritate a florarilor prinși în nebunia lalelelor nu o duceau deloc bine, de aceea nu ar fi meritat osteneala de a-i târî prin tribunale.

Chiar și așa, tot au fost mulți cei care au refuzat să rupă contractele cu bulbi de lalele și să se dea bătuți. La sfârșitul lui ianuarie 1638, după un an de la prăbușirea pieței, sute de cazuri mai așteptau să fie soluționate. Aceste neînțelegeri erau deosebit de tensionate; învrăjbiseră niște oameni care cândva fuseseră parteneri de afaceri și prieteni, fiind o permanentă aducere aminte a exceselor caracteristice vremurilor nebuniei, un coșmar pe care majoritatea olandezilor își doreau să-l uite. În plus, nu prea dădeau semne că vor fi rezolvate vreodată, atâta timp cât autoritățile nu aveau de gând să ia vreo măsură.

Astfel că, pe 30 ianuarie, guvernatorii din Haarlem au înființat un comitet de arbitraj care să ia o decizie în privința acestor cazuri rămase nesoluționate. În mai multe locuri din Provinciile Unite existau deja astfel de liste de jurați; arbitrilor li se spunea și „împăciuitori” și, așa cum avea să descopere Sir William Brereton într-o călătorie prin provincia Olanda, în 1634, se găseau în mai toate orașele olandeze, fiind aleși datorită integrității și bunului-simț de care dădeau dovadă. Acești oameni, după cum preciza Brereton, „erau în poziția de a chema dinaintea lor orice om citat în vreo reclamație ori litigiu; aveau să medieze într-un mod prietenos și echidistant, să liniștească și să pună capăt neînțelegerilor”. Avantajul suplimentar era că, spre deosebire de tribunalele tradiționale, serviciile lor erau gratuite.

În urma litigiilor rezolvate în Amsterdam de către acești împăciuitori au rămas câteva documente ce pot oferi o imagine a verdictelor date în cadrul curților de arbitraj. Într-un caz au fost implicați Jan Admiraal și Wilhelmus Tyberius, rectorul Școlii Latine din Alkmaar, iar arbitrii l-au somat pe Admiraal să-i plătească lui Tyberius 375 de guldeni pentru a încheia disputa. Condițiile impuse de arbitraj erau generoase: cultivatorului din Amsterdam i să dădea un termen de zece luni în care să facă rost de bani și i se cerea cu blândețe ca, prin aceasta, să pună capăt întregii chestiuni.

La început, edilii Haarlemului i-au investit pe împăciuitori cu putere limitată în rezolvarea respectivelor cazuri litigioase cu lalele. Noua listă de jurați, care număra cinci membri, se întrunea cel puțin de două ori pe săptămână și avea dreptul să-i amendeze în caz de neprezentare pe maratorii chemați în instanță. Dar, cum deciziile juraților erau facultative, mulți florari mai bățăioși au refuzat să accepte compromisurile recomandate. Din mărturiile rămase, se pare că s-a reușit să se rezolve prea puțin din noianul de dispute din Haarlem.

Abia în mai 1638 regenții orașului au catadicsit să preia controlul asupra acestei chestiuni și au emis – pentru prima oară de la zadarnica întrunire a cultivatorilor, organizată cu mai bine de optsprezece luni în urmă – niște directive clare

pentru rezolvarea cazurilor nesoluționate. Consiliul orașesc a convenit ca toți acei cumpărători care doreau să fie absolviți de obligații să aibă voie să anuleze contractele în schimbul plății a 3,5% din prețul de achiziție. În acest caz, bulbii redeveneau proprietatea cultivatorilor. Era cel mai convenabil și realist compromis propus până în acel moment; în plus, consiliul decreta și ca verdictele date de împăciuitori să fie din acel moment obligatorii în toate cazurile.

Compromisul presupunea ca până și florarii care aveau datorii de mii de guldeni să poată fi absolviți de obligații prin achitarea a 100 de guldeni sau mai puțin, sumă accesibilă chiar și pentru cei mai săraci afaceriști. Deși era emina-mente nedreaptă pentru cultivatori, totuși legea le garanta o plată minimă care să le acopere cât de cât costurile și să îi lase în buzunar cu puțin mai mult decât avuseseră înainte de a se stârni nebunia.

Așa avea să se încheie mania lalelelor, cum de altfel și sperase Curtea Olandei: nu prin acțiuni în instanță furtu-noase și costisitoare, ci printr-un compromis, chiar dacă născător de ranchiună. A fost, până la urmă, o frenezie a celor săraci și cu ambiție, care – în ciuda a ce se crede în-deobște – nu a avut de fapt nici un impact major asupra economiei olandeze. Nu a urmat o criză economică genera-lizată, iar mai toți florarii aveau să iasă din acest episod șifonați, însă liniștiți, poate cu o situație financiară ceva mai proastă, dar în unele cazuri un pic mai bună decât înainte să înceapă nebunia. Profiturile și pierderile de pe hârtie pur și simplu s-au anulat unele pe altele, iar florarii cu adevărat bogați au scăpat basma curată pentru sustra-gerea de la obligații.

Într-adevăr, cel mai frapant lucru legat de cele câteva cazuri care și-au găsit rezolvarea cu ajutorul avocaților a fost că nu au existat procese celebre, nici verdictes sau dovezi cum că cineva ar fi fost vreodată condamnat. Cultivatorii și clienții acestora au ales invariabil să-și rezolve diferendele în afara sălii de judecată. Nici măcar în Amsterdam lichi-darea maniei nu a fost o chestiune juridică, ci un șir de com-promisuri și reconcilieri stabilite între florari.

Ultimul caz cunoscut care să fi avut legătură cu nebunia lălelelor a fost audiat în Haarlem pe data de 24 ianuarie 1639, aproape la doi ani de la prăbușirea pieței. Un cultivator pe nume Bruyn den Dubbelden îi cerea clientului său Jan Korver din Alkmaar 2.100 de guldeni, sumă datorată pentru o livră de Gheelee Croon, în valoare de 800 de guldeni, și două livre de lălele Switser, în valoare de 1.300 de guldeni. Nu s-a păstrat mărturia vreunui verdict. Ceea ce înseamnă că, probabil, den Dubbelden, ca mai toți cultivatorii, s-a mulțumit cu plata a 3,5% din sumă – adică un contract care, cu numai doi ani înainte, valorase cât leafa unui meșter din Haarlem pe șapte ani fusese anulat contra achitării unei sume de 73 de guldeni și 10 stuiveri.

Dar, chiar și în acel moment, câteva cazuri rămăseseră nerezolvate, din motive care s-au pierdut în negura vremii. Artistul Jan van Goyen s-a numărat printre cei câțiva nefericiți care aveau să tragă ponoasele pentru scăldatul în piața lălelelor: *burgemeester*-ul van Ravensteyn avea să-și hăituiască vechiul client până la sfârșitul vieții, în speranța că-și va recupera întreaga sumă de bani pe care acesta i-o datora. Van Goyen i-a dat unul dintre tablourile promise, însă tot capitalul și-l investise în lălele și, odată cu prăbușirea prețurilor, pierduse orice șansă de a-și mai achita datoriile. Cum în cei trei ani dedicați speculei imobiliare și cu lălele s-a îndeletnicit prea puțin cu arta, acum pictorul era forțat de împrejurări să se întoarcă la șevalet.

Grija de a aduce pâinea în casă pentru întreaga familie îl pune pe van Goyen în imposibilitatea de a-și achita integral datoria față de van Ravensteyn, astfel că, până în 1641, anul în care edilul s-a stins din viață, cea mai mare parte din bani nu fusese încă recuperată. Nici măcar atunci artistul nu a fost lăsat în pace: moștenitorii lui Ravensteyn au continuat să-i ceară să-și plătească datoria. Presiunea asupra lui van Goyen avea să fie într-atât de perseverentă, încât situația lui financiară, și așa precară, s-a înrăutățit atât de tare, că a fost nevoit să-și scoată tablourile la licitație publică de cel puțin două ori, ca să facă rapid rost de bani.

Jan van Goyen a trăit până în 1656, adică încă două decenii după colapsul pieței lălelelor, care-l adusesese la sapă

de lemn, și a murit tot în stare de insolvență. A lăsat în urmă o colecție superbă de peisaje vii, dintre care poate că multe nici nu ar fi fost pictate vreodată dacă s-ar fi căpă-tuit din comerțul cu bulbi și nu ar fi ajuns să acumuleze datorii de 897 de guldeni.

Avea să fie ultima victimă cunoscută a tulipomaniei.

14. La curtea Regelui Lalelelor

Când tulipomania a luat sfârșit, la începutul anului 1639, mulți olandezi au rămas cu o aversiune acută pentru lalele. Acest episod nu i-a lecut definitiv pe cei mai bogați dintre colecționarii de flori rare, care aveau să cheltuiască sume foarte mari pe bulbi și peste o sută de ani. Cu excepția lor însă, interesul pentru lalele avea să pălească în Provinciile Unite, din moment ce nu mai exista posibilitatea de a face rapid avere de pe urma acestor flori.

Și totuși, tulipomania nu avea să dispară cu totul în lume. Aidoma ciumei bubonice, era o boală imprevizibilă și complicată, cu accese periodice și aparente momente de acalmie, când nu făcea decât să fie prezentă în stare latentă. Și, tot aidoma ciumei, putea să izbucnească din nou, la mii de kilometri distanță și după zeci de ani, la fel de agresiv.

Așa a apărut și în Imperiul Otoman. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, prestigiul lalelei în rândul turcilor se mai știrbise. Declinul a început în jurul anului 1595, odată cu venirea la tron a afemeiatului sultan Mahomed III, care era mult mai puțin interesat de flori decât de a seduce două, preferabil trei cadâne din harem pe noapte. Conducătorii care i-au urmat la tron – de la misoginul Mustafa I, care și-a încheiat domnia întemnițat într-un beci, alături de două slave goale care să-i țină de urât, până la nenorocitul Osman II, care a murit în chinuri groaznice, „strangulat de testicule” chiar de către propriii lui soldați – au fost cu toții ori niște inadaptați cu zilele numărate, ori niște casapi.

Foarte puțini au manifestat vreo urmă de pasiune pentru grădinile din „Sălașul într-o fericire“.

Abia în sultanatul lui Mahomed IV, adică din 1647 până în 1687, a început să se reinstaleze o oarecare stabilitate în Imperiul Otoman. Chiar dacă tatăl lui, Ibrahim Nebunul (un destrăbălat care la un moment dat a pus să fie înecate toate cele 280 de femei din haremul său doar ca să-și satisfacă plăcerea de a alege înlocuitoare pentru acestea), era cunoscut ca un mare iubitor de lalele, Mahomed a fost primul sultan din acea jumătate de secol care s-a dedicat în mod deosebit horticulturii. El a fost cel dintâi care a amenajat o grădină imperială dedicată exclusiv lalelelor, în cea de-a patra curte a palatului, unde aveau să înflorească pentru încă o sută de ani, și tot el cel care a decretat ca fiecare specie nouă de lalea să fie înregistrată și clasificată. Pentru a superviza acest proces, sultanul a creat un consiliu al florarilor, însărcinat să judece noile specii cultivate, să le noteze caracteristicile și să le aleagă acelor lipsite de cusur nume poetice, pe placul turcilor – „Rodia cu lăncii“ sau „Delicata cochetă“. Acest consiliu avea să ființeze și după moartea sultanului și să dea verdicte asupra noilor lalele timp de încă un secol.

Din nefericire pentru Mahomed, imperiul lui s-a dovedit a fi mult mai greu de administrat decât florile. Ultimii ani de domnie i-au fost adumbriți de o serie de campanii dezastruoase în zona balcanică, ceea ce, desigur, i-a știrbit autoritatea. Ba, mai rău, la Istanbul prețul pâinii crescuse de patru ori, ceea ce a stârnit o intensă nemulțumire în capitală. La sfârșitul anului 1687, miniștrii aleși chiar de către sultan au hotărât să-l înlăture și să-l înlocuiască cu un frate vitreg al lui, un individ ceva mai maleabil.

Exista o explicație foarte clară de ce turcii fuseseră blestemați să aibă parte de un lung șir de sultani nebuni sau nepricepuți, care riscau să aducă Imperiul Otoman la ruină pe tot parcursul secolului al XVII-lea. La Istanbul, lucrurile se schimbaseră din zilele lui Soliman Magnificul. O mare parte din forța descendenței monarhice turcești pierise atunci când devenise necesar să se renunțe la vechile cutume de asigurare a succesiunii la tron. Încă de pe timpul lui Baiazid, învingătorul de la Kosovo, sultanatul a decis să

aleagă orice prinț socotit mai potrivit; și – urmând exemplul sângeros al lui Baiazid – noul sultan avea să-și înceapă domnia prin executarea tuturor fraților săi, ca să nu mai poată să comploteze și să îl uzurpe. Sub domnia lui Mahomed Cuceritorul, această tradiție letală chiar ajunsese să fie impusă ca lege, astfel că atunci când la tron a urcat Mahomed III, în 1597, nu mai puțin de nouăsprezece frați ai sultanului, dintre care unii încă sugari, au fost smulși din harem și sugrumați cu eșarfe de mătase – după ce mai întâi fuseseră circumciși, ca asigurare că o să fie bine-veniți în paradis. Așa brutal cum era, sistemul a dat totuși mai mulți sultani cutezători, dârji, renumiți pentru cruzime. În 1607 însă, sultanul aflat la conducere, Ahmed I, a refuzat să accepte ideea că mult iubiții lui copii o să se omoare unii pe alții. Prin urmare, a avut grijă ca vechea lege a fraticidului să fie înlocuită cu una care prevedea ca frații nedoriți să fie întemnițați într-un colț al zonei rezervate haremului căruia i se spunea *kafes*, „cușca”.

Cușca era o suită de camere în partea de vest din a patra curte a palatului, care oferea o priveliște ispititoare către livezile cu smochini, paradiziacele grădini otomane și Bosfor. Acolo, în compania eunucilor și a concubinelor sterpe oferite pentru consolare sexuală, prinții nedoriți își duceau traiul într-o neplăcută combinație de plictiseală exasperantă și teroarea înnebunitoare că va veni, totuși, ordinul să fie executați. Când murea un conducător otoman, fiul lui cel mai mare avea să fie scos din cușca în care își petrecuse toată viața și să fie numit noul sultan, în timp ce restul descendenților la domnie aveau să se întoarcă la puținele îndeletniciri care le erau permise – broderia și manufacturarea unor inele de fildeș – și la viețile lor petrecute într-o disperare tăcută.

La începutul secolului al XVIII-lea, succesiunea la tron i-a revenit, în cele din urmă, unuia dintre fiii lui Mahomed IV, pe nume Ahmed III, care își petrecuse primii douăzeci și nouă de ani din viață încuiat în cușcă. Ahmed s-a dovedit a fi nu numai unul dintre cei mai sofisticați și învățați sultani de la Soliman Magnificul încoace, dar și, fără îndoială, cel mai mare împătimit al lalelelor din istorie. Influențat de dragostea pentru aceste flori pe care o nutrea

tatăl său, petrecându-și zilele cu privirea pierdută, din balconul de marmură al cuștii, spre cele mai frumoase grădini private din Imperiul Otoman – grădini prin care nu i se permisesese niciodată să se plimbe –, Ahmed avea să ajungă la cârma Imperiului Otoman și să dispună dintr-odată de mijloace nelimitate de a-și satisface toate capriciile.

Nici cel mai avid negustor de bulbi din tavernele Haarlemului nu ar fi putut să se măsoare în entuziasmul pentru lalele cu Ahmed. Noul sultan era vrăjit de aceste flori într-atât de tare, că laleaua a devenit cel mai proeminent laitmotiv al îndelungatei sale domnii, astfel că istoricul turc Ahmed Refik chiar a numit această perioadă „epoca lalelelor”, *lale devri*. Din clipa urcării lui pe tron, în 1703, nebunia lalelelor avea să erupă iarăși, de data asta la Istanbul. Avea să se dezlănțuie în capitala turcească și să dureze aproape trei decenii.

Adevărul este că această perioadă a lalelelor nu a făcut altceva decât să mascheze neplăcuta realitate că marele imperiu al otomanilor se afla în declin. Puterea turcilor era în impas peste tot, de la țărmul african până în zona balcanică, cea veșnic chinuită de războaie, unde, prin Tratatul de pace de la Karlowitz, semnat în 1669, Ungaria și Ardealul românesc le erau cedate austrieilor; acest tratat avea să pună punct expansiunii otomane în Europa, împingând granița imperiului înapoi, până la doar câteva sute de kilometri de Istanbul. Serbările cu flori, care au fost o constantă a „epocii lalelelor”, și fastul care le însoțea erau modul prin care miniștrii sultanului încercau să distragă atenția poporului de la adevărata situație politică, dar și pe cea a stăpânului lor de la greutățile conducerii unui imperiu ruginit.

De fapt, Ahmed a fost mai mult decât un simplu maniac al lalelelor. I-a învins în luptă pe ruși, a construit clădiri și a înființat biblioteci; în timpul conducerii lui, ambasadele otomane – primele de acest gen – erau împrăștiate prin toate capitalele europene, pentru a strânge informații și idei din Occident. A lăsat, prin fântâna care îi poartă numele, aflată chiar în fața Palatului Topkapî, unul dintre cele mai frumoase monumente care împodobesc capitala imperială. Fără îndoială că a domnit într-o epocă a hedonismului cum

nu se mai pomenise nici măcar la curtea turcească. Timp de trei decenii, otomanii, până mai ieri războinici, s-au dedat plăcerii și au chefuit la numeroase festivaluri – petreceri cu muzică și elaborate ceremonialuri organizate de monarh și de miniștri, care puteau să dureze de la o zi până la o săptămână întreagă, în unele cazuri. „Hai să râdem!“, avea să scrie poetul Nedim, cel mai apropiat tovarăș al sultanului Ahmed, rezumând astfel filozofia neoficială a acestei domnii. „Să ne jucăm, să ne bucurăm de deliciile lumii pe de-a-ntregul.“

Chiar dacă era liber să se bucure de toate beneficiile puterii, sultanul Ahmed avea să afle că existau și dezavantaje în a fi regele regilor. La un moment dat s-a plâns că a fost nevoit să demită nu mai puțin de douăzeci și cinci de străji care îi populau de regulă dormitorul, ca să nu se mai simtă stingherit când își schimba nădragii imperiali de față doar cu cei trei, patru rămași în funcție. Dar statutul de sultan avea, fără îndoială, și avantaje. La nunta uneia dintre ficele lui preferate, Ahmed le-a comandat cofetarilor de la palat să realizeze niște bolte comestibile, lungi de 5 metri și jumătate, sub care invitații puteau să stea și să roadă frunzișul. În alte rânduri, oaspeții se puteau plimba prin grădini pline de jongleri, luptători, pitici și – o specialitate otomană – *nahil* argintii, niște copaci artificiali înalți de până la 18 metri, făcuți din ceară și sârmă și acoperiți cu oglinzi, flori și bijuterii.

Poate cele mai complexe festivaluri otomane erau acelea care marcau momentul în care unul dintre moștenitorii sultanului era supus circumciziei rituale. Pregătirile începeau de regulă cu cel puțin un an înainte, se întindeau pe săptămâni întregi și aveau ca punct culminant momentul în care dinaintea celei care-l născuse pe respectivul prinț era adus, pe un platou din aur, prepuțul tăiat al fiului. În 1720, Ahmed III a organizat un astfel de festival pentru a serba circumcizia a patru fii și căsătoria a două dintre ficele lui. A ținut cincisprezece zile și cincisprezece nopți, iar pentru asta s-au construit 44 de copaci *nahil* pentru fiecare prințisor, au fost circumciși alți cinci mii de băieți turci și între unele dintre vapoarele îngrămădite în strâmtoarea Bosforului pentru a participa la festivități s-au aruncat sfori pe care

erau plimbate carete. Însă astfel de evenimente erau destul de rare. Când nu avea nici o fată pe care să o mărite sau fiu care să fie circumcis, Ahmed și miniștrii lui își dedicau cea mai mare parte a atenției festivalurilor în cinstea lalelelor, ținute anual în grădinile din curtea cea mai tainică din Topkapî.

Aceste festivaluri aveau loc în aprilie, când lalelele erau în floare, și se desfășurau în două seri succesive, pe lună plină. Erau voit spectaculoase. În prima seară, sultanul stătea într-un chioșc din grădină și primea complimentele miniștrilor în acompaniamentul păsărelelor care ciripeau într-un aviariu suspendat în copaci, în timp ce restul invitaților – cărora li se interzicea categoric să poarte haine care nu se asortau cu florile – se plimbau printre rondurile de lalele la lumina lumânărilor fixate pe carapacele unor țestoase ce mergeau agale. În cea de-a doua seară, bărbaților nu li se mai permitea să intre în grădină, astfel că sultanul se întreținea cu femeile din harem și participa la vânători de comori printre straturile de flori. Premiile erau uneori dulciuri, alteori pietre prețioase. După ce se încheia distracția, în fiecare seară, eunucul-șef alb – un sclav creștin care avea rolul de șambelan al palatului, în timp ce colegul lui etiopian, eunucul-șef negru, avea în grijă haremul – le oferea daruri precum straie, podoabe ori bani celor care îi făceau sultanului pe plac.

Pasiunea lui Ahmed pentru lalele – nu pentru varietățile adorate de olandezi, ci pentru lalelele de Istanbul, ceva mai zvelte, cu vârfuri ascuțite ca niște ace – era într-atât de mare, încât floarea începuse să câștige iar popularitate în rândul tuturor claselor sociale din capitală. De la bărbieri la papugii, toți le cultivau. La fel și *șeikh-ul-islam*, cel mai venerabil cleric din Imperiul Otoman. Cererea pentru lalelele cu adevărat rafinate era mare – un bulb de lalea Mahbub („Iubită“) putea să coste și 1.000 de galbeni –, dar, poate pentru că învățase lecția de la olandezi, Ahmed a evitat mania negustorească limitând numărul de florari cărora li se permitea să comercializeze lalele în capitală și stabilind prețuri fixe pentru sortimentele cele mai râvnite printr-un decret imperial. Pentru limitarea speculei în provinciile

otomane s-au luat măsuri și mai drastice, astfel că în cele din urmă să vinzi bulbi de lalea dincolo de zidurile Istanbulului devenise o infracțiune ce se pedepsea cu surghiunul.

După sute de ani de eforturi, în epoca lui Ahmed se atinsese o uluitoare diversitate de lalele. Una dintre listele oficiale de prețuri stabilite pentru cele mai cunoscute soiuri cultivate înșirua peste 820 de varietăți, în timp ce peste tot în imperiu continuau să se obțină hibrizi. Într-atât de mare era pasiunea pentru această floare, încât apariția unui nou model de lalea avea să fie de cele mai multe ori immortalizată în poezii cunoscute drept cronograme, care înregistrau preferita dată în literele din ultimul vers.

Din multe puncte de vedere însă, toate se întâmplau cam prea târziu. Laleaua fusese neglijată în cea mai mare parte a secolului al XVII-lea, motiv pentru care, atunci când Ahmed s-a suit pe tron, otomanii își pierduseră de mult întâietatea asupra cultivării acestei flori, astfel că ei, care oferiseră laleaua întregii Europe, ajunseseră să importe mii de bulbi în fiecare an din Țările de Jos și Franța. Oricum, otomanii își păstrau ideile fixe în privința caracteristicilor florii ideale. *Mizanu 'l-Ezhar, Manualul florilor*, un manuscris aparținându-i lui Seyth Mahomed Lalezari, grădinarul-șef al lui Ahmed, cuprinde o listă cu douăzeci de criterii după care se poate judeca frumusețea unei lalele. Coada trebuie să fie lungă și fermă, după cum nota Seyth Mahomed, iar cele șase petale să fie fine, tari și de dimensiuni identice. Frunzele să nu cumva să acopere corola, care trebuie să stea dreaptă; floarea să nu poarte pulberea propriului polen, iar exemplarele vârgate să-și afișeze culorile peste un alb imaculat.

Această descriere amănunțită surprinde totuși prea puțin aerul poetic unic al dezideratului otoman. Într-alt manuscris al lui Lalezari, păstrat într-o arhivă din Berlin și intitulat *Acceptabilă și frumoasă*, laleaua ideală este descrisă ca fiind

arcuită ca luna nouă, în culori bine distribuite, curate, proporționate; de forma migdalei, cu vârful ca un ac, decorată cu raze plăcute, chiar și pe frunzele mai lăuntrice, ca șuvoaiele unui izvor, pe când frunzele

din afară să fie puțin deschise, cum e și firesc; frunzele cu puțin alb sunt absolut minunate. Este aleasa aleselelor.

Se subînțelege că acele varietăți rare care întruneau aceste criterii precise luau indubitabil direcția grădinilor lui Ahmed.

Slugile sultanului au intuit rapid avantajele de a-i împărtăși această pasiune, astfel că mulți au devenit ei înșiși mari entuziaști ai florilor, în adevăratul sens al cuvântului. Pașa Mustafa, de pildă, amiralul flotei otomane, avea să obțină 44 de varietăți noi. Mai mulți funcționari de rang mai mic, dar ambițioși, descoperiseră că își pot face loc către poziții mai înalte cu ajutorul lalelelor rare. Și nu era deloc înțelept să-i refuzi regelui regilor o floare pe care o prețuia atât de mult. Când dispărea câte un bulb rar – primit în dar de la un ambasador european mai grijuliu –, marele vizir trimitea pe îngustele străzi ale Istanbulului mesageri care să dea de știre că se oferă recompense colosale pentru returnarea lui în stare nevătămată.

La începutul domniei, Ahmed III urmase exemplul predecesorilor lui imediați întreținând cu perseverență o succesiune de viziri cu zile puține. Pașa Fazil fusese unul dintre aceștia: cinstit, muncitor, ultimul descendent dintr-o linie distinsă de slujitori ai imperiului, acesta avea și ciudățenii, cum ar fi obsesia că pe vârful nasului îi stătea permanent o muscă și că, oricât de des ar fi alungat-o, avea să revină tot timpul. În 1718 însă, sultanul l-a numit în poziția de mare vizir al Imperiului Otoman pe Pașa Ibrahim Kulliyesi. Ibrahim era un manipulant viclean de intrigi imperiale, al cărui unic obiectiv era de a se băga cât mai mult pe sub pielea sultanului. Cea mai importantă realizare a lui a fost căsătoria cu fiica cea mare a lui Ahmed, motiv pentru care i se și spunea Damat („ginere“). Într-un imperiu unde mult timp funcția de vizir fusese sinonimă cu o slujbă pe termen scurt și implica adeseori o moarte violentă, Damat Ibrahim a reușit să stea la putere peste zece ani.

Strategia politică a ginerelui presupunea avansarea precaută – exact de ce avea nevoie acest imperiu aflat în declin, dar în continuare profund conservator. Ibrahim a fost cel care i-a indus lui Ahmed ideea de a crea ambasade

prin care să pătrundă tainele Occidentului, și tot Ibrahim a înființat prima brigadă otomană de pompieri și a permis apariția unei tipografii oficiale care să scoată cărți de știință și geografie. A perceput taxe noi și a reumplut trezoreria, păstrând pacea în cea mai mare parte a imperiului. Și mai important însă e că marele vizir a obținut toate favorurile necesare pentru a-și duce la capăt reforma exploatând pasiunea lui Ahmed pentru florile rare.

Ambasadorul francez Jean Sauvent de Villeneuve făcea o descriere a mijloacelor de distracție imperiale desfășurate chiar în grădina lui Ibrahim:

La fiecare a patra floare, dinapoia ei se găsea o lumânare, de aceeași înălțime cu laleaua, iar de-a lungul aleilor atârneau cuști pline cu tot soiul de păsărele. Spalierele erau îmbrăcate în cantități uriașe de flori, puse în sticlute și luminate de nenumărate lămpi cu gaz de diferite culori. Alte lămpi sunt agățate de ramurile verzi ale unor arbuști special transplantați pentru această serbare din pădurile din apropiere și așezați în spatele spaliierelor. Efectul creat de abundența culorilor și a luminilor, reflectate în tot atâtea oglinzi, este magnific.

Luminile, adăuga Villeneuve, aveau să fie ținute aprinse toată noaptea, pe cheltuiala lui Damat Ibrahim, „pe perioada în care lalelele erau în floare“.

Pornind de la freneticele rapoarte pe care i le trimiteau ambasadorii săi de la palatul regal francez de la Fontainebleau și de la castelul din Marly al lui Ludovic XV, marele vizir și-a construit și el un conac în stil cvasieuropean. Se afla pe malul Bosforului, chiar deasupra Istanbulului – și, atunci când Damat Ibrahim a dat o petrecere pentru sultan în primăvara lui 1721, Ahmed a fost atât de impresionat, că a ordonat pe loc construirea unui palat în stil asemănător în apropiere. Locul ales era punctul de întâlnire a două paraie cărora li se mai spunea „Apele Dulci ale Europei“, de unde își făceau drum printre pajiști către mare. Arhitecții lui Ahmed au ridicat aici un somptuos palat al plăcerii numit Sa'adabad („Locul fericirii“). Nu le-a luat decât trei luni, în vara lui 1722. Poate în premieră pentru Imperiul Otoman, grădinile au fost plantate după o schemă mai degrabă în

stil european, cu alei flancate de copaci care duceau către piațete și răzoare cu lalele bine trasate. Dulcile ape fuseseră transformate, la rândul lor, în canale cu albia de marmură ce alimentau fântânile și cascadele din jurul unui lac ornamental, plasat în centru.

Damat Ibrahim amăgea foamea poporului cu pâine ieftină și îl ținea pe sultan ocupat cu tot soiul de petreceri, reușind astfel să își mențină poziția tot deceniul 1720–1730. Dar și norocul lui avea să ajungă în cele din urmă la fundul sacului. Evenimentele de dincolo de grădinile Palatului Sa'adabad se derulau fără ca el să le poată controla în vreun fel. Taxele covârșitoare, necesare nu numai pentru a finanța ostentația de la curte, dar și un război cu persanii izbucnit la începutul anilor 1730, împreună cu foametea aveau să genereze tot mai multe frământări în provincii. Și mai rău era că armatele otomane băteau deja în retragere pe frontul de la răsărit, iar mult detestații persani recâștigaseră teritorii importante de care turcii îi văduviseră în trecut. Când veștile privitoare la aceste înfrângeri au răzbit până la Istanbul, șoaptele de nemulțumire care circulau prin bazar s-au transformat în cereri răspicate de schimbare.

Nici măcar marele vizir nu avea cum să împiedice aceste vești nefaste să ajungă la urechile sultanului; iar Ahmed III nu își permitea deloc să facă abstracție de ele. Chiar înainte ca mulțimea din Istanbul – condusă de un albanez, negustor cu haine de mână a doua, pe nume Patrona Halil – să mărșăluiască prin Topkapî în toamna lui 1730 cerând capul unui țap ispășitor, sultanul Ahmed știuse că îl păștea primejdia ca zilele de domnie să-i fie curmate prematur și, dacă nu avea să facă pe placul mulțimii, își risca propria viață. Într-o asemenea criză, Sultanul Lalelelor trebuia să acționeze cu celeritate, așa că a ordonat gardei de grădinari-călăi, adică bostangiilor, să le ia capetele lui Damat Ibrahim și Pașa Mustafa, cei doi miniștri cel mai adesea asociați cu nepopularele măsuri de occidentalizare și reformă.

Avea să fie începutul sfârșitului – atât pentru Ahmed, cât și pentru epoca lalelelor. Marele vizir, prins în reședința lui oficială, a fost sugrumat și decapitat. După care bostangiii au pornit spre vila de lângă apă a lui Mustafa, din apro-

pierea Palatului Sa'adabad. L-au găsit pe marele amiral în grădină, săpându-și rondul cu lalele, într-o preafericită ignoranță a crizei care lovise capitala. Probabil că grădinarii veniți să-l omoare pe pașă s-au oprit pentru câteva clipe, cât victima avea să se pregătească de moarte, ca să arunce un ochi profesionist la cele patruzeci de sortimente noi de lalea create de acesta. Dar, chiar și așa, nu aveau cum să știe că, odată cu cordonul de mătase pe care-l strângeau dimprejurul grumazului marelui amiral, când Mustafa își începea călătoria din grădina lui paradiziacă spre adevăratele grădini ale paradisului, avea să apună și vremea lalelelor.

Ahmed făcuse prea puțin și acționase mult prea târziu ca să-și salveze scaunul. Mulțimea nu a cedat, astfel că poziția sultanului a devenit în scurt timp critică. Poate că un suveran ceva mai ferm, unul cu aptitudini mai degrabă militare decât de organizator de festivaluri în cinstea lalelelor, ar fi reușit să mobilizeze câteva trupe încă loiale lui și să-și scape pielea. Dar Ahmed nu avea stofă de general, așa că a mai rezistat în funcție doar două zile după executarea celor mai apropiați consilieri ai săi, sacrificați în numele politicii. Odată ce răzmerița acapara Istanbulul și frâiele capitalei îi scăpaseră cu totul din mâini, sultanul a fost convins că singura cale de a rămâne în viață era să abdice.

Un nepot, Mahmud, avea să fie scos din cușcă și pus în scaunul de domnie încălzit de Ahmed. Ascensiunea acestuia a fost un moment de cotitură atât pentru imperiu, cât și pentru istoria lalelei, căci, deși a luat imediat măsuri nemiloase în privința răsculaților care îi alungaseră de la putere unchiul și își făceau de cap prin Istanbul, incendiind chioșcurile cu lalele, un simbol al regimului lui Ahmed, noul sultan era de fapt interesat de cu totul altceva: era un voyeur dedicat, care nu-și dorea altceva decât să stea în harem ascuns după un grilaj și să tragă cu ochiul la femeile din palat. O dată chiar a avut grijă ca veșmintelor subțiri pe care le purtau cadânele când făceau baie să le fie înlocuite pe ascuns cusăturile cu o lipitură cu clei, știind că acesta se va topi în căldura din baia cu aburi și astfel toate femeile vor rămâne goale, dându-i ocazia să se holbeze nestingherit la ele.

Un astfel de sultan nu avea cum să-i acorde unei biete flori respectul deosebit de care se bucurase pe vremea lui Ahmed III. Deși au continuat să se organizeze festivaluri ale florilor în fiecare primăvară, acestea aveau să fie cu mult mai modeste decât cele din perioada *lale devri*, astfel că al doilea declin al lalelelor în Turcia poate fi datat în timpul domniei lui Mahmud I. În cele din urmă s-a dovedit a fi într-atât de zguduitor, încât întreaga minunată panoplie de lalele de Istanbul – peste 1.300 de varietăți – a ajuns să dispară treptat din grădinile imperiale și din amintirea oamenilor. Astăzi nu mai există nici măcar un exemplar.

Și ce s-a ales de sultanul care a condus imperiul în ultima epocă de înflorire a lalelelor? I s-a dat voie să trăiască, dar cu o condiție. Ahmed, regele lalelelor, avea să fie aruncat înapoi în cușcă, de unde a mai privit o dată livezile otomane de smochini – și, la ceas de noapte, a mai putut să viseze florile cu petale precum lama pumnalului, scăldate în lumina lunii pline, aruncând umbre ascuțite peste grădinile secrete ale „Sălașului întru fericire“.

15. Înflorire târzie

Acesta avea să fie sfârșitul tulipomaniei. Odată ce ușa cuștii otomane s-a ferecat pentru ultima oară în urma lui Ahmed III, floarea a început să dispară din cărțile de istorie. Cei mai glorioși ani ai ei trecuseră; nu mai avea să captiveze nicicând un suveran ori să înrobească jumătate de popor cu mirajul îmbogățirii rapide. Peste câțva timp, oamenii ajunseseră chiar să se întrebe cum de fusese posibilă o astfel de patimă.

Dar, deși lalelele au încetat să mai stârnească nebunia maselor, pentru unii au rămas totuși o pasiune privată. Ne-am înșela dacă am crede că prăbușirea pieței bulbilor a pus capăt oricărui interes nutrit pentru aceste flori sau că prețurile au scăzut și au rămas mici în mod constant, ca reacție a exceselor la care s-au dat olandezii și turcii. Din contră, sume chiar foarte mari erau cerute în continuare pe bulbii de lalea extrem de rari și de o calitate deosebită.

Nu a durat decât un an sau doi până ce piața de bulbi olandeză și-a recăpătat cât de cât echilibrul. Speculanții dispăruseră, dar pentru aceste flori încă exista cerere; cumpărătorii erau aceiași colecționari aristocrați care se ținuseră la distanță de negoțul de tavernă și continuau să aprecieze laleaua din rațiuni pur estetice. Chiar în vara lui 1637, la nici șase luni după prăbușirea prețurilor, un cunosător din Haarlem pe nume Aert Huybertsz. dădea 850 de guldeni pe un bulb de Manassier, din soiul *Rosen*. Jacques Bertens, furnizorul de la care achiziționase laleaua, plătise înainte 710 guldeni pentru acest bulb, deci a avut un profit

de 140 de guldeni, adică leafa pe jumătate de an a unui meșter de prin partea locului.

Moda printre cunoscătorii de lalele în perioada de după tulipomanie a fost să cultive câte un singur exemplar din cât mai multe tipuri de lalele cu puțință. Ceea ce înseamnă că cererea era totuși destul de limitată pentru multe dintre cele mai atrăgătoare varietăți. În mod bizar, dezonoarea provocată de această manie a avut și avantaje: de acum întreaga Europă auzise de lalele și numeroși oameni își doreau să vadă cu ochii lor floarea care a stârnit o asemenea patimă. Prin urmare, cultivatorii olandezi au avut ocazia de a mai atenua consecințele catastrofei economice prin dezvoltarea unor afaceri de export. Mulți au avut un succes considerabil: Olanda deține supremația în comerțul internațional cu lalele încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Afacerile stabile au avut o importanță inestimabilă pentru grădinarii din Haarlem, care își pierduseră cea mai mare parte din clientelă odată cu ostioarea tulipomaniei, și din câteva surse răzlețe putem deduce că aceia care se ocupau cu creșterea bulbilor au făcut tot ce le-a stat în puțință să păstreze stocul de specii favorite cât mai redus. Prin aceasta au contribuit la menținerea prețurilor la un nivel acceptabil ani la rând, rezistând cu stoicism tentației de a crește mai multe lalele și a risca astfel saturarea pieței care mai rămăsese.

La fel de puține informații există și cu privire la prețurile bulbilor în anii de după 1637. Peter Mundy, care a călătorit prin Provinciile Unite în 1640, consemna că încă se mai plăteau „sume incredibile” pentru ceea ce el numea „rădăcini de lalele”, dar nu dă nici un exemplu. Și totuși, prețurile care lui Mundy, un negustor de rang mijlociu, i se puteau părea incredibile erau mult sub cele practicate în 1636 și 1637. O lalea Admiraal van der Eijck, care se vânduse la Alkmaar în medie cu 1.345 de guldeni bulbul, avea să fie adjudecată cu numai 220 de guldeni la licitația de lichidare a unui alt cultivator în 1643, în vreme ce o lalea Rotgans, valorând cândva 805 guldeni, era dată cu 138. Cum totuși nu știm ce greutate aveau acești bulbi, este imposibil să spunem că sumele pot fi comparabile, dar în ambele cazuri vorbim

despre prețuri care făceau numai a șasea parte din prețul cel mai înalt, din perioada de apogeu a maniei, asta însemnând o depreciere anuală de 35%.

Dacă raritățile se vindeau prost, atunci – așa cum era de așteptat – bulbii mai accesibili o duceau și mai rău. Aceștia se apreciaseră târziu, abia când piața bulbilor mai deosebiți se epuizase total; erau mult prea banali și anosti ca să-i atragă în vreun fel pe cunoscători. Lalelele Witte Croon – având corole albe, simple – care se vânduseră cu 64 de guldeni jumătatea de livră în ianuarie 1637, ca apoi să se ridice la fabuloasa sumă de 1.668 de guldeni la Alkmaar, aveau să se vândă cinci ani mai târziu cu 37 de guldeni și 10 stuiveri. Așadar, ca să ajungă atât de jos, s-au depreciat anual cu o extraordinară medie de 76%.

Astfel de prețuri nu aveau cum să asigure pâinea tuturor celor rămași în afacerile cu lalele. În anii care i-au urmat tulipomaniei, negustorimea din domeniul florilor s-a redus considerabil, și mai toți cultivatorii noi și fără experiență care se apucaseră de astfel de afaceri, atrași de posibilitatea de a face profituri frumoase, au renunțat de bunăvoie sau au fost înlăturați. Cultivarea de lalele s-a întors efectiv la matcă, în pământurile nisipoase și fertile dimprejurul Haarlemului – și, iată, orașul avea să-și impună întâietatea pe piața bulbilor, cum nu apucase niciodată până atunci, pe vremea când fenomenul cunoscuse prosperitatea și toată lumea creștea lalele. Până la sfârșitul secolului al XVII-lea, până și turcii își pierduseră supremația în negoțul cu lalele în fața pepinierelor de aici, iar în timpul domniei lui Ahmed III, cultivatorii din Haarlem au exportat mii de bulbi pentru curtea otomană de la Istanbul. Orașul avea să fie asociat cu această floare într-o asemenea măsură, încât cei câțiva florari care făceau afaceri în afara Haarlemului aveau grijă să-și completeze adresa cu mențiunea „lângă Haarlem“ atunci când trimiteau cataloage și liste de prețuri. Știau că, altfel, ar fi părut că au marfă de mâna a doua.

Comerțul se făcea mult mai rațional acum. Pentru tot restul secolului al XVII-lea, lalelele pe care încă se mai cereau sume frumoase au fost scoase la licitație în Haarlem. Bulbii vânduți în aceste circumstanțe erau ai unor varietăți

noi, recent obținute și încă suficient de rare cât să se impună. După câțiva ani, majoritatea acestor nou-venite aveau să-și piardă strălucirea, iar cunoscătorii să se orienteze spre alte noutăți. În timp, bulbii cândva la modă aveau să devină niște banalități, iar cultivatorii începeau să îi vândă vizitatorilor ocazionali sau prin comandă poștală făcută pe baza cataloagelor cu flori ceva mai modeste. Din listele de achiziție întocmite de un tulipofil german – Carol, margraf din Baden-Durlach –, se pare că până pe la 1712 bulbii disponibili pentru comandă din aceste cataloage costau în medie numai un gulden bucata, doar câteva varietăți având prețuri ceva mai mari, de 10, 20 sau chiar 40 de guldeni per bulb. Numărul soiurilor și varietăților disponibile în noul secol era, firește, cu mult mai mare. Un inventar al colecției margrafului arată că în 1736 deținea 4.796 de varietăți diferite de lalele și un total de până la 80.000 de bulbi din fiecare soi.

Preferințele nu se schimbaseră cu mult, astfel că florile margrafului erau cu siguranță descendentele lalelelor cultivate în timpul maniei. Virusul-mozaic nu fusese încă descoperit, așa că lalelele colorate intens, cu vâpăi pe petale, se bucurau în continuare de cea mai mare popularitate. Într-adevăr, dezideratul aplicabil în cazul celor mai căutate flori coincidea perfect cu cel al unui negustor de la 1630; în 1700, Henry van Oosten¹ consemna în cartea sa *The Dutch Gardener* (*Grădinarul olandez*) că laleaua perfectă ar trebui să aibă

petale rotunjite la vârf, iar acestea să nu fie răsucite. [...] Flăcăruile să pornească de jos, chiar de la baza florii, și să urce pe petală, sfârșind sub formă de scoică pe muchia acesteia. [...] Cât privește baza, să fie de cel mai pur albastru, ca văzduhul, iar staminele să pară negre, deși în realitate sunt de un albastru foarte întunecat.

The Dutch Florist (*Florarul olandez*), o carte scrisă de Nicholas van Kampen și tradusă în engleză în 1763, adăuga că „însușirile pe care trebuie să le aibă o lalea de calitate” erau codița

1. Cel puțin acesta este numele sub care a ajuns să fie cunoscut în Marea Britanie. Numele lui real, Henrik van Oosting, probabil că i s-a părut prea complicat editorului englez.

lungă, corola bine proporționată și culorile vii, preferabil pe fundal alb.

Chiar și așa, nici o plantă, nici măcar laleaua, nu putea avea pretenția de a rămâne la modă pe vecie. Gusturile se schimbaseră; alte flori ofereau ceva diferit. Cu toate că francezii, în secolul al XVIII-lea, și englezii, în secolul al XIX-lea, și-au păstrat afecțiunea pentru această floare, laleaua era de foarte multe ori decăzută în rang, odată ce noi specii ajungeau pentru scurt timp în vogă și provocau ocazional replici miniaturale ale tulipomaniei.¹

1. Se pot trasa multe paralele între mania pentru flori și frenezia stărnită de alte tipuri de bunuri. Astfel de boomuri economice – termen folosit de economiști pentru o creștere deosebit de rapidă a prețurilor – și bule – adică boomuri în timpul cărora prețurile mărfurilor depășesc cu mult valoarea lor reală din punctul tuturor de vedere, mai puțin al speculanților – au apărut peste tot în lume în ultimele patru veacuri. Bunurile cu care s-a făcut speculă sunt diverse, de la cele mai previzibile – acțiuni și obligațiuni, terenuri, țigări – până la cele mai ciudate. Chiar în Provinciile Unite a existat un boom al sistemului de transport public pe canale, începând din 1630 – e vorba de o dezvoltare utilă a sistemului de transport pe seama căreia mulți au făcut averi –, iar în anii 1670 a mai existat o bulă economică provocată de orologiile publice sofisticate, pe care negustorii olandezi le promovau ca simboluri ale statutului.

Bula care avea să semene cel mai mult cu tulipomania a fost însă boomul terenurilor din Florida, din 1925. Ca și laleaua, Florida era ceva exotic, numai că, înainte de 1925, se ajungea cu dificultate în acest stat american și era un loc nu tocmai fertil și destul de mlăștinos. Trep-tat însă, când au început să se construiască drumuri și căi ferate, iar mlăștinile să fie asanate, existând în plus garanția unei clime foarte bune pe timp de iarnă, zona a devenit tot mai atractivă și câțiva americani bogați au investit în case de vacanță în regiunea Miami. Și oameni mai săraci le-au urmat exemplul, astfel că agenții imobiliari locali s-au grăbit să exploateze cererea tot mai mare de terenuri de construcție în zonă.

Începuseră să circule legende pe seama profiturilor fantastice ce puteau fi obținute din cumpărarea și vânzarea de terenuri în Florida. Celebrul avocat William Jennings Bryan cumpăraseră în 1912 o casă în Miami pentru sezonul rece, pe care a vândut-o în 1920 cu un profit de 250.000\$. Mai târziu, loturi de teren cumpărate cu 1.200\$ aveau să fie revândute peste numai câteva luni cu 5.000\$. Un teren achiziționat la prețul de 2.500\$ s-a revândut cu 7.800\$, apoi 10.000\$, 17.500\$ și, în cele din urmă, cu 35.000\$ – ultimul cumpărător fiind exact același om care îl vânduse cu 2.500\$ și regretase amarnic. Pe Snapper Creek Canal, un

Poate cel mai frapant dintre toate a fost comerțul cu zambile în Provinciile Unite din prima treime a secolului al XVIII-lea. Ca și laleaua, zambila fusese adusă în Europa Occidentală din Imperiul Otoman în secolul al XVI-lea. Clusius o cunoștea și distribuia bulbii acestei flori, care ajunsese să fie cultivată în Țările de Jos la scară mică timp de mai multe decenii, fără a stârni cine știe ce pasiuni printre iubitorii de flori. Numai că aici a intervenit soarta. Cultivatori care ani la rând încercaseră să obțină varietăți noi au reușit la un moment dat să obțină, pur accidental, zambile duble, adică flori cu de două ori mai multe petale. Pentru că aceste plante nu produceau semințe, dispăreau

teren care în 1913 se vindea cu 15\$ acru ajunsese în 1925 să se dea cu 2.000\$ acru, iar în centrul Miamiului, terenuri care înainte se vindeau cu 30\$ acru valorau acum 75.000\$. În cele din urmă, terenurile din Miami ajunseseră să coste mai mult decât un imobil de pe Fifth Avenue din New York. Cele mai multe erau cumpărate doar cu mici sume achitate în avans de către speculanți, care plănuiau să revândă înainte să atingă data scadență.

Banii se revărsau asupra acestui stat. În douăsprezece luni, începând din toamna lui 1924, decontările bancare din Miami crescuseră de la 212.000\$ la peste 1 mil.\$, iar transferurile de terenuri se triplaseră. O ediție a ziarului *Miami Daily News* apărută în vara lui 1925 a ajuns să aibă 504 pagini, aproape toate înțesate cu anunțuri imobiliare – ceea ce, la momentul respectiv, era un record mondial. Se spune că numai în Miami existau la acea dată mai mult de 2.000 de agenții imobiliare, cu peste 25.000 de angajați.

Prăbușirea s-a petrecut în toamnă, cum se întâmplă de cele mai multe ori. Speculanții supraestimasera excesiv cererea de terenuri. Numărul de vizitatori pe timpul iernii în acest stat a fost de numai o zecime din cât anticipaseră ei. Oamenii au început să nu-și mai poată achita împrumuturile, prin urmare cineva care vânduse un teren cu 12\$ per acru și văzuse cum se revinde cu 17\$, 30\$ și apoi 60\$ acru avea să descopere consternat că în final nu reușise să obțină mai mult decât prima investiție, pe un teren care se întorcea tot la el. Din vara anului 1926, din cauza crizei mai multe bănci din Florida au dat faliment, căci depozitele din stat scăzuseră de la 1 mld. \$ în 1925 la 633 mil. \$ un an mai târziu și, în cele din urmă, la numai 143 mil. \$ în 1928. În anul următor, *The Nation* scria că „Miami va deveni locul din Statele Unite unde se va putea trăi cel mai ieftin [...] Una dintre cele mai luxoase case de pe plajă, unde chiria lunară era de 250\$, acum se închiriază cu 35\$ [...]“.

după un anumit timp, și de aceea zambilele ocupau un loc inferior lalelelor și garoafelor în clasamentul preferințelor florarilor. Și totuși, în 1684, un cultivator de bulbi din Haarlem, pe nume Pieter Voorhelm, s-a îmbolnăvit și nu a mai putut să se ocupe de grădinărit o perioadă. După ce s-a repus pe picioare, s-a dus în grădină pentru a arunca niște zambile duble de care tot voia să scape, însă nu mică i-a fost mirarea să descopere un exemplar cu adevărat superb de zambilă cu număr dublu de petale care înflorise acolo și pe care câțiva clienți deja voiau să-l cumpere. Ba chiar erau dispuși să dea pe această floare mai mult decât pe orice altă zambilă din grădină.

Voorhelm a continuat să cultive acest nou soi și, pe măsură ce, încet, dar sigur, au sporit și cererile, s-a apucat să înmulțească tot mai multe zambile duble. I-au urmat alți grădinari, și așa a ajuns zambila, la 1720, să fie la modă și să eclipseze în popularitate chiar și laleaua.

Frenezia stârnită a avut multe trăsături comune cu tulipomania, ba chiar a urmat o traiectorie destul de asemănătoare, asta la un secol după ce lalelele fuseseră în vogă. A început lent și și-a atins apogeul abia în 1736, jumătate de veac mai târziu de la prima zambilă dublă apărută în grădina lui Voorhelm. Prețurile crescuseră relativ devreme, bulbii celor mai apreciate variante ajungând la 30–40 de guldeni, iar înainte ca moda zambilelor să ajungă la final, omoloaga unei *Semper Augustus* – o zambilă dublă căreia i se spunea *Koning van Groot Brittannië*, în cinstea lui Wilhelm de Orania – ajunsese să se vândă cu 1.000 de guldeni per bulb.

Zambilele se bucurau acum de succes din exact aceleași motive pentru care și lalelele stârniseră interesul. Bulbilor le lua cam la fel de mult timp – cinci ani – să înflorească, cu alte cuvinte aceste zambile noi, extrem de îndrăgite, aveau să fie rarități pentru o vreme. Cele mai noi sortimente erau pestrițe, prezentând infinite combinații de culori, mai ales în tonuri de bleu și violet, fiind într-atât de frumoase, încât un furnizor, Egbert van der Vaert, se fălea că, dacă Zeus ar fi avut habar de ultima lui achiziție, ar fi luat negreșit forma respectivei zambile, și nu a unei lebede, atunci când

a coborât din Olimp ca să o seducă pe Leda. Și, spre deosebire de lalele, aceste flori aveau un parfum puternic și exotic.

În anii 1720, prețul bulbilor a început să crească. Dintr-un anumit punct de vedere, era o ciudățenie, căci în secolul al XVIII-lea se cultivau mult mai profesioniști decât cu o sută de ani înainte, iar noile varietăți de zambile duble au început repede să năpădească piața – se obținuseră aproximativ două mii de bulbi. Acest total ar fi trebuit să satisfacă cererea și să împiedice apariția unei manii. Numai că și cultivatorii de zambile din Haarlem dobândiseră o mai bună înțelegere a acestor afaceri și știau că un profit cu adevărat mare este menținut dacă stocul de bulbi ai soiurilor preferate de cumpărători rămâne cât mai mic.

În 1730, prețul bulbilor de zambilă ajunsese la niște cote foarte înalte, spre încântarea cultivatorilor. Grădinile Voorhelm, aflate acum în grija unuia dintre nepoții lui Pieter, pe nume Joris, erau cele dintâi pe piață, dar și alți furnizori din Haarlem făceau averi frumusele de pe urma zambilelor. Prețurile aveau să atingă apogeul între 1733 și 1736, după care să scadă brusc, în 1737. Motivul prăbușirii a fost același ca în 1637: prețurile crescuseră într-atât de mult, încât nimeni nu se mai putea atinge de bulbii cu adevărat prețioși, iar cei mai puțin râvniți ajunseseră să fie apreciați până la a costa mai mult decât ar fi fost dispus să plătească orice împătimit al florilor. Din cataloagele horticole tipărite la doi ani după acest punct maxim al maniei pentru zambile, aflăm că niște varietăți duble foarte valoroase, precum albele *Staat en Generaal*, care se vânduseră la un moment dat cu 210 guldeni, acum costau numai 20 de guldeni, zambilele *Miroir* coborâseră de la 141 de guldeni per bulb la 10, zambilele roșii *Granaat* de la 66 de guldeni la 16, iar Bijuteria lui Solomon Gekroont de la 80 până la 3.

Aceste cifre arată totodată că prețurile atinse de zambile în timpul modei lor au avut o magnitudine mai mică decât cele din perioada de nebunie a lalelelor. Un exemplar *Staat en Generaal* se vânduse cu aproximativ 200 de guldeni, în timp ce o lalea *Admiraal van der Eijck* ajunsese și la 2.000 de guldeni, iar prețul cel mai mare obținut vreodată pe o zambilă dublă, cam 1.600 de guldeni bulbul, nu însemna decât

o treime din cât costaseră cele mai râvnite lalele din secolul anterior. În plus, se pare că speculanții pe cont propriu erau de această dată mult mai precauți decât premergătorii lor. O noutate cu adevărat importantă adusă de nebunia zambilelor a fost practica larg răspândită de a cumpăra acțiuni pentru bulbii deosebit de valoroși. Trebuie să fi fost o afacere destul de frustrantă, căci acționarii aveau de așteptat cel puțin un an până ce floarea să facă mlădițe și să poată primi fiecare câte un bulb, dar măcar investiția în zambile era mai ieftină; într-un lung poem olandez, *Flora's Bloemwarande*, în care se descria această nouă piață, este menționat și numele unui florar, Jan Bolt, care își vinde jumătate din acțiunile deținute pe un anumit bulb unui client ezitant, cu un profit de numai 10%.

Motivele pentru care comerțul cu zambile nu a atins niciodată amploarea tulipomaniei sunt bine întemeiate. În primul rând, zambilele se cultivă mult mai greu decât florile rezistente de la munte, precum lalelele, ceea ce a limitat numărul pasionaților de grădinărit dispuși să le cumpere. De cealaltă parte, asta a însemnat că și cererea a rămas la cote mult mai joase decât în anii de manie a lalelelor; zambilele atrăgeau mult mai puțină atenție decât lalelele în trecut, ceea ce a făcut ca numărul de speculanți tentați să facă tranzacții pe această piață să fie destul de mic. Dar cel mai important este că nu avem nici o mărturie că în comerțul cu zambile s-ar fi recurs la polițe la termen; apar numai două mențiuni potrivit cărora niște bulbi ar fi fost cumpărați și apoi vânduți mai departe unei a treia părți, dar nimic mai mult.

Oricum, cel puțin câțiva pasionați din Haarlem și Haga par să fi fost prinși cu adevărat în nebunia zambilelor cât să se apuce să le cultive singuri pentru profit, numai că, atunci când și-a cunoscut apogeul, această modă avea să fie dezaprobată de foarte multă lume. Desigur că amintirea tulipomaniei era încă vie; un editor cu prezență de spirit chiar a găsit de cuviință să reediteze *Samenspraecken...*, cu Gaergoedt și Waermondt, atrăgând atenția în prefața dialogurilor că speculanții din prezent erau la fel de lacomi ca aceia din trecut și la fel de amețiți de stridentul miraj al

maleficei târfe bătrâne de când lumea, Flora. Alții au tipărit texte noi pe post de avertismente împotriva exceselor negoțului cu zambile. Pentru că lecția cumplită a maniei lalelelor era încă proaspătă în mințile tuturor, putem conchide că de fapt cel mai remarcabil lucru la mania pentru zambile este că pur și simplu a reușit să apară.

Povestea lalelei poate fi adusă până în zilele noastre în numai câteva cuvinte. Comerțul cu aceste flori a continuat să fie dominat și dezvoltat de cultivatorii olandezi. Și, într-adevăr, în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, întreaga afacere a fost controlată de un singur grup, format din doisprezece florari din Haarlem. Chiar și după ce oligopolul a fost dizolvat, în timpul războaielor cu Napoleon, reputația grădinarilor olandezi nu a putut fi egalată de nimeni. Pe măsură ce tot mai multă lume începea să fie atrasă de grădănit ca hobby, iar cererea la scară mondială pentru flori de toate soiurile creștea mereu, zona din jurul Haarlemului dedicată cultivării de bulbi a căpătat la rândul ei proporții. Primele ferme aveau să apară în Bloemendaal și Overveen, la vest de Haarlem; după aceea, ariile de cultură au fost extinse spre sud, către Hillegom și Lisse, pe o bucată de pământ obținută prin asanarea Haarlemmermeer la mijlocul secolului al XIX-lea. Tot cam pe atunci, pepinierele private de bulbi au început să se extindă, dând naștere primelor câmpuri vaste cu lalele, care aveau să ajungă una dintre cele mai de succes imagini ce se regăseau pe cărțile poștale din Olanda. Apoi – după ce aproape tot solul fertil din jurul Haarlemului fusese cedat lalelelor – o parte din comerțul cu aceste flori avea să părăsească orașul. Astăzi, în fermele din nordul provinciei Olanda sunt cultivate mai multe lalele decât în Haarlem.

Se mai petrecuseră și alte câteva schimbări majore. Cultivatorii reușiseră să își însușească tehnica de a produce lalele pe tot parcursul anului. Dacă bulbii sunt ținuți o vreme la temperaturi joase, într-o stare de amorțeală, apoi pot fi făcuți să înflorească oricând. Lunga așteptare a înfloririi lalelelor, care i-a măcinat pe iubitorii acestor flori

secole la rând, dispăruse de acum, și cu ea pierise și singura condiție esențială pentru declanșarea unei tulipomanii.

Dar cea mai radicală schimbare avea să o sufere însăși lealeua. În cei 250 de ani trecuți de la potolirea nebuniei, cultivatorii olandezi introduseseră în grădini mai multe specii cu totul diferite, precum lalelele-papagal, cu frunzele răsucite și petale mari, încovoiate ca un cioc, sau lalelele duble, cu un surplus de petale, ori lalelele Darwin – hibrizi gigantiți apăruiți în secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, lalelele separate, care cândva se bucuraseră de celebritate, nu mai existau. Pentru că erau mai vulnerabile din cauza virusului-mozaic, speciile originare – printre care și renumitele varietăți ca Viceroy sau Semper Augustus –, cărora oricum le era sortit să înflorească numai pentru scurte perioade de timp, și urmașele acestora dispăruseră de mult. Câteva cluburi din Anglia încă mai dețin niște exemplare de lalele separate, însă vreme îndelungată singurele tulipe cu vâpăi de culoare pe petale la care mai puteau accede ceilalți grădinari au fost doar imitații obținute prin atentă încrucișare.

Pentru piața lalelelor, distrugerea virusului-mozaic a fost una dintre cele mai mari realizări, dintr-un motiv lesne de înțeles. După standardele florarilor, era echivalentă cu eradicarea pojarului. Însă nu se poate nega că, odată câștigat acest război, s-a și pierdut ceva. Infinita varietate pe care o afișa fiecare lalea separată dispăruse și, odată cu ea, o mare parte din farmecul și capacitatea de a ului specifice acestei flori.

Furnizorii din zilele noastre nu oferă varietate, ci numai varietăți: o mulțime tot mai mare de lalele diferite, care se vor reproduce întocmai, la infinit. Iubitorul de lalele din vremea lui Clusius ar mai găsi azi doar câteva soiuri care să-l bucure, însă avem aproape 6.000 de lalele diferite care au fost cultivate, descrise și catalogate.

Această ameteitoare ofertă este, desigur, impresionantă; și totuși, nu face altceva decât să pună și mai mult în evidență importanța fiecărei flori în parte. Faptul că astăzi sunt la modă tocmai acele lalele uniforme și monocrome l-ar șoca pe un cunoscător din secolul al XVII-lea, care își planta

exemplarele în mici răzoare separate – i s-ar părea chiar ceva de prost-gust; unde mai pui că nici un grădinar din zilele noastre nu mai studiază florile cu dedicația unui tulipofil de pe vremuri, nici nu le cunoaște pe toate la fel de amănunțit.

Cât despre tulipomanie... ei bine, virusul acesta nu avea să dispară niciodată definitiv. Este pur și simplu o boală a omului, alimentată de două instincte complementare: admirația pentru tot ce e frumos și lăcomia pentru bani; iar maladia irumpe din când în când. În 1838, de pildă, în Franța a început o nebunie pentru dalii. Ca și laleaua în urmă cu două secole, această floare era o noutate pentru europeni, fiind adusă din Mexic pe la 1790. A încăput repede pe mâna horticultorilor, care s-au apucat să o cultive și să obțină numeroase varietăți noi, iar frumusețea acestora s-a bucurat de un succes răsunător; chiar ajunseseră să fie date ca exemplu când se dorea contrazicerea afirmației lui Rousseau potrivit căreia omul strică tot ce atinge. Pentru o scurtă perioadă, daliile s-au vândut pe sume foarte mari; se spune că un strat ajunsesese să coste 70.000 de franci (adică aproximativ 12.000 de lire sterline în zilele noastre), iar o anumită dalie a fost dată la schimb contra unui diamant deosebit. Numai că moda a trecut, și daliile, ca și lalelele, au dispărut din cărțile de istorie. În 1912 a venit rândul gladiolelor olandeze să cunoască un boom asemănător – dar pentru la fel de puțin timp.

Cea mai recentă manifestare a bătrânului virus datează din 1985, când avea să izbucnească o nouă manie, de data aceasta în China, derulându-se după exact același tipar ca nebunia lalelelor. În acel an, specula a avut ca obiect o altă floare cu bulb, *jun zi lan* sau *Lycoris radiata* – crinul-păianjen roșu. Este un crin cu flori mici, în formă de pâlnii înfășurate ca un ghem de lână; staminele, deosebit de lungi, curbate, se întind dincolo de frunze, conferindu-i florii o alură încântător de delicată. Crinul-păianjen era originar din Africa, însă ajunsesese în China în anii 1930 și fusese cultivat intensiv în orașul Changchun din Manciuria. Inițial era floarea preferată a vechilor clase aflate la conducerea orașului și, o vreme, cultivarea diverselor variante de *jun zi lan* a

reprezentat un semn de distincție pentru familiile aristocratice. Venirea la putere a comuniștilor a pus capăt micii piețe de bulbi care începuse să prindă contur spre sfârșitul anilor 1940, însă crinul-păianjen s-a bucurat în continuare de popularitate, în cele din urmă ajungând să fie floarea oficială a orașului Changchun. Se estimează că jumătate din familiile de aici ajunseseră să o cultive până în 1980.

Însă o adevărată manie pentru *jun zi lan* avea să se stârnească în anii imediat următori, când guvernul chinez a permis câteva mici reforme pe plan economic. Situația din Changchun era în acel moment asemănătoare cu cea din Olanda la 1630. Se încurajau inițiativele antreprenoriale, însă, deși dorința și energia de a face bani nu lipseau, existau foarte puține opțiuni de investiție pentru surplusul de capital. În circumstanțele date, cultivatorii de crin-păianjen din oraș au profitat de cererea în creștere pentru aceste flori din partea regiunilor învecinate, și astfel prețurile au intrat pe o pantă ascendentă¹, iar de aici până la specula cu bulbi de *jun zi lan* n-a mai fost decât un pas.

În 1981 și 1982, bulbii de crin-păianjen s-au vândut cu 100 de yuani, adică vreo 15 lire sterline în zilele noastre. Suma era deja considerabilă, dacă e să ne raportăm la salariile mici din Republica Chineză. Însă în 1985, se spune că bulbii cu adevărat râvniți ajunseseră să fie achiziționați și pe astronomica sumă de 200.000 de yuani, adică vreo 30.000 de lire sterline, pe lângă care până și exageratele prețuri din perioada de glorie a tulipomaniei olandeze pălesc. Astfel că, dacă prețul maxim pentru o *Semper Augustus* ajunsesese undeva între 5.000 și 10.000 de guldeni per bulb, adică de patru până la opt ori venitul unui negustor care o ducea binișor, cele mai mari prețuri atinse în mania pentru *jun zi lan* echivalau cu nu mai puțin de 300 de ori venitul

1. Chiar și cele mai banale obiecte pot să devină foarte rare și scumpe în anumite situații. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când proviziile militare deveniseră prioritatea absolută, soldații americani trebuiau să facă mari eforturi pentru a procura câte o sticlă de Coca-Cola. La un moment dat, o sticlă care nu făcea mai mult de cinci cenți a ajuns să fie adjudecată pe frontul italian contra sumei de 4.000\$.

anual al unui chinez cu studii superioare – o sumă de-a dreptul năucitoare.

În asemenea condiții, nu e deloc de mirare că nebunia crinilor-păianjen nu a durat mult, chiar și pentru o manie a florilor. Colapsul s-a petrecut în vara anului 1985, probabil și din cauză că încrederea în această piață a fost sistematic subminată de diverse articole de presă în care specula cu bulbi era descrisă ca pură nebunie.

Întreaga piață a crinilor a fost invadată subit de negustori panicați, disperați să vândă, așa că prețurile au căzut vertiginos. Și pentru că boomul chinezesc ajunsese pe culmi care nu fuseseră atinse nici măcar în epoca de glorie a lalelelor, tot așa de severă avea să fie și prăbușirea. Când piața crinilor-păianjen a început să se mai stabilizeze, prețurile scăzuseră undeva sub 99 de cenți.

Orașul Changchun se află în nordul Chinei, imediat deasupra paralelei de 40° și la doar 3.000 de kilometri de văile din Tianshan. Virusul maniei se întorsese, în sfârșit, acasă.

Note

Generale

Despre istoria lalelelor se cunosc surprinzător de multe lucruri, căci aceste flori s-au bucurat de șansa de a fi mult apreciate, iar cultivarea lor a luat amploare tocmai când scrierile despre grădinărit își cunoșteau, la rândul-le, înflorirea. Pe lângă câteva sinteze timpurii, precum *The Book of the Tulip* de Sir Daniel Hall, au apărut și câteva studii locale nu foarte vaste, dar foarte bine documentate, în speță *The Tulip: A Symbol of Two Nations* de Michiel Roding și Hans Theunissen și pamfletul lui Sam Segal *Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the Seventeenth Century*. Cea mai cuprinzătoare lucrare rămâne totuși *The Tulip*, de Anna Pavord.

Pentru cei interesați de istoria Țărilor de Jos în secolul al XVII-lea, există o foarte bună documentare în lucrări precum ceva mai recenta și mult lăudata *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall, 1477–1806* a lui Jonathan Israel. Istoricii sociologi au, pe de o parte, destul de controversata *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* a lui Simon Schama, iar, pe de altă parte, cuprinzătoarea lucrare *Plain Lives in a Golden Age: Popular Culture, Religion and Society in Seventeenth Century Holland* a lui A.T. van Deursen.

Istoria tulipomaniei însă a rămas un episod uimitor de obscur, și nici până în zilele noastre nu a făcut subiectul unui studiu științific exhaustiv, care să fructifice mulțimea de materiale documentare disponibile în arhivele olandeze. Multe dintre scurtele referate publicate pe acest subiect se bazează pe studii populare inexacte, din care face parte și cartea deosebit de antrenantă, dar destul de înșelătoare a lui Charles Mackay, *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*, reeditată și astăzi, deși a văzut lumina tiparului în 1841. (Mult mai de încredere, însă tot dependentă de surse secundare, este analiza modernă destul de stufoasă a lui Joseph Bulgatz, apărută în *Ponzi Schemes, Invaders from Mars and More Extraordinary Popular*

Delusions and the Madness of Crowds, care, totuși, nu prea a atras atenția publicului.)

Pe lângă pamfletele din epocă, strânse de E.H. Krelage în antologia *De Pamfletten van den Tulpenwindhandel 1636–1637*, cele mai valoroase izvoare olandeze rămân documentele oficiale, care s-au păstrat în majoritatea orașelor cuprinse de mania lalelelor; acolo există o evidență nu numai a unora dintre (destul de rarele) contractele legale încheiate pentru achiziționarea bulbilor de lalele, dar și a măsurilor luate în consecința colapsului prețurilor din 1637. Extrasele care au apărut – cu precădere cele colaționate de A. van Damme, în *Aanteekeningen Betreffende de Geschiedenis der Bloembollen: Haarlem 1899–1903* (o colecție de articole din ziarele începutului de secol, compilată și publicată la Leiden în 1976), și de Nicolaas Posthumus, autor al unor pamflete și al unor articole din acele timpuri, în „De speculatie in tulpen in de jaren 1636 en 1637“, părțile 1–3, în *Economisch-historisch jaarboek* – nu sunt nici pe departe cuprinzătoare; van Damme chiar recunoaște că documentele pe care le-a publicat au fost găsite din întâmplare, nicidecum rodul unei cercetări sistematice.

Categoric cea mai exhaustivă dare de seamă despre respectiva perioadă rămâne monumentală *Bloemenspeculatie in Nederland: De Tulpomanie van 1636–1637 en de Hyacintenhandel 1720–1736*, care a constituit în mare parte baza pentru cartea de față. Totuși astăzi este, din mai multe puncte de vedere, depășită. Sentimentul pe care l-am avut, după ce am parcurs toate materialele disponibile, este că, și după luarea tuturor măsurilor de precauție posibile în privința credibilității unor surse populare, istoricii și mai ales economiștii rămân vinovați de a fi exagerat importanța adevărată și dimensiunile căpătate de nebunia lalelelor.

Introducere

Succesul sinonim cu virtutea: Paul Zumthor, *Daily Life in Rembrandt's Holland*, p. 317.

„Adunați în jurul focului de tabără...“: Peter Garber, „Tulipmania“, *Journal of Political Economy* 97 (I), iunie 1989, p. 535.

Prolog: O manie pentru lalele

Sursa primară de informații cu privire la evenimentele de la Alkmaar din februarie 1637 este A. van Damme, *Aanteekeningen Betreffende de Geschiedenis der Bloembollen*. Pentru înfățișarea și comportamentul negustorilor de lalele olandezi, vezi Zumthor și, mai recent, respectiv mai analitic, A.T. van Deursen, *Plain Lives in a Golden Age*.

Mic dejun: Geoffrey Cotterell, *Amsterdam: The Life of a City*, p. 48.

Valoarea unei lalele: Peter Garber, „Tulipmania“, p. 537n; susține că în 1637, în fiecare gulden erau 0,856 grame de aur. Un gram de aur

valora deci 1,17 guldeni. Un bulb Viceroy s-a vândut la licitația din Alkmaar de pe 5 februarie cu 146 guldeni pe gram, ceea ce înseamnă de 125 de ori greutatea lui în aur.

Cel mai bogat om: Jonathan Israel, *The Dutch Republic*, p. 348.

Averile din lalele: Garber, p. 550.

1. Văile din Tianshan

Despre istoria îndepărtată a lalelelor se știe foarte puține lucruri. Originile asiatice ale acestei flori sunt discutate de Turhan Baytop, „The Tulip in Istanbul during the Ottoman period”, în Michiel Roding și Hans Theunissen (eds), *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, iar despre entuziasmul pentru lalelele sălbatice persane, date destul de sumare în Wilfrid Blunt, *Tulipomania*.

Originile asiatice ale lalelei: Baytop, pp. 50–56.

Aprecieri timpurii ale lalelei: În mod cert, hitiții, care au dominat cea mai mare parte a Asiei Mici două mii de ani înainte de Hristos, apreciau frumusețea acestor flori bulboase sălbatice. Inscripțiile antice arată că venirea primăverii la hitiți era marcată an de an printr-o sărbătoare numită *An.tah.sum-sar*, care s-ar traduce prin „Festivalul bulbilor” și care, se pare, coincidea cu prima înflorire a șofranului. (Și astăzi mulți anatolieni sărbătoresc ceva asemănător, *Hidrellez*, în luna mai, zi în care ies la iarbă verde și mănâncă cușcuș din făină bulgur și bulbi de șofran pisați.) E posibil ca și înflorirea lalelelor să fi avut o însemnătate asemănătoare pentru popoarele din stepă, care îndurau ierni mai aspre decât în orice alt loc din patria șofranului, Asia Mică; sosirea primăverii trebuie să fi fost așteptată cu cel puțin la fel de multă nerăbdare. Vezi Baytop, p. 51.

Laleaua în Persia: Daniel Hall, *The Book of the Tulip*, p. 44; Blunt, pp. 22–23; Valerie Schloredt, *A Treasury of Tulips*, p. 62.

Istoria turcilor: Pentru etapa otomană din istoria lalelelor dispunem de mult mai multe izvoare decât pentru cea timpurie. Printre compendiile ușor de consultat de istorie turcească a respectivei perioade se numără Halil Inalcik, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*.

Laleaua în Imperiul Otoman până la 1453: Yildiz Demiriz, „Tulips in Ottoman Turkish culture and art”, în Roding și Theunissen, pp. 57–75.

Povestea lui Hasan Efendi: Demiriz, p. 57.

Babur și tradiția grădinăritului la turci: Alexander Pallis, *In the Days of the Janissaries*, p. 198.

Laleaua ca simbol religios: Nu numai turcii priveau această floare ca simbol religios. „Olandezii din Pennsylvania” – imigranți germani care au ajuns pe coasta de est a Americii în secolul al XVII-lea – foloseau o leaă stilizată, cu trei petale, ca motiv ce simboliza Sfânta Treime. Acestea înfrumusețau de cele mai multe ori documente importante, precum certificatele de naștere. Schloredt, p. 43.

2. Sălaş întru fericire

Horticultura nu este nici pe departe un subiect central în istoria Imperiului Otoman și abia dacă apare în istoriile convenționale. Cele mai bune ghiduri pentru istoria lalelelor în Turcia sunt lucrările despre Istanbul, dintre care cea mai reușită rămâne cu siguranță *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924*, de Philip Mansel. În privința palatelor otomane, sursa indispensabilă este *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul* de Barnette Miller. Dr. Miller a fost probabil primul occidental căruia i s-a permis accesul în curțile interioare de la Topkapî, iar asta se întâmpla la începutul secolului XX, când încă mai arătau ca la începuturi. Doamna Miller s-a străduit să reconstituie așezămintele de atunci, precum haremul și grădinile, care fuseseră abandonate și căzuseră în ruină, iar munca sa constituie baza pentru toate celelalte descrieri ulterioare ale vieții otomane de la palat.

Bătălia de la Kosovo: Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, pp. 58–80.

Pentru cronicar, vezi Anna Pavord, *The Tulip*, p. 31.

Baiazid: Halil Inalcik, *The Ottoman Empire: The Classical Age 300–1600*, pp. 14–18; John Julius Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, pp. 343–345, 364–369.

Cămașa lui Baiazid: Vechimea acestui articol vestimentar este destul de controversată. Muzeul de Artă Turcească și Islamică susține că datează de la cca 1400, dar Yildiz Demiriz, în articolul „Tulips in Ottoman culture and art“, din Michiel Roding și Hans Theunissen, *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, p. 71, observă că stilul cămășii o plasează pe la 1550. Apartenența rămâne deci nedemonstrată – dar, și dacă Demiriz ar avea dreptate, nu este deloc imposibil ca Baiazid să fi purtat o cămașă asemănătoare.

Constantinopol și sultanul Mahomed: Mansel, cap. I.

Grădinile sultanului Mahomed: Andrew Wheatcroft, *The Ottomans: Dissolving Images*, pp. 26–29, Mansel, pp. 57–58.

Sultanul Soliman și lalelele de la Istanbul: Arthur Baker, „The cult of the tulip in Turkey“, p. 240; Baytop, în Roding și Theunissen, pp. 52–53; Demiriz, pp. 57–58, 74–75. Câteva autorități în domeniu din Istanbul susțin că lalelele nu au fost de fapt cultivate decât din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (cf. Pavord, pp. 39, 45); chestiunea rămâne nelămurită.

Florari în Istanbul: Baytop, p. 51.

Sultanul Selim și bulbii din Persia și Siria: *ibid.*, p. 53; Baker, pp. 238–240.

Palatul și grădinile sultanului: Demiriz, pp. 59, 67; Mansel, pp. 60–61, 71, 73–75, 221–222; Miller, pp. 4–21, 151–156; N.M. Penzer, *The Harem*, pp. 40, 252–260; Lavender Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717–1740*, pp. 53–54, 57–58.

Bostangiii: Mansel, pp. 74–75, 221–222; Cassels, p. 53; Penzer, pp. 62, 185.

Întrecerea la alergat cu grădinarul-șef: Nu se știe cu exactitate când a luat naștere acest obicei ciudat. Miller, pp. 145, 250, n31.

3. Necunoscuta de la Răsărit

Istoria timpurie a lealei în Europa – atât cât poate fi ea cunoscută originită – a fost documentată cu acribie pentru prima dată de Hermann, Grafen zu Solms-Laubach, în *Weizen und Tulpe und deren Geschichte*, sintetizată în limba engleză de Sir Daniel Hall în *The Book of the Tulip*. Cercetări mai recente au fost rezumate lapidar de Sam Segal în *Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the Seventeenth Century*.

Lopo Vaz de Sampayo: Legătura lui Vaz cu lealele este amintită și de Wilfrid Blunt în *Tulipomania*, p. 8n. Detalii despre cariera lui au fost preluate din R.S. Whiteway, *The Rise of Portuguese Power in India 1497–1550*, pp. 208–213, 221–223. Nunho da Cunha a fost fiul lui Tristao da Cunha; acesta a dat numele insuliței din Atlantic care este și astăzi unul dintre cele mai îndepărtate teritorii din vechiul Imperiu Britanic.

Monstereul: Cartea lui Charles de la Chesnée *Monstereul* a fost prima lucrare dedicată în întregime lealelor și de aceea are o oarecare greutate printre istoricii acestei flori.

Durata unei călătorii până în Portugalia: Whiteway, p. 46.

Laleaua întâmpinată ca noutate: Hall, p. 36.

Atestări ale lealei în Europa înainte de secolul al XVI-lea: Hall, pp. 17, 36–37.

Busbecq: Baytop, în Roding și Theunissen, p. 52; Z.R.M.W. von Martels, *Augerius Gislénius Busbequius*, pp. 152, 440–452. Pentru datarea corectă a momentului când Busbecq a întâlnit pentru prima oară o leale, vezi von Martels, pp. 449–450.

George Sandys: Citat în Anna Pavord, *The Tulip*, pp. 35–36.

Scrisorile lui Busbecq: Cartea, un bestseller la vremea ei, se intitula *Legationis Turcicae epistolae quatuor* (Antwerpen, 1581).

Busbecq și aducerea lealelor: Un alt motiv pentru a ne îndoi că aducerea lealelor în Europa este meritul personal al ambasadorului e că Busbecq s-a lăudat în multe rânduri că el ar fi adus obligeana în Occident. Având în vedere faima de care începuseră să se bucure lealele înainte ca el să moară, în 1591, este greu de închipuit că nu a vrut să-și aroge și această descoperire, dacă tot se știa că mai fusese primul și altă dată. Von Martels, pp. 450–452.

Termenul tulip din limba engleză: După Hall, p. 17, se pare că a apărut pentru prima oară în traducerea lui Lyte la *Florum et Coronarium Odoratumque Nonnullarum* de Rembert Dodoens, unul dintre prietenii lui Clusius, publicată inițial la Antwerpen în 1568.

Garret și Gerard: Wilfrid Blunt, pp. 10–11; Pavord, pp. 104–105.

Conrad Gesner: Hall, p. 39; Sam Segal, p. 3; E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 15–16; Hans Fischer, *Conrad Gesner. 1516–1565*; pentru povestea cu broasca, vezi Jan Bondeson, „The bosom serpent“, în *A Cabinet of Medical Curiosities. Catalogus plantarum*, care, în paranteză fie spus, a fost publicat două secole mai târziu după moartea lui Gesner; descrierea pe care a făcut-o lalelei a apărut pentru prima oară într-un appendice scris de el pentru o carte a prietenului său Valerius Gordus, publicată în 1561.

„În luna aprilie...“: Citat din Hall, p. 39.

Tulipa turcarum: Chiar dacă o specie de lalea botezată în cinstea lui Gesner s-a crezut mult timp că este cea descoperită la Augsburg, se pare că, așa cum arată W.S. Murray în articolul „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, p. 19, specia din grădina lui Herwart era cel mai probabil *T. suavenolens*, nicidecum *T. gesneriana*.

Laleaua văzută de Johann Kentmann în Italia: Segal, pp. 3, 21, n6. Kentmann spune că este vorba de o lalea *T. Turcica*, dar se pare că era un exemplar din specia *T. silvestris*.

Grădinile familiei Fugger: R. Ehrenberg, *Grosse Vermögen*, p. 38. Vezi și G. Freiherr von Polnitz, *Die Fugger*. Anton, fiul celui care a pus bazele imperiului Fugger, s-a oferit să-i angajeze și pe Gesner, și pe Clusius; acesta din urmă, în ciuda reținerii religioase (căci clanul Fugger a finanțat în mare măsură Contrareforma), a acceptat.

Primele lalele din Anglia și Europa: Hall, p. 40; Joseph Jacob, *Tulips*, p. 3; Blunt, pp. 10–11.

4. Clusius

De departe cea mai cuprinzătoare biografie a lui Clusius este aceea tipărită de F.W.T. Hunger, în două volume: *Charles de L'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsche Kruidkundige 1526–1609*, lucrare din care a fost preluată majoritatea materialului pentru acest capitol. Câteva detalii suplimentare, cu precădere despre anii de tinerețe, sunt aduse de o biografie populară a botanistului, scrisă de Johan Theunisz, *Carolus Clusius: Het Merkwaaardige Leven van een Pionier der Wetenschap*. Articolele răzlețe semnate de Clusius despre lalele – care, trebuie precizat, nu au constituit niciodată subiectul central al *corpus*-ului său botanic în ansamblu – au fost colaționate, din fericire, în limba engleză de W. van Dijk, *A Treatise on Tulips by Carolus Clusius of Arras*.

Anecdota negustorului flamand: Această poveste a fost consemnată chiar de Clusius și este citată de van Dijk, p. 8.

Și astfel, în primăvara anului 1563...: Această parte a relatării este o speculație a mea, dar, din moment ce negustorul a crezut că bulbii de lalea sunt cepe, mi se pare prea puțin probabil să-și fi dat seama cineva ce anume sunt înainte de a apuca să înflorească.

Execuția unui unchi: Este vorba de Mathieu de L'Escluse, căruia i s-a dat foc în aprilie 1567, în timpul tentativelor Ducei de Alva de a înăbuși protestantismul din Țările de Jos habsburgice. Hunger, I, p. 97.

Câtă corespondență a purtat Clusius: Numărul estimat, de 4.000 de scrisori, pleacă de la un calcul făcut de Hunger, I, p. 98.

Clusius despre lalele: Clusius a menționat pentru prima oară aceste flori într-un apendice al cărții lui despre flora din Spania, *Historia stirpium per Hispanias observatorum*, apărută în 1576 (pp. 510–515), deși laleaua nu provenea din respectiva țară, ceea ce poate sugera că a auzit pentru prima oară de lalele de la Rye pe când călătorea în Spania. Avea să-și dezvolte substanțial studiul botanic în cartea despre flora din Austria, *Historia stirpium Pannoniae*, apărută în 1583 (pp. 145–169) și încă o dată în capodopera lui, *Rariorum Plantarum Historia* din 1601 (pp. 137–152).

Experimente la Frankfurt: Acestea se întâmplau în 1593. W.S. Murray, „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, p. 19.

Caracterul și dispoziția lui Clusius: Hunger, I, p. 323.

Complimentul făcut de Marie de Brimeu: *ibid.*, II, p. 217.

Sărăcia lui Clusius: *ibid.*, pp. 111, 122

Schimbul cu plante dintre otomani și Viena: Theunisz, p. 68.

Clusius și Busbecq: Clusius îi scrisese deja, din 1569, lui Krafftheim, pentru a-l ruga să obțină exemplare de plante de la Busbecq. Hunger, I, pp. 108, 139.

Semintele lui Busbecq: Van Dijk, p. 32.

Hoții de flori: Hunger, I, p. 158; II, pp. 115, 135; Theunisz, pp. 50, 78.

„...își pierduse toți dinții“: Hunger, I, pp. 180, 240.

5. Leiden

Tot biografiile semnate de Hunger și de Theunisz au servit ca surse primare pentru cariera lui Clusius la Leiden. Pentru detaliile privind Universitatea din Leiden, desfășurarea Răscoalei Olandeze și fundalul istoric al maniei pentru lalele, vezi Jonathan Israel, magistrala *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall, 1477–1806*. Universitatea, în special celebra-i Școală de Anatomie, a fost adesea menționată de călătorii străini, date interesante găsindu-se mai ales la Sir William Brereton, *Travels in Holland, the United Provinces etc... 1634–1635*, și John Evelyn, *The Diary of John Evelyn*, II. Pentru informațiile strict botanice privind lalelele, am consultat Daniel Hall, *The Book of the Tulip*, și E. van Slogteren, „Broken tulips“, în *The Daffodil and Tulip Yearbook*.

Clusius la Frankfurt: Hunger, II, pp. 153–154, 164–165, 167, 172–175.

Sosirea în Leiden: Hunger, I, pp. 210–213.

Leiden: Israel, pp. 308, 328; Paul Zumthor, *Daily Life in Rembrandt's Holland*, pp. 8, 12, 23, 239.

Răscoala Olandeză: Israel, pp. 169–175, 181–182.

Universitatea din Leiden: Israel, pp. 569–572; Schama, pp. 57, 175; Brereton, pp. 41–42; Evelyn, pp. 51–54; Zumthor, p. 154.

Hortus-ul de la Leiden: Hunger, I, pp. 189–194, 214–218; Hunger, II, p. 4; Israel, pp. 571–572, 1.043; Brereton, p. 42.

„*Adevăratul rege al lalelelor*“: Dintr-o scrisoare datată 28 februarie 1602, redată în Hunger, I, p. 269.

Walich Ziwertsz.: Nicolaes van Wassenaer, *Historisch Verhael*, IX, secțiunea aprilie–octombrie 1625, p. 10; A. Hensen, „De vereering van St Nicolaas te Amsterdam in den Roomschen tijd“, în *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem*, 43 (Haarlem, 1925), p. 187.

Clusius despre lalele: W. van Dijk, *A Treatise on Tulips by Carolus Clusius of Arras*, pp. 7–32.

Botanica lalelei: Sam Segal, *Tulips Portrayed*, pp. 5–12; Hall, pp. 99–110; W.S. Murray, „The introduction of the tulip, and the tulipmania“, pp. 21–23.

Mlădițe: John Mather, *Economic Production of Tulips and Daffodils*, p. 44.

Lalelele Rosen, Violetten și Bizarden: E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, p. 33, unde se arată că denumirile acestor categorii au apărut abia în secolul al XIX-lea, dar, pentru că este mult mai comod, am ales să le folosim în situația noastră. Variantele de lalele *Violetten* mai sunt cunoscute ca lalele *bybloemen*.

„*De o calitate sublimă*“ și „*obraznice*“: *ibid.*, p. 21.

Încercări de a repeta separarea: Anna Pavord, *The Tulip*, p. 11.

Soluții la problema separării: Hall, pp. 104–106.

Clusius și cererea de bulbi de lalele: Hunger, I, pp. 214, 237.

Furtul de bulbi: Theunisz, p. 120; Hunger, I, pp. 237–238, 241; Hunger, II, p. 197.

„*Cele șaptesprezece provincii au avut rezerve îmbelșugate*“: Citat în Wilfrid Blunt, *Tulipomania*, p. 9.

6. Podoabă a decolteului

Nu există foarte multe documente despre istoria timpurie a lalelelor din Provinciile Unite și din Franța. Detaliile elementare rediate aici sunt compilate din cărțile lui Krelage și din lucrările unor grădinari de la acea vreme, precum Abraham Munting, *Waare Oeffening der Planten*, din W.S. Murray, „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, și din Sam Segal, *Tulips Portrayed*; aceasta din urmă conține și o discuție utilă despre ce se cunoaște privitor la cărțile cu lalele din secolul al XVII-lea.

Trandafirul ca împărat al grădinii: Paul Zumthor, *Daily Life in Rembrandt's Holland*, p. 49.

Preamărirea lui Monstereul: Citat în Segal, p. 4.

- Lobelius*: Numele latinizat al lui Mathias de l'Obel, a cărui lucrare despre lalele a apărut într-un ierbar franțuzesc în 1581. Segal, p. 3.
- Varietăți de lalele*: Segal, p. 4; Murray, p. 21. Aceste cifre nu includ și speciile turcești, care în secolul al XVIII-lea se ridicau la un total de peste 1.300.
- Primii iubitori de lalele*: E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 23–24; Krelage, *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, pp. 6, 17.
- Laleaua în Franța*: Krelage, *Bloemenspeculatie*, p. 29; Abraham Munting, *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, pp. 907–911; Peter Garber, „Tulipmania“, p. 543. Deși s-au ocupat de ea scriitorii din epocă, istoria acestei manii timpurii a lalelelor din Franța rămâne totuși destul de obscură și ar merita o cercetare mai amănunțită.
- Cunoscătorii de lalele*: Chrispijn van de Passe, *Een Cort Verhael van den Tulipanen ende haere Oefeninghe...*, pamflet din epocă, editor și dată necunoscute (cca 1620?), în *Stadsbibliotheek*, Haarlem, p. 4; Krelage, *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, p. 6.
- Paulus van Beresteyn*: E.A. van Beresteyn și W.F. del Campo Hartman, *Genealogie van het Geslacht van Beresteyn*, p. 134.
- Jacques de Gheyn*, L.Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheyn: Three Generations*, vol. I, pp. 2–3, 14, 38, 40, 59, 66, 69–70, 131–132, 153.
- Guillelmo Bartolotti*: G. Leonhardt, *Het Huis Bartolotti en zijn Bewoners*, pp. 14–15, 39–40; Israel, p. 348.
- Epoca de aur*: J.L. Price, *Culture and Society in the Dutch Republic During the 17th Century*; Jonathan Israel, *The Dutch Republic*, pp. 547–591.
- Grădina lordului Offerbeake*: William Brereton, *Travels in Holland, the United Provinces etc... 1634–1635*, pp. 44–45.
- Conacele de la țară*: Simon Schama, *The Embarrassment of Riches*, pp. 292–295; Krelage, *Bloemenspeculatie*, pp. 7, 27–28.
- Glume în biserică*: Geoffrey Cotterell, *Amsterdam: The Life of a City*, p. 119. Amenda obișnuită era de 6 stuiveri pe glumă.
- Jacob Cats*: Schama, pp. 211, 293, 437.
- Despre de Moufe-schans*: Petrus Hondius, *Dapes Inemptae, of de Moufe-schans*. Despre adevăratul proprietar de la Moufe-schans, care adesea a fost greșit identificat cu Hondius, vezi *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, VIII, pp. 812–813.
- „Nebunii-aceștia...“: Traducere din Segal, p. 16.
- Grădina prințului de Orania*: Brereton, pp. 34–35.

7. Laleaua în oglindă

Discuția mea despre *Semper Augustus* este bazată, așa cum ar trebui să fie toate de acest gen, pe cronica lui Nicolaes Jansz. van Wassenaer, fiul unui doctor din Amsterdam, care a studiat la Școala Latină din

Haarlem și apoi în Amsterdam, înainte de a deveni scriitor de profesie (și medic cu jumătate de normă), după 1612. Cronică lui, *Historisch Verhael aller Gedencwaerdiger Gheschiedenissen*, de altfel una dintre cele mai de încredere disponibile, este și sursa istorică principală referitoare la această floare.

Pasajele despre amplificarea nebuniei lalelelor au la bază, ca și mai înainte, lucrările lui E.H. Krelage, cu adăugiri din Nicolaas Posthumus, „Die speculatie in tulpen in de jaren 1636 en 1637“, părțile 1–3, și „The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637“, în W.C. Scoville și J.C. LaForce (eds.), *The Economic Development of Western Europe*, precum și cea a lui Peter Garber, „Tulipmania“, pp. 535–560. Informațiile despre grădinile olandeze din acea perioadă au fost culese din Paul Zumthor, *Daily Life in Rembrandt's Holland*, și Simon Schama, *Embarrassment of Riches*.

Detaliile despre albumele cu lalele sunt de găsit în Sam Segal, *Tulips Portrayed*, și E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*. Despre *Hortus Floridus* a lui Chrispijn van de Passe s-au scris câteva lucrări; vezi Spencer Savage, „The *Hortus Floridus* of Chrispijn van de Passe“, pp. 181–206, și Eleanour Rohde, *Crispian Passeus's Hortus Floridus*. Traducerea în engleză a lui Savage a apărut în anii 1970, *Hortus Floridus: The Four Books of Spring, Summer, Autumn and Winter Flowers, Engraved by Crispin van de Pas*.

Adriaan Pauw: Jonathan Israel, *The Dutch Republic*, pp. 159, 319, 458–459, 518–519, 522–533; H.W.J. de Boer, H. Bruch *et al.*, *Adriaan Pauw (1585–1653): Staatsman en Ambachtsheer*, pp. 20–27. Astăzi se mai vede doar o mică porțiune din domeniul Heemstede; restul a fost înghițit de Haarlem și formează în prezent o suburbie a orașului. *Grădina cu oglinzi a lui Pauw*: Van Wassenaer, V, p. 40 și verso. Este posibil ca varietatea de lalele *Violetten Pauw*, menționată de Krelage în *Bloemenspeculatie in Nederland*, p. 138, să fi fost obținută chiar de el, sau cel puțin numită după el.

Semper Augustus: Van Wassenaer, V, pp. 40 verso și 41; p. 111 și verso; IX, p. 10; Krelage, *Bloemenspeculatie*, pp. 32–33, 68; Garber, p. 537; Segal, pp. 8–9.

Proprietarul lalelei Semper Augustus: În ultimii ani, mai multe autorități în domeniu au stabilit că proprietarul lalelei *Semper Augustus* ar fi fost nimeni altul decât Adriaan Pauw, dar asta pentru că nu au citit cu atenție cartea lui Wassenaer. Chiar dacă cronicarul a văzut exemplarele acestei flori și chiar dacă a vizitat grădina de la Heemstede, el nu face nicăieri legătura dintre cele două, iar din descrierea pe care i-o face stratului unic cu lalele din grădina lui Pauw e greu de crezut că *Semper Augustus* – o floare pe care orice cunoscător ar fi plantat-o singură, în toată splendoarea ei – ar fi putut să crească acolo.

Există mai multe legende conform cărora bulbi de *Semper Augustus* au fost vânduți, dar până ce acestea nu vor fi confirmate de

mărturiile din acea epocă îmi păstrez rezervele în a le socoti adevărate. Krelage, p. 65n, spune că un individ din Amsterdam i-ar fi vândut floarea cuiva din Haarlem, cu condiția ca nici unul să nu vândă bulbii de *Semper Augustus* mai departe fără a-l înștiința mai întâi pe celălalt. Cel din Amsterdam însă a cedat tentației de a vinde un bulb contra sumei de 3.000 de guldeni, plus un birou în valoare de 10.000 de guldeni. Când omul din Haarlem a aflat de trădare, a vândut și el trei bulbi pe 30.000 de guldeni. La fel, în scrierile lui Munting, apărute cam la 35 de ani după ce s-a potolit nebunia lalelelor, avea să fie citată o intrare contabilă: „Vândut lui N.N. o lalea *Semper Augustus* cu greutatea de 123 de *azen*, pentru suma de 4.600 de florini¹. Peste această sumă, o caleașcă nouă și bine lucrată, cu doi cai suri și toate accesoriile, ce va fi livrată în răstimp de două săptămâni, iar banii plătiți pe loc.” Tot el pretinde că un bulb ar fi fost vândut cu 5.500 de florini în cadrul unei licitații publice. Vezi Abraham Munting, *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, pp. 907–911.

Balthasar și Daniël de Neufville: D.M. van Gelder de Neufville, „De oudste generatics van het geslacht de Neufville“, în *De Nederlandsche Leeuw*, pp. 6–8; Krelage, pp. 129, 140. Aceste varietăți au purtat numele alterat „de Novil“.

Cultivatori de lalele: F.W.T. Hunger, *Charles d'Escluse (Carolus Clusius)*, I, p. 241; II, p. 251.

Henrik Pottebacker: Segal, p. 8; Krelage, pp. 127, 138.

Rizotomi și farmaciști: Hunger, I, pp. 303–306; Krelage, *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, p. 17. Despre neîncrederea în spițeri, vezi Zumthor, pp. 73, 157.

Laleaua ca afrodisiac: Sam Segal și Michiel Roding, *De Tulp en de Kunst. Verhaal van een Symbool*, p. 22. Un autor britanic de cărți despre grădini de la acea vreme, John Parkinson, pomenește de presupusele calități afrodisiace ale florii în *Paradisus terrestris* (1629), mărturisind totuși: „Iar cât despre puterea-i veneriană, nu mă pot pronunța... căci nu prea am mâncat.“ Citat în Wilfrid Blunt, *Tulipomania*, pp. 10–11.

Protagonistii negoțului timpuriu cu lalele: Nicolaas Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 11–15.

Grădinile de pe lângă Haarlem: J.J. Temminck et al., *Haarlemmerhout 400 Jaar. Mooier is de Wereld Nergens*, pp. 98–99.

Nomenclatorul lalelelor: Krelage, pp. 33–37, 128.

„Dacă se înfăptuiește o schimbare asupra unei lalele...“: Citat de W.S. Murray în „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, p. 24.

Pieter Bol și Barent Cardoes: Krelage, p. 42; Schama, p. 356. Cardoes a murit la sfârșitul anului 1657 (Registrul înmormântărilor din

1. Florinul avea aceeași valoare ca guldenul.

Haarlem, 72, fol. 100), dar afacerea pe care a pornit-o a continuat până în secolul al XVIII-lea.

Francisco da Costa: Deloc surprinzător, afacerea lui da Costa era una foarte precaută, astfel că a rezistat perioadei de nebunie totală și a continuat cel puțin până în 1645. Krelage, pp. 42–43, 55; Krelage, „Het manuscript over den tulpenwindhandel uit de verzameling Meulman“, p. 30.

Exportul de bulbi: Astăzi se exportă mai bine de două treimi din bulbii de lalele olandeze, iar cel mai mare furnizor, Germaco, trimite aproximativ 35 de milioane de bulbi în străinătate anual – foarte mulți dintre aceștia lanțurilor de supermarketuri din Marea Britanie.

Emanuel Sweerts: Krelage, p. 25.

Cărți cu lalele: Cea mai veche carte cu flori cunoscută datează din 1603 și este franțuzească. Alburile în care erau ilustrate numai lalele au început să apară odată cu nebunia lalelelor; cea mai veche carte de acest tip este din 1635. Segal și Roding, pp. 78–81; Segal, *Tulips Portrayed*, pp. 17–20; Paul Taylor, *Dutch Flower Painting 1600–1720*, pp. 10–12.

Cartea cu lalele a lui van Swanenburch: Această carte se află azi în posesia Nederlandsche Economisch-Historisch Archief din Amsterdam. Notele privind prețurile par să fi fost scrise de proprietarul dintâi – anonim – al cărții.

Cartea cu lalele a lui Cos: Acest manuscris, care de fapt se numește *Verzameling van een Meenigte Tulipaenen...*, a fost scris în 1637. (Bizar este că nu mai apare nicăieri consemnat în arhivele orașului un florar pe nume Cos, deși Krelage menționează existența unei variante de lalea numită Kos.) Astăzi se află la Universiteitsbibliotheek din Wageningen.

Vânzătorii ambulanți de bulbi: Anna Pavord, *The Tulip*, p. 53.

8. Florarii

Istoria sociologică a Provinciilor Unite din timpul epocii de aur este bine acoperită de A.T. van Deursen în lucrarea *Plain Lives in a Golden Age: Popular Culture, Religion and Society in Seventeenth Century Holland*. Câteva detalii despre viața de zi cu zi sunt adăugate de Paul Zumthor, în *Daily Life in Rembrandt's Holland*. Printre autorii de la acea vreme, autoritatea absolută este considerată a fi Sir William Temple, a cărui lucrare *Observations Upon the United Provinces of the Netherlands* nu a apărut însă decât în 1673, mult după ce mania se potolise. Totuși această cărtică se bazează pe vizitele întreprinse de autorul ei încă din 1652 în Țările de Jos și, cum Temple a fost pentru o perioadă ambasadorul Angliei în Provinciile Unite, fiind interesat din punct de vedere profesional de resorturile succesului olandez,

lucrarea lui este mult mai atent alcătuită și mai analitică decât restul jurnalelor de călătorie subiective și încălcite de la acea vreme – prin urmare, considerabil mai puțin superficială.

Descrierea fizică a Provinciilor Unite: Temple, pp. 95, 113–114; Zumthor, p. 277; Jonathan Israel, *The Dutch Republic*, pp. 1–3, 9–14.

„*O mocirlă totală...*”: Englezul era propagandistul Owen Felltham, iar lucrarea sa a fost publicată pe vremea când concurența anglo-olandeză ajunsese la cote maxime, pe la mijlocul veacului al XVII-lea. Prin urmare, părerea lui Felltham despre olandezi trebuie înțeleasă în acest context. Citat de Simon Schama, *The Embarrassment of Riches*, p. 44.

Ambasadorul englez...: Temple, pp. 95, 113–114.

Păturile sociale olandeze: Israel, pp. 330, 337–353, 630–638; van Deursen, pp. 4–8, 13, 32, 47–48, 194; Zumthor, pp. 232–241; Schama, pp. 19–21, 316, 579–581.

Breslele și orele de lucru: Van Deursen, pp. 5, 11; Zumthor, pp. 5–6, 53.

Mâncare: Van Deursen, pp. 4, 19–20, 82; Schama, pp. 162–164, 169–170, 230; Zumthor, pp. 67–74; Geoffrey Cotterell, *Amsterdam: The Life of a City*, pp. 24, 48; William Brereton, *Travels in Holland, the United Provinces etc... 1634–1635*, p. 6.

Curățenie: Van Deursen, pp. 19, 41; Zumthor, pp. 137–139, 169; Brereton, p. 68.

Populație: Israel, p. 328.

Baudartius și presiunea supraaglomerării demografice: Van Deursen, pp. 3–4, 8.

Extinderea modei grădinăritului în Țările de Jos: Cotterell, pp. 88, 131; Brereton, p. 38; Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy*, vol. IV, p. 75; Segal, p. 8; Joseph Bulgatz, *Ponzi Schemes*, p. 86.

Economiile olandezilor: Temple, p. 102.

Impulsul de a risca: Van Deursen, pp. 67–68, 105–106; Schama, pp. 306–307, 347; Zumthor, p. 76.

9. Înflorire

Evoluția acestei manii este cel mai bine evidențiată în E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*. O recapitulare generală a evenimentelor, cu ceva mai multe interpretări, găsim și la Nicolaas Posthumus, „The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637”, în W.C. Scoville și J.C. LaForce (eds.), *The Economic Development of Western Europe*, pp. 138–149.

Hoorn: Jonathan Israel, *The Dutch Republic*, pp. 317–318.

Casa cu lalele: A. van Damme, *Aanteekeningen Betreffende de Geschiedenis der Bloembollen*, pp. 23–24. Așa cum arată van Damme, casa a fost renovată în 1755, când lalelele de piatră au primit și o

inscripție ce amintește tulipomania. Prin 1880 sau la începutul anilor 1890, casa a fost demolată, iar lalelele, achiziționate de J.H. Krelage, unul dintre cei mai proeminenți cultivatori de lalele din Haarlem, tatăl lui E.H. Krelage, istoricul lalelelor, au fost zidite pe pereții din biblioteca acestuia. Van Damme, printre altele, spune că majoritatea detaliilor le-a preluat din cronica lui Velius, numai că textele lui Velius nu merg mai departe de 1630. Trebuie să se refere, deci, la o continuare a cronicii inițiale. Nu este foarte limpede cât ne putem baza pe această lucrare. Din contextul în care cronicarul menționează casa cu lalele deducem că pasajul nu a fost scris în acea epocă.

Evoluția nebuniei pentru lalele: pp. 140–142; Krelage, pp. 42, 49–52.

„O cronică a vremii...”: Lieuwe van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, p. 504. Ca și în cazul altor prețuri date de istoricii acestui fenomen, se pare că van Aitzema s-a inspirat din textele de ficțiune *Samenspraecken...*, trei pamflete publicate în 1637 care sunt concepute ca niște discuții între un negustor de lalele și prietenul său. Vezi mai jos și capitolul 11 pentru detalii.

Generael der Generaelen van Gouda: Krelage, pp. 35, 49. Schama susține că Gouda era una dintre cele mai ieftine și mai puțin spectaculoase varietăți, ceea ce este incorect.

Prețuri la care se mai presupune că s-ar fi vândut o Semper Augustus: Krelage, pp. 32–33, 68; Garber, „Tulipmania”, p. 537; Sam Segal, *Tulips Portrayed*, pp. 8–9.

Săpun: cf. Israel, p. 347.

Parcele dintr-o fermă de pe polderul Schermer; iubitul negustor de lalele: Krelage, p. 30, citat dintr-un pamflet ce a circulat în timpul nebuniei.

Legenda marinarului și a unui călător englez: întâmplarea cu marinarul apare la J.B. Schuppius ca amintire din tinerețea petrecută în Olanda, conform lui Hermann, Grafen zu Solms-Laubach, *Weizen und Tulpe und deren Geschichte*, p. 76. O repovestire celebră, dar simțitor înflorită, îi aparține lui Charles Mackay, *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*, p. 92. Pe pagina următoare Mackay relatează și povestea unui englez, fără a da sursa. Peter Garber a atras atenția asupra lipsei fundamentale de plauzibilitate a acestor legende în „Tulipmania”, p. 537 și urm.

Recesiunea olandeză: Israel, pp. 314–315.

Țesători: Printre cei care subliniază că cei mai mulți maniaci ai lalelelor lucraseră în domeniul textilelor se numără și Posthumus, p. 143.

Vânzări la bulb sau la strat: *ibid.*, p. 141.

Tranzacții ale lui Jan Brants și Andries Mahieu: Posthumus, „De speculatie in tulpen in de jaren 1636 en 1637”, partea a II-a (1927), pp. 13–14.

Vânzări între aprilie și august: Toate mărturiile despre negoțul timpuriu cu lalele datează din perioada aprilie–august. Posthumus, *ibid.*, pp. 11–15; Posthumus, „The tulip mania in Holland”, p. 141.

Windhandel: Schama, pp. 358–359.

Piața la termen: Marjolein 't Hart, Joost Jonker și Jan Luiten van Zanden (eds.), *A Financial History of the Netherlands*, pp. 53–54; Schama, pp. 339, 349–350; Jan de Vries și Ad van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy 1500–1815*, p. 151; Schama, pp. 338–339; Paul Zumthor, *Daily Life in Rembrandt's Holland*, p. 262.

Interzicerea vânzărilor la termen: 't Hart et al., p. 55.

Vânzarea după greutate: Krelage, pp. 46–48.

Gerrit Bosch: Arhiva notarială din Alkmaar, vol. 113, fol. 71vo-72vo, 23 iulie 1637 (copie în colecția Posthumus, Arhiva Istoriei Economice din Țările de Jos).

Profit din comerțul cu mirodenii: Israel, p. 320.

David de Mildt: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), p. 16.

Henrick Lucasz. și Joost van Haverbeeck: *ibid.*, pp. 19–20.

Jan Admiraal: *ibid.*, pp. 17–18, 21–22.

Valoarea unui bulb: Cele mai bune date sunt cele de la licitația ținută la Alkmaar în februarie 1637, când mai mulți bulbi de același fel, dar cu greutate diferită, s-au vândut acelorași licitatori în cursul unei singure zile. Vezi van Damme, pp. 92–93.

Companii de lalele: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 26, 32–36.

Bulbi la azen și la mia de azen: cf. van Damme, pp. 92–93.

Bulbi cumpărați pentru a fi plantați sau comercializați: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 24–25.

„Se trăgeau din toate păturile sociale...“: *ibid.* (1926), pp. 3–99.

Samenspraecken...: Aceste trei pamflete importante au fost retipărite de Posthumus în *Economisch-historisch jaarboek* (1926), pp. 20–99. Despre ele vorbește și Krelage în *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 70–73, și în *De Pamfletten van den Tulpenwindhandel 1636–1637*, pp. 2–4; de asemenea, W.S. Murray, în „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, pp. 25–27, Joseph Jacob, *Tulips*, pp. 10–12, Sam Segal, *Tulips Portrayed*, pp. 13–15, Zbigniew Herbert, *Still Life with a Bridle*, pp. 57–58, și Schama, pp. 359–360. Nici unul dintre aceste texte nu cade de acord cu celelalte în privința modului în care ar trebui interpretate informațiile din *Samenspraecken...*, o mărturie tacită a deosebitei obscurități de care dă dovadă textul pamfletelor originale.

Plata în natură: După cum am precizat, și aceste exemple sunt preluate din *Samenspraecken...* Cf. Joseph Bulgatz, *Ponzi Schemes*, p. 97.

Aert Ducens: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), p. 38. În 1643, soția lui van de Heuvel s-a înfățișat dinaintea unui notar și a confirmat că respectivul pact a fost anulat după prăbușirea pieței de lalele.

Jeuriaen Jansz.: Posthumus, *ibid.*, pp. 27–28. În acest caz, numele vânzătorului este Cresser, dar actele din perioada nebuniei lalelelor sunt

pline de nume de familie greșite și este aproape sigur că se referea la Creitser.

Cornelis Guldewagen: *ibid.*, pp. 61–65, 72–74.

Abraham de Goyer: *ibid.* (1934), pp. 231–232.

„Nulă și neavenită...”: *ibid.* (1927), p. 85.

Cazuri de înșelăciune și fraudă: Segal, p. 12; W.S. Murray, p. 25.

„Tot ce putea să fie numit lalea...”: van Aitzema, p. 504.

10. Sub semnul Strugurelui de Aur

Detaliile despre viața de tavernă a olandezilor le-am pus cap la cap din mai multe surse secundare, cele mai importante fiind ale lui A.T. van Deursen și Simon Schama. Călătorii englezi Fynes Moryson, William Brereton și Peter Mundy amintesc, la rândul lor, despre taverne, experiența lor personală adăugând culoare imaginii de ansamblu pe care o creează istoricii sociologi. Industria berii din Haarlem este descrisă în S. Slive (ed.), *Frans Hals* (Haga: SDU, 1990). Tavernele din Haarlem sunt abordate de S. Groenveld, E.K. Grootes, J.J. Temminck *et al.*, în *Deugd Boven Geweld. Een Geschiedenis van Haarlem 1245–1995*, care este mult mai ofertantă decât ar putea lăsa să se creadă traducerea în engleză a acestui titlu (*Virtue Above Violence – Virtute mai presus de violență*); bordelurile din Haarlemmerhout sunt descrise în treacăt de J.J. Temminck *et al.* într-o lucrare cu un titlu și mai puțin ațâțător: *Haarlemmerhout 400 Jahr. Mooier is de Wereld Nergens* (400 Years of Haarlem Wood: Nowhere in the World Is More Beautiful – 400 de ani în Pădurea Haarlemului. Nicăieri mai frumoși în lume). Din fericire, istoria anecdotică a lui Geoffrey Cotterell *Amsterdam: The Life of a City* aduce câteva detalii savuroase despre rolul pe care îl jucau în viața olandezilor mâncarea și băutura.

Bursa de valori din Amsterdam: Marjolein 't Hart, Joost Jonker și Jan Luiten van Zanden (eds.), *A Financial History of the Netherlands*, pp. 53–56; Cotterell, pp. 85–86; Schama, pp. 348–350; Brereton, pp. 55–56.

De la Vega despre comercianții pe cont propriu: Citat de Schama, p. 349. Descrierea comportamentului acestor negustori este făcută la ceva timp după perioada de nebunie a lalelelor – mai exact, prin anii 1680 – și se poate să nu fi fost chiar așa de exagerată în anii 1630.

Ubicuitatea hanurilor: Van Deursen, pp. 101–102.

Numele cârciumilor: Schama, p. 202; Zbigniew Herbert, *Still Life with a Bridle*, p. 58.

Prostituție: Van Deursen, pp. 97–100.

„Târfe nerușinate”: Brereton, p. 55. Se referea la prostituatele din Amsterdam.

Începuturile negoțului în taverne: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 19.

Tavernele implicate în nebunia lălelelor: Se știe cu exactitate că printre tavernele din Haarlem implicate în tulipomanie s-au numărat Van de Sijde Specxs (Slănina din Jambon), De Vergulden Kettingh (Colierul Aurit), 't Oude Haentgen (Găinușa Bătrână), Toelast din Grote Markt și De Coninck van Vranckrijck (Regele Franței). În Amsterdam, De Mennoniste Bruyloft (Nunta Menonită) era de asemenea un centru puternic pentru negoțul cu lălele. Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 24, 42–43, 83, și (1934), p. 233.

Clanul Quaeckel: Cornelis Quaeckel senior s-a născut pe la 1565 și s-a însurat, în 1587, cu Trijn sau Catharina Cornelisdr. Duyck. Din 1609 a ținut taverna Bellaert, pe Kruisstraat, în Haarlem, dar a și cultivat grâne și lălele pe o parcelă de pe lângă Janspoort și pe o bucată de pământ luată în arendă de la lordul de Brederode, pe lângă castelul din Huis ter Kleef. Drumurile care duceau spre aceste două locuri au fost botezate Quaeckelslaan, în cinstea familiei. Nu există nici o mărturie că fiul cel mare al lui Quaeckel, Cornelis Cornelisz., ar fi fost implicat în comerțul cu lălele, dar a depus mărturie în favoarea pictorului Torrentius, acuzat de erezie, la procesul din 1627. Cornelis Cornelisz. a fost colector de taxe pe săpun în Haarlem până în 1626 și a trăit cel puțin până în 1650. Jan Quaeckel, fratele lui care se ocupa de comerțul cu lălele, s-a născut pe la 1601–1602 și a fost îngropat în Haarlem pe 10 noiembrie 1661. G.H. Kurtz, „Twee oude patriciërshuizen in de Kruisstraat“, în *Jaarboek Haarlem*, 1961, p. 20; Arhivele municipale din Haarlem, Înregistrările notariale, vol. 129, fols. 72; vol. 123vo; vol. 139, fol. 27vo–28; vol. 149, fol. 210; vol. 150, fols. 273–273vo, 394vo; Registrul de înmormântări din Haarlem, vol. 73, fol. 100vo. E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 134–136, pentru detalii despre speciile de lălele pe care le-a creat Cornelis Quaeckel senior.

Haarlem: Groenveld *et al.*, pp. 144, 172–174, 177.

Iluminarea stradală: Iluminatul public – cu ajutorul a sute de lămpi ce ardeau cu ulei vegetal – a fost introdus în Amsterdam în 1670 și s-a bucurat de un asemenea succes, încât s-a răspândit cu iuțeală în toate celelalte orașe olandeze, iar apoi peste tot în Europa. Jonathan Israel, *The Dutch Republic*, p. 681.

Vetrele cu turbă: Mundy, *The Travels of Peter Mundy*, pp. 64–65; Monsieur de Blainville, *Travels Through Holland...* (Londra, 1743), I, p. 44.

Fumatul: Schama, pp. 194–198; van Deursen, pp. 103–104.

Armele: Van Deursen, pp. 110–111. O prohibiție a armelor a fost instaurată de Stările Olandeze în 1589 și a fost susținută în multe cazuri de legislațiile locale.

Picturile: John Stoye, *English Travellers Abroad, 1604–1667*, p. 294, aduce mărturia unor comentarii aparținând călătorilor englezi Sir Dudley Carleton (1616) și Robert Bargrave (1656) despre calitatea excepțională a tablourilor care se găseau în tavernele olandeze.

Beție și băuturi: ibid., p. 162; Cotterell, p. 73; Brereton, pp. 11–12.

Cantitatea de bere ce se consuma în Haarlem: Paul Zumthor, Daily Life in Rembrandt's Holland, p. 72, citându-l pe J. van Loenen, *De Haarlemse Brouwindustrie voor 1600* (Amsterdam, 1950), p. 53.

Costul băuturii dintr-o seară: Fynes Moryson, călătorind în 1592, a plătit între 12 și 20 de stuiveri la o masă și se plângea că prețul ridicat era din cauză că le plătise berea și companionilor de călătorie, care-și petrecuseră seara perpelindu-se în jurul focului. Moryson, An Itinerary, pp. 89–90.

Consumul de alcool: Zumthor, p. 175; Schama, pp. 191, 199.

Théophile de Viau: Citat în Zumthor, p. 173.

Numărul berărilor: Groenveld et al., p. 176; H.L. Janssen van Raaij, *Kroniek der Stad Haarlem van de Vermoedelijke Stichting der Stad tot het Einde van het Jaar 1890*, intrarea pentru 1628.

Negoțul din taverne: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1926), pp. 20–99; Zumthor, p. 175.

Vinul: Zumthor, pp. 173–174.

11. Orfanii lui Wouter Winkel

Puținele lucruri pe care le cunoaștem despre Wouter Winkel și familia lui apar în documentele din Stad Archief de la Alkmaar. Ele au fost recuperate și publicate de A. van Damme, alături de mai multe acte legale și pamflete legate de tulipomanie care au apărut într-o serie de articole publicate într-un periodic destinat cultivatorilor de lalele, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Articolele lui van Damme au fost mai târziu preluate și reeditate sub forma unei cărți: *Aanteekeningen Betreffende de Geschiedenis der Bloembollen: Haarlem 1899–1903*. Munca arhivistă depusă de van Damme, alături de cea a lui Posthumus, stă la baza tuturor studiilor serioase privind nebunia lalelelor, inclusiv a celor realizate de E.H. Krelage, și nici până în ziua de astăzi nu au fost sporite semnificativ de cercetări mai moderne.

Wouter Winkel: Van Damme, pp. 91–93.

Alkmaar: Jan de Vries, The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500–1700, pp. 157–159; Paul Zumthor, *Daily Life in Rembrandt's Holland*, pp. 29–30, 55.

Vârsta de școlarizare: Simon Schama, The Embarrassment of Riches, p. 538.

Colecția lui Winkel: Actele care ne-au rămas din acea vreme arată că Winkel avea câțiva parteneri de afaceri, dar stocul pare să fi fost împărțit în august 1636, astfel că lalelele licitate la Alkmaar reprezintă partea lui Winkel dintr-o colecție mai mare. Van Damme, p. 92.

Winkel cultivator: Este foarte posibil, dar nu putem fi siguri, ca Winkel să fi cultivat lalele. E clar că împuterniciții de la Protecția Copilului din Alkmaar au intrat în posesia bulbilor propriu-ziși, după ce au

fost scoși din pământ, și că au dat instrucțiuni pentru a fi replantați. Cum bulbi trebuiau plătiți odată ce erau livrați și pentru că este prea puțin probabil ca un hangiu să dispună de lichidități echivalente a mii de guldeni pentru a achiziționa o colecție atât de valoroasă, îmi vine greu să cred că împuterniciții au primit doar niște bulbi pe care alți cultivatori îi țineau pregătiți pentru a fi trimiși la Oude-Schutters Doelen mai târziu și că Winkel făcea tranzacții cu bulbi pe care urma să-i primească după ce ar fi fost scoși din pământ, cu intenția de a-i vinde mai departe până în toamnă.

Orfelinatele olandeze și azilurile de bătrâni: Zumthor, pp. 100–101.

Cultivatorul din Blokker: E.H. Krelage, *De Pamfletten van den Tulpenwindhandel 1636–1637*, p. 30.

Ce fel de oameni au licitat la Alkmaar: Singurii licitatori despre care chiar se știe câteva lucruri au fost Gerrit Adriaensz. Amsterdam din Alkmaar, Jan Cornelisz. Quaeckel din Haarlem și Pieter Gerritsz. van Welsen, toți cultivatori și negustori de lalele extrem de avuți. Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 81. Vezi capitolul pentru detalii.

Licitația: Van Damme, pp. 91–93.

„Așadar Admiraal Liefkens...”: Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, p. 49.

Hendrick Pietersz.: Posthumus (1927), pp. 40–41.

Registrul contabil al lui van Gennep: *ibid.*, pp. 39–40.

Utrecht și Groningen: Mai multe figuri de seamă din Utrecht au participat la o conferință ținută la Amsterdam în încercarea de a controla colapsul de pe piața lalelelor (vezi capitolul următor pentru detalii). Farmacistul Henricus Munting (1583–1658), care mai apoi avea să fondeze grădina botanică a Universității din Groningen, a făcut afaceri cu lalele în Groningen, în timpul tulipomaniei, așa cum aflăm de la Abraham Munting, fiul lui, în *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, p. 911; vezi capitolul 13. Vezi și *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, vol. VI, pp. 1044–1045.

Speculă cu lalele în Franța: Munting, p. 911.

Numărul celor implicați din Utrecht: O listă cu 39 de proprietari de pepiniere care s-au întâlnit la Utrecht pe 7 februarie 1637 pentru a-și alege reprezentanții pentru o conferință a cultivatorilor ce urma să se țină la Amsterdam este disponibilă în Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 44.

Centre de negoț cu lalele: Krelage, pp. 83–84.

Bulbi cărora le-a crescut prețul de zece ori într-o zi: *ibid.*, p. 77.

Prețuri de vârf: Lieuwe van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, p. 504; Posthumus, p. 79; Krelage, p. 52.

10 milioane de guldeni: Van Aitzema, p. 503.

Banca din Amsterdam: Conform actelor din 1375, fiecare deținea o medie de 2.500 de guldeni. Cf. Marjolein 't Hart, Joost Jonker și

Jan Luiten van Zanden (eds.), *A Financial History of the Netherlands*, pp. 46–47.

Compania de schimburi comerciale între Țările de Jos și India Orientală: ibid., p. 54.

Laleaua neagră: Alexandre Dumas, *Laleaua neagră*: Wilfrid Blunt, *Tulipomania*, p. 17.

Mărfuri vândute la livră: Krelage, pp. 51–52.

12. Prăbușire

Principalele izvoare istorice legate de prăbușirea prețurilor sunt actele oficiale din Haarlem și Amsterdam adunate și publicate de Nicolaas Posthumus în „De speculatie in tulpen in de jaren 1636 en 1637”, părțile I–III, *Economisch-historisch jaarboek*, 1926, 1927, 1934. Toate acestea însă redau cu precădere disputele dintre cultivatori și cunoscători, astfel că trebuie utilizate cu precauție.

Prăbușirea prețurilor: E.H. Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, p. 80; Posthumus, „The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637”, în W.C. Scoville și J.C. LaForce (eds.), *The Economic Development of Western Europe*, pp. 144–145.

Degringolada lui Gaergoedt: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1926), pp. 33–39.

Henricus Munting: Abraham Munting, *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, p. 911; *Nieuw Nederlandsche Biographisch Woordenboek*, vol. VI, pp. 1044–1045; W.S. Murray, „The introduction of the tulip, and the tulipomania”, p. 29.

Geertruyt Schoudt: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), pp. 48–49.

„După o mărturie din epocă...”: Este vorba de Abraham Munting, fiul lui Henricus Munting din Groningen, ale cărui informații despre prețuri apar în *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, p. 910.

Prețurile din mai 1637: Exemplele sunt preluate din *Samenspraecken...*, de aceea ar trebuie tratate cu oarecare precauție. Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927) pp. 80–81 și urm.

„Au fost câțiva florari care au mers dintr-un oraș în altul...”: Fictivul Gaergoedt era un exemplu de astfel de negustori. Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1926), p. 24.

Nunta Menonită: *ibid.* (1934), pp. 233–234.

Van Cuyk: *ibid.*, p. 235.

Van Goyen: Krelage, pp. 65–66; A. van Damme, *Aanteekeningen Betreffende de Geschiedenis der Bloembollen*, pp. 21–22; C. Vogelaar, *Jan van Goyen*, pp. 13–20.

Gerrit Amsterdam: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 81.

Willem Lourisz.: Van Damme, pp. 94–97.

Boortens și van Welsen: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), pp. 53–55.

Jan Quaeckel la Alkmaar: Arhivele municipale, Haarlem, Registrul notarial vol. 149, fol. 210, 1 septembrie 1639.

JanAdmiraal: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 69–70; (1934), pp. 236–237.

Întâlnirea de la Utrecht: Krelage, p. 81.

Adunarea de la Amsterdam: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), p. 49; Krelage, pp. 83–84; Joseph Bulgatz, *Ponzi Schemes, Invaders from Mars*, p. 103.

„Un avertisment de rău-augur...“: cf. Wilfrid Blunt, *Tulipomania*, p. 16.

13. Zeița desfrâului

Pentru pamfletele olandeze pe tema lalelelor, vezi E.H. Krelage, *De Pamfletten van den Tulpenwindhandel 1636–1637*, în care sunt reproduse toate, mai puțin cele trei *Samenspraecken*. (Acestea fuseseră deja publicate de Posthumus în articolul lui din *Economisch-historisch jaarboek*, 1926.) Despre diversele teorii ale conspirației adiacente tulipomaniei, vezi Krelage, „Het manuscript over den tulpenwindhandel uit de verzameling Meulman“. Pentru lichidarea tulipomaniei, antologia cu mărturii din epocă, în trei părți, întocmită de Posthumus, „De speculatie in tulpen in den jaren 1636 en 1637“, s-a dovedit și în acest rând neprețuită.

Dr. Tulp: T. Beijer et al., *Nicolaes Tulp. Leven en Werk van een Amsterdamse Geneesheer en Magistraat*, pp. 15–19, 49–51; E. Griffey, „What's in a name? Forging an identity: portraits of Nicholaes Tulp (1593–1674)“, în *Dutch Crossing*, 21 (1997), pp. 3–43; Geoffrey Cotterell, *Amsterdam: The Life of a City*, pp. 125–126; Simon Schama, *The Embarrassment of Riches*, pp. 171, 186–187.

Adolphus Vorstius: Întâmplarea care îl are ca protagonist pe acest dușman al lalelelor este citată de mai mulți autori, deși nu pare să existe o autoritate în domeniu de la acea vreme care să-i garanteze veridicitatea. Vezi Wilfrid Blunt, *Tulipomania*, p. 15, și Zbigniew Herbert, *Still Life with a Bridle*, p. 60. Pentru Vorstius, vezi Sir William Brereton, *Travels in Holland, the United Provinces etc... 1634–1635*, pp. 40–41. Tatăl lui Vorstius, la rândul lui profesor la Leiden, i-a scris lui Clusius o elegie funerară; *Nieuwe Nederlandsche Biographisch Woordenboek*, vol. IV, p. 1411.

Kappists: Joseph Bulgatz, *Ponzi Schemes, Invaders from Mars*, p. 99.

„*Tomuri de salve de tun*“: În jur de patruzeci și cinci de texte apărute între decembrie 1636 și martie 1637 au supraviețuit până azi, dar, ținând seama de cât de efemere erau aceste publicații, e de bănuț că numărul lor real a fost cu mult mai mare.

Rolul pamfletelor: Chiar dacă cele mai multe dintre textele care au supraviețuit timpului nu sunt originale și nu aduc cine știe ce nouăți, ajung să fie de foarte multe ori, neintenționat, revelatoare. Este

- deosebit de instructiv să compari tonul relativ temperat din pamfletele mai vechi cu acela tot mai acid și sarcastic din textele care au fost tipărite când nebunia a cunoscut apogeul, în ianuarie 1637; ceea ce confirmă încă o dată că negocul cu lalele s-a derulat destul de cumpătat și responsabil până destul de târziu în 1636, izbucnind într-o frenezie totală abia spre sfârșitul anului, în decurs de numai câteva săptămâni. Despre pamflete în general, vezi E. Craig Harline, *Pamphlets, Printing and Political Culture in the Early Dutch Republic*, și Tessa Watt, *Cheap Print and Popular Piety, 1550–1640*, pp. 264–266.
- Pamflete comandate de cultivatori sau cunoscători: cf. pamfletele lui Krelage, numerele 9, 14, 33, 36.*
- Flora în pamflete: Krelage, Pamfletten*, pp. 88–91, 109–111, 149, 160, 164–167, 187–188.
- Legenda Florei: Repovestirea mitului apare în prima dintre cele trei Samenspraecken tusschen Waermondt ende Gaergoedt. Vezi Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1926), p. 24. Vezi și Sam Segal și Michiel Roding, *De Tulpen de Kunst*, p. 23, și Segal, *Tulips Portrayed*, p. 15.*
- Nebunia lalelelor surprinsă în opere de artă: Segal, pp. 12–15; Schama, pp. 363–366; Bulgatz, pp. 106–107.*
- Soluțiile consiliului orășenesc din Haarlem: Aanteekeningen van C.J. Gonnet Betreffende de Dovestelmanege in de Grote Houtstraat, de Schouwburg op het Houtplein, het Stadhuis in de Frase Tijd, Haarlemse Plateelbakkers en Plateelbakkerijen en de Tulpomanie van 1637–1912, Arhivele municipale, Haarlem; Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 51, 57; Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, p. 93.*
- Petiția înaintată de orașul Hoorn Stărilor Olandeze: Posthumus, *ibid.*, p. 52.*
- „Doar doi din cei 54...“: E vorba despre burgemeester-ul Jan de Waal și consilierul Cornelis Guldewagen. Posthumus, *ibid.*, pp. 61–64, 73–74; Heerenboeck I, Arhivele municipale, Haarlem.*
- „O sursă anonimă...“: Krelage, „Het manuscript over den tulpenwindhandel uit de verzameling Meulman“, pp. 29–30.*
- Vina dată pe faliți, evrei și menoniți: *ibid.*; A.T. van Deursen, *Plain Lives in a Golden Age*, pp. 32–33; Krelage, *Pamfletten*, pp. 287–302.*
- Jacques de Clercq: Informație oferită prin amabilitatea dr. Daan de Clercq, Amsterdam.*
- „Un cultivator din Amsterdam...“: Krelage, „Het manuscript over den tulpenwindhandel“, pp. 29–30.*
- Jan Brueghel: Wilfrid Blunt și William Stearn, *The Art of Botanical Illustration*, p. 128.*
- Curtea Olandei și soluția găsită de Stări: Posthumus, „De speculatie in tulpen“ (1927), pp. 56–60; Posthumus, „The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637“, p. 146; Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, p. 93; Bulgatz, pp. 104–105.*

Se pare că la Curtea Olandei a fost audiat cel puțin un caz referitor la lalele. Este vorba de un proces intentat de văduva lui Paulus van Beresteyn, care fusese unul dintre cei mai de seamă avocați din Haarlem. Van Beresteyn provenea dintr-o familie aristocrată și era suficient de bogat și de influent cât să se numere printre regenții Haarlemului, chiar dacă era catolic practicant. Fusese locotenent în garda civilă și directorul Școlii Latine, unde copiii clasei aflate la conducere erau pregătiți pentru facultate. Om deosebit de prosper, avea un capital total mult peste 12.000 de guldeni, o parte din bani investindu-i în proprietăți din Haarlem. De lalele, totuși, era atras mai degrabă în calitate de cunoscător decât de simplu florar. Locuia într-o vilă de pe Wijngaerderstraat și creștea lalele într-o grădină de pe Dijcklaan, un drum care făcea legătura între două porți ale orașului. Van Beresteyn a murit la vârsta de patruzeci și opt de ani, în decembrie 1636, în plină nebunie a lalelelor, cu două luni înainte ca prețurile acestor flori să cadă și la opt săptămâni după ce apucase să vândă șase straturi de lalele din grădina personală unui consorțiu de cumpărători format dintr-un librar din partea locului, Theunis Cas, și un alt bărbat pe nume Jan Sael. Târgul a fost încheiat pe 29 septembrie, înainte ca prețul bulbilor să cunoască ultima creștere fulminantă, astfel că asociații aveau de plată numai 312 guldeni – plus un atlas din librăria lui Cas – pentru respectivele straturi. La scurt timp după aceea, van Beresteyn și-a vândut întreaga grădină, mai puțin acești bulbi, lui Nicolaes van der Berge, un individ care se ocupa cu înălbirea textilelor. Acesta avea să-i abordeze pe Cas și Sael, convenind cu ei să-i vândă lalelele contra sumei de 362 de guldeni. Înțelegerea era ca van der Berge să preia datoria consorțiului de la van Beresteyn și să le dea în plus 50 de guldeni. Pe 6 februarie, ziua de după prăbușirea prețurilor din Haarlem, Cas și Sael s-au dus la un notar pentru a legaliza acceptul lor de a face această tranzacție, gândindu-se că prețul lalelelor avea să rămână ridicat în alte părți ale Olandei și că, în vara următoare, van der Berge o să intre în posesia bulbilor, atunci când vor fi dezgropați. Numai că acesta nu le-a mai plătit suma stabilită la data scadentă, iar familia van Beresteyn i-a dat în judecată atât pe înălbitorul de rufe, cât și pe Cas și Sael.

Nu este foarte limpede de ce tocmai acest caz a ajuns dinaintea Curții Olandei. Dar în mod cert are câteva trăsături frapante. Arată cât de dificil era să se stabilească cine era proprietarul de drept al unor bulbi în acea perioadă nebună, fie și atunci când lanțul de proprietari era relativ scurt și deloc complicat; în mod evident, chiar și cei care deținuseră bulbi numai temporar puteau să fie lesne prinși în busculada acțiunilor revendicative. De asemenea, demonstrează că mult timp după prăbușirea comerțului cu bulbi câțiva dintre negustorii mai bogați și cunoscători au mai crezut că lalelele ar

- putea fi o investiție bună. Civiele processtukken II B 44, acte din arhivele Curții Olandei, Algemeen Rijks Archief, Haga; Indicele *Heerenboeck*, p. 12, Arhivele municipale, Haarlem; Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 82; E.A. van Beresteyn și W.F. del Campo Hartman, *Genealogie van het Geslacht van Beresteyn*, pp. 133–136, 219–222.
- Soluțiile găsite de orașele din Olanda*: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 60.
- Munting*: Abraham Munting, *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, p. 911.
- Van Bosvelt*: Rezoluția din 5 noiembrie 1637, *Aanteekeningen van C.J. Gonnet*, Arhivele municipale, Haarlem; Bulgatz, p. 105.
- Multe contracte abrogate*: Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 69.
- Cazuri din Alkmaar*: *ibid.* (1934), p. 240.
- De Block*: *ibid.* (1927), pp. 48–49.
- Abraham de Goyer*: *ibid.*, pp. 65–67.
- Hans Baert*: *ibid.*, p. 76.
- Admirael și de Hooge*: *ibid.*, p. 68.
- Willem Schonaeus*: Pe lângă faptul că nu prea se pricepea la lalele, Koster trebuie să fi fost și un optimist; chiar și după prăbușirea prețurilor, el a continuat să încheie tranzacții și a plătit un avans – de 820 de guldeni, cam 12% din prețul de achiziție – chiar pe 25 mai. Până în toamnă însă avea să vadă situația cu alți ochi și să înceapă să se îndoiască de târgul încheiat și, pentru că nu-și mai plătea datoriile, Schonaeus s-a văzut nevoit să-l acționeze în instanță. Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), pp. 71, 79. Willem Schonaeus (1600–1667) a locuit într-una dintre cele mai cunoscute clădiri din Haarlem, De Hoofdwacht de pe Grote Markt. G.H. Kurtz, „De geschiedenis van ons vereeningsgebouw de Hoofdwacht”, pp. 37–38.
- Cazuri în Haarlem*: cf. Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), pp. 71, 79.
- De Clerq*: *ibid.*, pp. 77, 79.
- Curtea de arbitraj din Haarlem*: *ibid.*, p. 80; Krelage, pp. 96–97; Bulgatz, p. 105.
- Împăciuitorii*: Brereton, pp. 8–9, 22; Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1927), p. 80; *Aanteekeningen van C.J. Gonnet*, Arhivele municipale, Haarlem; Posthumus, „De speculatie in tulpen” (1934), pp. 239–240.
- Dubbelden*: Posthumus, *ibid.* (1927), pp. 84–85.
- Insolvența lui van Goyen*: Nu este clar de ce nu a profitat van Goyen de ocazia de a scăpa de datorii în schimbul a 3,5%, adică a numai 30 de guldeni. Cel mai probabil e că regenții din Haga nu au urmat exemplul colegilor din Haarlem de a convoca o curte de arbitraj pentru rezolvarea litigiilor pe plan local.

14. La curtea Regelui Lalelelor

Multe dintre cărțile consultate pentru capitolul 3 mi-au fost utile și aici, în special cele ale lui Philip Mansel și Barnette Miller. În mod surprinzător, nu pare să existe o biografie bună a lui Ahmed III, dar mărturii despre aceste festivaluri ale lalelelor apar în foarte multe izvoare secundare, multe despre care am și discutat; cele mai credibile și mai utile s-au dovedit a fi Arthur Baker, „The cult of the tulip in Turkey“, și Michiel Roding și Hans Theunissen (eds.), *The Tulip: A Symbol of Two Nations*. Baza istorică a fost preluată atât din tratate de istorie generaliste, precum Alan Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, cât și din studii de specialitate, printre care Lavender Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717–1740*.

Mahomed IV și lalelele: Palmer, pp. 10, 14–15, 37; Turhan Baytop, „The Tulip in Istanbul during the Ottoman period“, în Roding și Theunissen, pp. 50–56; Barnette Miller, *Beyond the Sublime Porte*, p. 124. *Ibrahim Nebunul*: S-a remarcat și prin aceea că, în timpul celor opt ani de domnie, deflora câte o virgină în fiecare zi de vineri. Palmer, p. 19; Norman Penzer, *The Harem*, pp. 188–191.

Vremea lalelelor: Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, p. 10.

Poetul Nedim: Palmer, p. 36; Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, pp. 77, 79; Mansel, p. 181.

„Că va veni, totuși, ordinul să fie executați...“: Când reprezentanții curții au intrat în cușcă pentru a-l numi sultan pe Soliman II (1687–1691) după Mahomed IV, se spune că proaspătul suveran ar fi strigat îngrozit: „Dacă s-a dat poruncă să fiu omorât, spuneți. Din fragedă pruncie, patruzeci de ani am îndurat în temniță. Mai bine să mor odată decât să mor puțin câte puțin în fiecare zi. Câtă teroare pentru o gură amărâtă de aer!“ Halil Inalcik, *The Ottoman Empire*, p. 60.

Festivalurile de flori organizate de sultanul Ahmed: Noel Barber, *The Lords of the Golden Horn: From Suleiman the Magnificent to Kamal Atatürk*, pp. 109–110; Mansel, pp. 76–78, 180–181; Palmer pp. 37–38; Miller, pp. 124–126; Penzer, p. 258–260.

Pasiunea tuturor pentru lalele în timpul domniei lui Ahmed: Yildiz Demiriz, în Roding și Theunissen, pp. 57–58; Baytop, pp. 55; Baker, p. 235.

Laleaua ideală după standardele secolului al XVIII-lea: Baytop, p. 53; Demiriz, pp. 57–58; W.S. Murray, „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, p. 20.

Florile oficialilor otomani și lalelele ca mită: Mansel, p. 182; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, p. 234.

Pașa Fazil: Mansel, p. 147.

Damat Ibrahim: Palmer, pp. 33–35, 38.

Sa'adabad: *ibid.*, p. 34; Shaw, p. 234; Mansel, pp. 180–181; Göçek, pp. 51, 79; Alexander Pallis, *In the Days of the Jannissaries*, p. 199.
Decăderea lui Damat Ibrahim și Ahmed III: Palmer, pp. 38–39.
Mahmud I și declinul lalelei în Turcia: Barber, p. 110; Wheatcroft, pp. 80–81.

15. Înflorire târzie

Istoria recentă a comerțului cu bulbi de lalele este acoperită de multe surse de încredere din epoca modernă. Comerțul cu zambile a fost descris detaliat de E.H. Krelage în *Bloemenspeculatie in Nederland: De Tulpomanie van 1636-1637 en de Hyacintenhhandel 1720-1736*, iar istoria mai recentă a lalelelor, atât de Krelage, în *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, cât și de Daniel Hall, în *The Book of the Tulip*.

Continuarea comerțului cu lalele: Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 97–110; Krelage, *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, pp. 15–18; Sam Segal, *Tulips Portrayed*, p. 17; Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy*, vol. IV, p. 75; Peter Garber, „Tulipmania“, pp. 550–553.

Aert Huybertsz.: Nicolaas Posthumus, „De speculatie in tulpen in de jaren 1636 en 1637“ (1927), pp. 82–83.

Întâietatea Haarlemului pe piața lalelelor: Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 102–104; *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, pp. 9–11.

Dezideratul lui van Oosting și van Kampen: Citat de Segal, p. 11, și Hall, pp. 48–49.

Piața de zambile: Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland*, pp. 142–196; Krelage, *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, pp. 13, 645–655; Garber, pp. 553–554; Joseph Bulgatz, *Ponzi Schemes, Invaders from Mars*, pp. 109–114.

Istoria lalelelor până în zilele noastre: Krelage, *Drie Eeuwen Bloembollenexport*, pp. 15–18.

Nebunia daliilor: Bulgatz, pp. 108–109. Când s-a petrecut acest episod, au fost discuții chiar și pe tema obținerii unor dalii albastre – la fel de imposibilă din punct de vedere botanic ca și a lalelei negre.

Nebunia gladiolelor: Posthumus, „The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637“, p. 148.

Nebunia crinului-păianjen chinezesc: Burton Malkiel, *A Random Walk Down Wall Street*, pp. 82–83.

Licitația Coca-Cola: Mark Pendergrast, *For God, Country and Coca-Cola*, p. 211.

Bibliografie

1. Surse nepublicate

Arhivele municipiului Haarlem

Registre notariale, volumele 120–150

Registrelle de înmormântări, volumele 70–76

Indicele *Heerenboeck*

Manuscris intitulat *Aantekeningen van C.J. Gonnet Betreffende de Dovestelmanege in de Grote Houstraat, de Schouwborg op het Houtplein, het Stadhuis in de Frase Tijd, Haarlemse Plateelbakkers en Plateelbakkerijen en de Tulpomanie van 1637–1912*

Stadsbibliotheek, Haarlem

Chrispijn van de Passe, *Een Cort Verhael van den Tulipanen ende haere Oefeninghe...* (pamflet din epocă, editor necunoscut, nedatat)

Arhivele municipiului Amsterdam

Registrelle de înmormântări

Algemeen Rijks Archief, Haga

Evidențele Curții Olandei

Colecția Posthumus, Arhiva Istoriei Economice din Țările de Jos

Copii ale unor acte nepublicate legate de nebunia lalelelor, de la Arhivele notariale din Alkmaar și Leiden

2. Surse publicate

Aitzema, Lieuwe van, *Saken van Staet en Oorlogh* (vol. II, 1633–1644; Johan Veely, Johan Tongerloo & Jasper Doll, Haga, 1669)

Baker, Arthur, „The cult of the tulip in Turkey“, *Journal of the Royal Horticultural Society*, septembrie 1931

Barber, Noel, *The Lords of the Golden Horn: From Suleiman the Magnificent to Kamal Atatürk* (Macmillan, Londra, 1973)

- Beijer, T. et al., *Nicolaes Tulp. Leven en Werk van een Amsterdamse Geneesheer en Magistraat* (Six Art Promotion, Amsterdam, 1991)
- Beresteyn, E.A. van, și W.F. del Campo Hartman, *Genealogie van het Geslacht van Beresteyn* (editor necunoscut, Haga, 1941 și 1954)
- Blunt, Wilfrid, *Tulipomania* (Penguin, Londra, 1950)
- Blunt, Wilfrid, și William Stearn, *The Art of Botanical Illustration* (The Antique Collectors Club, Woodbridge, 1994)
- Boer, H.W.J. de, H. Bruch et al., *Adriaan Pauw (1585–1653): Staatsman en Ambachtsheer* (Vereniging Oud-Heemstede-Bennebroek, Heemstede, 1985)
- Boxhornius, Marcus Zuerius, *Toneel, ofte Beschrijvinghe des Landts, ende Steden van Hollandt ende West-Vrieslandt* (Hendrik Hondius, Amsterdam, 1632)
- Brereton, William, *Travels in Holland, the United Provinces etc... 1634–1635* (Chetham Society, Londra, 1844)
- Bulgatz, Joseph, *Ponzi Schemes, Invaders from Mars and More Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* (Harmony, New York, 1992)
- Carswell, John, *The South Sea Bubble* (Alan Sutton, Stroud, 1993)
- Cassels, Lavender, *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717–1740* (John Murray, Londra, 1966)
- Cos, P., *Verzameling van een meenigte tulipaenen, naar het leven geteekend met hunne naamen, en swaarte der bollen, zoo als die publicq verkogt zijn, te Haarlem in den jaare A.1637, door P. Cos, bloemist te Haarlem* (editor necunoscut, Haarlem, 1637)
- Cotterell, Geoffrey, *Amsterdam: The Life of a City* (D.C. Heath, Farnborough, 1973)
- Damme, A. van, *Aanteekeningen Betreffende de Geschiedenis der Bloembollen: Haarlem 1899–1903* (Boerhaave, Leiden, 1976)
- Deursen, A.T. van, *Plain Lives in a Golden Age: Popular Culture, Religion and Society in Seventeenth Century Holland* (Cambridge University Press, Cambridge, 1991)
- Dijk, W. van, *A Treatise on Tulips by Carolus Clusius of Arras* (Enschedé, Haarlem, 1951)
- Dumas, Alexandre, *The Black Tulip* (Oxford University Press, Oxford, 1993)
- Eeghen, I.H. van, „Een oude band met gedichten: Gerret Jansz. Kooch“, in *Maandblad Amstelodamum*, 53 (1966)
- Ehrenberg, R., *Grosse Vermögen* (Gustav Fischer, Jena, 1925)
- Evelyn, John, *The Diary of John Evelyn*, II, *Kalendarium 1620–1649* (Clarendon Press, Oxford, 1955)
- Fischer, Hans, *Conrad Gesner 1516–1565. Leben und Werk* (Leemann, Zürich, 1966)
- Garber, Peter M., „Tulipmania“, *Journal of Political Economy* 97 (I), iunie 1989, pp. 535–560

- Gelder de Neufville, D.M. van, „De oudste generatics van het geslacht de Neufville“, in *De Nederlandsche Leeuw* (1925)
- Geyl, Pieter, *The Revolt of the Netherlands 1555–1609* (Cassell, Londra, 1988)
- Göçek, Fatma Müge, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (Oxford University Press, New York, 1987)
- Goodwin, Jason, *Lords of the Horizon: A History of the Ottoman Empire* (Chatto & Windus, Londra, 1998)
- Griffey, E., „What's in a name? Forging an identity: portraits of Nicholaes Tulp (1593–1674)“, in *Dutch Crossing*, 21 (1997), pp. 3–43
- Groenveld, S., E.K. Grootes, J.J. Temminck, et al., *Deugd Boven Geweld. Een Geschiedenis van Haarlem 1245–1995* (Verloren, Hilversum, 1995)
- Hall, A. Daniel, *The Book of the Tulip* (Martin Hopkinson, Londra, 1929)
- Harline, E. Craig, *Pamphlets, Printing and Political Culture in the Early Dutch Republic* (Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1987)
- 't Hart, Marjolein, Joost Jonker și Jan Luiten van Zanden (eds.), *A Financial History of the Netherlands* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997)
- Hensen, A., „De vereering van St Nicholaas te Amsterdam in den Roomschen tijd“, in *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem*, 43 (Haarlem, 1925), pp. 187–191
- Herbert, Zbigniew, *Still Life with a Bridle* (Jonathan Cape, Londra, 1993)
- Hondius, Petrus, *Dapes Inemptae, of de Moufe-schans, dat is, De soeticheydt des buytenlevens, vergheselschap met de boecken* (Daniel Roels, Leiden, 1621)
- Hunger, F.W.T., *Charles d'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsche Kruidkundige 1526–1609*, 2 vol. (Martinus Nijhoff, Haga, 1927 și 1943)
- Inalcik, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600* (Phoenix, Londra, 1994)
- Israel, Jonathan, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall, 1477–1806* (Oxford University Press, Oxford, 1998)
- Jacob, Joseph, *Tulips* (J.C. & E.C. Jaek, Londra, 1912)
- Kindleberger, Charles, *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises* (John Wiley, New York, 1996)
- Krelage, E.H., *Bloemenspeculatie in Nederland: De Tulpomanie van 1636–1637 en de Hyacintenhandel 1720–1736* (Kampen, Amsterdam, 1942)
- Krelage, E.H., *De Pamfletten van den Tulpenwindhandel 1636–1637* (Martinus Nijhoff, Haga, 1942)
- Krelage, E.H., „Het manuscript over den tulpenwindhandel uit de verzameling Meulman“, *Economisch-Historisch Jaarboek XXII* (1943)
- Krelage, E.H., *Drie Eeuwen Bloembollenexport* (Rijksuitgeverij, Haga, 1946)

- Kurtz, G.H., „De geschiedenis van ons vereenigingsgebouw de Hoofdwacht“, in *Jaarboek Haarlem* (1942), pp. 32–52
- Kurtz, G.H., „Twee oude patriciërshuizen in de Kruisstraat“, in *Jaarboek Haarlem* (1961), pp. 112–142
- Leonhardt, G., *Het Huis Bartolotti en zijn Bewoners* (Meulenhoff, Amsterdam, 1979)
- Lesger, C. și L. Noordegraaf (eds.), *Entrepreneurs and Entrepreneurship in Modern Times: Merchants and Industrialists Within the Orbit of the Dutch Staple Market* (Haga, 1995)
- Mackay, Charles, *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* (Wordsworth Editions, Ware, 1995)
- Malcolm, Noel, *Kosovo: A Short History* (Macmillan, Londra, 1998)
- Malkiel, Burton, *A Random Walk Down Wall Street* (W.W. Norton, New York, 1996)
- Mansel, Philip, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924* (John Murray, Londra, 1995)
- Martels, Z.R.M.W. von, *Augerius Gislenius Busbequius: Leven en Werk van de Keizerlijke Gezant aan het hof van Süleyman de Grote* (Universitatea din Groningen, 1989)
- Mather, John, *Economic Production of Tulips and Daffodils* (Collingridge, Londra, 1961)
- Miller, Barnette, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul* (Yale University Press, New Haven, 1931)
- Moryson, Fynes, *An Itinerary Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland* (4 volume, James MacLehose & Sons, Glasgow, 1907)
- Mundy, Peter, *The Travels of Peter Mundy* (4 volume, Hakluyt Society, Londra, 1907–1924)
- Munting, Abraham, *Waare Oeffening der Planten* (Hendrik Rintjes, Amsterdam, 1671)
- Munting, Abraham, *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen* (Pierre Van der Aa, Leiden, 1696)
- Murray, W.S., „The introduction of the tulip, and the tulipomania“, *Journal of the Royal Horticultural Society*, martie 1909, pp. 18–30
- Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, volumele IV–VII (A.W. Sijthoff, Leiden, 1918, 1921, 1924, 1930)
- Norwich, John Julius, *Byzantium: The Decline and Fall* (Viking, Londra, 1995)
- Pallis, Alexander, *In the Days of the Janissaries: Old Turkish Life as Depicted in the Travel-Book of Evliyá Chelebi* (Hutchinson, Londra, 1951)
- Palmer, Alan, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire* (John Murray, Londra, 1992)
- Parker, Geoffrey, *Europe in Crisis 1598–1648* (Fontana, Londra, 1979)
- Pavord, Anna, *The Tulip* (Bloomsbury, Londra, 1998)

- Pendergrast, Mark, *For God, Country and Coca-Cola* (Touchstone, New York, 1997)
- Penzer, Norman, *The Harem: An Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from its Foundation to Modern Times* (Spring Books, Londra, 1966)
- Polnitz, G. Freiherr von, *Die Fugger* (J.C.B. Mohr, Tübingen, 1981)
- Posthumus, Nicolaas, „De speculatie in tulpen in de jaren 1636 en 1637“, părțile 1–3, *Economisch-historisch jaarboek* 12 (1926), pp. 3–99; 13 (1927), pp. 1–85; 18 (1934), pp. 229–240
- Posthumus, Nicolaas, *Inquiry into the History of Prices in Holland* (2 volume, E.J. Brill, Leiden, 1946)
- Posthumus, Nicolaas, „The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637“, în W.C. Scoville și J.C. LaForce (eds.), *The Economic Development of Western Europe*, vol. II (Mass., Lexington, 1969)
- Price, J.L., *Culture and Society in the Dutch Republic During the 17th Century* (B.T. Batsford, Londra, 1974)
- Raaij, H.L. Janssen van, *Kroniek der Stad Haarlem van de Vermoedelijke Stichting der Stad tot het Einde van het Jaar 1890* (Loosjes, Haarlem, cca 1894)
- Regteren Altena, L.Q. van, *Jacques de Gheyn: Three Generations*, vol. I (Martinus Nijhoff, Haga, 1983)
- Roding, Michiel, și Hans Theunissen (eds.), *The Tulip: A Symbol of Two Nations* (Asociația Prieteniei Turco-Olandeze, Utrecht și Istanbul, 1993)
- Rohde, Eleanor, *Crispian Passeus's Hortus Floridus* (Londra, 1928–1929)
- Savage, Spencer, „The *Hortus Floridus* of Crispin van de Pas“, *Transactions of the Bibliographic Society*, seria II, 4 (1923), pp. 181–206
- Savage, Spencer, *Hortus Floridus: The Four Books of Spring, Summer, Autumn and Winter Flowers, Engraved by Crispin van de Pas* (Minerva, Londra, cca 1974)
- Schama, Simon, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (Fontana, Londra, 1991)
- Schloredt, Valerie, *A Treasury of Tulips* (Michael O'Mara Books, Londra, 1994)
- Schrevelius, Theodorus, *Harlemias of Eerste Stichting der Stad Haarlem* (Johannes Marshoorn, Haarlem, 1754)
- Segal, Sam, *Tulips by Anthony Claesz.: 56 Seventeenth-Century Water-colour Drawings by Anthony Claesz. (ca. 1607/8–1648)* (Noortman, Maastricht, 1987)
- Segal, Sam, *Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the Seventeenth Century* (Museum voor de Bloembollenstreek, Lisse, 1992)
- Segal, Sam, și Michiel Roding, *De Tulp en de Kunst. Verhaal van een Symbool* (Zwolle: Waanders, 1994)
- Shaw, Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (2 volume, Cambridge University Press, Cambridge, 1976)

- Slikke, C.M. van der, *Tulpensteelt op Kleigrond* (Berlikum, 1929)
- Slogteren, E. van, „Broken tulips“, in *The Daffodil and Tulip Yearbook* (Royal Horticultural Society, Londra, 1960)
- Solms-Laubach, Hermann, *Grafen zu Weizen und Tulpe und deren Geschichte* (Arthur Felix, Leipzig, 1899)
- Stoye, John, *English Travellers Abroad, 1604–1667* (Octagon Books, New York, 1968)
- Taylor, Paul, *Dutch Flower Painting 1600–1720* (Hale, Londra, 1995)
- Temminck, J.J., „Naar haer spraecke gebooren van Amsterdam. Enkele gegevens over de relatie tussend Haarlem en Amsterdam in vroeger eeuwen“, in *Jaarboek Haarlem* (1981), pp. 43–67
- Temminck, J.J. et al., *Haarlemmerhout 400 Jahr. Mooier is de Wereld Nergens* (Haarlem: Schuyt & Co., 1984)
- Temple, William, *Observations Upon the United Provinces of the Netherlands* (Cambridge University Press, Cambridge, 1932)
- Theunisz, Johan, *Carolus Clusius: Het Merkwaardige Leven van een Pionier der Wetenschap* (P.N. Van Kampen & Zoon, Amsterdam, 1939)
- Vogelaar, C., *Jan van Goyen* (Waanders, Zwolle, 1996)
- Vries, Jan de, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500–1700* (Yale University Press, New Haven, 1974)
- Vries, Jan de, și Ad vander Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy 1500–1815* (Cambridge University Press, Cambridge, 1997)
- Wassenaer, Nicolaes Jansz. van, *Historisch Verhael aller Gedencwaerdiger Gheschiedenissen*, V–IX (Iudocus Hondius și Jan Jansen, Amsterdam, 1624–1625)
- Watt, Tessa, *Cheap Print and Popular Piety, 1550–1640* (Cambridge University Press, Cambridge, 1991)
- Weider, E.C., „De pamflettenverzameling van den Amsterdammer Abraham de Goyer van 1616“, in *Het Boek* 6 (Martinus Nijhoff, Haga, 1917)
- Werner, J.W.K., *Haarlemmermeer. 17e en 18e Eeuwse Voorstellen tot Droogmaking* (editor necunoscut, Amsterdam, 1985)
- Wheatcroft, Andrew, *The Ottomans: Dissolving Images* (Penguin, Londra, 1993)
- Whiteway, R.S., *The Rise of Portuguese Power in India 1497–1550* (Archibald Constable, Londra, 1899)
- Wijnands, O., „Tulpen naar Amsterdam: plantenverkeer tussen Nederland en Turkije“, in H. Theunissen, A. Abelman și W. Meulenkamp, *Topkapî en Turkomanie: Turks-Nederlandse Ontmoetingen Sinds 1600* (De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1989)
- Zumthor, Paul, *Daily Life in Rembrandt's Holland* (Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1962)

Mulțumiri

Cele mai multe mulțumiri i le adresez neobositului meu asistent de cercetare, dr. Henk Looijesteijn din Amsterdam. Deopotrivă specialist în istorie medievală și descendent al unui lung șir de cultivatori de lalele, dr. Looijesteijn nici că ar fi putut să fie mai calificat să mă ajute în munca inițială de cercetare în arhivele din Haarlem, Amsterdam și Haga și să-mi servească drept ghid prin vasta literatură olandeză dedicată acestui subiect. Fără domnia sa, *Mania lalelelor* nu ar fi fost scrisă.

Colaborarea cu dr. Looijesteijn se datorează amabilității domnului Henk van Nierop, de la Universitatea din Amsterdam, de asemenea unul dintre cei mai prestigioși istorici specializați în această perioadă. Printre cei din Olanda care m-au ajutat se numără domnul Jaap Looijesteijn, cultivator de bulbi din Breezand, și dr. Daan de Clercq din Amsterdam, care mi-a oferit informații despre strămoșul său Jacques de Clercq.

Le sunt recunoscător agentului meu literar Patrick Walsh, pentru sprijinul și îndrumarea acordate, și editoarei mele, Sara Holloway – amândoi au crezut în această idee și au pescuit tot ce s-a putut din primele mele gânduri, destul de dezordonate, pe tema propusă. Îi mulțumesc Tinei Walsh, care mi-a tradus câteva pasaje obscure din neerlandeza veche. Și lui Penny, cea care s-a străduit cel mai mult să vadă această carte scrisă, grațitudinea și toată dragostea mea. Cartea de față este și a ei, la fel de mult cât este a mea.

Călătorii care poposeau în prosperele orașe negustorești ale Republicii Olandeze la 1630 descopereau cu uimire un popor cuprins de o manie ciudată: mii de oameni, de la negustorii bogați la simplii speculanți, erau mânați de frenezia de a cumpăra și a vinde. Obiectul tranzacțiilor lor era cât se poate de ciudat: lăleaua – o floare delicată și exotică, recent sosită din Orient.

În numai trei ani, prețul soiurilor rare de lălea crescuse atât de mult, încât câțiva bulbi ajunseseră să valoreze cât o casă în Amsterdam. Așa cum era de așteptat, această primă bulă speculativă a cunoscut un sfârșit abrupt, cu consecințe dezastruoase pentru economia țării.

Încercând să separe mitul de realitate, Mike Dash urmărește povestea măreției și decăderii acestei flori, evocând cu măiestrie atmosfera Olandei în secolul ei de aur.

„O carte în care povestea capătă amploare pe măsură ce o parcurgi. Dash rămâne până la final un istoric pasionat de cauzele și consecințele comportamentului uman... Un omagiu remarcabil adus acestei flori extraordinare.“

Times Literary Supplement

„O fascinantă explorare a lăcomiei omenești și a autoamăgirii; un tribut închinat veșnicei, neobositei căutări a frumuseții. O carte care se citește dintr-o suflare.“

Deborah Moggach

Pe copertă:
Gerrit Adriaenszoon Berckheyde,
Primăria din Haarlem,
vedere din Piața Mare

ISBN 978-973-50-4217-2

